

Inleiding in de Staathuishoudkunde

Rosa Luxemburg

|
|

Geschreven: 1909 - 1910

Bron: *Einführung in die Nationalökonomie* [Website: Stimmen der proletarischen Revolution]

Vertaling: Leendert Erkelens

HTML, PDF en E-boek: **Marxists Internet Archive- Nederlandstalig**
– **Creative Commons License 3.0.**

Algemeen: u mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven; remixen en/of afgeleide werken maken; mits naamsvermelding.

|
|

Inhoud:

— **Voorwoord van vertaler**

Vooraf

- I Wat is staathuishoudkunde**
- II Economische geschiedenis (I)**
- III Economische geschiedenis (II)**
- IV De productie van waren**
- V Loonarbeid**
- VI Tendensen van de kapitalistische economie**

Voorwoord van de vertaler

Met de *Inleiding in de staathuishoudkunde* wil Rosa Luxemburg, zoals ze zelf in december 1912 schrijft in het voorwoord van *De accumulatie van het kapitaal*,^[1] een bijdrage leveren aan de popularisering van de leer van Karl Marx:

De stoot tot het schrijven van dit werk werd mij gegeven door een populaire inleiding in de economie die ik sinds geruime tijd voor dezelfde uitgeverij aan het voorbereiden ben maar tot de voltooiing waarvan ik steeds word afgehouden door mijn activiteit bij de partijschool of door andere voorlichtingswerkzaamheden. Toen ik in januari van dit jaar na de verkiezing voor de Rijksdag weer aan de slag ging om die popularisering van de economische leer van Marx althans in grote lijnen tot een eind te brengen, stuitte ik op een onverwachte moeilijkheid. Het wilde mij niet gelukken om het totale proces van de kapitalistische productie zowel in haar concrete betrekkingen als in haar objectieve historische begrenzings met voldoende duidelijkheid weer te geven.

Rosa Luxemburg past in haar beschrijving van de geschiedenis van de economie vanaf het primitieve oercommunisme tot de economische verhoudingen aan het einde van de 19e eeuw van het kapitalisme de werkwijze van het historisch materialisme toe. Binnen een samenleving ontwikkelt de productie zich door een vergroting van de maatschappelijke arbeidsproductiviteit. Aan dit proces worden op een gegeven moment beperkingen opgelegd door de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Deze raken daardoor in verval en maken plaats voor nieuwe sociale en productieverhoudingen. Deze ontwikkeling begint op het moment dat een samenleving in staat is meer te produceren dan voor het strikte overleven noodzakelijk is. Dan is er een andere samenleving of binnen de eigen samenleving vormt zich een aparte klasse die van deze meerproductie wil profiteren zonder daar iets anders tegen over te stellen dan een bezettingsmacht die de onteigening mogelijk moet maken. Het feit dat de geschiedenis laat zien dat er telkens sprake is geweest van uitbuitingsverhoudingen zodra een samenleving meer kan produceren dan zij in eerste instantie nodig heeft om in leven te blijven, geeft haar aanleiding om in het voorwoord vervolgens te schrijven:

Bij nader inzien kwam ik tot de overtuiging dat het hier niet alleen gaat om een vraagstuk van beschrijving, maar ook om een probleem, dat theoretisch in verband staat met het tweede deel van Het Kapitaal van Marx, een probleem, dat niet alleen ingrijpt in de praktijk van de huidige imperialistische politiek, maar evenzeer in de economische wortels daarvan.

Zou het mij gelukt zijn om dit probleem op wetenschappelijk verantwoorde wijze aan te vatten, dan zou wellicht ook dit werk, naar het mij voorkomt, niet alleen een zuiver theoretisch belang hebben, maar ook van betekenis zijn voor onze praktische strijd tegen het imperialisme.

De Inleiding in de staathuishoudkunde laat zien dat aan het ontstaan van het kapitalisme een ontwikkeling van duizenden jaren vooraf gaat en dat aan dit proces een interne logica kan worden toegeschreven. Het besef dat de kapitalistische samenleving een historisch verschijnsel is en niet de bekroning van een evolutie die hiermee haar voltooiing heeft bereikt maar te zijner tijd eveneens door een andere maatschappijvorm vervangen zal gaan worden volgt daaruit. Ook

het kapitalisme is een historische en tijdelijke verschijningsvorm van het economisch leven maar de generalisaties en abstracties waarmee de gevestigde academische staathuishoudkunde tewerk gaat doen dit gegeven verdampen. Niet voor niets begint Rosa Luxemburg haar beschrijving van de economische geschiedenis met de manier waarop bekende professoren uit de 19e eeuw daar naar kijken. De heren stijgen bij hun toepassing van de staathuishoudkunde op de geschiedenis van de samenleving niet boven de ideologie van hun eigen tijd uit en zien daardoor heel veel wezenlijke maatschappelijke fenomenen over het hoofd.

De popularisering van de theorie van Marx loopt voor Rosa Luxemburg uit op het inzicht dat de productieverhoudingen van het kapitalisme en haar begrenzingsen, die een eeuw geleden tot een nieuwe maatschappijvorm zouden kunnen leiden, nader onderzoek noodzakelijk maken. De op *De accumulatie van het kapitaal* gebaseerde imperialisme-theorieën zijn daarvan het resultaat. Wanneer zij in januari 1919 wordt vermoord verkeert het kapitalisme in Europa en de Verenigde Staten waar het zich in zijn meest ontwikkelde vorm bevindt, in een crisis die haar ondergang lijkt te voorspellen.

Het is de kracht van de *Inleiding in de staathuishoudkunde* dat het een lezer in de 21e eeuw in staat stelt om te begrijpen waarom de doodstrijd van het kapitalisme een eeuw geleden niet tot haar ondergang en een nieuwe maatschappijvorm heeft geleid. De kwaliteit ervan is ook dat het de lezer doet begrijpen dat het globale kapitalisme van nu een herhaling van de geschiedenis is in een andere vorm. De hoop op een beschaafde samenleving zoals die in de hoofden van Rosa Luxemburg en geestverwanten destijds vorm kon krijgen kan nu echter niet meer in die vorm gebaseerd worden op de huidige productieverhoudingen en -krachten. Ook nu is nader onderzoek nodig. Dit onderzoek zou niet alleen van theoretisch belang zijn maar ook een praktische betekenis hebben voor de huidige economische politieke verhoudingen. De objectieve historische begrenzingsen van het laatkapitalisme zijn niet meer alleen zoals een eeuw geleden nog werd gedacht de toenemende ellende van de werkende massa's in een steeds groter deel van de samenleving.

Daaraan is tijdens het overlevingsproces van het kapitalisme de laatste eeuw aan toegevoegd een vergaande vorm van individualisering en atomisering van de sociale verhoudingen in het moderne kapitalisme onder spectaculaire voorwaarden[2] en de onmacht om gemeenschappelijk maatregelen te nemen tegen uitputting van de natuurlijke hulpbronnen op aarde. Dit kan niet alleen het einde betekenen van de kapitalistische maatschappij maar tegelijk ook van veel samenlevingen op aarde. Het is niet onaannemelijk om te veronderstellen dat de toekomst van de samenlevingen op aarde zal bestaan uit een beperkt aantal leefbare zones waar overleven mogelijk is terwijl de rest van de aarde verandert in een onleefbare woestijn van vervuilde gebieden waarin de levensduur van de daar wonende volkeren met rasse schreden tot nul daalt.

In *This changes everything*[3] schrijft Naomi Klein:

“Gedurende een kwart eeuw hebben we geprobeerd om met kleine bescheiden stappen de fysieke behoeften van onze planeet om te buigen binnen het kader van het economisch model dat nodig heeft om voortdurend te groeien en te zoeken naar nieuwe mogelijkheden om winst te maken. De resultaten zijn rampzalig en laten ons grotendeels achter in een nog gevaarlijker situatie dan waarin we ons bevonden toen we begonnen. Er zijn natuurlijk geen garanties te geven dat een meer systematische aanpak succesvoller zal zijn hoewel er zoals we later zullen onderzoeken, historische voorbeelden zijn die hoop geven. De waarheid is dat dit het moeilijkste boek

is dat ik ooit heb geschreven, juist omdat het onderzoek mij ertoe heeft geleid om naar radicale antwoorden te gaan zoeken. Ik heb geen enkele twijfel over de noodzaak daarvan maar ik vraag me elke dag af of het politiek mogelijk is, vooral ook omdat klimaatverandering ons zo'n strakke en meedogenloze deadline stelt.”

- [1] Rosa Luxemburg: *Die Akkumulation des Kapitals, Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*; Berlin 1913; Gesammelte Werke Band 5, Dietz Verlag Berlin 1981. Nederlandse vertaling (J. de Reus) van belangrijke hoofdstukken uit: ***De accumulatie van het kapitaal***
- [2] zie Guy Debord: *La société du spectacle*; 1967 Buchet-Chastel, Paris. / ***De spektakelmaatschappij***, (vert. Kloosterman en vd Kraats) Het Wereldvenster, Baarn; 1976.
- [3] Naomi Klein: *This changes everything, Capitalism vs. The Climate*; Simon & Schuster, New York, 2014. pg 26.

Vooraf

In eerste instantie zou de *Inleiding in de staathuishoudkunde* in de jaren 1909/1910 in acht brochures en als boek worden uitgegeven. Als opzet schreef Rosa Luxemburg:

Algemene titel: Inleiding in de staathuishoudkunde.

De ondertitels van de brochures waren:

1. *Wat is staathuishoudkunde?*
2. *De maatschappelijke arbeid.*
3. *Economische geschiedenis: oercommunisme, slavenconomie, feodale economie, gildewezen*
4. *De ruil.*
5. *Loonarbeid.*
6. *Heerschappij van het kapitaal (winstvoet).*
7. *Crises.*
8. *Tendensen in de kapitalistische economie.*

Vanwege een discussie met Karl Kautsky en de Badener revisionisten onderbrak ze het werk aan de “Inleiding” en schreef daarop aansluitend eerst *Die Akkumulation des Kapitals*. Pas als politieke gevangene tijdens de Eerste Wereldoorlog begon Rosa Luxemburg in 1916 in de gevangenis weer aan de *Inleiding* te werken. Ze handhaafde in essentie het oorspronkelijk concept waarbij nu in ieder geval tien brochures voorzien werden. Rosa Luxemburg benaderde sociaaldemocratische uitgevers om het werk uit te geven. Deze pogingen mislukten en een deel werd pas in 1925 gepubliceerd. De publicatie die hier wordt gepresenteerd is gebaseerd op de bewaard gebleven handschriften die dankzij de zorgen van professor Dr. Jürgen Kuczynski voor vernietiging tijdens de heerschappij van het fascisme in Duitsland gevrijwaard zijn gebleven. De nummering van de hoofdstukken zijn bij deze uitgave uit het manuscript overgenomen. Het gebrek aan eenheid heeft te maken met de wisselvalligheden van het lot en de verschillende periodes waarin er aan gewerkt werd.

Inleiding in de staathuishoudkunde^[4]

I

Wat is staathuishoudkunde?

1

De staathuishoudkunde is een merkwaardige wetenschap. De moeilijkheden en meningsverschillen beginnen al meteen wanneer de eerste stap op dit gebied wordt gezet door het stellen van de meest elementaire vraag: Wat is eigenlijk het onderzoeksobject van deze wetenschap? Een eenvoudige arbeider die slechts een vage voorstelling heeft van hetgeen de staathuishoudkunde de mensen kan leren, zal deze onduidelijkheid toeschrijven aan zijn eigen gebrekkige algemene ontwikkeling. In dit geval deelt hij zijn lot in zekere zin echter met vele geleerde doctoren en professoren die over de staathuishoudkunde dikke boeken schreven en colleges hielden voor studenten aan de universiteiten. Hoe ongeloofwaardig het ook klinkt, toch is het zo dat de meeste geleerden, gespecialiseerd in de staathuishoudkunde, een zeer vaag begrip hebben van wat nu eigenlijk precies het werkelijke object van hun geleerdheid is.

Omdat het bij de heren geleerden gebruik is om met definities te werken, dat betekent de essentie van gecompliceerde zaken met enige wel gekozen zinnen uitputtend beschrijven, zullen we eens proberen om van een ambtelijk vertegenwoordiger van de staathuishoudkunde te vernemen waar deze wetenschap eigenlijk in de kern over gaat. Laten we eerst eens horen wat de nestor onder de Duitse professoren, de schrijver van talloze verschrikkelijk dikke studieboeken over de staathuishoudkunde, de stichter van de zogenaamde “historische school”, Wilhelm Roscher, daarover te zeggen heeft. In zijn eerste grote werk *Grondslagen van de staathuishoudkunde. Een hand- en leesboek voor zakenlieden en studerenden*, dat in 1854 is verschenen en sindsdien 23 drukken heeft beleefd, lezen we in hoofdstuk 2 paragraaf 16: “We verstaan onder staathuishoudkunde, de economie van een heel land, de leer van de ontwikkelingswetten van de economie van een land, het economisch leven van een volk (filosofie van de geschiedenis van de economie van een volk volgens van Mangoldt). Ze sluit enerzijds, zoals alle sociale wetenschappen, aan bij de beschouwing van de individuele mens en ze verwijdt zich aan de andere kant daarvan om de gehele mensheid te kunnen onderzoeken”.

[5]

Begrijpen “zakenlieden en studerenden” nu wat staathuishoudkunde is? Het is nu juist de leer van de staathuishouding. Wat is een hoornen bril? Een bril gevat in een hoornen montuur. Wat is een pakezel? Een ezel waarop pakjes gelegd worden. Een zeer eenvoudige manier inderdaad om kleine kinderen het gebruik van samengestelde woorden te leren. Het vervelende daaraan is echter dat degene die op voorhand al niet begreep wat de gevraagde woorden betekenden, er ook niet wijzer van wordt wanneer de woorden in een andere volgorde worden gezet. Richtten we onze aandacht nu op een andere Duitse geleerde, op de huidige docent staathuishoudkunde aan de universiteit van Berlijn, een groot licht binnen academische kringen, ver over de grenzen

bekend tot aan de blauwe zee toe, professor Schmoller. In het grote verzamelwerk van Duitse professoren *Handwoordenboek van de staathuishoudkunde*, uitgegeven door professor Conrad en professor Lexis, geeft Schmoller in een opstel over de staathuishoudkunde op de vraag wat deze wetenschap inhoudt, het volgende antwoord: “Ik zou zeggen, het is de wetenschap die algemeen economische verschijnselen beschrijft, definieert en de oorzaken ervan aangeeft maar deze ook als samenhangend geheel wil begrijpen waarbij er weliswaar vanuit wordt gegaan dat de economie van tevoren op de juiste wijze is gedefinieerd. Centraal in deze wetenschap staat wat bij de huidige cultuurvolken steeds weer als typische verschijnselen wordt waargenomen- de arbeidsdeling en arbeidsorganisatie, het handelsverkeer, de inkomensverdeling, de maatschappelijke economische huishoudingen die aansluitend bij bepaalde vormen van privaat en algemeen recht, door gelijke of vergelijkbare psychische krachten beheerst, vergelijkbare of gelijke ordeningen of krachten voortbrengen, in haar totale weergave een statistiek van de huidige economische culturele wereld, een soort gemiddelde beschrijving ervan opleveren. Op basis daarvan heeft de wetenschap geprobeerd de verschillen tussen de afzonderlijke nationale economieën op te sporen en verschillen in organisatievormen hier en daar vast te stellen, en heeft zich afgevraagd in welke relatie tot elkaar en volgorde waarin de verschillende vormen voorkomen en is zo gekomen tot een voorstelling van hoe de vormen zich oorzakelijk uit elkaar hebben ontwikkeld en hoe de economische toestanden elkaar historisch gezien opgevolgd hebben. Ze heeft op deze manier aan een statische benadering een dynamische toegevoegd. En zoals zij bij haar eerste optreden al op grond van historisch morele waardeoordelen tot het formuleren van idealen in staat was, zo heeft zij deze praktische functie steeds tot op zekere hoogte weten te behouden. Ze heeft naast de theorie ook steeds praktische leerstellingen voor het leven opgesteld.”**[6]**

Oef! Even ademhalen. Hoe was het ook al weer? Maatschappelijk economische instellingen-privaat en algemeen recht-psychische krachten-gelijkwaardig en gelijk-gelijk en gelijkwaardig-statistiek-statisch-dynamisch-gemiddelde beschrijving-oorzakelijk ontwikkeld-historisch morele waardeoordelen...**[7]** De gewone sterveling gaat het duizelen en hij begint zich zo dom te voelen, alsof hij een klap van de molen heeft opgelopen. In zijn hardnekkige drang om te weten en in het blinde vertrouwen op de professorale bron aller wijsheid zal hij moeite doen om deze wartaal tweemaal, driemaal door te werken om ergens de logica en de zin ervan te kunnen begrijpen. We vrezen dat de moeite tevergeefs zal zijn. Het zijn niet anders dan holle frases, als in elkaar geschroefde woordrijmelarij wat er hier geboden wordt. En daarvoor is er een teken dat nooit bedriegt: wie helder denkt en de zaak waarover hij spreekt zelf grondig beheerst, die drukt zich ook helder en begrijpelijk uit. Wie zich duister en verheven uitdrukt, waar het niet gaat om zuivere denkbeelden van de filosofie of hersenspinsels van religieuze mystiek, toont alleen aan dat hij van de zaak zelf niet genoeg weet of een reden heeft om duidelijkheid uit de weg te gaan. We zullen later zien dat het duistere en verwarrende spraakgebruik van de burgerlijke geleerden over het wezen van de staathuishoudkunde geen toeval is, dat daarin juist beide tot uitdrukking komt: zowel het eigen onbegrip van de heren als ook hun tendentieuze, verbeterde afkeer van een werkelijke opheldering van de vraag.

Dat een duidelijke bepaling van het wezen van de staathuishoudkunde inderdaad een omstrede kwestie is kan ook met een ander gebeuren aannemelijk worden gemaakt. Het is een gegeven dat over de *ouderdom* van de staathuishoudkunde als wetenschap tegenstrijdige meningen opgeld hebben gedaan. Een bekende oude geschiedschrijver en eens hoogleraar in de staathuishoudkunde aan de Universiteit van Parijs, Adolphe Blanqui – broer van de beroemde socialistenleider en communard Auguste Blanqui – begint bijvoorbeeld het eerste hoofdstuk van

zijn in 1837 verschenen *Geschiedenis van de economische ontwikkeling* [8] met de volgende samenvatting: “De politieke economie (dit is het Franse woord voor staathuishoudkunde -R.L.) is ouder dan men denkt. De Grieken en Romeinen hadden ook reeds de hunne.” Andere staathuishoudkundige geschiedschrijvers, zoals bijvoorbeeld de voormalige docent aan de universiteit van Berlijn Eugen Dühring, vonden het belangrijk om daarentegen te benadrukken dat de staathuishoudkunde veel jonger is dan men gewoonlijk denkt, deze wetenschap is eigenlijk pas in de tweede helft van de 18e eeuw ontstaan. [9] Om ook het oordeel van socialisten op dit punt te vermelden, is het Lassalle die in 1864 in het voorwoord van zijn klassiek geworden strijdschrift tegen Schulze-Delitzsch *Kapitaal en Arbeid* de volgende opmerking maakt: “De staathuishoudkunde is een wetenschap waarvan enkele beginpogingen bestaan maar die nog gestalte moet krijgen”. [10]

Daarentegen heeft Karl Marx zijn economisch hoofdwerk *Het Kapitaal*, waarvan het eerste deel drie jaar later, als een soort vervulling van de door Lassalle uitgesproken verwachting, verschenen is, de ondertitel *Kritiek op de politieke economie* meegegeven. Op deze manier zette Marx zijn eigen werk tegenover en buiten dat van de staathuishoudkunde tot die tijd, beschouwde dit als iets wat afgesloten en afgerond was, iets waarop hij zijn kritiek kon uitoefenen. Het is duidelijk dat een wetenschap waarvan de een beweert dat ze bijna zo oud is als de op schrift gestelde geschiedenis van de mensheid, de ander dat zij nauwelijks anderhalve eeuw oud is, een derde dat zij eigenlijk nog maar net in de wieg ligt en weer een ander dat zij haar tijd reeds heeft gehad en het tijd wordt om haar kritisch te bekijken, het is duidelijk dat een dergelijke wetenschap een tamelijk eigenaardig en ingewikkeld probleem vertegenwoordigt. Even slecht zouden we echter zijn geïnformeerd wanneer we één van de ambtelijke vertegenwoordigers van deze wetenschap zouden vragen hoe het merkwaardige feit te verklaren is dat de staathuishoudkunde, zoals nu dan blijkbaar de heersende mening is, pas zo laat, nauwelijks 150 jaar geleden, is ontstaan. Professor Dühring bijvoorbeeld zou ons met groot omhaal van woorden gaan uitleggen dat de oude Grieken en Romeinen wat de staathuishoudkundige verschijnselen betreft nog helemaal niet beschikten over wetenschappelijke begrippen maar slechts over ‘onbetrouwbare’, ‘oppervlakkige’, en ‘doodgewone’ ideeën uit de praktijk van alledag beschikten en dat de Middeleeuwen al helemaal hoogst ‘onwetenschappelijk’ waren geweest. [11]

Met een andere originele verklaring komt professor Schmoller op de proppen. In hetzelfde artikel uit het *Handwoordenboek der Staathuishoudkunde* dat we hierboven hebben aangehaald, geeft hij het volgende ten beste: “eeuwenlang werden afzonderlijke private en sociaalwetenschappelijke feiten bestudeerd en beschreven, aparte economische waarheden erkend en in ethische en juridische systemen economische vraagstukken besproken. De afzonderlijke, hierbij horende onderdelen konden zich pas in een aparte wetenschap verenigen toen de economische vraagstukken een vroeger nooit gekende betekenis kregen voor leiding en bestuur van de staten in de 17e tot 19e eeuw, talrijke schrijvers zich ermee bezig begonnen te houden, onderwijs daarin aan de studerende jeugd noodzakelijk werd en tegelijk de opbloei van het wetenschappelijk denken in het algemeen ertoe leidde dat gezamenlijke staathuishoudkundige stellingen en waarheden tot zelfstandige, op basis van bepaalde grondgedachten – zoals geld en ruilverkeer, economische politiek van overheden, arbeid en arbeidsdeling – met elkaar verbonden systemen zouden leiden zoals de belangrijke schrijvers uit de 18e eeuw dat hebben geprobeerd te doen. Sindsdien bestaat de volkshuishoudkunde of staathuishoudkunde als zelfstandige wetenschap.” [12]

Wanneer we dit lange betoog kort samenvatten dan kunnen we daaruit als volgt lering trekken: afzonderlijke staathuishoudkundige waarnemingen die lange tijd los van elkaar stonden, zijn in een aparte wetenschap samengevoegd toen er daaraan behoefte was van de “leiding en het bestuur van de staat”, dus van regeringen en toen het om die reden nodig werd om aan de universiteiten staathuishoudkunde te doceren. Hoe wonderschoon, hoe klassiek is deze verklaring voor een Duitse professor! Eerst wordt uit de ‘behoefte’ van de boven alle lof verheven regering een leerstoel gevestigd waarop een gediensige professor plaats neemt. Vervolgens moet natuurlijk ook de daarbij horende wetenschap uit de grond gestampt worden want wat zou de professor anders moeten doceren? Wie denkt dan daarbij niet aan de ceremoniemeester aan het hof van de koning die beweert dat de monarchie altijd moet blijven bestaan. Want zou deze niet bestaan, waarom zou er dan een ceremoniemeester aan het hof van de koning moeten zijn? Maar de kern van de zaak is: De staathuishoudkunde is ontstaan omdat de regeringen van de moderne staten deze wetenschap nodig hadden. Deze opdracht van de overheid is de eigenlijke geboorteakte en legitimatie van de staathuishoudkunde.

Bij de denkwijze van een hedendaagse professor, die als wetenschappelijke kamerheer van de huidige rijksregering bij de opdracht voor een bepaald wetsvoorstel voor de vloot, voor tolheffing en belastinginning ‘wetenschappelijke’ propaganda bedrijft of die als een hyena op het slachtveld van een oorlog chauvinistische volksmännerij en geestelijk kannibalisme predikt, past het nu helemaal om zich in te beelden dat de geldbehoefte van de vorst, dat de belangen van de vorstelijke schatkamer, dat het bevel van de regering voldoende is, om zelf een geheel nieuwe wetenschap uit de grond te stampen. Voor het overige, niet door de fiscus betaalde deel van de mensheid zal een dergelijke voorstelling van zaken echter enige moeilijkheden met zich meebrengen. Maar boven alles geeft deze verklaring ons ook alleen maar een nieuw raadsel op. Want nu vragen wij ons af, wat is er gebeurd dat er omstreeks de 17e eeuw, zoals professor Schmoller beweert, de regeringen van de moderne staten plotseling de behoefte voelden om hun geliefde onderdanen volgens wetenschappelijke principes het vel over de oren te halen, terwijl zij dit de eeuwen daarvoor met goed gevolg zonder dergelijke stellingen op voorvaderlijke wijze voor elkaar kregen? Zouden niet ook hier de zaken op de kop zijn gezet en zouden ook niet hier de moderne behoeften van de “vorstelijke schatkamer” misschien zelf niet een slechts bescheiden gevolg zijn van die grote historische omwenteling waaruit deze nieuwe wetenschap van de staathuishoudkunde rond het midden van de 19e eeuw is voortgekomen?

Kortom: nadat we zelfs van de vakgeleerden niet vernomen hebben waar de staathuishoudkunde nu eigenlijk over gaat, weten we nu al helemaal niet meer wanneer en naar aanleiding waarvan zij is ontstaan.

Eén ding staat er in elk geval vast: in alle definities van de burgerlijke geleerden die we hierboven hebben opgevoerd is steeds sprake van ‘volkshuishoudkunde’. Staatshuishoudkunde is eigenlijk ook alleen maar een ander woord voor volkshuishoudkunde. Het begrip ‘volkshuishoudkunde’ staat centraal in alle beschouwingen van alle officiële vertegenwoordigers van deze wetenschap. Maar wat is nu eigenlijk ‘volkshuishoudkunde’? Professor Bücher, wiens werk *Het ontstaan van de Volkshuishoudkunde* zich zowel in Duitsland als ook in het

buitenland in een grote vermaardheid mag verheugen, zegt daarover het volgende: “het geheel van instellingen, inrichtingen en toestanden die opgeroepen worden ter bevrediging van de behoeften van het gehele volk, vormt de volkshuishouding. De volkshuishouding bestaat weer uit talrijke individuele huishoudens die door onderlinge relaties met elkaar verbonden zijn en daardoor op allerlei manieren van elkaar afhankelijk zodat elk voor anderen bepaalde taken op zich neemt en andersom.” Maar laten we eens proberen om deze geleerde ‘definitie’ in de taal van gewone stervelingen uit te drukken. Wanneer we allereerst horen van de ‘het *geheel* van instellingen, inrichtingen en processen’ die bestemd zijn om de behoeften van een heel volk te bevredigen dan kunnen we aan van alles en nog wat denken: aan fabrieken en werkplaatsen, landbouw en veeteelt, spoorwegen en warenhuizen, maar ook aan preken in kerken en politiebewaking, aan balletvoorstellingen, de burgerlijke stand en de sterrenwacht, parlamentsverkiezingen, landheren en oud-strijders verenigingen, schaakclubs, hondentoonstellingen en duels, want dit alles en nog eindeloos veel meer andere ‘instellingen, inrichtingen en processen’ dienen er heden ten dage toe ‘om de behoeften van een heel volk te bevredigen’. De volkshuishouding zou dan alles bij elkaar zijn wat er zich tussen hemel en aarde afspeelt en de staatshuishoudkunde zou een universele wetenschap zijn ‘van alles en nog wat en nog wat meer’, zoals een Latijns spreekwoord dat zegt. De wijdlopige definitie van de Leipziger professor moet duidelijk nog meer begrensd worden. Waarschijnlijk wil hij het alleen maar hebben over ‘instellingen en processen’ die dienen voor de bevrediging van de *materiële* behoeften van een volk, of beter: ter bevrediging van behoeften door materiële dingen. Maar ook dan zou ‘het geheel’ nog rijkelijk hoog gegrepen zijn en zou al snel weer in nevelen verdwijnen. Maar laten we proberen om ons zo goed als mogelijk ermee te behelpen.

Alle mensen hebben om te kunnen leven eten en drinken, een dak boven hun hoofd, in koude gebieden kleding en verder allerlei gereedschappen voor het dagelijks gebruik. Deze dingen kunnen eenvoudig of verfijnder zijn, spaarzaam of overvloedig voorhanden, maar altijd zijn ze voor elke menselijke samenleving voor hun bestaan onontbeerlijk en moeten daarom, omdat de gebraden duiven nergens mensen in de mond vliegen, voortdurend door mensen gemaakt worden. In alle culturen komen daar nog allerlei voorwerpen bij die het leven aangenaamer maken en die dienen ter bevrediging van geestelijke en sociale behoeften, zoals wapens ter bescherming tegen de vijand; bij de zogenaamde wilden dansmaskers, pijl en boog, beelden van goden, bij ons luxe goederen, kerken, machinegeweren en onderzeeboten. Om al deze voorwerpen te maken zijn allerlei verschillende grondstoffen nodig waaruit, en gereedschappen waarmee dit geproduceerd kan worden. Ook die stoffen zoals stenen, hout, metaal, planten enzovoort worden aan de aardbodem onttrokken door menselijke arbeid en het gereedschap die daarbij gebruikt worden zijn eveneens product van menselijke arbeid.

Wanneer we ons voorlopig met deze grove schets tevreden stellen dan kunnen we ons de volkshuishouding zo voorstellen: Elk volk maakt voortdurend met eigen arbeid een hoeveelheid dingen die noodzakelijk zijn om in het levensonderhoud te voorzien – voedsel, kleding, gebouwen, huisraad, versieringen, wapens, cultuur voorwerpen enzovoort – evenals stoffen en werktuigen die voor de productie daarvan onontbeerlijk zijn. De manier waarop een volk al dit werk verricht, hoe de geproduceerde goederen onder elkaar verdeeld worden, hoe ze verbruikt worden en in de eeuwige kringloop van het leven opnieuw worden voortgebracht, al dat bij elkaar vormt de huishouding van een bepaald volk, een ‘volkshuishouding’. Dat is zo ongeveer de betekenis van de eerste zin in de definitie van de boeken van de professor.

“De volkshuishouding bestaat weer uit talrijke individuele huishoudens die door onderlinge

relaties met elkaar verbonden zijn en daardoor op allerlei manieren van elkaar afhankelijk zodat elk voor anderen bepaalde taken op zich neemt en andersom.” Hier komen we voor een nieuwe vraag te staan: Wat zijn dat voor ‘individuele huishoudens’ waarin de ‘volkshuishouding’ die we ons met moeite hebben kunnen voorstellen, weer is opgedeeld? Het meest voor de hand ligt dat we ons daarbij de afzonderlijke huishoudens, gezins- en familiehuishoudingen bij voorstellen. Inderdaad bestaat elk volk in de zogenoemde beschaafde landen uit een aantal families, en iedere familie voert in de regel een ‘huishouden’ voor zich afzonderlijk. Dit huishouden bestaat eruit dat de familie, hetzij uit de werkzaamheden van haar volwassen leden, hetzij uit een andere bron, zekere geldelijke inkomsten verwerft waarmee zij op hun beurt hun behoefte aan voedsel, kleding, woning en dergelijke bevredigen waarbij, wanneer we aan een gezinshuishouding denken, in het middelpunt van deze voorstelling de moeder, de keuken, de badkamer en de kinderkamer ten toneel verschijnen. Zou de ‘volkshuishouding’ uit dergelijke ‘individuele huishoudens’ bestaan? We raken in zekere zin in verlegenheid. Bij de volkshuishouding die we ons zojuist voor ogen hebben gehaald, gaat het vooral om de ‘productie’ van al die goederen die als voedsel, kleding, woning, meubels, gereedschap en stoffen om te leven en te bewerken. In het middelpunt van de volkshuishouding staat de ‘*productie*’. In de familie- en gezinshuishoudingen gaat het alleen om het ‘*verbruik*’ van dingen die het gezin zich met het inkomen kant-en-klaar aanschaft. We weten dat de gezinnen in de moderne landen zich tegenwoordig bijna alle levensmiddelen, kleding, meubels enzovoort in de winkel, op de markt kant-en-klaar kopen. In de huishouding wordt alleen uit aangekocht levensmiddelen het eten bereid, of er wordt op zijn best uit gekochte stoffen kleren genaaid. Alleen in sterk achtergebleven landelijke streken treft men nog boerenfamilies aan die zich de meeste levensmiddelen met eigen huishoudelijke arbeid verschaffen. Weliswaar zijn er anderzijds ook in de moderne landen veel gezinnen die juist thuis verschillende industriële producten in grote hoeveelheid produceren: bijvoorbeeld de huiswever en de confectiearbeider. Er zijn ook zoals we weten hele dorpen waar men speelgoed en dergelijke in de huisindustrie produceert. Alleen juist hier behoort het door het gezin of de familie gemaakte product geheel en al toe aan de ondernemer die het bestelt en betaalt en niet het minste onderdeel ervan gaat voor eigen gebruik in het huishouden van de thuiswerkende familie over. Voor het eigen huishouden kopen de thuiswerkers van hun eigen karige loontje precies zo als alle andere gezinnen alles kant-en-klaar in de winkel. We komen dus met de zin uit het boek, ‘de volkshuishouding bestaat weer uit talrijke individuele huishoudens’, met andere woorden ongeveer tot het volgende resultaat: De *productie* van de bestaansmiddelen van een heel volk ‘bestaat uit’ het louter *verbruik* van levensmiddelen door afzonderlijke gezinnen en families, een zin die er totaal onzinnig uitziet.

Er rijst ook nog een andere twijfel op. De ‘wetenschappelijke deeldisciplines’ moeten volgens professor Bücher door ‘onderlinge relaties met elkaar verbonden’ en van elkaar volledig afhankelijk zijn omdat ‘ieder voor alle anderen bepaalde deelgebieden onderzoekt’. Welke relaties en welke afhankelijkheid kan daarmee bedoeld zijn? Zijn het de vriendschappelijke relaties die burens met elkaar hebben zoals die tussen de verschillende gezinnen bestaan? Maar wat hebben deze relaties helemaal te maken met volkshuishouding, met huishouden in het algemeen? Is het niet zo, zoals elke flinke huisvrouw beweert, dat het veel beter is voor de huishouding en het bewaren van de huiselijke vrede om maar zo min mogelijk huis aan huis met de burens te maken te hebben? En juist wat betreft de genoemde ‘afhankelijkheid’, het is moeilijk te verzinnen welke ‘vraagstukken’ de huishouding van de rentenier Meyer voor de huishouding van de gymnasiumleraar Schulze ‘en voor alle anderen’ zou hebben kunnen overnemen. We zijn duidelijk geheel de weg kwijt geraakt en moeten de vragen vanuit een ander gezichtspunt gaan bekijken. De individuele gezinnen kunnen het blijkbaar niet zijn waaruit de ‘volkshuishouding’

van professor Bücher bestaat. Zouden het niet de afzonderlijke fabrieken, werkplaatsen, landbouwbedrijven en dergelijke kunnen zijn? Er is iets dat erop lijkt te wijzen dat we dit keer op de goede weg zijn. Er wordt in al deze verschillende bedrijven ook werkelijk iets verschillends geproduceerd wat voor het levensonderhoud van het gehele volk dient en er is anderzijds ook sprake van onderlinge relaties en wederzijdse afhankelijkheid. Een broekknopenfabriek bijvoorbeeld is geheel aangewezen op de naaiateliers die afnemers zijn van zijn waren terwijl de kledingmaker op zijn beurt geen broeken zonder knopen kan maken. Aan de andere kant hebben de naaiateliers stoffen nodig en daarvoor zijn ze aangewezen op de wol- en katoenindustrie die op haar beurt weer van de schapenteelt en van de katoenhandel afhankelijk zijn. Hier zien we inderdaad dat er sprake is van een wijdvertakte samenhang van de productie. Maar het is wel wat hoogdravend om van 'opgaven' te spreken die elk van deze bedrijven 'voor alle anderen op zich neemt', waar het alleen maar gaat om het doodgewoon verkopen van broekknopen aan kledingbedrijven, van schapenwol aan spinnerijen en dergelijke. Maar zulke stijlbloempjes moeten we nu eenmaal als professorengzewets op de koop toe nemen die ervan houdt om het winstgevend zakendoen van de ondernemerswereld met wat poëzie en 'morele waardeoordelen' te omlijsten zoals professor Schmoller het zo mooi kan zeggen.

Maar hier komt bij ons nog veel meer twijfel naar boven. De afzonderlijke fabrieken, landbouwbedrijven, kolenmijnen, ijzerwerken zouden dan evenzovele 'individuele huishoudens' zijn waarin de volkshuishouding 'verdeeld wordt'. Maar voor het begrip van een 'huishouding' tenminste op de manier zoals wij ons de volkshuishouding hebben voorgesteld, moet daartoe toch in ieder geval in zekere zin zowel de productie als het verbruik van levensmiddelen behoren. In de fabrieken, werkplaatsen, mijnen en op de velden wordt toch alleen geproduceerd en wel speciaal voor anderen. Verbruikt worden hier enkel de stof waaruit en het gereedschap waarmee gewerkt wordt. Het afgewerkte product daarentegen wordt in het bedrijf in het geheel niet verbruikt. Niet één enkele knoop wordt door de fabrikant en zijn gezin, laat staan door die van de fabrieksarbeider, niet één ijzeren buis wordt er verbruikt in het gezin van de eigenaar van de ijzerfabriek. En verder: hoe we ook nog nauwkeuriger de 'huishouding' willen omschrijven, altijd zullen we daaronder een geheel moeten verstaan, een op zich enigszins gesloten geheel, die dicht komt bij de productie en verbruik van de belangrijkste levensmiddelen die mensen nodig hebben om te bestaan. De afzonderlijke industrie- en landbouwbedrijven vandaag de dag leveren zoals elk kind weet, alleen maar één enkel, op zijn hoogst een paar producten die voor het levensonderhoud bij lange na niet voldoende zijn, en waarvan de meeste zelfs nog helemaal niet voor consumptie geschikt zijn, slechts onderdeel van een levensmiddel zijn of een grondstof daarvoor of gereedschap om het te maken. De huidige productiebedrijven zijn zelfs puur brokstukken van een huishouding die op zichzelf vanuit economisch oogpunt helemaal geen zin of doel hebben die juist om die reden het ongeschoolde oog opvallen dat zij ieder op zichzelf helemaal geen 'huishouding', maar een vormloos klein splintertje van een huishouding, voorstellen. Beweert men daarom dat de volkshuishouding, dat wil zeggen het geheel van instellingen en processen die voor bevrediging van de behoeften van een volk dienen, weer uiteen valt in afzonderlijke huishoudingen zoals daar zijn: fabrieken, werkplaatsen, mijnen e.d. dan zou men evengoed kunnen zeggen, het geheel van de biologische instellingen die voor het uitvoeren van alle functies die voor het menselijk organisme dienen, is de mens zelf, en die valt weer uiteen in vele afzonderlijke organismen zoals daar zijn: de neus, oren, benen, armen enzovoort. Inderdaad is de huidige fabriek ongeveer in die zin een 'individueel huishouden' zoals de neus een afzonderlijk organisme is. Zo komen we op deze manier uit bij een absurditeit – een bewijs ervoor dat de op louter uiterlijke kenmerken en woordsplittingsen opgebouwde definities van de burgerlijke geleerden op het eerste gezicht hout snijden maar in dit geval om de

kern van de zaak heen draaien. Laten we liever zelf proberen om het begrip van de volkshuishouding aan een nader onderzoek te onderwerpen.

3

Men vertelt ons over de behoeften van een volk, over de bevrediging van deze behoeften in een geordende economie en op die manier vertelt men ons iets over de economie van een volk. De staathuishoudkunde moet een wetenschap zijn die ons het wezen van de economie van een volk uitlegt, dat betekent de manier waarop en de regels waarmee een volk zich welvaart door middel van arbeid verschaft, die welvaart vergroot en verdeelt, verbruikt en opnieuw weer verschaft. Het economisch leven van een geheel volk moet dus het onderzoeksobject vormen, in tegenstelling tot het huishouden van een private partij of dat van een individuele huishouding, wat dit laatste dan ook mag betekenen. Zo heeft ook als een ogenschijnlijke bevestiging van deze opvatting het in 1776 verschenen baanbrekende werk van de Engelsman Adam Smith, die men de vader van de economie noemt, de titel *De welvaart van landen*.^[13] Bestaat er trouwens, moeten we ons allereerst afvragen, in de werkelijkheid zoiets als de economie van een volk? Leiden de volkeren dan ieder voor zich een eigen huishouding, een van andere volkeren afgezonderd economisch leven? De uitdrukkingen “volkshuishouding”, “staatshuishouding” worden vooral in Duitsland met voorliefde gebruikt dus laten we onze aandacht daarom op Duitsland richten.

Door de handen van Duitse arbeiders en arbeidsters worden elk jaar in de landbouw en industrie reusachtige hoeveelheden van allerlei gebruiksgoederen geproduceerd. Wordt dit allemaal echter voor het eigen gebruik van de in het Duitse rijk wonende bevolking geproduceerd? We weten dat een enorm groot gedeelte en een elk jaar groter wordende hoeveelheid van de Duitse producten naar andere landen en werelddelen, voor andere volkeren wordt uitgevoerd. De Duitse ijzerwaren gaan naar verschillende buurlanden in Europa, verder naar Zuid-Amerika, naar Australië; leer en lederwaren gaan van Duitsland naar alle Europese staten; glaswerk, suiker, handschoenen vertrekken naar Engeland; huiden naar Frankrijk, Engeland, Oostenrijk-Hongarije; de kleurstof kraprood naar Engeland, naar de Verenigde Staten, naar India; thomasslakken die als mest worden gebruikt naar Nederland, naar Oostenrijk-Hongarije, cokes naar Frankrijk; steenkool naar Oostenrijk, België, Nederland, en Zwitserland; elektriciteitskabel naar Engeland, Zweden, België; speelgoed naar de Verenigde Staten; Duits bier, indigo zowel als analine en andere teerverfstoffen, Duitse medicijnen, cellulose, goudwaren, kousen, katoenen en wollen stoffen en kleding en Duitse ijzeren treinrails worden bijna naar alle gezamenlijk handeldrijvende landen verstuurd.

Maar ook omgekeerd is het Duitse volk op alle mogelijke manieren zowel bij het werk als bij de dagelijkse consumptie aangewezen op producten uit andere landen en van vreemde volken. We eten brood van Russisch graan en vlees van Hongaars, Deens en Russisch vee; de rijst die we eten komt uit Oost-Indië en Noord Amerika; tabak komt uit Nederlands-Indië en uit Brazilië; we halen cacao bonen uit West-Afrika, peper uit India; varkensreuzel uit de Verenigde Staten; thee uit China, fruit uit Italië, Spanje en de Verenigde Staten, koffie uit Brazilië, Centraal-Amerika en Nederlands-Indië; vleesextracten uit Uruguay, eieren uit Rusland, Hongarije en Bulgarije, sigaren van het eiland Cuba, zakhorloges uit Zwitserland, champagne uit Frankrijk,

koeienhuiden uit Argentinië, dons uit China, zijde uit Italië en Frankrijk, vlas en hennep uit Rusland, katoen uit de Verenigde Staten, India en Egypte, fijne wollen stoffen uit Engeland, jute uit India, mout uit Oostenrijk-Hongarije, lijnzaad uit Argentinië, sommige soorten steenkool uit Engeland, bruinkool uit Oostenrijk, salpeter uit Chili, quebrachohout voor de leerlooierijen uit Argentinië, timmerhout en hout voor de bouw uit Rusland, kurk uit Portugal, koper uit de Verenigde Staten, tin uit Nederlands-Indië, zink uit Australië, aluminium uit Oostenrijk-Hongarije en Canada, asbest uit Canada, asfalt en marmer uit Italië, tegels uit Zweden, lood uit België, de Verenigde Staten en Australië, grafiet uit Ceylon, fosforkalk uit Amerika en Algerije, jodium uit Chili ...**[14]**

Van de eenvoudigste levensmiddelen voor het dagelijks gebruik tot de meest uitgelezen voorwerpen voor luxe gebruik en noodzakelijke grondstoffen en werktuigen komt het meeste direct of indirect, geheel of als onderdeel uit vreemde landen, is het product van de arbeid van een ander volk. We laten daarom, om in Duitsland te kunnen leven en werken, bijna alle landen, volken en werelddelen gezamenlijk voor ons werken en wij werken op onze beurt voor al deze landen. Om ons bewust te worden van de enorme omvang van deze ruilhandel werpen we een blik op de officiële statistieken van de in- en uitvoer. Volgens het *Statistisch Jaarboek van het Duitse Rijk, 1914* bedraagt de totale eigen handel met het buitenland, dat betekent zonder de doorvoerhandel van vreemde waren via Duitsland naar andere landen, als volgt:

Duitsland heeft in het jaar 1913 ingevoerd aan:

- grondstoffen	5.262 milj M
- halffabricaten	1.246 milj M
- eindproducten	1.776 milj M
- voedings- en genotmiddelen	3.063 milj M
- levende dieren	289 milj M
totaal	11.638 milj M

ofwel bijna voor 12 miljard mark.

In datzelfde jaar heeft Duitsland uitgevoerd aan:

- grondstoffen	1.720 milj M
- halffabricaten	1.159 milj M
- eindproducten	6.642 milj M
- voedings- en genotmiddelen	1.362 milj M
- levende dieren	7 milj M
totaal	10.891 milj M [15]

ofwel voor bijna 11 miljard mark. In zijn totaliteit bedraagt de jaarlijkse buitenlandse handel van Duitsland dus meer dan 22 miljard mark.

Wat in Duitsland het geval is geldt in meer of mindere mate ook voor andere moderne landen en juist daar alleen bemoeit de staatshuishouding zich met het economisch leven. Al deze landen produceren voor elkaar, deels ook voor verder gelegen werelddelen en ze laten zich ook op hun beurt steeds de voortbrengselen van de gezamenlijke werelddelen bij consumptie en productie ten goede komen. Hoe kan men bij zo'n enorm ontwikkelde wederzijdse ruilhandel een grens trekken tussen de 'economie' van het ene volk en dat van een ander, van evenzovele 'economieën' spreken als betref het economisch bekeken geheel op zichzelf staande gebieden?

Het is natuurlijk niet zo dat de groeiende internationale wereldhandel een ontdekking is die voor burgerlijke economen onbekend zou zijn. De officiële statistische publicaties met hun elk jaar publieke berichtgeving hebben deze specifieke feiten allang tot gemeengoed van alle geleerden gemaakt. De zakenman, de industriearbeider kent ze bovendien uit het leven van alledag. Het gegeven van de snel groeiende wereldhandel is vandaag de dag zo algemeen bekend en erkend dat zij niet meer ter discussie staat of dat daaraan getwijfeld kan worden. Alleen hoe wordt dit gegeven door de geleerden van de staathuishoudkunde geïnterpreteerd? Als een puur afzonderlijk toevallige samenhang, als uitvoer van een zogenaamd 'overschot' van de binnenlandse productie over het binnenlands verbruik en als invoer van iets wat in eigen land ontbreekt, een samenhang die hen niet in het minst verhinderd om als vanouds van 'volkshuishouding' en van 'volkshuishoudkunde' te spreken.

Zo beweert professor Bücher bijvoorbeeld, nadat hij ons lang en breed heeft onderhouden over de 'volkshuishouding' als het hoogste stadium en laatste stap in de ontwikkeling van de historisch economische ontwikkeling: "het is een vergissing om de uit het liberale tijdperk voortkomende vrijere internationale handelsverkeer de conclusie te trekken dat de periode van de volkshuishouding te gronde gaat en plaats zal maken voor een periode van een wereldeconomie ... Zeker zien wij tegenwoordig in Europa een reeks landen die bij de nationale zelfstandigheid bij het verzorgen van de eigen behoeftes in zoverre tekort schieten dat zij gedwongen zijn om aanzienlijke hoeveelheden van hun voedings- en genotmiddelen uit het buitenland te betrekken terwijl hun industriële productiemogelijkheden de eigen nationale behoeften verre overtreffen en zij daardoor voortdurend overschotten produceren die in den vreemde hun afzetgebied moeten vinden om hun waarde te kunnen realiseren. Maar het naast elkaar bestaan van zulke industrie- en grondstofproducerende landen die wederzijds op elkaar zijn aangewezen, deze internationale 'arbeidsverdeling' moet niet als teken worden gezien dat de mensheid een nieuwe fase van haar ontwikkeling ingaat die onder de naam 'wereldeconomie' tegenover de eerdere fases van ontwikkeling moet worden gesteld en begrepen. Want aan de ene kant is in geen enkele fase van economische ontwikkeling de volledige zelfvoorziening van eigen behoeftebevrediging gegarandeerd geweest, elk liet zekere tekorten bestaan die op de een of andere manier opgevuld moesten worden. Aan de andere kant heeft die zogenaamde wereldeconomie tot nu toe tenminste geen vormen aangenomen die in essentie afwijken of anders zijn dan die van een volkshuishouding en het is zeer twijfelachtig of zulke verschijnselen in de nabije toekomst zullen optreden." **[16]**

Nog stilliger is professor Büchers jongere collega Sombart die botweg verklaart dat we niet naar een wereldeconomie toegroeien maar ons juist daar steeds meer van verwijderen:

“De cultuurvolken, zo wil ik eerder beweren, zijn op dit moment wat betreft hun gezamenlijke economie, eigenlijk eerder niet meer maar minder door handelsbetrekkingen met elkaar verbonden. De individuele staatshuishouding is tegenwoordig niet meer maar juist minder op de wereldmarkt gericht als honderd of vijftig jaar geleden. Op zijn minst echter ... is het onjuist om aan te nemen dat de internationale handelsbetrekkingen een verhoudingsgewijs groeiende betekenis voor de moderne volkshuishouding hebben aangenomen. Het tegendeel is waar.”

Professor Sombart is ervan overtuigd dat de “individuele volkshuishouding steeds meer een volkomen microkosmos, (dat betekent een kleine afgesloten wereld – R.L.) wordt en dat de binnenlandse markt voor alle goederen de wereldmarkt in toenemende mate aan betekenis zal gaan overvleugelen.”^[17] Deze fonkelende gekkenpraat die alle dagelijkse waarnemingen van het economisch leven ongegeneerd in het gezicht spuugt, onderstreept het allerbeste de verbeterde afwijzing van de heren van het geleerdengilde om te erkennen dat de wereldeconomie in een nieuwe fase van ontwikkeling van de mensenmaatschappij terecht is gekomen, een afwijzing die we goed in acht moeten nemen en waarvan we de verborgen wortels moeten proberen op te sporen.

Omdat ook reeds bij ‘vroegere fases van economische ontwikkeling’, bijvoorbeeld in de tijd van koning Nebukadnessar ‘bepaalde tekorten’ in het economisch leven van de mensen door ruil werden aangevuld, heeft de *tegenwoordige* wereldhandel helemaal niets bijzonders te betekenen en blijft het bij de ‘volkshuishouding’. Dit is de mening van professor Bücher. Hoe tekenend is dit voor de grofheid van het historisch denkkader van een geleerde wiens roem juist berust op een aanzienlijk scherpzinnig en diepgaand economisch historisch inzicht! Hij brengt de internationale handel van verschillende, door duizenden jaren gescheiden culturele en economische tijdperken met behulp van een banaal schema op één noemer. Er zijn en waren weliswaar nooit maatschappijvormen zonder ruil. De oudste, prehistorische vondsten, de meest primitieve holen, die de mensheid van voor de zondvloed tot woonruimte dienden, de primitiefste graven uit de voortijd, zij allen zijn al bewijs van een zekere ruil van producten tussen ver van elkaar afliggende streken en gebieden. De ruil is zo oud als de cultuurgeschiedenis van de mensheid, het is altijd al haar vaste begeleider en haar krachtigste drijfveer geweest. In deze algemene zin en in zijn algemeenheid heel vage kennisinhoud verdringt onze geleerde nu alle specifieke kenmerken van de tijdperken, van culturele fases, van economische verschijnselen. Zoals ’s nachts alle katten grijs zijn, zo zijn in het donker van de theorie van deze professor alle hemelsbreed van elkaar verschillende fenomenen van ruil één en hetzelfde. De primitieve ruil van een Botokudenstam in Brazilië die hier en daar als het zo uitkomt hun eigenaardig gevlochten dansmaskers met een andere stam ruilt tegen kunstig gemaakte pijl en bogen, de schitterende pakhuizen van Babylon waar de pracht en praal van de oriëntaalse hofhouding ligt opgestapeld, de antieke markt van Korinte waar bij nieuwe maan linnen uit de Oriënt, Grieks aardewerk, papier uit Tyrus, slaven uit Syrië en Anatolië aan de rijke slavenhouders te koop worden aangeboden. De middeleeuwse handel over zee van Venetië, die luxe voorwerpen voor de feodale hoven en patriciershuizen leverde, en de hedendaagse kapitalistische wereldhandel die Oriënt en het Westen, Noord en Zuid, alle oceanen en uithoeken van de wereld in haar netwerk gespannen heeft, die alles, van het dagelijks brood en de lucifers van de bedelaar tot de meest uitgelezen kunstvoorwerpen voor de rijke liefhebbers, van de meest eenvoudige landbouwproducten tot het ingewikkeldste werktuig, van mensenhanden die arbeid verrichten, bron van alle rijkdom, tot de moordwerktuigen van de oorlog, jaar in jaar uit in ongelooflijk grote hoeveelheden heen en weer laat dansen, dat alles is onze professor in de staathuishoudkunde één pot nat: het is alles alleen maar het opvullen van

bepaalde tekorten in zelfstandig opererende economische organismen! ...**[18]**

Vijftig jaar geleden vertelde Schulz von Delitzsch de Duitse arbeiders dat iedereen tegenwoordig allereerst voor eigen behoefte produceerde maar dat ‘wat hij niet voor zichzelf nodig had’ hij in ruil aanbood tegen de producten van anderen.**[19]** Het antwoord van Lasalle op deze onzin blijft onvergetelijk: “Herr Schulze! Landheerrechtspreker! Heeft u dan helemaal *geen enkele* notie van de werkelijke gedaante van de tegenwoordige maatschappelijke arbeid? Bent u dan nooit uit Bitterfeld en Delitzsch gekomen? In welke eeuw uit de middeleeuwen leeft u dan eigenlijk nog met al uw zienswijzen? ... Heeft u er dan werkelijk geen enkele notie van dat de *hedendaagse* maatschappelijke arbeid *juist daardoor wordt gekenmerkt* dat ieder dat produceert wat hij voor zichzelf *niet* gebruiken kan? Heeft u er *geen enkele* notie van dat dit sinds het industriële grootbedrijf zo zijn *moet*, dat hieruit de *vorm* en het *wezen* van de huidige arbeid bestaat en dat *het hardnekkig vasthouden aan dit gezichtspunt* geen enkele aspect van de hedendaagse economische toestanden, geen enkele economisch fenomeen hiermee begrepen kan worden? Volgens u produceert dus de heer Leonor Reichenheim op Wüste-Giersdorf allereerst het *katoenen garen* dat hij *voor zichzelf* nodig heeft. Het overschot daarvan, die zijn dochters niet meer voor hem tot sokken en nachthemden kan verwerken, biedt hij voor de ruil aan. Heer Borsig produceert eerst machines voor *de behoefte van zijn eigen familie*. De overgebleven machines verkoopt hij dan vervolgens. De winkels voor rouwkleding werken allereerst om te zorgen voor de sterfgevallen in de eigen familie. Wat er dan, wanneer er te weinig sterfgevallen zijn, aan rouwkleding overblijft, ruilen ze. De heer Wolff, de eigenaar van een groot telegraafkantoor, laat eerst de telegrammen ter eigen lering en vermaak komen. Wat er dan, nadat hij zich er rijkelijk aan heeft tegoed gedaan, nog overschiet, ruilt hij met de wolven op de beurs en krantenredacties die hem in ruil daarvoor voorzien van hun overtollige krantenberichten en aandelen ... Dus: dat is juist het *specifieke, hardnekkig vasthoudende karakter* van de arbeid in *vroegere* maatschappelijke tijdperken, dat men destijds voor de *eigen behoeftes* produceerde en het overschot weggaf, dat betekent overwegend een *economie van ruil in natura*. En dat is weer het *onderscheidende kenmerk*, het *specifieke* karakter van de arbeid in de moderne maatschappij, dat ieder alleen produceert wat hij meestal *niet* nodig heeft, dat betekent, dat ieder *ruilwaarden* produceert terwijl dat vroeger overwegend *gebruikswaarden* betrof. En begrijpt u dan niet heer Schulze, dat dit de noodzakelijke, steeds meer om zich heen grijpende vorm en wijze van de arbeidsverrichting is in een maatschappij waarin de arbeidsdeling zich zo ver heeft ontwikkeld als in de moderne maatschappij?”**[20]**

Wat Lassalle hier Schulze probeert duidelijk te maken over de kapitalistische private onderneming, slaat tegenwoordig elke dag meer op de economieën van sterk ontwikkelde kapitalistische landen als Engeland, Duitsland, België, de Verenigde Staten en in hun voetsporen de overige landen, de een na de ander. En deze misleiding van de arbeider door de vooruitstrevende landheerrechter uit Bitterfeld was alleen veel naïever maar niet groffer als de tendentieuze polemieken die een Bücher of een Sombart tegenwoordig bedrijven tegen het begrijpen van de wereldeconomie. Een Duitse professor houdt er als serieuze precieze ambtenaar van om in zijn vak de zaken netjes op orde te hebben. Uit liefde voor deze orde is hij geneigd ook de wereld zo schoon en netjes als mogelijk in een wetenschappelijk schema in zijn bureauladen op te bergen. En precies zoals hij zijn boeken in keurige rijen in de kast zet, zo heeft hij ook de verschillende landen in twee schappen verdeeld: hier de landen die industrieproducten maken en daarvan een overschot hebben, en daar de landen die landbouw en veeteelt bedrijven en aan de grondstoffen waarvan andere landen een tekort hebben. Daaruit bestaat en daarop berust de internationale handel.

Duitsland is één van de meest ontwikkelde industriële landen ter wereld. Volgens het schema zou het dan de meest levendige handelsbetrekkingen moeten hebben met een agrarisch groot land als Rusland. Hoe komt het dan dat Duitslands belangrijkste handelspartners de beide andere industrieel meest ontwikkelde landen zijn: de Verenigde Staten van Amerika en Engeland? De ruil van Duitsland met de Verenigde Staten bedroeg in 1913 namelijk 2,4 miljard mark, met Engeland 2,3 miljard en Rusland komt pas op de derde plaats in aanmerking. En heel bijzonder, wat betreft de uitvoer, is het nu juist de eerste industriestaat van de wereld die de grootste afnemer is van de Duitse industrie: met 1,4 miljard mark jaarlijkse invoer uit Duitsland staat Engeland aan de top en laat alle andere staten ver achter zich. Het Britse Rijk met zijn koloniën neemt echter ruim een vijfde van de totale Duitse uitvoer voor haar rekening. Wat zegt het schema van de hooggeleerden over dit merkwaardige fenomeen? Hier een industriestaat, daar een landbouwstaat, dat is het starre geraamte van de wereldwijde economische handelsrelaties waarmee professor Bücher en de meeste van zijn collega's werken. Welnu, Duitsland was in de jaren zestig een agrarisch land, het voerde een overschot aan landbouwproducten uit en moest zich door Engeland laten voorzien van de broodnodige industriële waren. Sindsdien heeft het zich tot een industriestaat en één van de machtigste concurrenten van Engeland ontwikkeld. De Verenigde Staten maken nu in een nog kortere periode dezelfde ontwikkeling door die Duitsland in de jaren zeventig en tachtig heeft doorlopen. Ze zitten op dit moment midden in dit veranderingsproces. Nog zijn ze met Rusland, Canada, Australië en Roemenië het grootste graanproducerende land ter wereld en nog steeds was bij de laatste tellingen, weliswaar die uit het jaar 1900, van de gehele bevolking 36 procent in de landbouw werkzaam. Tegelijkertijd echter schrijft de industriële ontwikkeling van de Unie met een weergaloze snelheid voort zodat zij naast de Engelse en Duitse als een geduchte mededinger optreedt. We willen voor een gerenommeerd nationaal economisch instituut een prijsvraag uitschrijven om te bepalen of de Verenigde Staten in het schema van professor Bücher in de rubriek landbouwstaat of in de rubriek industriestaat ondergebracht moet worden. Rusland gaat langzaam dezelfde weg en zal, zodra zij de ketenen van een verouderde staatvorm heeft afgelegd, dankzij de enorme grote bevolking en de onuitputtelijke natuurlijke rijkdom met zevenmijlslaarzen de achterstand inhalen om misschien nog voor onze ogen terwijl wij nog leven, als machtigste industriestaat Duitsland, Engeland en de Amerikaanse Unie evenaren en misschien zelfs voorbij streven.

De wereld is dus niet een star geraamte zoals de wijze hooggeleerden het zien maar ze beweegt, leeft, verandert en ontwikkelt zich. De zwart-wit tegenstelling tussen industriële en agrarische economieën, op basis waarvan alleen de internationale handelsbetrekkingen zouden ontspringen, is daarom een vloeiend geheel en deze wordt steeds meer uit de kringen van de moderne culturele wereld naar de periferie verdreven. Wat gebeurt er ondertussen met de handel binnen deze culturele kringen? Volgens de theorie van Bücher en consorten zou dit steeds meer moeten inkrimpen. In plaats daarvan echter, o hoe wonderlijk, wordt deze handel tussen de industriële landen steeds groter en omvattender.

Niets is zo leerzaam als het beeld dat ons de ontwikkeling van de moderne economische gebieden in de laatste vijftientig jaar biedt. Ondanks dat we sinds de jaren tachtig in alle industrielanden en grote mogendheden in Europa zowel als in Amerika ware orgiën waarnemen van importbeperkingen, dat wil zeggen wederzijdse kunstmatige barrières die opgeworpen worden door de 'volkshuishoudingen', is de ontwikkeling van de wereldhandel in dezelfde periode niet alleen niet tot stilstand gekomen maar heeft ze zich in een razend tempo verder ontwikkeld. Hoe daarbij juist de voortschrijdende industrialisering en de wereldhandel hand in

hand gingen kan een blinde zien aan de hand van de ontwikkeling in de drie landen die aan de leiding staan: Engeland, Duitsland en de Verenigde Staten. Kolen en staal zijn de ziel van de moderne industrie. De winning van kolen steeg van 1885 tot 1910 in:

Engeland van 162 naar 269 miljoen ton

Duitsland van 74 naar 222 miljoen ton

Verenigde Staten van 101 naar 455 miljoen ton

De winning van ijzererts steeg in dezelfde periode in

Engeland van 7,5 naar 10,2 miljoen ton

Duitsland van 3,7 naar 14,8 miljoen ton

Verenigde Staten van 4,1 naar 27,7 miljoen ton

Tegelijkertijd steeg de jaarlijkse buitenlandse handel, in- en uitvoer, van 1885 tot 1912 in:

Engeland van 13 naar 27,4 miljard mark

Duitsland van 6,2 naar 21,3 miljard mark

Verenigde Staten van 5,5 naar 16,2 miljard mark

Bekijken we echter de totale buitenlandse handel, de in- en uitvoer van *alle* belangrijke landen op aarde in de afgelopen jaren dan is die van 105 miljard mark in het jaar 1904 gestegen naar 165 miljard mark in het jaar 1912. Dat betekent een groei van 57 procent in acht jaar tijd! Dat is in feite een zo adembenemend tempo van economische ontwikkeling waarvan er in de hele wereldgeschiedenis tot nu toe geen vergelijkbaar voorbeeld te vinden is. “Want de doden rijden snel”.**[21]** De kapitalistische “volkshuishouding” lijkt haast te hebben om de grenzen van haar bestaansmogelijkheden uit te putten, de tijd waarin haar het voordeel van de twijfel voor de legitimatie van haar bestaan wordt gegund te bekorten. Wat zegt echter bij al deze verschijnselen het schema van “zekere tekorten” en van de trage dans tussen industrie- en landbouwstaat?

Maar er zijn in het moderne economisch leven nog meer van zulke raadsels. Laten we eens de tabellen van de Duitse in- en uitvoer wat aandachtiger bestuderen in plaats van ons met de totalen van de geruilde warenwaarde of alleen met de grootste algemene categorieën tevreden te stellen. Laten we voor de proef eens de belangrijkste warensoorten van de Duitse handel de revue laten passeren.

Er werd in het jaar 1913

door Duitsland ingevoerd:

door Duitsland uitgevoerd:

	miljoenen mark		miljoenen mark
ruw katoen	607	allerlei machinerie	680
tarwe	417	ijzerwaren	652
ruwe wol	413	steenkool	516
gerst	390	katoenen stoffen	446
ruw koper	335	wollen stoffen	271
runderhuiden	322	papier en papierwaren	263
ijzererts	227	dierenvachten	225
steenkool	204	ijzeren staven	205
eieren	194	zijden stoffen	202
dierenvachten	188	cokes	147
chilisalpeter	172	analine en andere teerfabricaten	142
ruwe zijde	158	kleding	132
caoutchouc	147	koperen voorwerpen	130
gezaagd dennenhout	135	bewerkt leer	114
katoenen garens	116	leerwaren	114
wollen garens	108	speelgoed	103
ruw dennenhout	97	plaatijzer	102
kalfsvel	95	wollen garens	91
jute	94	ijzeren buizen	84
allerlei machinerie	80	runderhuiden	81
lam, schaap en geitenvellen	73	ijzerdraad	76
katoenen stoffen	72	ijzeren rails e.d.	73

bruinkool	69	ruw ijzer	65
gekamd wol	61	katoenen garens	61
wollen stoffen	43	caoutchouc waren	57

Twee zaken vallen hier zelfs bij de meest oppervlakkige beschouwing meteen op. Het eerste is dat een en dezelfde soort waren meerdere keren in *beide* rubrieken, hoewel met verschillende bedragen voorkomen. Duitsland zet voor enorme bedragen machines in het buitenland af, het betreft echter tegelijkertijd voor het aanzienlijke bedrag van 80 miljoen mark per jaar machines uit het buitenland. Eveneens wordt er steenkool door Duitsland uitgevoerd en tegelijkertijd wordt er door Duitsland steenkool uit het buitenland ingevoerd. Hetzelfde geldt voor katoenen stoffen, wollen garens en stoffen, voor runderhuiden en dierenvachten en nog voor veel meer waren die niet in de tabellen zijn opgenomen.

Vanuit het standpunt van de zuivere tegenstelling tussen industrie- en landbouwhuishoudingen waarmee onze professor in de staathuishoudkunde als met Aladins toverlantaarn ons alle geheimen van de moderne wereldhandel wil belichten, is deze merkwaardige dubbelheid geheel niet te begrijpen. Het treft ons als een volslagen absurditeit. Hoe dan nu verder? Heeft Duitsland aan machines een “overschot over de eigen behoeftes” of heeft het daarin omgekeerd juist “zekere tekorten”? En aan steenkool en katoenen stoffen, en runderhuiden? En nog honderd andere dingen! Ofwel hoe kan het dat een “volkshuishouding” tegelijkertijd aan dezelfde producten steeds ongeveer een “overschot” en een “zeker tekort” heeft? Aladins toverlantaarn flikkert onzeker. Klaarblijkelijk is het geconstateerde feit alleen te verklaren wanneer we aannemen dat er tussen Duitsland en de andere landen ingewikkelde, fundamentele verbanden bestaan, een wijd verbreid verzwegen, voor specifieke producten bestaande arbeidsverdeling waarbij bepaalde soorten van hetzelfde product in Duitsland voor het buitenland en andere soorten in het buitenland voor Duitsland worden gemaakt, wat een dagelijks heen en weer tot stand brengt en de individuele landen als organische delen van een groter geheel laat lijken.

Iedereen moet verder al bij een eerste blik op de tabellen door het gegeven getroffen worden dat in- en uitvoer hier niet als twee gescheiden, als door “tekorten” in de eigen huishouding aan de ene en door “overschotten” aan de andere kant te verklaren verschijnselen voorkomen maar dat zij veel meer oorzakelijk met elkaar verbonden zijn. De enorme invoer van katoen door Duitsland wordt heel waarschijnlijk niet door de eigen behoeftes van de bevolking veroorzaakt maar veeleer moet dit de van te voren geplande grote uitvoer van katoenen stoffen en kleding door Duitsland mogelijk maken. Dezelfde samenhang bestaat er tussen de invoer van wol uit het buitenland en de uitvoer van wollen stoffen naar het buitenland, hetzelfde verband bestaat er tussen de enorme invoer van vreemd ijzer en de enorme uitvoer van ijzerwaren in bepaalde vorm en dat telkens weer. Duitsland voert dus in om te kunnen uitvoeren. Het verschaft zich kunstmatig “zekere tekorten” om deze tekorten vervolgens weer in evenzovele “overschotten” om te zetten. De Duitse “microkosmos” blijkt zo van begin af aan in al zijn aspecten als een splinter in het groter geheel, als een werkplaats van de wereld.

Maar laten we nu deze “microkosmos” in haar “altijd volkomen” zelfvoorzienendheid eens wat nader bekijken. Stellen we ons eens voor dat door een sociale of politieke catastrofe de Duitse

“volkshuishouding” in werkelijkheid van de rest van de wereld zou worden afgescheiden en geheel op zich zelf zou komen te staan. Welk beeld zouden we dan voor ogen krijgen? We beginnen met ons dagelijks brood. De Duitse akkerbouw heeft een twee keer zo grote productiecapaciteit als de Verenigde Staten. Het neemt met betrekking tot de kwaliteit tussen de agrarische landen de eerste plaats in en moet alleen de nog intensievere akkerbouw van België, Ierland en Nederland voor laten gaan. Vijftig jaar geleden hoorde Duitsland met zijn toentertijd nog veel meer achtergebleven landbouw tot de graanschuren van Europa, het voedde andere landen met haar overschot aan eigen brood. Nu is de Duitse akkerbouw ondanks de eigen productiecapaciteit nauwelijks in staat om het eigen volk en de eigen veestapel te voeden: een zesde van de voedingsmiddelen moet uit het buitenland worden betrokken. Dat betekent met andere woorden: scheiden we de Duitse “volkshuishouding” van de rest van de wereld af dan wordt een zesde van de bevolking, meer dan 11 miljoen Duitsers, van hun levensmiddelen beroofd!

Het Duitse volk verteert jaarlijks voor 220 miljoen mark aan koffie, voor 67 miljoen aan cacao, 8 miljoen aan thee, 61 miljoen aan rijst. Het verbruikt voor miljoenen een dozijn verschillende soorten specerijen en voor 134 miljoen mark tabaksbladeren uit den vreemde. Al deze producten, zonder welk de armsten vandaag de dag niet kunnen overleven en die tot de dagelijkse gewoonten, die bij onze stijl van leven horen, worden in Duitsland helemaal niet, of zoals bij de verbouw van tabak slechts in geringe mate, geproduceerd omdat het Duitse klimaat hiervoor niet geschikt is. Sluiten wij Duitsland voor lange duur van de rest van de wereld af dan stort de stijl van leven van het Duitse volk, waaraan zij gewend is geraakt, in.

Na het voedsel komt de kleding in aanmerking. Het ondergoed evenals het geheel van kleding van de brede volksmassa bestaat vandaag de dag bijna in zijn totaliteit uit katoen, het ondergoed van de rijkere burger uit linnen, de kleding uit fijne wollen stoffen en zijde. Katoen en zijde worden in Duitsland in het geheel niet geproduceerd, evenmin als het zeer belangrijke jute, net zo min als de fijne wollen stoffen waarvan het monopolie voor de hele wereld in handen is van de Engelsen. Aan haver en vlas heeft Duitsland een groot tekort. Sluiten we Duitsland voor lange duur van de wereld af dan ontzeggen we haar de grondstoffen en de afzet in het buitenland en het Duitse volk zal in alle lagen van de bevolking worden beroofd van haar noodzakelijke kleding. De Duitse textielindustrie, die tegenwoordig met de confectie-industrie 1.400.000 volwassenen en jonge arbeiders en arbeidsters voedt, zal geruïneerd worden.

Gaan we verder. De ruggengraat van het huidige grootbedrijf is de zogenaamde zware industrie: de *machineproductie* en de *metaalbewerking*. De ruggengraat daarvan zijn de metaalertsen. Duitsland verbruikt in 1913 jaarlijks ongeveer 17 miljoen ton ruwe ijzer. De eigen winning van ruw ijzer bedraagt 17 miljoen ton. Op het eerste gezicht zou men denken dat de Duitse “volkshuishouding” daarmee ongeveer de eigen behoefte aan ijzer dekt. Tot de winning van ruw ijzer behoort echter ook ijzererts en dan zien we dat de eigen behoeften van Duitsland slechts ongeveer 27 miljoen ton ter waarde van meer dan 110 miljoen mark bedraagt terwijl er 12 miljoen ton hoogwaardig ijzererts voor meer dan 200 miljoen mark, ertsen waar de Duitse metaalindustrie absoluut niet zonder kan, uit Zweden, Frankrijk en Spanje betrokken moet worden.

Ongeveer hetzelfde beeld zien we als we kijken naar de andere metalen. Bij een jaarlijks verbruik van 220.000 ton zink heeft Duitsland een eigen productie van 270.000 ton waarvan 100.000 ton wordt uitgevoerd terwijl meer dan 50.000 ton buitenlands metaal de Duitse behoefte moet

dekken. De benodigde zinkertsen worden weer deels door Duitsland zelf opgebracht, namelijk ongeveer een half miljoen ton ter waarde van 50 miljoen mark. Er moet echter 300.000 ton hoogwaardig erts voor 40 miljoen mark uit het buitenland worden betrokken. Aan lood voert Duitsland 94.000 ton metaal als eindproduct en 123.000 ton erts in. Tenslotte wat betreft het koper, daarvan is de Duitse productie bij een jaarlijks verbruik van 241.000 ton voor een totaal van 206.000 ton op invoer[22] uit het buitenland aangewezen. Tot slot wordt tin volledig uit het buitenland betrokken. Sluiten we Duitsland voor lange tijd van de rest van de wereld af en gezien de aanvoer van de waardevolste metalen daarmee ook van de enorme afzet van de Duitse ijzerproductie en Duitse machines in het buitenland dan verdwijnt de bestaansgrond van de metaalbewerking die 662.000 arbeiders te werk stelt en de machine-industrie waarmee 1.130.000 arbeiders en arbeidsters hun brood verdienen. Samen met de metaal- en machine-industrie zullen dan ook een hele reeks andere bedrijfstakken te gronde gaan die van die industrieën hun grondstoffen en werktuigen betrekken alsmede de bedrijven die hen grond- en hulpstoffen leveren zoals de kolenmijnbouw en uiteindelijk ook de productiesectoren die voor deze immense arbeidslegers levensmiddelen produceren.

Vermelden we nu ook nog de *chemische industrie* met haar 168.000 arbeiders die voor de hele wereld produceren. En de *houtindustrie* waarin tegenwoordig 450.000 arbeiders werkzaam zijn en die zonder buitenlands bouw- en brandhout hun bedrijf voor het grootste deel wel kunnen sluiten. Noemen we de *leerindustrie* die zonder huiden uit het buitenland en zonder buitenlandse afzetmogelijkheden met hun 117.000 arbeiders op hun gezicht zullen gaan. Kijken we naar de edelmetalen goud en zilver die grondstof zijn voor het *geldmateriaal* en als zodanig een onontbeerlijke basis vormen voor het huidige economisch leven en die in Duitsland zo goed als niet worden geproduceerd. Wanneer we ons dat eens levendig voor ogen zouden stellen en ons dan afvragen: Wat houdt de Duitse “volkshuishouding” nu helemaal in? Dat wil zeggen, vooropgesteld, dat Duitsland werkelijk en eeuwig van de rest van de wereld afgesneden zou worden en zijn huishouding helemaal zelfstandig zou moeten voeren, wat zou er dan van het huidige economisch leven en de hele hedendaagse Duitse cultuur terecht komen? De ene na de andere bedrijfstak zou instorten en de ene sector zou de andere mee de afgrond in trekken, een enorme massa proletariërs zou zonder werk komen te zitten, de gehele bevolking zou beroofd worden van de hoogstnodige voedings- en genotmiddelen en kleding, de handel zou beroofd worden van zijn basis, het geld uit edelmetaal, de hele “volkshuishouding”, één grote puinhoop, een verpletterd wrak ...[23]

Zo zien de “zekere tekorten” in het Duitse economisch leven er uit evenals de “altijd volmaakte microkosmos” die zich bevallig in de strakblauwe luchten van de hooggeleerde theorie uitstrekt. Maar hola! En de Wereldoorlog van 1914 dan, de grote proef op de som voor de “volkshuishouding”? Heeft die niet de Büchers en Sombarts op schitterende wijze in hun gelijk gesteld? Heeft die niet de vijandige wereld getoond hoe voortreffelijk de Duitse “microkosmos” dankzij de straffe organisatie van de staat en de prestaties van de Duitse techniek ook bij een hermetisch afgesloten worden van het wereldverkeer overeind blijft, gezond en krachtig? Was niet de voedselvoorziening van het volk zonder vreemde landbouw geheel toereikend en is niet het hele raderwerk van de industrie zonder aanvoer uit het buitenland, zonder afzet daarheen, vrolijk blijven draaien? Laten we naar de feiten kijken. Allereerst de voedselvoorziening. Die werd geenszins door de Duitse landbouw gedekt. Vele miljoenen van de volwassen mannelijke bevolking die tot het leger behoorden werden bijna gedurende de hele duur van de oorlog door vreemde landen onderhouden: door België, Noord-Frankrijk en deels door Polen en Litouwen. Om de Duitse bevolking te kunnen voeden moest dus het grondgebied van de eigen

“volkshuishouding” met het hele areaal van de bezette landen België en Noord-Frankrijk, in het tweede oorlogsjaar met het westelijk deel van het Russische Rijk worden uitgebreid dat met hun landbouwproducten in grote mate het ontbreken van de Duitse invoer moest compenseren. Het bijkomende gevolg daarvan werd gevormd door de gruwelijke tekorten bij de voedselvoorziening van de inlandse bevolking van die vreemde regio's die op hun beurt, bijvoorbeeld België, door middel van hulpgoederen uit de Amerikaanse landbouw moesten worden gevoed. De tweede aanvulling vormde in Duitsland de prijsverhogingen van alle levensmiddelen met honderd tot tweehonderd procent en de verschrikkelijke ondervoeding van brede lagen van de eigen inheemse bevolking.

Verder wat betreft het industriële raderwerk. Hoe kon dit in bedrijf worden gehouden zonder de aanvoer van vreemde grondstoffen en andere productiemiddelen waarvan we het belang hebben leren kennen. Hoe kon zo'n wonder zich voltrekken? Dat raadsel werd opgelost op eenvoudige wijze en zonder ook maar enig wonder. De Duitse industrie kon in werking blijven alleen maar daardoor dat zij juist voortdurend met de onontbeerlijke grondstoffen uit het buitenland werd gevoed en wel door deze op drie manieren aan te voeren: ten eerste uit de grote voorraden die Duitsland aan katoen, wol, koper etc in allerlei vormen reeds in eigen land op voorraad had en die ze alleen uit eigen snoepwinkel hoefde te betrekken en gereed te maken. Ten tweede uit de voorraden waarop beslag werd gelegd in de vreemde landen: België, Noord-Frankrijk, ten dele Polen en Litouwen, met behulp van de militaire bezettingsmacht en die voor de eigen industrie geschikt werden gemaakt. Ten derde uiteindelijk door de continue aanvoer uit het buitenland die door bemiddeling van neutrale landen, en uit Luxemburg, in het verloop van de oorlog niet was opgehouden. Voegen we daar nog aan toe dat de onontbeerlijke voorwaarde voor de hele “oorlogseconomie” en haar vlotte verloop ook nog bestond uit een enorme voorraad buitenlands edelmetaal dat in Duitse banken lag opgeslagen, dan blijkt daaruit dat de hermetische afsluiting van de Duitse industrie en handel van de buitenwereld een even grote legende is als dat de voedselvoorziening van de Duitse bevolking door de eigen landbouw toereikend was. De zogenaamde zelfstandigheid van de Duitse “microkosmos” in de wereldoorlog berustte daarmee dus op twee bakerpraatjes.

Tot slot de afzet van de Duitse industrie die we hebben kunnen constateren in alle werelddelen en dat in grote mate. Deze werd tijdens de gehele duur van de oorlog gedekt door de eigen oorlogsbehoeften van de staat. Met andere woorden, de belangrijkste industriële sectoren metaal-, textiel-, leer- en chemische industrie ondergingen een transformatie en werden uitsluitend leveranciers van het leger. Omdat de kosten van de oorlog werden gedekt door de Duitse belastingbetaler betekende deze omvorming van de industrie in een oorlogsindustrie dat de Duitse “volkshuishouding” in plaats van een groot deel van hun productie in het buitenland te verkopen, deze prijs gaf aan een continue vernietiging in de oorlog waardoor het zo ontstane verlies, bemiddeld door het private kredietsysteem, de toekomstige opbrengsten van de economie decennia lang zal gaan belasten. Alles bijeen genomen is het duidelijk dat het wonderbaarlijke gedijen van de “microkosmos” in de oorlog op alle manieren een experiment voorstelde waarvan het maar de vraag is hoe lang dit kan worden volgehouden zonder dat dit kunstmatige bouwwerk als een kaartenhuis in elkaar stort. Nu nog een blik op een merkwaardige verschijning. Wanneer we de buitenlandse handel van Duitsland in zijn totaliteit bekijken dan valt het op dat de invoer beduidend groter is dan de uitvoer: de eerste bedroeg in 1913 11,6 de laatste 10,9 miljard mark. En dit is echter geen uitzondering in het genoemde jaar maar we kunnen dat constateren gedurende een lange reeks van jaren. Datzelfde geldt voor Groot-Brittannië dat in 1913 in de totale handel voor 13 miljard mark in- en voor 10 miljard

mark uitvoerde. Vergelijkbaar liggen de kaarten geschud in België en Nederland. Hoe is een dergelijk fenomeen mogelijk? Kan professor Bücher ons dat niet even met zijn theorie van het “overschot over eigen behoefte” en de “zekere tekorten” uitleggen?

Wanneer de economische betrekkingen van de verschillende “volkshuishoudingen” met elkaar zich daarin uitputten dat zij, zoals de professor ons wil doen geloven zoals dat ook al in de tijden van Nebukadnessar het geval was, elkaar hun ‘overschotten’ toeschuiven, hetgeen betekent dat wanneer de eenvoudige warenruil de enige brug over het blauwe luchtruim is die de ene “microkosmos” van de andere scheidt, dan is het duidelijk dat een land precies zoveel kan invoeren als dat het aan eigen waar uitvoert. Dan wordt, omdat het geld bij eenvoudige warenruil alleen bemiddelaar is, de vreemde waar uiteindelijk met de eigen waar betaald. Hoe kan een “volkshuishouding” dan het kunststukje opvoeren om voortdurend meer uit den vreemde in te voeren als dat het aan eigen “overschotten” uitvoert? Misschien zal de professor ons dan spottend toeroepen: maar de oplossing is toch het allereenvoudigst van de hele wereld, het invoerende land hoeft het overschot van invoer over zijn uitvoer alleen maar te doen vergezellen van baar geld. Alleen maar, excuseer ons! Een dergelijke luxe om jaar in jaar uit bij de handel met het buitenland een aanzienlijke som baar geld in de afgrond te smijten om dat dan nooit weer terug te zien, dat kunnen hoogstens alleen landen met rijke goud- en zilvermijnen zich veroorloven, wat noch voor Duitsland, noch voor Frankrijk, België of Nederland opgaat. Bovendien staan wij, o wonder!, dan ook nog weer verbaasd over het volgende: Duitsland voert niet alleen voortdurend meer waren maar ook meer geld in en uit! In het jaar 1913 bijvoorbeeld bedroeg de Duitse invoer aan goud en zilver 441,3 miljoen mark en de uitvoer 102,8 miljoen mark en ongeveer van dezelfde verhouding is al jaren het geval. Wat zegt professor Bücher met zijn “overschotten” en “tekorten” van dit raadselachtige fenomeen? De toverlantaarn begint nu treurig te flikkeren. Inderdaad, we beginnen te vermoeden dat achter dit raadselachtige teken van de wereldhandel misschien wel geheel andersoortige verhoudingen tussen de individuele “volkshuishoudingen” schuil gaan dan die van een eenvoudige warenruil. Steeds van andere landen meer producten krijgen dan men eigen producten aan hen geeft, kan overduidelijk alleen een land dat op de één of andere manier bepaalde economische vorderingen op elke ander heeft. Rechten die van ruil tussen gelijken over het algemeen van een verschillend karakter zijn. Van zulke rechten op vorderingen en afhankelijkheidsverhoudingen tussen landen bestaan inderdaad overal voorbeelden ook al willen de theorieën van de professor daar niets van weten. Een dergelijke afhankelijkheidsverhouding en dat nog wel in zijn meest eenvoudige vorm, is die van het zogenaamde moederland en zijn kolonie. Groot-Brittannië betreft uit haar kolonie Brits-Indië jaarlijks meer dan 1 miljard mark aan afdrachten in verschillende vorm. We zien een overeenkomstig en begeleidend verschijnsel dat de warenuitvoer van Indië haar invoer jaarlijks met 1,2 miljard mark overtreft. Dit “overschot” is niets anders dan de economische uitdrukking van koloniale uitbuiting van Indië door het Engelse kapitalisme. Of we ons nu die waren indenken als direct voor Groot-Brittannië bestemd of dat Indië waren aan alle mogelijke staten elk jaar voor 1,2 miljard mark moet verkopen speciaal met het doel om de belasting aan haar Engelse uitbouter te betalen. **[24]**

Maar er bestaan nog andere economische afhankelijkheidsverhoudingen die niet op politieke overheersing gebaseerd zijn. Rusland voert jaarlijks voor ongeveer 1 miljard mark meer waren uit als in. Komt dat nu door het grote “overschot” aan grondstoffen en landbouwproducten ten opzichte van de eigen behoeften van de “volkshuishouding” dat deze geweldige warenstroom jaarlijks uit het Russische Rijk weglekt? Maar het Russische beertje wiens graan op deze manier het land wordt uitgevoerd, lijdt zoals bekend aan scheurbuik ten gevolge van ondervoeding en

verteert vaak brood waar rijkelijk boomschors aan is toegevoegd! De massale uitvoer van waar zij haar brood van moet bakken is nu juist het middel van een doelbewust financierings- en belastingsysteem in het binnenland en een pure levensvoorwaarde voor de Russische staat om haar verplichtingen aan buitenlandse kredietverschaffers na te kunnen komen. Het Russisch staatsapparaat wordt na de fameuze instorting in de Krimoorlog en sinds de modernisering door hervormingen van Alexander II in hoge mate met behulp van geleend kapitaal uit West-Europa, in hoofdzaak uit Frankrijk, overeind gehouden. Om de rente op de Franse leningen te kunnen betalen moet Rusland jaarlijks grote hoeveelheden tarwe, hout, vlas, haver, runderen en gevogelte aan Engeland, Duitsland en Nederland verkopen. Het enorme overschot van de Russische uitvoer vertegenwoordigt zodoende de afdracht van de schuldenaar aan de schuldeiser, een verhouding die aan de kant van Frankrijk overeenkomt met een groot overschot aan invoer wat niets anders is dan de door het uitgeleende kapitaal opgestreken rentes. Maar in Rusland zet zich de keten van de daarmee economisch samenhangende verhoudingen verder door. Het geleende Franse kapitaal dient als decennia in hoofdzaak twee doeleinden: de aanleg van spoorwegen en militaire uitrustingen. Om beide sectoren van materiële middelen te voorzien is er in Rusland sinds de jaren zeventig met steun van een zwaar drukkend belastingsysteem een omvangrijke grootindustrie ontstaan. Het geleende kapitaal uit het oude kapitalistische land Frankrijk heeft in Rusland een jong kapitalisme groot gebracht die aan de andere kant op haar beurt ter ondersteuning en voltooiing behoefte heeft aan een belangrijke invoer van machines en productiemiddelen uit technisch verder ontwikkelde landen als Engeland en Duitsland. Zo ontstaat er tussen Rusland, Frankrijk, Duitsland en Engeland een band van economisch samenhangende betrekkingen waarvan de warenruil slechts het laatste symbool is.

Toch is de veelvoudigheid aan samenhangen daarmee nog niet uitgeput. Een land zoals Turkije of China geeft het professorale schema een nieuw raadsel op. Anders dan Rusland maar identiek aan Duitsland en Frankrijk is de invoer sterk oververtegenwoordigd en bedraagt in menig jaar bijna het dubbele van de uitvoer. Hoe kunnen Turkije en China zich de luxe veroorloven om hun “tekorten” in de “volkshuishouding” zo rijkelijk aanvullen terwijl hun economieën bij lange na niet in staat zijn de bijbehorende “overschotten” af te staan. Krijgen de halve maan en het rijk van de haarvlecht misschien jaar in jaar uit van de Europese westerse machten uit pure christelijke naastenliefde een geschenk van meerdere 100 miljoenen mark in de vorm van allerlei waren? Maar elk kind weet toch dat zowel Turkije als China tot over hun oren in de klauwen van Europese woekeraars gevangen zitten en aan de Engelse, Duitse en Franse bankiershuizen enorme bedragen aan rente moeten betalen. Volgens Russisch voorbeeld zouden zowel Turkije als China dus omgekeerd een overschot aan uitvoer van producten uit eigen land moeten laten zien om aan de West-Europese weldoeners rente te kunnen betalen. Alleen is in Turkije en ook in China de zogenaamde “volkshuishouding” fundamenteel verschillend van de Russische. De buitenlandse leningen worden weliswaar eveneens hoofdzakelijk gebruikt voor de aanleg van spoorwegen, havens evenals voor de aanschaf van militair materieel. Maar Turkije beschikt tot nu toe over zo goed als geen industrie en kan op basis van een middeleeuwse boeren natuureconomie met een primitieve akkerbouw en tienden dit ook niet zo maar uit de grond stampen. Ongeveer hetzelfde maar in andere vorm is dat het geval in China. Daarom moet niet alleen de totale behoefte aan industrieproducten maar ook alle voor de wegen- en spoorwegbouw en voor de uitrusting van het leger en de vloot noodzakelijke hulpmiddelen kant-en-klaar uit West-Europa worden betrokken en door Europese ondernemers, technici en ingenieurs ter plekke worden geïnstalleerd en in werking gezet. Ja, zelfs is het zo dat leningen vaak van te voren al aan dergelijke leveranties zijn gekoppeld. China kreeg bijvoorbeeld van het

Duits en Oostenrijks bankkapitaal een lening op voorwaarde dat het tegelijk bij de Skoda-fabrieken en bij Krupp voor een bepaald bedrag aan wapenuitrusting bestelde. Andere leningen werden op voorhand aan concessies ter uitvoering van de aanleg van spoorwegen verbonden. Zo verplaatst zich Europees kapitaal naar Turkije en China meestal tegelijk reeds in de vorm van waren, militaire uitrusting of industriekapitaal in natura in de vorm van machines, ijzer e.d. Deze waren stromen daarheen niet als ruilwaar maar om winst op te brengen. De rente op dit kapitaal wordt naast de overige winsten door de Europese kapitalisten in het land zelf uit de Turkse respectievelijk de Chinese boerenstand geperst met behulp van een bijpassend belastingsysteem onder controle van Europese financiële instellingen. Achter de droge cijfers van de overwegend Turkse en Chinese invoer en de corresponderende Europese uitvoer sluimert zo een bijzondere verhouding tussen het rijke grootkapitaal uit het Westen en de door haar uitgezogen arme en teruggebleven Oriënt dat door haar van de modernste en prachtigste verkeerswegen en militaire apparatuur wordt voorzien, tegelijkertijd een steeds verder instortende ruïne van de oude boeren “volkshuishouding” veroorzakend.

Weer een ander geval tonen ons de Verenigde Staten. Hier overtreft net als in Rusland de uitvoer de invoer zeer aanzienlijk, de laatste bedroeg in 1913 7,4 de eerste 10,2 miljard mark, maar de oorzaak van dit verschijnsel is van dat van Rusland fundamenteel verschillend. Weliswaar verslindt ook de Amerikaanse Unie enorme hoeveelheden Europees kapitaal. Al bij het begin van de 19e eeuw zuigt de Londense Beurs grote uitgiftes van Amerikaanse obligaties en aandelen op. Speculatie in Amerikaanse vestigingen en waardepapieren kondigde in de jaren zestig als een koortsthermometer elke keer een naderende instorting van een grote Engelse industriële – of handelscrisis aan. Sindsdien is de stroom van Engels kapitaal naar de Verenigde Staten niet opgedroogd. Dit kapitaal verplaatst zich naar de Unie deels als leenkapitaal aan steden en private ondernemingen, meestal toch als industrieel kapitaal, hetzij dat aan de Londense Beurs Amerikaans spoorweg- en industriepapier wordt gekocht, hetzij dat Engelse industriële kartels in de Unie hun eigen filialen vestigen om hoge tolmuren te kunnen omzeilen of doordat zij door het opkopen van aandelen daar gevestigde bedrijven overnemen om zo concurrentie op de wereldmarkt uit te kunnen schakelen. De Verenigde Staten bezitten dan nu ook een hoogontwikkelde en steeds sneller groeiende grootindustrie die, terwijl haar steeds uit Europa geldkapitaal toevloeit, zelf reeds in toenemende mate industrieel kapitaal, machines, kolen, naar Canada, Mexico en andere Centraal- en Zuid-Amerikaanse landen uitvoert. De Verenigde Staten verbinden op deze manier een enorme uitvoer aan grondstoffen, katoen, koper, tarwe, hout, petroleum naar de oude kapitalistische landen met een groeiende industriële uitvoer naar jonge landen die zich aan het begin van een industrialiseringsproces bevinden. In het grote uitvoeroverschot van de Amerikaanse Unie weerspiegelt zich het bijzondere overgangsstadium van een kapitaal ontvangend agrarisch land naar een kapitaaluitvoerend industrieel land, de rol van een bemiddelende schakel tussen het oude kapitalistische Europa en het jonge, achtergebleven Amerikaanse continent.

Overzien we in zijn geheel deze grote uittocht van kapitaal uit de oude industrielanden naar de jonge en de daarmee overeenkomende terugkeer van de uit dat kapitaal verkregen inkomens dat als een afdracht van de jonge aan de oude landen terugstroomt, dan resulteert dat hoofdzakelijk in drie geweldige stromen. Engeland had naar schatting in het jaar 1906 toen reeds 54 miljard mark in haar koloniën en in het buitenland geïnvesteerd waarmee het een jaarlijks inkomen van 2,8 miljard aan rente verdiende. Het buitenlands kapitaal van Frankrijk bedroeg tezelfdertijd 32 miljard mark bij een jaarlijks inkomen van op zijn minst 1,3 miljard mark. Duitsland tenslotte had 10 jaar geleden al 26 miljard mark in het buitenland geïnvesteerd wat haar ongeveer 1,24

miljard per jaar opleverde. Sindsdien zijn deze investeringen evenals het inkomen daaruit verkregen, snel gestegen. Die grote hoofdstromen verdelen zich echter tenslotte weer in smallere zijstroompjes. Zoals de Verenigde Staten het kapitalisme verder op het Amerikaanse continent verspreiden, zo draagt Rusland dat zelf nog geheel door Frans, Engels en Duits kapitaal wordt gevoed, reeds leenkapitaal zoals industrieproducten, op zijn Aziatisch achterland over: naar China, Perzië, Centraal-Azië, het neemt deel aan de aanleg van spoorwegen in China etc. Zo ontdekken we achter de dorre hiërogliefen van de internationale handel een heel netwerk van economische verwevenheid die met een eenvoudige warenruil die alleen in het wijze hoofd van de professor bestaat, niets van doen heeft. We ontdekken dat het onderscheid dat de geleerde heer Bücher maakt tussen landen met industriële productie en landen die grondstoffen produceren op welk houten staketsel hij de internationale ruilhandel spant, slechts een grof product van deze professorale schematiek is. Parfumerieën, katoenen stoffen en machines zijn in gelijke zin fabricaten. Maar de uitvoer van het eerste uit Frankrijk laat zien dat Frankrijk het land is van de luxeproductie voor de dunne laag van de rijke bourgeoisie in de hele wereld. De uitvoer van katoenen stoffen uit Japan bewijst dat Japan de weddenschap met West-Europa aangaat in heel Oost-Azië om de traditionele productie van boeren en handwerkers daar om zep te helpen en door middel van warenhandel te verdringen. De uitvoer van machines uit Engeland, Duitsland en de Verenigde Staten laat echter zien dat deze drie landen de grootindustrie naar alle hoeken van de wereld verplaatst.

We ontdekken zo dat tegenwoordig een “waar” uitgevoerd en ingevoerd wordt die ten tijde van koning Nebukadnessar en ook in de hele antieke en middeleeuwse periode in de geschiedenis onbekend was: *het kapitaal*. Deze waar is niet bedoeld om “zekere” tekorten van “volkshuishoudingen” in den vreemde op te heffen maar is daarentegen omgekeerd bedoeld tekorten te scheppen, scheuren en spleten te maken in de muur van de ouderwetse “volkshuishoudingen” om openingen te forceren en er in binnen te dringen en werkend als een soort springstof voor korte of lange tijd deze “volkshuishoudingen” in puinhopen te doen veranderen. Met de “waar” kapitaal worden zo nog merkwaardiger “waren” steeds massaler uit enige oude landen naar de hele wereld overgebracht: moderne omgangsvormen en de vernietiging van gehele ingeboren gemeenschappen, geldeconomie en schuldsavernij van de boerenstand, rijkdom en armoede, proletariaat en uitbuiting, bestaansonzekerheid en crises, anarchie en revolutie. De Europese “volkshuishoudingen” strekken hun polieptentakels naar de gezamenlijke landen en volkeren van de aarde uit om ze in een groot allesomvattend netwerk van kapitalistische uitbuiting te verwurgen.

Kan professor Bücher ondanks dit alles toch niet geloven dat er sprake is van een wereldeconomie? Nee, want zo verklaart de geleerde nadat hij alle gebieden van de wereld aandachtig heeft bestudeerd en niets heeft ontdekt: ik kan het niet helpen maar ik zie helemaal geen “bijzondere verschijnselen” die van een volkshuishouding “op wezenlijke kenmerken afwijken en het valt zeer te betwijfelen dat zoiets zich in de nabije toekomst zal gaan voordoen”. **[25]** Nu, dan laten we maar de hele handel en handelsstatistieken rusten en richten onze aandacht direct op het leven zelf, op de geschiedenis van de moderne economische verhoudingen. Hier slechts een klein hoofdstuk uit de bonte en gigantische verzameling die

daarvan een beeld vormen. In het jaar 1768 wordt in Nottingham in Engeland de eerste katoenspinnerij met mechanische aandrijving door Arkwright opgericht. In het jaar 1785 ontwikkelt Cartwright het mechanische weefgetouw. Het eerste gevolg daarvan in Engeland is de vernietiging van de handmatige weverij en de snelle verspreiding van mechanische fabricage. Aan het begin van de 19e eeuw waren er in Engeland volgens een schatting ongeveer een miljoen handwevers. Die zijn nu uitgestorven en in het jaar 1860 zijn er in het Verenigd Koninkrijk nog maar een paar duizend handwevers over maar daarvoor in de plaats zijn er meer dan een half miljoen fabrieksarbeiders in de katoenindustrie werkzaam. In 1863 spreekt minister-president Gladstone in het parlement van een “betoverende vergroting van rijkdom en macht” [26] die over de Engelse bourgeoisie is neergedaald zonder dat de arbeidersklasse daaraan ook maar voor een gering deel deelgenoot van is geworden.

De Engelse katoenindustrie betreft haar grondstof uit Noord-Amerika. De groei van de fabrieken in het district Lancashire roept enorme katoenplantages in het zuidelijk deel van de Verenigde Staten in leven. Als goedkope arbeidskrachten voor de moordende arbeid op de katoenplantages, evenals op de suiker-, rijst- en tabaksplantages, worden negers uit Afrika geïmporteerd. In Afrika komt een bijzonder omvangrijke slavenhandel tot leven, op hele negerstammen wordt in de binnenlanden van het “zwarte werelddeel” gejaagd, door hun opperhoofden verhandeld, over enorme afstanden over land en waterwegen getransporteerd om aan Amerika verkocht te worden. Er ontstaat letterlijk een zwarte “volksverhuizing”. Aan het eind van de 18e eeuw in het jaar 1790 waren er in Amerika volgens een berekening 697.000 negers, in het jaar 1861 echter 4 miljoen. De immense uitbreiding van de slavenhandel en slavenarbeid in het zuiden van de Unie roept een kruistocht van de Noordelijke Staten tegen deze onchristelijke gruwelijkheden op. De massale invoer van Engels kapitaal in de jaren 1825-1860 heeft in het noorden van de Verenigde Staten een levendige aanleg van spoorwegen, het begin van een eigen industrie, in het leven geroepen en daarmee de bourgeoisie die met moderne vormen van uitbuiting en kapitalistische loonslavernij dweept. De sprookjesachtige bedrijven van de zuidelijke plantagebezitters, die hun slaven in zeven jaar tijd afbeulden en de dood injagen, zijn voor de vrome puriteinen in het noorden des te meer een gruwel omdat klimatologische omstandigheden het hen onmogelijk maken om eenzelfde paradijs in hun eigen staten te realiseren. Daarom wordt in de bedrijven van de noordelijke staten de slavernij voor het hele gebied van de Unie in het jaar 1861 wettelijk in welke vorm dan ook afgeschaft. De in hun diepste gevoelens en belangen getroffen planters uit het zuiden beantwoorden deze streek met een openlijke opstand. De zuidelijke staten verklaren zich onafhankelijk van de Unie en de grote burgeroorlog breekt uit. [27]

Het eerste gevolg van de oorlog is de verwoesting en economische ruïnering van de zuidelijke staten. Productie en handel zakken in, de uitvoer van katoen wordt onderbroken. Zo wordt de Engelse industrie van haar grondstoffen beroofd en in het jaar 1863 breekt er in Engeland een vreselijke crisis uit, de zogenoemde “katoenhongersnood”. In het district Lancashire worden 250.000 arbeiders geheel werkloos, 166.000 worden slechts deels tewerk gesteld en slechts 120.000 arbeiders vinden nog een volledige baan maar met lonen die 10 tot 20 procent zijn gedaald. Grenzenloze ellende heerst onder de bevolking van het district en 50.000 arbeiders eisen in een petitie van het Engelse parlement dat hen van staatswege de middelen worden verstrekt om met vrouw en kinderen Engeland te verlaten en te emigreren. De Australische staten, die voor het begin van hun kapitalistische opbloei een gebrek hebben aan de vereiste arbeidskrachten, nadat de inheemse bevolking door Europese indringers tot op een kleine minderheid na is uitgeroeid, verklaren zich bereid de werkloze proletariërs uit Engeland op te

nemen. Alleen de Engelse fabrikanten protesteren heftig tegen de emigratie van hun “levende machines” die ze wanneer de industrie naar verwachting weer zal opbloeien, zelf moeten gebruiken. De middelen om te emigreren worden daarom de arbeiders geweigerd en de verschrikkingen van de crisis worden tot op de bodem op hen afgewenteld. De Engelse industrie zoekt nadat de Amerikaanse bron is opgedroogd naar andere wegen om zich van katoen te voorzien en richt de blik naar Oost-Indië. Katoenplantages worden hier koortsachtig aangelegd en de rijstbouw die sinds duizenden jaren de dagelijkse voeding van de bevolking en haar bestaanswijze vormt, moet in uitgestrekte gebieden wijken voor winstgevende vooruitzichten van speculanten. In aansluiting op de verdringing van de rijstbouw treedt na een paar jaar een gigantische stijging van de prijzen en een hongersnood op waarbij in 1866 in één enkel district, Orissa ten noorden van Bengalen, meer dan een miljoen mensen door de hongersnood worden weggevaagd.

Een tweede experiment wordt in Egypte uitgevoerd. Om de regelmatig terugkerende oorlogen van afscheidingsbewegingen te benutten legt de onderkoning van Egypte, Ismail Pasja snel katoenplantages aan. Er vindt gewoonweg een revolutie in de eigendomsverhoudingen en de landbouw in het land plaats. Landerijen van boeren worden over uitgestrekte gebieden gestolen en tot koninklijke goederen verklaard en gebruikt voor plantages in grootste stijl. Duizenden boeren in herendienst worden met de karwats naar de plantages gedreven om voor de vicekoning dammen aan te leggen, kanalen te graven en met ploegen het land te bewerken en verbouwrijp te maken. De vicekoning steekt zich nog dieper in de schulden bij Engelse en Franse bankiers om met het geleende geld moderne stoomploegen en oogstmachines uit Engeland aan te schaffen. De weergalozes speculatie eindigt al na een jaar met een bankroet wanneer na het sluiten van de vrede in de Verenigde Staten de prijs van katoen in weinig dagen tot een vierde ervan daalt. Het resultaat van de katoenperiode in Egypte is een versnelde ruïnering van de boereneconomie, een versnelde instorting van het financiële systeem en de versnelde bezetting van Egypte door Engelse militairen.**[28]** Intussen behaalt de katoenindustrie nieuwe veroveringen. De Krimoorlog in het jaar 1855 heeft de aanvoer van hennep en vlas uit Rusland onderbroken wat in West-Europa tot een heftige crisis in de linnenstoffenindustrie leidt. Katoen vervangt dan vaak linnen en de katoenindustrie breidt zich steeds meer uit ten koste van de linnenstoffenproductie. In Rusland volgt tegelijkertijd met het instorten van het oude systeem in de Krimoorlog een politieke omwenteling, afschaffing van het lijfeigendom, liberale hervormingen, vrijhandel en een snelle aanleg van spoorwegen. Een nieuwe geweldige afzetmarkt voor industrieproducten wordt zo geopend in de binnenlanden van dit reusachtige rijk en de Engelse katoenindustrie dringt daarmee als eerste de Russische markt binnen. In de jaren zestig wordt eveneens na een reeks bloedige oorlogen China voor de Engelse handel ontsloten.**[29]** Engeland beheerst de wereldmarkt en de katoenindustrie levert de helft van haar uitvoer. De periode van de jaren zestig en zeventig is de tijd van de schitterendste bedrijven van de Engelse kapitalisten en het is tegelijk de tijd waarin zij het meest geneigd is om door kleine concessies te doen aan de arbeider zich te verzekeren van “handen” en van “arbeidsvrede”. In deze periode behalen de Engelse “trade-unions”, de katoenspinner en -wever voorop, hun belangrijkste successen, tegelijk is het de tijd van het definitieve afsterven bij het Engelse proletariaat van de revolutionaire tradities van de chartistenbeweging en de ideeën van Owen en haar verstarung in een conservatief trade-unionisme.**[30]**

Snel keert echter het tij. Overal op het continent waar Engeland haar katoenproducten verkoopt, ontstaat steeds meer een eigen katoenindustrie. Al in 1844 is er sprake van hongeroproer van handwevers in Silezië en Bohemen als de eerste voorboden van de Maartrevolutie.**[31]** Ook in

de eigen koloniën van Engeland ontstaat een inheemse industrie. De katoenfabrieken van Bombay concurreren al snel met de Engelse en dragen ertoe bij dat in de jaren tachtig het monopolie van Engeland op de wereldmarkt wordt gebroken. In Rusland tenslotte veroorzaakt de opbloei van een eigen katoenproductie in de jaren zeventig het tijdperk van de grootindustrie en tolmuren. Om deze hoge tolmuren te ontwijken worden uit Saksen, uit het Vogtland hele fabrieken met personeel en al naar Russisch-Polen **[32]** overgebracht waar nieuwe fabriekscentra, Lodz, Zgierz, met een Californische snelheid tot grote steden uitgroeien. Bij het begin van de jaren tachtig dwingen arbeidsonrusten in het katoendistrict Moskou-Vladimir de eerste arbeidsbeschermende wetten in het tsarenrijk af. In het jaar 1896 organiseren 60.000 arbeiders van de katoenfabrieken in Petersburg de eerste massastaking in Rusland. **[33]** En negen jaar later, in juni 1905 richten in het derde centrum van de katoenindustrie, in Lodz, 100.000 arbeiders, waaronder de Duitsers in de voorhoede, de eerste barricaden op van de grote Russische Revolutie ... **[34]**

We hebben hier in grove trekken 140 jaar geschiedenis van een moderne industriële sector geschetst, een geschiedenis die zich afspeelt in alle vijf werelddelen, miljoenen mensenlevens heen en weer schudt, die nu eens hier in de vorm van een crisis, dan weer daar als een hongersnood uitbreekt, spoedig in de vorm van een oorlog of revolutie ontbrandt, allerwegen gouden bergen van rijkdom en afgronden aan ellende achterlatend, een brede bloedrood gekleurde stroom zweet van menselijke arbeid. Dat zijn stuiptrekkingen van het leven, gevolgen op afstand die tot in de ingewanden van volken doordringen waarvan ook geen enkel ook maar vaag schijnsel zichtbaar wordt in de droge cijfers van de internationale handelsstatistieken. In de anderhalve eeuw waarin de moderne industrie haar intrede doet in Engeland, heeft de kapitalistische wereldeconomie met pijn en stuiptrekkingen de gehele mensheid pas goed opgevoed. Ze heeft de ene na de andere bedrijfstak overgenomen, zich meester gemaakt van het ene na het andere land. Met stoom en elektriciteit, te vuur en te zwaard heeft zij zich tot in de verste uithoeken toegang verschaft, heeft alle Chinese muren neergehaald en in een periode van wereldcrises door gemeenschappelijke periodieke catastrofes de economische saamhorigheid van de huidige mensheid ten doop gehouden. De Italiaanse proletariër die uit de huiselijke ellende door het vaderlands kapitaal verdreven naar Argentinië of Canada emigreert, treft daar een kant-en-klaar liggend juk van het kapitalisme aan, geïmporteerd uit de Verenigde Staten of Engeland. En de Duitse proletariër die thuis blijft en zich redelijk wil voeden, is in zijn wel en wee telkens weer afhankelijk van het verloop van de productie en de handel in de gehele wereld. Of hij werk vindt of niet, of zijn loon toereikend zal zijn om vrouw en kind te onderhouden, of hij meerdere dagen per week tot stilzitten wordt gedwongen of dag en nacht tot een hel van overwerk veroordeeld wordt, dat alles schommelt voortdurend afhankelijk als het is van de katoenoogst in de Verenigde Staten, de tarweoogst in Rusland, de ontdekking van nieuwe goud en diamantaders in Afrika, revolutionaire onlusten in Brazilië, tariefloorlogen, diplomatieke ongeregelheden en oorlogen in vijf werelddelen. Niets is er tegenwoordig zo frappant, niets is er van zo'n beslissende betekenis voor het totale gebeuren in het hedendaagse sociale en politieke leven als de eclatante tegenstelling tussen de deze elke dag nauwer en steviger aaneengroeiende economische basis die alle volken en landen tot één groot geheel maakt en de politieke bovenbouw van de staten die de volkeren door grenspalen, tariefbepalingen en militair geweld kunstmatig in evenzovele vreemde en vijandelijke delen probeert op te splitsen.

En dit alles bestaat niet voor mensen als Bücher, Sombart en hun collega's! Voor hen bestaat alleen de "altijd volmaakte microkosmos"! Ze zien wijd en zijd geen "bijzondere verschijnselen" die "op wezenlijke punten afwijken" van een volkshuishouding! Is dat niet raadselachtig? Is een

vergelijkbare blindheid van officiële vertegenwoordigers van de wetenschap voor fenomenen die in haar omvang en haar grillige, bliksemachtige helderheid op de zintuigen van elke waarnemer afstormen, op een ander gebied van het weten als de staathuishoudkunde denkbaar? In de natuurwetenschappen zou in elk geval elke wetenschapper van naam die heden ten dage openlijk de mening zou verkondigen dat niet de aarde om de zon maar de zon met de hele sterrenhemel om de aarde als middelpunt draait, die wil beweren dat hij “geen verschijnselen kent” die dit gezichtspunt “op wezenlijke aspecten” weerspreekt, een dergelijke geleerde kan er zeker van zijn dat hij geconfronteerd zal worden met het homerisch gelach van de hele beschaafde wereld en tenslotte met bemoeienissen van bezorgde verwanten om zich maar eens door een psychiater te laten onderzoeken. Weliswaar werden 400 jaar geleden dergelijke opvattingen niet alleen ongestraft verkondigd maar liep zelfs iedereen die het waagde om aan deze omkering openlijk te twijfelen het gevaar om op de brandstapel te eindigen. Toentertijd werd het overeind houden van deze foutieve opvatting, als zou de aarde het middelpunt van de wereld en de beweging van de sterrenhemel zijn afgedwongen door de machtige belangen van de katholieke kerk en elke aanval op de ingebeelde majesteit van de aardbol in het wereldruim was tegelijk een aanslag op de geestelijk tirannie van de Kerk en op haar tienden op de platte aarde. Toen was dan ook de natuurwetenschap het irritante zenuwcentrum van het heersende maatschappelijke systeem en de natuurwetenschappelijke mystificaties een onontbeerlijk instrument van haar onderdrukking. Tegenwoordig, onder de heerschappij van het kapitaal ligt dit irritante aspect van het maatschappelijke systeem niet bij de missie van de aarde in het blauwe hemelrijk maar bij het geloof in de missie van de burgerlijke staat op aarde. En omdat uit de gewelddadige golven van de wereldeconomie reeds zware mistwolken opstijgen en zich samenballen, omdat zich daar stormen voorbereiden die de “microkosmos” van de burgerlijke staat als een kippenhok van de aardbodem zullen wegvagen, daarom loopt de wetenschappelijke “Zwitserse Garde” van de kapitalistische heerschappij te hoop voor de poort van haar citadel, van de “nationale staat”, om deze tot de laatste snik te verdedigen. Het eerste woord, het grondbegrip van de huidige nationale staathuishoudkunde is een wetenschappelijke mystificatie in het belang van de bourgeoisie.

5

Heel vaak wordt voor ons de staathuishoudkunde eenvoudigweg als volgt gedefinieerd: ze is “de wetenschap van de economische verhoudingen tussen mensen”. Degenen die een dergelijke formulering gebruiken geloven dat ze zo de klippen omzeilen van “volkshuishouding” en wereldeconomie door het probleem in het onbestemde te veralgemeniseren en te spreken van de huishouding van “mensen” in zijn algemeenheid. De zaak wordt er niet duidelijker op door het probleem te verplaatsen naar luchten waar de hemel blauw is, het wordt er eerder nog verwarrender van. Want nu rijst de vraag of en waarom er een aparte wetenschap nodig is voor de economische verhoudingen tussen “mensen”, dus *alle* mensen in alle tijden en in alle omstandigheden. Nemen we zo maar eens een voorbeeld van willekeurige menselijke economische verhoudingen bij de kop, een zo mogelijk eenvoudig en overzichtelijk voorbeeld. Laten we ons verplaatsen in een tijd waarin de huidige wereldeconomie nog niet bestond, waarin de warenhandel alleen nog in de steden floreerde en op het platteland daarentegen de ruil in natura, dat wil zeggen productie voor eigen gebruik die zowel op de grote landerijen als op het kleine boerenland gemeengoed was. Een voorbeeld daarvan geeft Dugald Stewart in de

jaren vijftig van de vorige eeuw in zijn beschrijving van de verhoudingen in de Schotse Hooglanden: “In sommige delen van het Schotse Hoogland verschijnen, volgens statistische berichten, vele schaapherders en losse arbeiders met vrouw en kind met schoenen aan die ze zelf hebben gemaakt, van leer dat ze zelf hebben bewerkt, in kleren die geen enkele hand dan die van henzelf hebben aangeraakt en van materiaal dat bestaat uit wol die ze zelf van de schapen hebben geschoren of waarvoor ze het vlas zelf hebben verbouwd. Bij het vervaardigen van de kleding is geen enkel gekocht artikel gebruikt met uitzondering van de priem, naald en vingerhoed en heel weinig delen van de bij het weven gebruikte ijzerwerk. De verfstoffen worden door de vrouwen zelf van bomen, struiken en kruiden gewonnen etc.” [35] We kunnen ook een voorbeeld nemen uit Rusland, waar nog relatief kort geleden, aan het eind van de jaren zestig, de boerengemeenschap heel vaak als volgt werkzaam was: “De grond en de bodem die hij, de boer van het district Vjazma in het gouvernement Smolensk, bewerkt levert hem voedsel, kleding en bijna alles op wat hij voor zijn bestaan nodig heeft: brood, aardappelen, melk, vlees, eieren, linnen, doek, schapehuid en wol voor warme kleren ... Met geld koopt hij alleen laarzen en kleinigheden voor zijn kledij zoals een riem, muts, handschoenen en ook nog enig noodzakelijk gerei voor de huishouding zoals potten en pannen van klei en hout, haken voor boven het vuur, een ketel en dergelijke.”

Ook nu nog zijn er zulke boerengemeenschappen in Bosnië en Herzegovina, in Servië en Dalmatië. Zouden we een dergelijke zelfvoorzienende boer uit de Schotse Hooglanden of Rusland, Bosnië of Servië de gebruikelijke hooggeleerde vragen van de staathuishoudkunde betreffende het “economische doel”, “het ontstaan en de verdeling van de rijkdom” en dergelijke voorleggen dan zou hij grote ogen opzetten. Waarom en met welk doel ik en mijn familie werk of als hij zich geleerd zou uitdrukken “welke drijfveren” ons tot “huishouden” bewegen, dan zou hij uitroepen: nu, we moeten toch leven en de gebraden hanen vliegen ons niet in de mond. Wanneer we niet zouden werken dan zouden we van de honger sterven. We werken dus om te overleven, om ons zat te eten, netjes te kleden en een dak boven ons hoofd te hebben. *Wat* we produceren, “welke richting” we aan ons werk geven? Dat is weer zo’n eenvoudige vraag! We produceren wat we nodig hebben, wat elk boerenfamilie nodig heeft om te kunnen leven. We verbouwen tarwe en rogge, haver en gerst, poten aardappels, we hebben ieder voor zich koeien en schapen, kippen en eenden. ’s Winters spinnen we, wat een zaak van de vrouwen is, wij mannen maken met bijl, zaag en hamer hetgeen voor het huishouden nodig is. Dat mag u wat mij betreft “landbouw” of “bedrijf” noemen, in ieder geval moeten wij iets van dat alles doen omdat er van alles en nog wat in huis en op het land nodig is. Hoe we deze arbeid “verdelen”? Nog zo’n merkwaardige vraag! De mannen doen natuurlijk dat waar mannelijke kracht voor nodig is, de vrouwen verzorgen het huis, de koeien en de kippen, de kinderen helpen hier en daar ook wat mee. Of vindt u dat ik mijn vrouw het hout moet laten hakken en zelf de koeien moet melken? (De goede man weet niet, voegen we daar onzerzijds aan toe, dat het bij veel primitieve volken, bijvoorbeeld bij indianen uit Brazilië, juist de vrouw is die in het woud het hout sprokkelt, wortels uitgraaft en vruchten gaat plukken, terwijl het bij herdersvolken in Afrika en Azië het juist weer de mannen zijn die niet alleen het vee hoeden maar het ook melken. Ook kan men tegenwoordig nog in Dalmatië de vrouwen zware lasten op hun rug zien dragen terwijl beresterke mannen daarnaast op hun gemak op een ezel rijden en aan hun pijpje lurken. Deze “arbeidsdeling” is dan even natuurlijk als het voor onze boer vanzelfsprekend is dat hij het hout hakt en zijn vrouw de koeien melkt.) En verder: wat ik mijn “rijkdom” noem? Dat weet toch elk kind in het dorp! Rijk is de boer die volle schuren, een goed gevulde koeienstal, een aanzienlijke schapekudde en een grote kippenren heeft. Arm is hij die al rond Pasen krap komt te zitten in het meel en bij wie in zijn huis bij regenachtig weer de druppels door het dak vallen.

Waar “de vergroting van mijn rijkdom” vanaf hangt? Wat is dat nu weer voor een vraag? Wanneer ik een groter stuk land zou hebben dan zou ik natuurlijk rijker zijn, en wanneer het in de zomer, wat god verhoede, ineens hevig zou gaan hagelen, dan zou dat ons allen in het dorp in 24 uur armer maken.

We hebben hier de boer geduldig op de geleerde vragen van de staathuishoudkunde laten antwoorden maar we zijn er ook zeker van dat voordat de professor die met zijn notitieboekje en vulpen in de aanslag om wetenschappelijke ontdekkingen te doen naar een dergelijk boerenbedrijf in de Schotse Hooglanden of Bosnië is gekomen, na de helft van zijn vragen te hebben gesteld al weer kan omkeren en de deur uitlopen. In feite zijn alle verhoudingen in een op deze manier werkende boerengemeenschap zo vanzelfsprekend eenvoudig en doorzichtig dat een ontleding daarvan met de staathuishoudkundige scalpel op een moeizaam spelletje gaat lijken. Men zou ons wellicht kunnen verwijten dat we het voorbeeld misschien wat ongelukkig hebben gekozen omdat we een heel kleine boerengemeenschap onder de loep hebben genomen die aan zichzelf genoeg heeft en waarin toch de uiterste eenvoud door kommervolle middelen en maatstaven wordt bepaald. Laten we daarom een ander voorbeeld nemen. We verlaten het kleine boerenbedrijf dat ergens in een vergeten uithoek een bescheiden bestaan leidt en richten onze blik op de hoogste toppen van een geweldig groot Rijk, op de economische huishouding van Karel de Grote. Deze keizer die aan het begin van de 9e eeuw het Duitse Rijk tot het machtigste van Europa maakte, die voor de vergroting en versteviging van zijn Rijk niet minder dan 53 krijgstochten heeft ondernomen en die de scepter zwaaide over het huidige Duitsland en ook nog Frankrijk, Italië, Zwitserland, het noordelijk deel van Spanje, Holland en België heeft verenigd, besteedde desalniettemin veel aandacht aan de economische verhoudingen op zijn landgoederen en hoven. Hij hanteerde een speciale oorkonde met wettelijke voorschriften voor de huishoudelijke grondregels aan zijn hof bestaande uit 70 paragrafen die hij eigenhandig zelf had opgesteld, het beroemde “Capitulare de villis”, wat betekent ‘wet betreffende landgoederen’, welke oorkonde als een onschatbaar kleinood van historische overlevering gelukkig in het stof van vermolmden archieven voor ons behouden is gebleven. Ze verdient om twee redenen onze zeer speciale aandacht. Ten eerste zijn uit de meeste hoven van Karel de Grote daarna machtige steden van het Rijk ontstaan, zo zijn bijvoorbeeld Aken, Keulen, München, Basel, Straatsburg en vele andere grote steden destijds landbouweconomische hoven van keizer Karel geweest. Ten tweede zijn de economische instellingen van Karel een voorbeeld geworden voor alle wereldlijke en kerkelijke landgoederen in de vroege middeleeuwen. De hoven van Karel namen de tradities van het oude Rome en de verfijnde levenswijze op haar adellijke landgoederen over om deze in het ruwe milieu van de jonge Germaanse krijgsordes opnieuw te gebruiken en de voorschriften op het gebied van de wijnbouw, tuinbouw, groente- en fruitverbouw, pluimveehouderij e.d. waren een daad van cultuurhistorisch belang.

Laten we eens deze oorkonde wat nauwkeuriger bekijken. De grote keizer eist hier in de eerste plaats dat men hem redelijk ten dienste staat en dat er voor de onderdanen op zijn landgoederen goed wordt gezorgd zodat armoede hen bespaard zal blijven. Men hoeft zich niet buitensporig te belasten met arbeid en wanneer zij 's nachts moeten werken moeten zij daarvoor gecompenseerd worden. De onderdanen op hun beurt moeten rechtschapen zorg dragen voor de wijnbouw en de geperste wijn in flessen doen om ervoor te zorgen dat het niet kan bederven. Wanneer zij zich aan hun verplichtingen onttrekken worden zij “op de rug of anderszins” getuchtigd. Verder schrijft de keizer voor dat op zijn landgoederen bijen en ganzen worden gehouden. Het gevogelte moet goed verzorgd en vermeerderd worden. Men moet ook de grootste zorgvuldigheid in acht nemen om ervoor te zorgen dat de kudde koeien en fokmerries

evenals die van schapen groter worden. Wij willen, schrijft de keizer verder, dat onze wouden verstandig bewerkt worden, dat ze al helemaal niet worden uitgeput en dat er sperwers en valken gehouden worden. Men moet steeds vetgemeste ganzen en hoenderen houden die ter onzer beschikking staan. Eieren die niet voor de eigen huishouding worden gebruikt moeten op de markt verkocht worden. Op al onze hoven moet een voorraad goede donzen bedden, matrassen, dekens, eetgerei uit koper, lood, ijzer en hout, kettingen, ketelhaken, bijlen en boren voorhanden zijn zodat er niet van andere mensen geleend hoeft te worden. De keizer schrijft verder voor dat men hem heel nauwkeurig van de opbrengsten van zijn landgoederen rekenschap moet afleggen en wel hoeveel van elk soort product is voortgebracht en hij somt op: groenten, boter, kaas, honing, olie, azijn, rapen “en andere kleinigheden” zoals dat in de tekst van de beroemde oorkonde wordt genoemd. Verder schrijft de keizer voor dat op elk van zijn domeinen diverse soorten handwerkers, in elk ambacht bedreven, in voldoende mate aanwezig moeten zijn en hij somt wederom de ambachten precies en in alle details op.

Verder bepaalt hij kerstmis als het moment waarop hij jaarlijks de rekening van zijn rijkdommen opmaakt en zelfs de kleinste boer telt niet nauwkeuriger elk stuk vee en elk ei als dat de grote keizer Karel dat ook doet. De 62ste paragraaf van de oorkonde luidt: “Het is belangrijk dat wij weten wat en hoeveel we van alles hebben.” En hij somt weer op: ossen, molens, hout, schepen, wijnranken, groenten, wol, linnen, hennep, fruit, bijen, vis, huiden, bijenwas en honing, oude en nieuwe wijn en de andere zaken die aan hem worden geleverd. En als troost voegt hij voor de lieve onderdanen die dat alles aan hem moeten afgeven trouwhartig er aan toe: “We hopen dat jullie dit alles niet te hardvochtig vinden want jullie kunnen dat toch op jullie beurt ook weer opeisen omdat ieder op zijn eigen landgoed heer en meester is.” Verder vinden we precieze voorschriften over de manier waarop de wijn verpakt en vervoerd moet worden, dit kan klaarblijkelijk op bijzondere aandacht in de regering van de grote keizer rekenen: “Men moet de wijn in vaten met stevige ijzeren banden vervoeren en nooit in leren zakken. Wat betreft het meel, dit moet in twee karren aan elkaar en in leer verpakt vervoerd worden zodat het over de rivier gebracht kan worden zonder dat het schade oploopt. Ik wil ook dat men nauwkeurig verantwoording aflegt van de horens van mijn bokken en geiten alsook van de huiden van de wolven die in de loop van het jaar zijn omgelegd. In de maand mei moet men niet verzuimen onverbiddelijk de oorlog te verklaren aan de jonge wolf.” Tot slot somt Karel in de laatste paragraaf nog alle bloemen, bomen en kruiden op die hij in zijn tuin verzorgd wil hebben zoals daar zijn: rozen, lelies, rozemarijn, komkommers, uien, radijzen, kummel en zo meer en zo verder. De beroemde wettelijke oorkonde sluit tenslotte af met de opsomming van de verschillende soorten appels.

Bij dit beeld van de keizerlijke huishouding in de 9e eeuw en het gaat hier natuurlijk wel over één van de machtigste en rijkste vorsten uit de middeleeuwen, zal toch iedereen moeten toegeven dat zijn bedrijfsvoering verrassend veel doet denken aan het dwergachtige boerenbedrijf dat we eerst bekeken hebben. Ook hier zal de keizerlijke bedrijfsleider wanneer we hem de bewuste fundamentele vragen van de huishoudkunde betreffende de aard van zijn rijkdom, het doel van de productie, de arbeidsdeling etc. etc. ons dat willen duidelijk maken door met een koninklijk gebaar op de bergen graan, wol en hennep, op de vaten wijn, olie en azijn, op de stallen vol koeien, ossen en schapen te wijzen. We zouden echt waarlijk evenmin weten wat in deze huishouding de economische wetenschap eigenlijk nog aan geheime “wetten” te onderzoeken en ontraadselen heeft omdat alle samenhangen, oorzaken en werkingen, arbeid en het resultaat ervan, duidelijk op tafel liggen. Misschien heeft de lezer hier nog de behoefte ons er weer opmerkzaam op te maken dat we ook hier opnieuw verkeerd gekozen hebben. Uit

alles blijkt namelijk in de oorkonde dat het hier niet gaat om publieke economische verhoudingen in het Duitse Rijk maar om de private huishouding op de landgoederen van de keizer. Wanneer iemand deze twee begrippen tegenover elkaar wil zetten dan zou hij zeker wat betreft de middeleeuwen een historische vergissing maken. Weliswaar gaat het traktaat over het huishouden op de hoven en landgoederen van keizer Karel maar deze economie leidt hij als een vorst, niet als privépersoon. Of beter, de keizer is de landheer van zijn hoffelijke landgoederen maar iedere grote adellijke landheer is in de middeleeuwen, en wel in de tijd *na* Karel de Grote, zo'n beetje een keizer in het klein, dat betekent dat hij al krachtens zijn vrije adellijke grondbezit wetgever, belastingheffer en rechter is in relatie tot de bevolking op zijn landerijen. Dat de economische beschikkingen van Karel waar we kennis mee hebben gemaakt in feite regeringsbesluiten zijn, bewijst de vorm ervan zelf. Ze vormen één van de 65 wetten of 'beschikkingen' van Karel die door de keizer uitgevaardigd, op de jaarlijkse vergaderingen van het rijk van zijne majesteit publiek worden gemaakt. En de bepalingen over de radijsjes en de met ijzer beslagen wijnvaten komen vanuit dezelfde positie van absolute alleenheerschappij en worden in dezelfde stijl afgekondigd als bijvoorbeeld de vermaningen aan de geestelijkheid in de "Capitula Episcoporum", de "bisschoppelijke wetten", waarmee Karel de godsdienaren bij de lurven pakt en stevig vermaant niet te vloeken, zich niet te bezatten, geen kwade buurten te bezoeken, geen vrouw er op na te houden en de heilige sacramenten niet te duur te verkopen. We kunnen in de middeleeuwen zoeken wat we willen maar we vinden nergens op het platteland een economisch bedrijf waarvoor de bovengenoemde Karel de Grote niet model heeft gestaan en typerend is geweest voor zover het adellijke grootgrondbezitters betreft maar ook is dat het geval voor elk eenvoudig boerenbedrijf, of het nu gaat om een individueel voor zichzelf werkende boerenfamilie of dat het een gemeenschappelijke bedrijfsvoering verenigd in een mark betreft.

Wat in beide voorbeelden het meest naar voren komt is dat hier de behoeften van het menselijk leven zo direct de arbeid leidt en bepaalt en dat het resultaat heel nauwkeurig overeenkomt met de bedoeling en de behoefte en dat daardoor de verhoudingen of het nu in het groot of het klein is, een verrassende eenvoud en doorzichtigheid krijgen. De kleine boer op zijn hoeve evenals de grote monarch op zijn hoven, ze weten heel precies wat zij met de productie willen bereiken. Het is ook geen heksentoer om dit te weten te komen. Beiden willen ze de natuurlijke behoeften van de mensen aan eten en drinken, kleding en comfort bevredigen. Het verschil is alleen dat de boer weliswaar op zijn strozak en de grootgrondbezitter in een zacht donzen bed slaapt, de ene bier en honingwijn of ook puur water drinkt en de edelman wijn bij het eten. Het verschil is alleen de hoeveelheid en de soort van de geproduceerde goederen. De basis van de bedrijvigheid en de wens blijven echter hetzelfde, menselijke behoeften direct bevredigen. De arbeid die het gevolg is van deze wensen komt met dezelfde vanzelfsprekendheid overeen met het resultaat. Maar ook hier zijn weer in het arbeidsproces verschillen aan te wijzen. De boer werkt zelf met zijn familieleden en de vrucht van zijn arbeid is maar zoveel als het land van zijn hoeve en zijn aandeel in de meent kan opleveren of om wat preciezer te zijn, omdat we hier te maken hebben met middeleeuwse herendiensten, zo veel als de afdrachten en de herendiensten die aan de landheer en de kerk geleverd moeten worden voor hem overlaten. De keizer en ieder andere grondbezitter verricht zelf geen arbeid maar laat zijn onderdanen en pachters voor hem werken. Of nu iedere boer met zijn familie voor zichzelf of allen tezamen onder leiding van de dorpsoudste of de opzichter voor de grondbezitter werken, het resultaat van deze arbeid is toch niets anders als een bepaalde hoeveelheid levensmiddelen in brede zin, dat betekent precies dat wat nodig is en ongeveer zoveel als nodig zal zijn. Men kan de op deze manier werkzame economie draaien en keren wat men wil, we treffen er geen raadselen in aan die pas door diepzinnig onderzoek, met behulp van een aparte wetenschap te doorgronden zouden zijn. De

domste boer weet in de middeleeuwen heel precies waarvan zijn “rijkdom” of beter gezegd zijn armoede afhangt, afgezien van natuurverschijnselen die zowel de landerijen van de heer als van de boer van tijd tot tijd teisteren. Hij weet heel nauwkeurig dat de noden van de boer een zeer eenvoudige en directe oorzaak hebben. Ten eerste de grenzeloze afpersing van de grootgrondbezitter door de herendiensten en afdrachten, ten tweede door de diefstal van hetzelfde heerschap van de gemeenschappelijke gronden, het woud, de weiden en het water. En wat de boer weet dat schreeuwt hij bij boerenopstanden de wereld in, dat toont hij wanneer hij zijn bloedzuigers de rode haan op het dak zet. Wat hier nog overblijft voor de wetenschap om te onderzoeken is alleen de historische oorsprong en de ontwikkeling van deze verhoudingen. Dat is ook de vraag hoe het kon gebeuren dat in heel Europa de eertijds vrije boerenlanderijen in pacht- en afdrachtplichtig adelijk grootgrondbezit en de destijds vrije boerenstand in een herendienst plichtig en later in een horige onderdanenmassa kon veranderen.

Heel anders zien echter de zaken eruit zodra we een of ander verschijnsel in het *hedendaags* economisch leven onder de loep nemen. Kiezen we als voorbeeld een opvallend, op de voorgrond tredend fenomeen als de *handelscrisis*. Ieder van ons heeft al eens meerdere handels- en industriële crises beleefd en kent uit eigen ervaring het door Friedrich Engels zo klassiek beschreven verloop: “Het handelsverkeer stokt, de markten zijn overvol, de producten liggen daar even massaal als onverkoopbaar, het baar geld wordt onzichtbaar, het krediet verdwijnt, de fabrieken staan stil, de werkende massa heeft gebrek aan levensmiddelen omdat ze daar te veel van hebben geproduceerd, faillissement volgt op faillissement, uitverkoop op uitverkoop. Jarenlang stagneert alles, zowel productiekrachten als producten worden massaal verspild en vernietigd totdat de opgehoopte warenmassa’s met groter of kleiner verlies aan waarde uiteindelijk afnemen, totdat de productie en ruil langzaamaan weer op gang komen. De vaart komt er weer steeds meer in, gaat in draf over, de industriële draf gaat over in galop, deze gaat weer steeds sneller en gaat over in een teugelloos verlopende volledige industriële, commerciële, kredietverschaffende en speculatieve steeple-chase om uiteindelijk na halsbrekende sprongen weer in het graf van de totale ineenstorting te vervallen.”^[36] We weten allemaal dat een dergelijke handelscrisis de schrik van ieder modern land is en de wijze waarop het naderen van een crisis wordt aangekondigd is op zich al zeer tekenend. Na verloop van enige jaren van voorspoed en voortvarende bedrijvigheid begint hier en daar in de pers een onbestemd gemopper, op de beurs worden enkele verontrustende berichten over faillissementen gemeld, vervolgens worden de tekens in de pers duidelijker, de beurs wordt steeds onrustiger, de staatsbank verhoogt het disconto, dat wil zeggen bemoeilijkt en beperkt de kredietverlening totdat het nieuws over faillissementen en inkrimpingen als een stortregen neerkomt. Wanneer de crisis eenmaal in volle gang is breekt er een hevige strijd uit wie er de schuld van heeft. De ondernemers schuiven de schuld op de botte weigering van banken om leningen te verstrekken, de banken op de speculatiewoede van de handelaren op de beurs, de handelaren op de beurs geven de industriëlen de schuld, de industriëlen het gebrek aan geld in het land etc. En wanneer de zaken dan weer eindelijk op gang komen dan signaleren ook de beurzen en de kranten opgelucht de eerste tekenen van verbetering totdat de hoop, de rust en de zekerheid weer een tijdlang terug is gekeerd.

Wat bij dit alles het merkwaardigste is, is het gegeven dat de crisis door alle deelnemers uit de hele maatschappij beschouwd en behandeld wordt als iets dat buiten het bereik van de menselijke wil en het menselijk verstand valt, als een noodlottige slag van een onzichtbare macht op hen neerkomt als een beproeving uit de hemel zoals een zwaar onweer, een aardbeving of een overstroming. De taal alleen al waarmee de zakenkranten over een crisis plegen te

schrijven drukt zich bij voorkeur uit in zinsnedes als “aan de tot nu toe heldere hemel van de zakenwereld beginnen zich donkere wolken samen te pakken”, of wanneer een forse verhoging van het bankdisconto vermeld moet worden, dan wordt dit met een niet mis te verstane kop “stormteken” opgediend, zoals dat we nadien over overtrekkende donderbuien en opklaringen te lezen krijgen. Deze manier van uitdrukken zegt iets meer dan alleen over de smakeloosheid van de inktkoelies van de zakenwereld, het is juist typerend voor de merkwaardige uitwerking van de crisis, alsof het om een natuurwet gaat. De moderne maatschappij merkt het naderen ervan verschrikt op, ze buigt sidderend van angst haar nek onder de hageldikke slagen, ze wacht het einde van de beproeving af en heft dan weer het hoofd op, eerst beschroomd en ongelovig, uiteindelijk gerustgesteld. Dat zal precies ook de manier zijn waarop in de middeleeuwen het volk de uitbraak van een grote hongersnood of de pest over zich heen liet komen. Zoals nu een plattelanders dat bij een zwaar onweer met hagel doet. Dezelfde radeloosheid en machteloosheid bij een zware beproeving vertoont zich. Alleen zijn de hongersnood en de pest, hoewel in laatste instantie sociale fenomenen, allereerst en direct het gevolg van natuurkrachten, een misoogst, een verspreiding van ziekmakende kiemen en dergelijke. Het onweer is een elementair onderdeel van de fysieke natuur en geen mens kan, tenminste niet bij de huidige stand van natuurwetenschap en techniek, een onweersbui veroorzaken of verhinderen.

Wat is echter een moderne crisis? Die bestaat eruit zoals we weten, dat er teveel waren zijn geproduceerd die geen afzet kunnen vinden zodat ten gevolge daarvan de handel en daarmee ook de industrie stil valt. De voortbrenging van waren, de verkoop ervan, de handel, de industrie, dat zijn echter zuiver menselijke betrekkingen. Het zijn de mensen zelf die waren produceren, en de mensen zelf die ze kopen, de handel wordt door mensen bedreven. We treffen in de omstandigheden die de moderne crisis bepalen niet één enkel element aan dat buiten de menselijke mogelijkheden zou kunnen liggen. Het is dus niets anders als de menselijke gemeenschap zelf die de crisis periodiek veroorzaakt. Toch weten we tegelijkertijd dat de crisis een ware gesel is voor de moderne maatschappij, dat zij met angst en beven wordt afgewacht en vertwijfeld wordt gedragen, dat zij door niemand wordt gewenst of verlangd. Want afgezien van de wolven op de beurs die bij een crisis over de ruggen en op kosten van anderen snel proberen om hun zakken te vullen, daarbij vaak in hun eigen zwaard vallen, is de crisis voor iedereen op zijn minst een gevaar of verstoring. Niemand wil de crisis en toch komt die er. Mensen maken die met eigen handen en toch willen ze die voor niets ter wereld hebben. Hier hebben we inderdaad het raadsel van het economisch leven voor ons waarvoor geen van de deelnemers een verklaring kan verzinnen. De boer uit de middeleeuwen produceert op zijn kleine perceel voor een deel, wat zijn landheer voor een deel, zelf wil en nodig heeft. Graan en vee, levensmiddelen voor zichzelf en zijn familie. De grootgrondbezitter in de middeleeuwen laat voor zich produceren wat hij wil en nodig heeft. Graan en vee, goede wijn en mooie kleren, levensmiddelen en luxe voorwerpen voor zichzelf en zijn hofhouding. De huidige samenleving produceert echter wat zij noch wil noch nodig heeft, crises. Ze produceert van tijd tot tijd levensmiddelen die ze niet gebruiken kan. Ze lijdt periodiek hongersnood terwijl ze gigantische hoeveelheden onverkoopbare producten in pakhuizen opslaat. De behoefte en de bevrediging ervan, het doel en het resultaat van de arbeid stemmen niet meer met elkaar overeen. Daar tussendoor speelt zich iets onduidelijks, iets raadselachtigs af.

Laten we een ander, algemeen bekend voorbeeld nemen dat bij de arbeiders van alle landen maar al te goed bekend is, de werkloosheid. Werkloosheid is niet meer zoals de crisis dat wel is, een geweldige ramp die de maatschappij van tijd tot tijd treft. Ze is tegenwoordig in meer of mindere mate een blijvend alledaags bijverschijnsel van het economisch leven geworden. De

best georganiseerde en betaalde categorie arbeiders houden lijsten van werklozen bij en noteren een ononderbroken reeks gevallen voor elk jaar, elke maand en elke week van het jaar. Deze cijfers zijn onderhevig aan sterke schommelingen maar ze verdwijnen niet. Hoe machteloos de huidige samenleving tegenover werkloosheid, die verschrikkelijke gesel van de arbeidersklasse, staat blijkt elke keer weer wanneer de omvang van dit kwaad zo groot wordt dat het de wetgevende instanties dwingt om zich ermee te bemoeien. Het bekende verloop van dergelijke onderhandelingen loopt na lang heen en weer gepraat uit op het besluit om een enquête te houden, een vragenlijst op te stellen, om erachter te komen over hoeveel werklozen er daadwerkelijk zijn. Men beperkt zich er hoofdzakelijk toe om de actuele toestand van het kwaad in kaart te brengen zoals men bij overstromingen het waterpeil meet. In het beste geval probeert men met zwakke, verzachtende maatregelen in de vorm van werkloosheidsuitkeringen, meestal op kosten van de werkende arbeider zelf, de gevolgen van het kwaad iets te verzachten zonder ook maar enige poging te wagen om het kwaad zelf uit te schakelen.

Aan het begin van de 19e eeuw heeft de grote profeet van de Engelse bourgeoisie, de paap Malthus, met een hem eigen, verfrissende botheid de stelling verkondigt: “Wie in een reeds in bezit genomen wereld geboren wordt, heeft in het geval hij van zijn verwanten op wie hij vorderingsrechten heeft, geen bestaansmiddelen kan krijgen en in het geval de maatschappij zijn arbeid niet nodig heeft, geen recht op ook maar een geringe hoeveelheid levensmiddelen en hij heeft in feite in deze wereld niets te zoeken. Aan het grote banket van de natuur is voor hem geen tafel gedekt. De natuur maakt hem duidelijk weg te gaan en voltrekt snel haar eigen vonnis”.^[37] De tegenwoordige officiële maatschappij met de haar eigen “sociaal hervormende” huichelarij verbiedt zulke boute openhartigheden. In feite echter laat zij uiteindelijk de werkloze proletariër, “wiens arbeid zij niet gebruikt” op deze of andere wijze, snel of langzaam, uit deze wereld “wegwerken”. De cijfers van stijgende ziektegevallen, zuigelingensterfte en diefstallen tijdens elke grote crisis spreken wat dat betreft duidelijke taal. De door ons gebruikte vergelijking van werkloosheid met een overstroming toont nu juist precies het opmerkelijke feit aan dat we tegenover elementaire verschijnselen in de fysieke natuur op zich *minder* machteloos staan dan tegenover onze eigen, zuiver maatschappelijke, puur menselijke aangelegenheden! De periodieke watermassa’s die ons overstromen, die in de lente in het oosten van Duitsland zo ongelooflijk veel schade aanrichten, zijn in laatste instantie slechts het gevolg van de geheel verwaarloosde waterhuishouding die we op dit moment voeren. De techniek geeft zelfs bij haar huidige stand van zaken al genoeg middelen om de landbouw te beschermen tegen het watergeweld, we kunnen dit geweld zelfs naar onze hand zetten en nuttig gaan gebruiken. Alleen zijn deze middelen toepasbaar bij de hoogste trap van ontwikkeling van een grote samenhangende rationele waterhuishouding die het hele geteisterde gebied ombouwt, akkers en weiden dienovereenkomstig verplaatst, dammen en sluizen aanlegt en rivieren in banen leidt. Deze grote hervorming wordt echter niet uitgevoerd, deels omdat noch private kapitalisten noch de staat voor een dergelijke onderneming de middelen wil vrijmaken, deels omdat op de omvangrijke gebieden die in aanmerking zouden komen men op weerstand van verschillende privaatrechten van grondbezit zou stuiten. De middelen echter om de gevaren van het water het hoofd te bieden en dit razende element te beheersen, heeft de bestaande maatschappij ook al in huis al is ze tegelijkertijd niet in staat om die ook te gebruiken. Een middel tegen de werkloosheid is in de huidige maatschappij echter nog niet gevonden. Toch is het geen element, geen fysiek natuurverschijnsel, geen bovenmenselijk geweld maar een zuiver menselijk product van economische verhoudingen. En ook hier weer staan we tegenover een economisch raadsel, een verschijnsel dat niemand gewild heeft of bewust heeft nagestreefd en dat toch met de regelmaat van een natuurverschijnsel de kop opsteekt, in zekere zin over de hoofden van de

mensen heen.

Maar het is helemaal niet nodig om zulke opvallende verschijnselen uit het hedendaagse leven als crisis en werkloosheid, calamiteiten dus en gevallen van zeer bijzondere aard naar voren te halen die vergeleken met de gangbare voorstelling van de normale loop der dingen een uitzondering vormen. Kijken we naar het aller gewoonste voorbeeld uit het dagelijks leven dat zich duizendmaal in alle landen herhaalt, *de prijsschommelingen van waren*. Ieder kind weet dat de prijs van alle waren niet iets is wat vaststaat en onveranderlijk is maar juist integendeel bijna elke dag, ja vaak elk uur op- en neergaat. Pakken we een willekeurige krant en slaan we de pagina met de beursberichten op dan zullen we over de prijsbeweging van de afgelopen dag lezen: tarwe voormiddag, stemming zwak, rond het middaguur wat levendiger en bij het sluiten van de beurs trekt de prijs aan of juist precies het omgekeerde is het geval. Hetzelfde geldt voor koper en ijzer, suiker en raapolie, voor aandelen van verschillende industriële bedrijven en voor overheids- en private waardepapieren op de effectenbeurs. De prijsschommelingen zijn een onophoudelijk, alledaags heel “*normaal*” verschijnsel in het huidig economisch leven. Door deze prijsschommelingen voltrekt zich ook dagelijks en elk uur een verandering in de stand van het vermogen van de bezitter van al deze producten en waardepapieren. Stijgen de prijzen van katoen dan neemt op datzelfde moment het vermogen van alle handelaren en fabrikanten die katoen in hun pakhuizen opgeslagen hebben liggen. Dalen de prijzen dan smelt dat vermogen overeenkomstig weg. Gaan de prijs van koper omhoog dan worden de bezitters van aandelen van kopermijnen rijker, dalen de prijzen dan worden zij armer. Op die manier kunnen mensen door eenvoudige prijsschommelingen op basis van een beursbericht in een paar uur miljonair of bedelaar worden en daarop berust ook in essentie de speculatie op de beurs met alle zwendel eromheen. De middeleeuwse landheer kon rijker of armer worden door een goede of slechte oogst. Of hij verrijkte zich als roofridder door de voorbijtrekkende koopman op te wachten en daarmee een goede vangst te doen. Of ook, en dat is alles bij elkaar genomen het meest probate en geliefde middel, hij vergroot zijn rijkdom door van zijn lijfeigenboeren door een verhoging van de herendiensten en afdrachten meer af te persen als dat eerder het geval was. Tegenwoordig kan een mens plotseling rijk of arm worden zonder zelf ook maar iets te doen of een vinger uit te steken, zonder een of ander natuurverschijnsel, ook zelfs zonder dat iemand hem wat schenkt of met geweld berooft. De prijsschommelingen zijn als het ware een geheimzinnige beweging die zich als door een onzichtbare macht gedreven achter de rug van mensen om een continue verschuiving en schommeling van de verdeling van maatschappelijke rijkdom teweeg brengt. Men noteert deze beweging gewoon alsof men de temperatuur van een thermometer of de luchtdruk van een barometer afleest. Toch zijn de warenprijzen en hun beweging duidelijk een puur menselijke aangelegenheid en geen tovenarij. Niemand anders als de mensen zelf maken met hun eigen handen de waren en bepalen hun prijzen, alleen komt er hier weer uit hun doen en laten iets naar voren wat niemand voor ogen had of nastreefde. Ook hier staan weer behoefte, doel en resultaat van de economische activiteiten in een totale wanverhouding tot elkaar.

Hoe komt het en wat zijn de duistere wetten volgens welke achter de rug van de mensen om hun eigen economisch leven tegenwoordig zulke merkwaardige resultaten oplevert. Dit toe te lichten is alleen met behulp van wetenschappelijk onderzoek mogelijk. Het is noodzakelijk geworden om via een intensief onderzoek, diepgaand nadenken, analyseren en vergelijken al deze raadselen op te lossen, dat wil zeggen de verborgen samenhangen op te sporen die ervoor zorgen dat de resultaten van het economisch doen en laten van mensen niet meer met hun bedoelingen, met wat ze willen, of kort gezegd met hun bewustzijn overeenstemmen. De opgave van dit

wetenschappelijk onderzoek is dus welk gebrek aan bewustzijn bestaat er binnen de maatschappelijke economische verhoudingen. Daarmee raken we aan de wortels van de nationale staathuishoudkunde. Darwin vertelt ons bij zijn reis om de wereld over Vuurland: “Zij lijden vaak hongersnood, ik hoorde hoe Mister Low, de kapitein van de robbenjagers die heel nauw betrokken was bij de inheemse bevolking, een merkwaardige beschrijving van de toestand van een samenleving van 150 inheemse bewoners aan de westkust gaf die zeer mager en in grote nood verkeerden. Een reeks stormen verhinderde de vrouwen om mosselen op de rotsen te verzamelen en ook konden ze niet met hun kano's uitvaren om op zeerobben te jagen. Een kleine groep van deze mensen ging 's morgens op weg en de andere indianen legden hem uit dat ze zich opmaakten voor een vierdaagse reis om voedsel te gaan halen. Bij hun terugkeer ging Low er heen om hen te ontmoeten en trof hen uiterst vermoeid aan. Ieder van hen droeg een groot vierkant stuk rottend walvisspek met een gat in het midden waardoor zij hun hoofd gestoken hadden zoals de gaucho's hun poncho of mantel dragen. Zodra het spek in een wigwam werd binnen gebracht, sneed een oude man er dunne schijfjes vanaf, murmelde er een paar woorden bij, roosterde ze een tijdje en verdeelde ze vervolgens aan het uitgehongerde gezelschap dat gedurende de hele tijd een diep stilzwijgen in acht had genomen. [38]

Dit is het leven van de primitiefste volkeren op aarde. Uiterst smal zijn hier nog de grenzen waarbinnen hun wil en bewuste ordening de economie kan beïnvloeden. De mensen lopen hier nog geheel aan de leiband van de natuur om hen heen en zijn van haar gunsten en grillen afhankelijk. Ook binnen deze enge grenzen doet zich in deze kleine gemeenschap van enkel 150 mensen een organisatie van het geheel gelden. Het zorgen voor de toekomst uit zich pas goed in de kommervolle gedaante van de voorraad rottend walvisspek. Maar deze karige voorraad wordt met een zeker ceremonieel over allen verdeeld en aan de arbeid om aan voedsel te komen nemen allen in gelijke mate onder planmatige leiding deel. Kijken we naar een Griekse “*oikos*”, een antieke huishouding met slaven die min of meer in feite een “microkosmos”, een kleine wereld op zichzelf vormt. Hier is ook reeds sprake van de grootste sociale ongelijkheid. De primitieve behoefte heeft plaats gemaakt voor een comfortabele overvloed van de vruchten van menselijke arbeid. Maar de lichamelijke arbeid is een vloek voor de één, de vrije tijd het voorrecht van de ander, degenen die werkt is zelfs eigendom geworden van hij die niet werkt. Maar toch komt uit deze machtsverhoudingen ook de strengste planmatigheid en organisatie van de economie, van het arbeidsproces en de verdeling voort. Het uitgangspunt is dat de wil van de meester bepaalt en de zweep van de slavenhandelaar de sanctie is. In het feodale tijdperk van de herendiensten in de middeleeuwen krijgt de despotische organisatie van de economie al vroeg het gezicht van een uitgebreide, van te voren uitgewerkte codex waarin het plan van arbeid, de arbeidverdeling, de rechten en plichten van een ieder duidelijk en vast omschreven zijn. Op de drempel van deze historische periode staat het mooie document dat we al hebben leren kennen, de “Capitulare de villis” van Karel de Grote dat nog vrolijk en zonnig zwelgt in de volheid van lichamelijke genoegens waarop de economie uitsluitend is gericht. Aan het eind ervan staat de duistere codex van herendiensten en afdrachten die, gedictieerd als zij zijn door de ontketende geldzucht van de feodale heersers, in de 16e eeuw uitmondten in de Duitse boerenoorlog [39] om vervolgens later nog een paar eeuwen de Franse boer tot het ellendige, halfverteerde wezen te maken dat pas door de gillende alarmklok van de grote revolutie voor de strijd voor mensen- en burgerrechten wakker geschud wordt. Maar zolang de bezem van de revolutie de feodale hoeve niet van de aardbodem heeft weggevaagd is het zelf in die ellende de directe machtsverhouding die de samenhang van de feodale economie als een onafwendbaar noodlot sterk en duidelijk bepaalt.

Tegenwoordig kennen we geen heren en slaven, geen feodale baronnen en lijfeigenen. Door vrijheid en gelijkheid voor de wet zijn formeel alle despotische verhoudingen van de baan, tenminste in de oude burgerlijke maatschappij. In de koloniën wordt echter, zoals bekend, slavernij en lijfeigenschap vaak genoeg zelfs pas weer ingevoerd. Waar echter de bourgeoisie thuis is, daar heerst als enige wet die gaat over economische verhoudingen die van *de vrije mededinging*. Daarmee is ook elk plan, elke organisatie uit de economie verdwenen. Het is wel zo dat we in de individuele private onderneming, in een moderne fabriek of een geweldig complex van fabrieken en werken zoals bij Krupp, op een landbouwbedrijf zoals een Bonanzafarm in Noord-Amerika de meest straffe organisatie, de meest vergaande arbeidsdeling, de geraffineerdste, op wetenschappelijke kennis gebaseerd planmatigheid aantreffen. Daar klopt alles wonderbaarlijk, door *één* wil, *één* bewustzijn geleid. Maar zo gauw als we de fabriekspoort uit zijn of het erf van het landbouwbedrijf hebben verlaten, komt de chaos ons alweer tegemoet. Terwijl de talloze aparte deeltjes, en ook een private onderneming, hoe reusachtig groot ook, is tegenwoordig slechts een heel klein onderdeelje van het grote economische geheel dat zich over de gehele aarde uitstrekt, op z'n strengst zijn georganiseerd, is het geheel van de zogenoemde "volkshuishouding", dat wil zeggen de kapitalistische wereldeconomie, een volledig ongeorganiseerde bende. In het geheel dat zich over oceanen en werelddelen slingert doet zich geen enkel plan, bewustzijn of regeling gelden. Slechts het blinde heersen van onbekende, ongebonden krachten speelt met het economisch lot van de mensen haar grillig spel. Een almachtig heerser regeert desalniettemin ook vandaag over de werkende mensheid: *het kapitaal*. Maar haar regeringsvorm is niet despotie maar *anarchie*. En zo komt het dat de economie van deze samenleving resultaten voortbrengt die de mensen die eraan deelnemen zelf niet verwachten en raadselachtig vinden. Dit zorgt ervoor dat de economie van de samenleving voor ons een vreemde, buiten ons zelf staande en van ons onafhankelijk fenomeen is geworden, waarvan we de wetten moeten zien te doorgronden zoals we de verschijnselen in de natuur om ons heen onderzoeken, zoals we de wetten proberen te doorgronden die het leven van het planten- en dierenrijk, de veranderingen van de aardkorst en de beweging van de hemellichamen beheersen. De wetenschappelijke kennis moet achteraf de zin en de regels van economische maatschappij ontdekken die een bewust plan haar niet van te voren heeft gedictieerd.

Het is nu duidelijk waarom het voor burgerlijke algemene economen onmogelijk is de aard van hun wetenschap duidelijk te definiëren, de vinger op de gevoelige plek van de maatschappelijke orde te leggen, ze in al haar innerlijke gebrekkigheid te karakteriseren. Erkennen en bekennen dat anarchie het levenselixer van de kapitalistische heerschappij is, betekent in één adem het doodvonnis uitspreken, betekent zeggen dat haar bestaan slechts een vorm van uitstel van executie is. Het is nu duidelijk waarom de officiële wetenschappelijke advocaten van de kapitaalheerschappij met allerlei woordkunstjes de zaak proberen te verhullen, de aandacht van de hoofd- op de bijzaak, van de wereldeconomie op de "volkshuishouding" proberen te richten. Al bij de eerste stap over de drempel van de kennis van de staathuishoudkunde, reeds bij de eerste fundamentele kwestie, waar gaat de staathuishoudkunde eigenlijk over en wat is haar kennisobject, scheiden zich tegenwoordig de wegen van de burgerlijke en de proletarische kennis. Met deze eerste vraag, hoe abstract en onbelangrijk die voor de sociale strijd vandaag de dag op het eerste gezicht ook lijkt, ontstaat er al een speciale verhouding tussen de staathuishouding als wetenschap en het moderne proletariaat als revolutionaire klasse.

Wanneer we vanuit het hierboven bereikte standpunt de zaken bekijken, wordt ons van alles duidelijk wat eerst nog problematisch leek. Allereerst wordt duidelijk hoe oud de staathuishoudkunde is. Een wetenschap die zichzelf ten doel heeft gesteld om de wetten van de anarchistische kapitalistische productiewijze te ontdekken, kan natuurlijk niet eerder ontstaan dan deze productiewijze zelf. Niet eerder dan dat de historische voorwaarden voor de klasseheerschappij van de bourgeoisie stap voor stap door politieke en economische veranderingen, door eeuwenlange inspanningen tot stand zijn gebracht. Volgens professor Bücher was het ontstaan van de huidige maatschappelijke orde echter een hoogst eenvoudige zaak die met de economische ontwikkeling die eraan vooraf ging weinig te maken heeft. Ze is namelijk eenvoudigweg de vrucht van een hogere macht en de verheven wijsheid van de absolute vorsten. “De vorming van een *“volkshuishouding”* vertelt Bücher ons,” en wij weten al dat voor een burgerlijk professor het begrip *“volkshuishouding”* slechts de mystificerende omschrijving van kapitalistische productie is, “is in wezen de vrucht van een politieke centralisatie die tegen het einde van de middeleeuwen bij het ontstaan van natiestaten met een eigen gebied begint en in de tegenwoordige tijd met het ontstaan van de nationale eenheidsstaat afgesloten wordt. De bundeling van economische krachten gaat hand in hand met de onderschikking van politieke deelbelangen onder het hogere doel van een gezamenlijke eenheid. In Duitsland zijn het de grotere vorsten met eigen grondgebied die het idee van de moderne staat in hun gevecht met landadel en steden tot uitdrukking proberen te brengen.”**[40]**

Maar ook in de rest van Europa, in Spanje, Portugal, Engeland, Frankrijk en de Nederlanden heeft de macht der vorsten zulke grote staten tot stand gebracht. “In al deze landen ontbrandt, hoewel in het ene land sterker dan in het andere, de strijd met de afzonderlijke machten uit de middeleeuwen. De hoge adel, de steden, provincies, geestelijke en wereldlijke organisaties. In eerste instantie gaat het zeker om de vernietiging van zelfstandige kringen die de politieke eenwording hinderlijk in de weg staan. Maar in de diepere lagen van deze beweging die tot de vorming van het absolutisme van de vorsten leidde, sluimert toch de wereldhistorische gedachte dat de nieuwe grote culturele opdrachten van de mensheid de organisatie van een eenheid van hele volken, één grote levendige belangengemeenschap vereisen. Dit kan alleen ontstaan en groeien op basis van een gemeenschappelijke economie.”**[41]** Hier zien we op zijn allermooist de dienstbaarheid van denken opbloeien die we bij de Duitse professor van de staathuishoudkunde reeds eerder hebben leren kennen. Volgens professor Schmoller is de staathuishoudkunde als wetenschap ontstaan op commando van het verlichte absolutisme. Volgens professor Bücher is de hele kapitalistische productiewijze slechts de vrucht van de soevereine wil en de hemelbestormende plannen van absolute vorsten. Nu zouden we de grote Spaanse en Franse despoten evenals de kleine Duitse despootjes bitter onrecht aandoen wanneer we hen ervan zouden verdenken dat ze bij hun kat- en muisspelletjes met overmoedige feodale heersers aan het einde van de middeleeuwen of bij de bloedige kruistochten tegen de Hollandse steden zich bekommerd zouden hebben om welke “wereldhistorische gedachten” en “culturele opgaven van de mensheid” dan ook. Dat zou de geschiedenis pas echt goed op zijn kop zetten zijn.

Weliswaar was de totstandkoming van de centralistische bureaucratische grootstaten een noodzakelijke voorwaarde voor de kapitalistische productiewijze maar ze was echter op haar beurt slechts een *gevolg* van nieuwe economische behoeften. We kunnen met veel meer recht de stelling van Bücher omkeren en verklaren dat het ontstaan van de politieke centralisering “in

wezen” de vrucht is van een zich ontwikkelende “staatshuishouding”, dat wil zeggen van de kapitalistische productiewijze. Voor zover het absolutisme echter aan dit historische voorbereidingsproces een niet te betwisten bijdrage heeft geleverd dan heeft ze deze rol met dezelfde stompzinnige gedachteloosheid als blind werktuig van krachten in de historische ontwikkeling gespeeld waarmee het deze tendensen ook te pas en te onpas wist tegen te werken. Bijvoorbeeld zoals de middeleeuwse despoten in hun genade gods de met hun, tegen de feodale heersers, verbonden steden als pure chantageobjecten beschouwden die ze bij de eerste de beste gelegenheid weer verrieden aan de feodale heersers. Of zoals ze het nieuw ontdekte werelddeel met al zijn mensen en cultuur dadelijk en uitsluitend beschouwden als geschikt gebied voor de meest brute, valse en ruwe plunderingen, voor het “hoogste culturele doel”, om de “vorstelijke schatkamers” in recordtempo met goudklompen te vullen. En ook later namelijk bij het hardnekkig verzet, tussen godsgenade en het “trouwe volk” het blad papier genaamd burgerlijk-parlementaire grondwet te schuiven dat toch voor de ongehinderde ontwikkeling van de heerschappij van het kapitaal even onontbeerlijk is als de politieke eenheid en de gecentraliseerde grootstaten zelf. In feite waren er heel andere machten, waren er verschuivingen in het economische leven van de Europese volkeren aan het einde van de middeleeuwen werkzaam die het aantreden van een nieuwe economische orde inwijden. Nadat de ontdekking van Amerika en de ronding van Afrika, de ontdekking van de zeeweg naar Indië, een niet vermoede opbloei en verschuiving van de handel met zich mee had gebracht, zette de teloorgang van het feodalisme en de macht van de gilden in de steden krachtig door. De gewelddadige veroveringen, bezettingen van landen en de plundertochten in de pas ontdekte landen, de plotseling sterke instroom van edelmetaal uit de nieuwe wereld, de omvangrijke handel in specerijen met Indië, de uitgebreide slavenhandel die Afrikaanse negers voor de Amerikaanse plantages leverde, door al deze ontwikkelingen schoof West-Europa in korte tijd in een nieuwe richting en naar andere behoeften. De kleine werkplaats van de handwerkers van de gilden met hun duizenden regels en voorwaarden, werd een hinderpaal voor de verdere noodzakelijke uitbreiding van de productie en de snelle vooruitgang daarvan. De grote handelaren schiepen zich een uitweg door de handwerkers in grote manufacturen buiten het stadsgebied te verzamelen om ze hier zonder last van de bekrompen gildevoorschriften onder eigen commando sneller en beter te kunnen laten produceren.

In *Engeland* werd de nieuwe productiewijze ingeleid door een revolutie in de landbouw. Het opbloeien van de wolmanufactuur in *Vlaanderen* was door haar grote vraag naar wol voor de Engelse feodale adel de aanleiding om grote gebieden akkerland in schapenweide te veranderen waardoor de Engelse boerenstand in groten getale van huis en haard werd verdreven. Daardoor werden massaal bezitsloze arbeiders, proletariërs, geschapen die ter beschikking van de opkomende kapitalistische manufactuur zouden komen te staan. Op dezelfde manier had de reformatie geleid tot confiscatie van de kerkelijke landerijen, die aan de hofadel en aan speculanten deels geschonken, deels verkwanseld werden en waarvan de boerenbevolking grotendeels van hun geboortegrond was verdreven. Zo troffen de manufacturen evenals de kapitalistische landpachters massaal een arme geproletariseerde bevolking aan die buiten feodale en gildeverhoudingen stond en die na een lang martelaarschap van landloperij, openbare tewerkstelling en bloedige vervolging door wet en politieknuppel in de loonslavernij bij de nieuwe uitbuitersklasse een reddingshaven meende te zien. Al snel volgden ook de grote technische omwentelingen in de manufacturen waardoor het steeds meer mogelijk werd om in plaats van geschoolde arbeiders daarnaast het ongeschoolde proletariaat van loonarbeiders in massale hoeveelheden te gebruiken. Al dit gedrang en deze drukte van de nieuwe verhoudingen stootte overal op feodale beperkingen en ellende van verrotte toestanden. De door het

feodalisme bepaalde en in haar aard liggende economie van ruil in natura evenals de ellendige toestand waarin de volksmassa verkeerde door de grenzenloze druk van het lijfeigendom perkten natuurlijk de interne markt voor de manufactuurwaren in terwijl tegelijkertijd de gilden de belangrijkste productievoorraad, de arbeidskracht, in de steden altijd nog aan zich had gebonden. Het staatsapparaat met haar oneindige politieke versnippering, haar gebrekkige publieke zekerheden, haar wirwar aan belasting- en handelspolitieke misstanden remde en belastte het nieuwe handelsverkeer en de nieuwe productie steeds meer.

Het was duidelijk dat de opkomende burgerij in West-Europa als de vertegenwoordiger van de vrije wereldhandel en manufactuur al deze hindernissen op de één of andere manier uit de weg zou moeten ruimen of anders had zij geheel moeten afzien van haar wereldhistorische missie. Voordat ze dan ook het feodalisme in de grote Franse Revolutie aan barrellen sloeg, stelde zij zich in eerste instantie kritisch tegenover haar op en zo ontstaat de nieuwe wetenschap der staathuishoudkunde als één van de belangrijkste ideologische wapens van de bourgeoisie in de strijd tegen het middeleeuwse feodalisme en voor de moderne kapitalistische klassenmaatschappij. De nieuwe economische orde die aanbreekt biedt zich allereerst aan in de vorm van een nieuwe, snel ontstane rijkdom die zich verspreidt over de maatschappij in West-Europa en die voortkomt uit een heel andere, veel winstgevender en schijnbaar onuitputtelijker bron dan de patriarchale methoden van de feodale uitzuigerij van boeren die overigens reeds aan het einde van haar Latijn is gekomen. De meest frappante bron van nieuwe verrijking is in eerste instantie niet de opkomende nieuwe productiewijze maar haar gangmaker, de machtige opbloei van de handel. Het is dan ook in de belangrijkste centra van de wereldhandel aan het einde van de Middeleeuwen, in de rijke Italiaanse handelsrepublieken aan de Middellandse Zee en in Spanje, waar de eerste vragen van staathuishoudkundige aard en de eerste pogingen om die te beantwoorden, opkomen. Wat is rijkdom? Hoe worden staten rijk, hoe arm gemaakt? Dit is het nieuwe probleem waardoor de oude begrippen van de feodale maatschappij in de draaikolk van nieuwe verhoudingen hun traditionele geldigheid hebben verloren. Rijkdom is het goud waarvoor men alles kopen kan. Zo creëert handel rijkdom, zo worden die staten rijk die in staat zijn veel goud in te voeren en goud belemmeren het land te verlaten. Daarom moeten de wereldhandel, koloniale veroveringen in het nieuwe werelddeel en manufacturen die uitvoerartikelen produceren door de staat worden bevorderd en de invoer van vreemde producten die het geld uit het land lokken worden verboden. Dit waren de eerste staathuishoudkundige dogma's die al aan het eind van de 16e eeuw in Italië opdoken en in de 17e eeuw in Engeland en Frankrijk zeer sterk opgang maakten. En hoe grof deze leer ook nog maar mag zijn, ze vormt toch de eerste definitieve breuk met de begripswereld van de feodale natuurhuishouding, de eerste vrijmoedige kritiek daarop, de eerste idealisering van de handel, de warenproductie en in die vorm ook van het kapitaal en uiteindelijk het eerste programma voor een staatspolitiek die de opkomende jonge burgerij uit het hart gegrepen is.

Spoedig schuift zij in plaats van de koopman de warenproducerende kapitalist op de voorgrond maar dat eerst nog heel voorzichtig, onder het masker van de sjofele dienaar in het voorportaal van feodale heerschappen. Rijkdom bestaat helemaal niet uit goud, dat is alleen maar een middel bij het ruilen van waren, verkondigen de verlichte Fransen in de 18e eeuw. Wat een kinderlijke verblinding om in dit glanzende metaal het geluksgoed van volken en staten te zien! Kan het metaal mij bevredigen wanneer ik honger krijg, kan het mij tegen de kou beschermen? Leed niet de Perzische koning Darius met een goudschat in de hand op het vrije veld de meest helse kwalen van de dorst en had hij die schat niet maar al te graag willen afstaan voor een slok water? Nee, rijkdom zijn alle geschenken die de natuur biedt aan voedsel en stoffen waarmee wij

allen, koning zowel als bedelaar, onze behoeften kunnen bevredigen. Hoe overvloediger de bevolking haar behoeften kan bevredigen, hoe rijker is de staat omdat er dan ook des te meer belasting voor haar te halen valt. Wie ontlokt echter aan de natuur het graan om brood te bakken, de vezels waarvan we onze kleding spinnen, het hout en het erts waarvan we ons huis en ons gereedschap maken? Dat is de landbouw! Zij is het en niet de handel die de ware bron van rijkdom vormt. Daarom moet de massa van het volk die het land bewerkt, de boerenmassa wier handen de rijkdom voor allen scheppen, uit hun peilloze ellende worden gered, tegen feodale uitbuiting worden beschermd, tot welstand worden verheven! Opdat ik een afzetmarkt voor mijn waren kan vinden, voegt de kapitalist-manufactuur zachtjes daaraan toe. Dus moeten de grootgrondbezitters, de feodale baronnen in wier handen de hele rijkdom van de landbouw samenkomt ook de enigen zijn die belasting betalen en de staat onderhouden! Opdat ik, omdat ik immers geen rijkdom voortbreng, ook geen belasting hoef te betalen, murmelt de kapitalist daarbij weer fijntjes in zijn baard lachend. Daarom behoeft de landbouw, de arbeid in de schoot van moeder natuur, alleen maar van al haar feodale ketenen verlost te worden opdat de fonteinen van de rijkdom van het volk en de staat in haar natuurlijke overvloed kunnen stromen en zo het grootste geluk voor alle mensen zich als vanzelf en noodzakelijkerwijs in een natuurlijke harmonie in het geheel van de samenleving voegt.

Was in deze dogma's van de Verlichting al het naderende gerommel van de bestorming van de Bastille duidelijk te horen, zo voelde spoedig de kapitalistische bourgeoisie zich ook sterk genoeg om het masker van onderworpenheid af te leggen, zich stevig op de voorgrond te plaatsen en zonder omhaal de omvorming van de staat naar haar eigen voorbeeld op te eisen. Landbouw is niet de enige bron van rijkdom verklaart Adam Smith in Engeland aan het einde van de 18e eeuw. Elke vorm van loonarbeid die men inzet om waren te produceren, of dat nu in de landbouw of in de manufactuur is, schept rijkdom! Elke vorm van arbeid zegt Adam Smith. Maar voor hem en ook voor zijn navolgers, zo zeer waren zij nog slechts spreekbuis van de opkomende bourgeoisie, was de werkende mens van nature een kapitalistische loonarbeider! Want elke loonarbeider brengt behalve het loon dat noodzakelijk is voor zijn eigen levensonderhoud, ook nog de rente voor het onderhoud van de grondheer en de winst als rijkdom van de kapitaalbezitters, van de ondernemers voort. En deze rijkdom is des te groter hoe groter de massa arbeiders in de werkplaats is, dat onder het commando van een kapitaal aan het werk wordt gezet en des te nauwkeuriger en zorgvuldiger de arbeidsdeling onder hen is doorgevoerd. Dit is dus pas de ware natuurlijke harmonie, de ware rijkdom van de natie, uit elke arbeid voor de werkenden een loon die hen in leven houdt en dwingt tot verdere loonarbeid, rente voldoende voor de grondheer om zorgeloos te kunnen leven en winst die de ondernemer in een goede stemming houdt zodat hij de bedrijfsvoering ook in de toekomst wil voortzetten. Zo is voor allen gezorgd zonder de oude lompe middelen van het feodalisme. Dat betekent het dus, de "rijkdom van de naties" bevorderen, wanneer men de rijkdom van de kapitalistische ondernemers bevordert, die het geheel in bedrijf houdt en de goudader van de rijkdom, de loonarbeid, aderlaat. Weg dus met alle ketenen en barrières van de goede oude tijd als ook met de nieuw verzonnen vaderlijke blij makende maatregelen van de staat. Vrije concurrentie, vrije ontplooiing van het privékapitaal, het hele belasting- en staatsapparaat ten dienste van de kapitalistische ondernemer, en alles zal goed komen in dit beste aller werelden.

Dit was het economisch evangelie van de bourgeoisie, ontdaan van al haar omhulsels en daarmee was de staatshuishouding naar haar aard en in haar ware gedaante definitief ten doop gehouden. Weliswaar mislukten de praktische hervormingsvoorstellen en vermaningen van de bourgeoisie aan de feodale staat bij al haar pogingen even jammerlijk als dat de historische

pogingen nieuwe wijn in oude zakken te gieten ook allemaal mislukt zijn. De hamer van de revolutie bracht in 24 uur tot stand wat een halve eeuw halfbakken hervormingspogingen niet was gelukt. Het was de daad van een politieke machtsovername die de bourgeoisie de voorwaarden voor haar heerschappij in handen gaf. Maar de volkshuishoudkunde was naast de filosofische, natuurrechtelijke en sociale theorieën van het tijdperk der Verlichting op de eerste plaats onder hen een middel ter zelfbestemming, het formuleren van een klassenbewustzijn van de bourgeoisie en als zodanig voorwaarde en aansporing tot een revolutionaire daad. Tot in de kleinste details werd het werk van de burgerlijke wereldvernieuwing in Europa gevoed door het gedachtegoed van de klassieke staathuishoudkunde. In Engeland haalt de bourgeoisie bij de stormachtige ontwikkeling in haar strijd voor vrijhandel waarmee zij haar heerschappij op de wereldmarkt vestigt, haar wapens uit het arsenaal van Smith en Ricardo. En ook voor de hervormingen van de Stein-Hardenberg-Scharnhorstschen periode, die de feodale plundering van Pruisen na de bij Jena opgelopen klappen enigszins modern wilde wegpoetsen en levensvatbaar wilden maken, [42] werden de ideeën gehaald uit de theorieën van de Engelse klassieken zodat de jonge Duitse econoom Marwitz in het jaar 1810 kon schrijven: met Napoleon is Adam Smith de machtigste heerser van Europa. Begrijpen we nu waarom de staathuishoudkunde pas ongeveer anderhalve eeuw geleden is ontstaan dan worden vanuit datzelfde gezichtspunt ook haar verdere lotgevallen duidelijk. Wanneer de staathuishoudkunde eenmaal een wetenschap is die de bijzondere wetten van de kapitalistische productiewijze opstelt, dan is haar bestaan en functie duidelijk aan het bestaan daarvan gekoppeld en verliest ze haar basis zodra die productiewijze opgehouden heeft te bestaan. Met andere woorden, de staathuishoudkunde als wetenschap heeft haar rol uitgespeeld zodra de anarchistische economie van het kapitalisme plaats heeft gemaakt voor een planmatige, door de gezamenlijke werkende gemeenschap bewust georganiseerde en geleide economische orde. De overwinning van de moderne arbeidersklasse en de verwezenlijking van het socialisme betekenen daarmee het einde van de staathuishoudkunde als wetenschap. Hier raken we aan de bijzondere samenhang van staathuishoudkunde en de klassenstrijd van het moderne proletariaat.

Wanneer het de opdracht en het object van de staathuishoudkunde is de wetten van het ontstaan, de ontwikkeling en de uitbreiding van de kapitalistische productiewijze te verklaren dan is daarvan het onvermijdelijke gevolg dat ze als verdere consequentie ook het verval van het kapitalisme moet onthullen die evenals de eerdere vormen van economische orde niet het eeuwige leven heeft maar een voorbijgaande historische fase is, een stap op de oneindige ladder van de maatschappelijke ontwikkeling. De leer van het opkomen van het kapitalisme slaat dus logischerwijze om in de leer van de ondergang van het kapitalisme, de wetenschap van de productiewijze van het kapitaal in de wetenschappelijke fundering van het socialisme, het theoretische machtsmiddel van de bourgeoisie in een wapen van revolutionaire klassenstrijd voor de bevrijding van het proletariaat. Dit tweede deel van het algemene vraagstuk van de staathuishoudkunde hebben echter noch de Franse noch de Engelse en nog minder de Duitse geleerden van de burgerlijke klasse opgelost. De uiteindelijke conclusies uit de theorie van de kapitalistische productiewijze heeft een man getrokken die van het begin af aan op het standpunt van het revolutionaire proletariaat stond, Karl Marx. Daarmee werd het socialisme en de moderne arbeidersbeweging voor het eerst voorzien van een onomstotelijke basis van wetenschappelijke kennis. Als ideaal van een maatschappelijke orde die op gelijkheid en broederschap van mensen berust, als ideaal van een communistische gemeenschap was het socialisme al duizenden jaren oud. Bij de eerste apostelen van het christendom, bij verscheidene religieuze sekten uit de middeleeuwen, in de boerenoorlog flitst het socialistische idee altijd op als de meest radicale uiting van de opstand tegen de bestaande maatschappij. Alleen juist als

ideaal dat in elke tijd en in elk historisch milieu aanbevolen kan worden, was het socialisme niets anders als een schone droom van eenzame dweper, een gouden fantasie, even onbereikbaar als het luchtige schijnsel van de regenboog tegen de wolkenhemel.

Aan het eind van de 18e eeuw en in het begin van de 19e eeuw treedt het idee van een socialistische samenleving voor het eerst krachtig en nadrukkelijk op de voorgrond maar nu los van elke religieuze sektarische dweperij, veeleer als de weerspiegeling van de verschrikkingen en verwoestingen die het opkomend kapitalisme in de maatschappij aanrichtte. Maar ook nu nog is het socialisme op de keper beschouwd niet veel anders dan een droombeeld, een uitvinding van enkele heldere geesten. Luisteren we naar de eerste voorvechter van de revolutionaire opstanden van het proletariaat, Gracchus Babeuf, die tijdens de Grote Franse Revolutie een gewapende coup pleegde voor de invoering van sociale gelijkheid, dan is het enige waarop hij zich in zijn communistische streven weet te baseren de hemeltergende onrechtvaardigheid van de bestaande maatschappelijke orde. Hij wordt er niet moe van om dit in de meest donkere kleuren af te schilderen in zijn hartstochtelijke artikelen en pamfletten als ook in zijn verdedigingsrede voor het tribunaal dat over hem het doodvonnis heeft uitgesproken. Zijn evangelie van het socialisme is een monotone herhaling van aanklachten tegen de onrechtvaardigheid van het bestaande, tegen het lijden en de kwalen, de ellende en de vernedering van de werkende massa's op wiens kosten zich een handjevol luiards verrijkt en de macht uitoefent. Het is volgens Babeuf voldoende dat de bestaande maatschappelijke orde het waard is om te gronde te gaan temeer daar zij ook al honderd jaar geleden daadwerkelijk te gronde gericht had kunnen worden als er maar een groep vastbesloten mannen gevonden kan worden die de macht in de staat grijpt en het regime van gelijkheid invoert zoals de jacobijnen in 1793 de politieke macht hebben gegrepen en de republiek hebben ingevoerd.

Op heel andere strategieën maar toch in wezen op dezelfde basis berusten de socialistische ideeën die door de drie grote denkers Saint-Simon en Fourier in Frankrijk, Owen in Engeland in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw met veel meer intelligentie en glansrijker werden vertegenwoordigd. Aan een revolutionaire greep naar de macht ter verwezenlijking van het socialisme dachten weliswaar in de verste verte geen van de genoemde mannen meer. Integendeel zij waren net als hun hele generatie die op de grote revolutie volgde, teleurgesteld geraakt door alle sociale en politieke omwentelingen, uitgesproken aanhangers van puur vreedzame propagandamiddelen. Alleen de basis van het socialistisch gedachtegoed was bij allen hetzelfde. Het was in wezen alleen maar een project, de uitvinding van een heldere geest, die het de geplaagde mensheid ter verwezenlijking aanbeval, om hen uit de hel van de burgerlijke maatschappelijke orde te verlossen. Zo bleven dan deze socialistische theorieën ondanks de kracht van haar argumenten en de betoverende werking van haar toekomstidealen zonder noemenswaardige invloed op de werkelijke bewegingen en gevechten van de verleden tijd. Babeuf ging met een groepje vrienden in de contrarevolutionaire stormvloed onder als een zwalkend scheepje zonder ook maar een ander spoor na te laten op de bladzijde van de geschiedenis van de revolutie dan een paar schitterende alinea's. Saint-Simon en Fourier hebben niet meer bereikt dan sekten van enthousiaste en begaafde aanhangers die na enige tijd uit elkaar vielen of een nieuwe richting insloegen nadat ze rijke en vruchtbare stimulansen voor sociale ideeën, kritieken en experimenten hadden verspreid. Nog de meeste invloed heeft Owen op de massa's van het proletariaat uitgeoefend maar toch ging ook zijn invloed nadat zij een elitegroep van Engelse arbeiders in de jaren dertig en veertig had geïnspireerd nadien roemloos verloren.

Een nieuwe generatie socialistische leiders kwam in de jaren veertig op, Weitling in Duitsland en Proudhon, Louis Blanc, Blanqui in Frankrijk. De arbeidersklasse had reeds zelf de strijd tegen de heerschappij van het kapitaal aangeboden, zij had bij de hevige opstanden van de zijdewevers uit Lyon in Frankrijk en in de chartistenbeweging in Engeland het signaal voor de klassenstrijd gegeven. Maar tussen deze spontane uitbarstingen van de uitgebuite massa's en de verschillende socialistische theorieën bestond geen direct verband. De revolutionaire proletariërmassa's hadden noch een bepaald socialistisch doel voor ogen, noch probeerden de socialistische theoretici om hun ideeën op een politieke strijd van de arbeidersklasse te baseren. Hun socialisme moest door zekere slim verzonnen instellingen zoals de Volksbank van Proudhon die voor een rechtvaardige warenruil moest zorgen of door de productiecoöperaties van Louis Blanc gerealiseerd worden. De enige socialist die op de politieke strijd als het middel ter verwezenlijking van de sociale revolutie rekende was Blanqui, daarom was hij de enige werkelijke vertegenwoordiger van het proletariaat en haar revolutionaire klassenbelangen in die periode. Alleen was ook zijn socialisme in feite een project dat op elk moment te realiseren was, als de vrucht van een vastbesloten wil van een revolutionaire minderheid en die door een door hen bewerkstelligde plotselinge omwenteling in werking gezet kon worden. Het jaar 1848 zou het hoogtepunt en tegelijk de crisis van het oudere socialisme in al zijn speelwijzen worden. Het Parijse proletariaat, beïnvloed door de tradities van vroegere revolutionaire strijd, opgejut door verschillende socialistische systemen, hing hartstochtelijk vage ideeën van een rechtvaardige maatschappelijke orde aan. Zodra de burgerkoning Louis-Philip was afgezet benutten de Parijse arbeiders hun machtspositie om van de geschrokken bourgeoisie deze keer de verwezenlijking van de "sociale republiek" en een nieuwe "organisatie van de arbeid" te eisen. Om dit programma uit te voeren werd aan de provisorische regering van het proletariaat de beroemde periode van drie maanden verleend en terwijl de arbeiders honger leden en afwachten, bewapenden echter de bourgeoisie en de kleinburgers zich in stilte en bereiden ze zich voor op het neerslaan van de arbeiders. De termijn eindigde met de gedenkwaardige afslachting in juni, waarbij het ideaal van een op elk moment te verwezenlijken "sociale republiek" gesmoord werd in de stromen bloed van het Parijse proletariaat. De revolutie van 1848 bracht niet het rijk van de sociale gelijkheid voort maar de politieke heerschappij van de bourgeoisie en een onverwachte opbloei van de kapitalistische uitbuiting in het Tweede Keizerrijk.

Maar toch, in dezelfde tijd waarin het socialisme van de oude school onder de verpletterde barricaden van de Juniopstand voor altijd begraven lijkt, wordt het socialistisch gedachtegoed door Marx en Engels op geheel nieuwe leest geschoeid. Deze beiden zochten steunpunten voor het socialisme niet in de morele verwerpelijkheid van de bestaande maatschappelijke orde en ook niet in het uitdokteren van mogelijk aantrekkelijke en verleidelijke projecten hoe sociale gelijkheid de huidige staat binnengesmokkeld zou kunnen worden. Zij hielden zich bezig met het onderzoek naar de *economische* verhoudingen in de huidige samenleving. Hier, in de wetten van de kapitalistische anarchie zelf, legde Marx het werkelijke aangrijpingspunt bloot voor wat het socialisme moest nastreven. Waar de Franse en Engelse klassieke economen de wetten van de staatshuishouding hadden ontdekt, volgens welke de kapitalistische economie leeft en zich ontwikkelt, daar pakt Marx hun werk een halve eeuw later weer op, precies daar waar zij zijn opgehouden. Hij ontdekt zijnerzijds hoe dezelfde wetten van de bestaande economische orde naar de ondergang ervan toewerken doordat zij door de om zich heen grijpende anarchie steeds meer het bestaan van de samenleving gaat bedreigen en een keten van vernietigende economische en politieke catastrofes teweeg zal brengen. Het zijn zoals Marx dat heeft aangetoond de eigen ontwikkelingswetten van de kapitalistische heerschappij die in een bepaald stadium van ontwikkeling de situatie rijp maken en de overgang naar een planmatige, door de

gezamenlijke werkende gemeenschap bewust georganiseerde productiewijze noodzakelijk maken, wil de totale maatschappij en de menselijke cultuur niet stuiptrekkend in stuurloze anarchie ten onder gaan. En dit noodlottige moment versnelt het heersende kapitaal zelf steeds fanatieker omdat het zijn eigen toekomstige doodgravers, de proletariërs, in steeds grotere massa's bij elkaar brengt, omdat zij zich verspreidt over alle landen van de aarde, een anarchistische wereldeconomie vestigt en daardoor tegelijkertijd de basisvoorwaarden creëert voor het samengaan van de proletariërs aller landen in een revolutionaire wereldmacht voor de afschaffing van de kapitalistische heerschappij. Daarmee houdt het socialisme op een project, een mooie fantasie of ook een experiment van op zichzelf staande arbeidersgroepen in verschillende landen elk op eigen kracht te zijn. Als een gemeenschappelijk politiek programma van actie van het internationale proletariaat is het socialisme een historische noodzakelijkheid, omdat ze het product is van de economische ontwikkelingstendensen van het kapitalisme.

Het zal nu duidelijk zijn waarom Marx zijn eigen economische theorie buiten de officiële staathuishoudkunde heeft geplaatst en die "een kritiek op de politieke economie" heeft genoemd. De door Marx ontwikkelde wetten van de kapitalistische anarchie en haar toekomstige ondergang zijn weliswaar zelf slechts een voortzetting van de staathuishoudkunde zoals die door de burgerlijke geleerden is geschapen maar het is een voortzetting die in haar uiteindelijke conclusies scherp in tegenstelling staat tot de uitgangspunten van die wetenschap zelf. De theorie van Marx is een kind van de burgerlijke economie maar een kind die bij zijn geboorte de moeder het leven heeft gekost. In de theorie van Marx bereikt de staathuishoudkunde haar voltooiing maar vindt zij ook haar einde als wetenschap. Wat verder nog moet volgen is, behalve het in detail verder uitwerken van de theorie van Marx, alleen nog de vertaling van deze theorie in de praktijk, dat betekent de strijd van het internationale proletariaat voor de realisering van de socialistische economische orde. Het einde van de staathuishoudkunde als wetenschap betekent op die manier een daad van wereldhistorische betekenis, de omzetting in de praktijk van een planmatig georganiseerde wereldeconomie. Het laatste hoofdstuk van de staathuishoudkundige theorie is de sociale revolutie van het wereldproletariaat.

De bijzondere band tussen staathuishouding en moderne arbeidersklasse blijkt op deze manier een tegenstrijdige verhouding. Wanneer enerzijds de staathuishouding zoals die door Marx is ontwikkeld meer dan welke wetenschap dan ook, de onontbeerlijke basis is voor de proletarische Verlichting, dan is anderzijds het klassebewuste proletariaat vandaag de dag de enige toehoorder die haar kan begrijpen en ontvankelijk is voor de theorie van de staathuishoudkunde. Met nog maar de net vervallen ruines van de oude feodale maatschappij voor ogen keken Quesnay en Boisguillebert in Frankrijk en Adam Smith en Ricardo in Engeland vol trots en enthousiasme naar de jonge burgerlijke maatschappij en lieten met een rotsvast geloof in het opkomende Duizendjarige Rijk van de bourgeoisie en haar "natuurlijke" sociale harmonie hun adelaarsblik onverschrokken in de diepere lagen van de kapitalistische wetmatigheden dringen. Sindsdien heeft de voortdurend aanzwellende macht van de proletarische klassenstrijd en in het bijzonder de Juniopstand van het Parijse proletariaat het geloof van de burgerlijke maatschappij in haar eigen godgelijkheid al lang verstoord. Sinds ze van de boom der kennis van de moderne klassentegenstellingen heeft gegeten, verafschuwt zij de klassieke naaktheid waarin zij de schepper de eigen staathuishouding eens de wereld heeft getoond. Het is nu toch wel duidelijk dat het de wetenschappelijke ontdekkingen waren waaraan de woordvoerders van het moderne proletariaat hun dodelijkste wapens hebben ontleend.

Zo komt het dat al decennia lang niet alleen de socialistische maar ook de burgerlijke staatshuishouding, voor zover zij eens een werkelijke wetenschap was, bij de bezittende klassen tegen dovemansoren preekt. Niet in staat om de theorieën van haar eigen grote voorouders te begrijpen en nog minder de daaruit afgeleide theorie van Marx aan te nemen die immers de doodsklok luidt voor de burgerlijke maatschappij, komen de burgerlijke geleerden tegenwoordig in naam van de staatshuishouding met een vormeloze brei afval van allerlei wetenschappelijke gedachten en interessante vergissingen aanzetten waarbij zij niet meer het doel hebben de werkelijke tendensen van het kapitalisme te onderzoeken maar alleen nog maar het omgekeerde doel nastreven en elke tendens verhullen om maar het kapitalisme als de beste, enig mogelijke en eeuwige economische orde te verdedigen. Vergeten en verraden door de burgerlijke maatschappij zoekt de wetenschappelijke staatshuishouding haar publiek alleen nog bij de klassebewuste proletariërs, om bij hen niet alleen theoretisch begrip maar ook daadkrachtige invulling daarvan te vinden. De staatshuishouding is op de eerste plaats dat waarop de bekende uitspraak van Lassalle van toepassing is: “Wanneer de wetenschap en de arbeider, deze beide tegengestelde polen van de samenleving, elkaar omarmen, dan zullen zij in hun armen alle culturele hindernissen vernietigen”.**[43]**

[4] Niet voltooid manuscript. Zie ‘**Vooraf**

[5] Wilhelm Roscher: *Grundlagen de Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende*, Stuttgart 1900, pg 41

[6] Gustav Schmoller: *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode*. In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Siebenter Band, Jena 1901, pg 546/547

[7] ... punten staan in de oorspronkelijke tekst.

[8] Adolphe Blanqui: *Histoire de l'économie politique en Europe, depuis les anciens jusque à nos jours*, Paris 1837.

[9] Eugen Dühring: *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, Leipzig 1899, p 16.

[10] Ferdinand Lassalle: *Herr Bastiat – Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit*. In: *Ferd. Lassalle's Reden und Schriften*. Neue Gesamt-Ausgabe. Mit einer biographischen Einleitung hrsg. von Ed. Bernstein, Dritter Band, Berlin 1893, p18.

[11] Eugen Dühring: *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Leipzig, pg 20-26

[12] Gustav Schmoller: *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und-methode*. In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Siebenter Band, Jena 1901, pg 546.

[13] Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. In twee delen, London 1776.

[14] Puntjes staan in de bron, manuscripten.

[15] Het verschil bij het totaal bedrag van respectievelijk 2 en 1 miljoen M wordt veroorzaakt doordat Rosa Luxemburg bij de onderdelen in de tabel de duizenden heeft weggelaten maar bij de optelling er wel rekening mee heeft gehouden.

[16] Karl Bücher: ‘*Die Entstehung der Volkswirtschaft.*’ (voordrachten en essays) 5e druk Tübingen 1906, pg 141/142

[17] Werner Sombart: *Die Entstehung der Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert*. 2e druk, Berlijn 1909, pg 400-420.

[18] Puntjes staan in de bron, het manuscript.

[19] Hermann Schulze-Delitzsche: *Capitel zu einem deutschen Arbeitkatechismus. Sechs Vorträge vor dem Berliner Arbeiterverein*, Leipzig 1863, pg 15.

[20] Ferdinand Lassalle: *Herr Bastiat – Schulze von Delitzsch, de ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit*.

In: *Ferd. Lassalle's Reden und Schriften*. Neue Gesamt-Ausgabe. Mit einer biographischen Einleitung hrsg. von Bernstein, Dritter Band, Berlin 1893, pg 72-75.

[21] Gottfried August Bürger: Leonore. In: *Bürgers Werke in einem Band*, Weimar 1962, pg 67.

[22] In het manuscript staat: uitvoer

[23] ... in manuscript

[24] Kanttekening van R.L.: achtergrond in Indië: de "volkshuishouding" van de boerengemeenschappen stort in .... (puntjes in manuscript) De stomme getallen van in- en uitvoer spreken daarover een indringende en duidelijke taal.

[25] Karl Bücher: *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Versuche*, Tübingen 1906, pg 142.

[26] citaat uit: Karl Marx: *Das Kapital, Erster Band*. In: Karl Marx/Friedrich Engels: Werke Bd 23, pg 681.

[27] zie voetnoot 19 pg 306.

[28] idem voetnoot 20, pg 395

[29] Idem, pg 206.

[30] De trade-unions, vakbonden van geschoolde arbeiders, bevochten in de jaren zestig en zeventig hogere reële lonen, de 9- tot 10-urige werkdag en in 1867 het kiesrecht voor de kleine burgerij en beter gesitueerden van de arbeidersgemeenschap. Deze resultaten bleven echter achter bij de democratische eisen van de Chartisten en de ideeën voor sociale hervormingen van de utopisch socialist Robert Owen (1771-1858). De vakbondsleiders benutten de resultaten van de economische strijd om de zelfstandige proletarische politiek van de klassenstrijd op te geven en bedreven conservatief trade-unionisme dat zich beperkte tot de strijd voor hervorming van de kapitalistische uitbuitingsverhoudingen.

[31] De Maartrevolutie begint op 27 februari 1848 in Baden, breidt zich in de eerste helft van maart uit over heel Duitsland en wordt afgesloten met een strijd op de barricaden op 18 en 19 juli in Berlijn. De succesvolle revolutionaire acties van de volksmassa's dwingen de reactie tot democratische concessies maar toch blijft de revolutie van 1848/49 door het verraad van de bourgeoisie zonder resultaat.

[32] Met Russisch-Polen wordt het in 1815 door het Weense Congres gestichte Koninkrijk Polen bedoeld dat tot 1915 heeft bestaan en door een persoonlijke unie met Rusland verbonden was en onder de heerschappij van de tsaren heeft moeten lijden.

[33] Van 27 mei tot 18 juni 1896 hebben onder leiding van het verbond van strijders voor de bevrijding van de arbeidersklasse ongeveer 30.000 textielarbeiders uit Petersburg een staking georganiseerd. Ze eisen betaling van de uitval van werkdagen bij de feestdagen ter gelegenheid van de kroning van Nicolaas II en in plaats van een 13-urige werkdag een 10,5-urendag. De eisen ter verkorting van de werkdag zijn sindsdien de eerste eis in de klassenstrijd van het Russisch proletariaat geworden.

[34] Puntjes in het manuscript. Van 9 tot 11 juli 1905 duurt de strijd van de textielarbeiders van Lodz op de barricaden tegen de tsaristische alleenheerschappij.

[35] Geciteerd naar: Karl Marx: *Das Kapital, Erster Band*. In: Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Bd 23. pg 509/510, voetnoot 304.

[36] Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*. In: Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, bs 20, pg 257

[37] Zie Thomas Robert Malthus: *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other Writers*, London 1803, pg 531/532.

[38] Charles Darwin: *Reise eines Naturforschers um die Welt*, 2 Aufl, Stuttgart 1899, pg 231/232.

[39] De Grote Duitse Boerenoorlog (1524-1525/26) was het hoogtepunt van de vroegburgerlijke revolutie in Duitsland. Boeren en plebejers kwamen revolutionair in opstand tegen de bestaande feodale verhoudingen. Zonder een gezamenlijke leiding, bij hun optreden lokaal verdeeld, in een gematigde en een radicale vleugel opgesplitst, leden de opstandelingen een nederlaag.

[40] Karl Bücher: *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Versuche*, Tübingen 1906, pg 135.

[41] idem. pg 136.

[42] In 1807 kwam in Pruisen, na de militaire nederlagen bij Jena en Auersted in 1806 tegen Frankrijk en het

vredesdictaat van Napoleon van 1807, de Hervormingspartij binnen de ambtenarij in de regering. Haar belangrijkste vertegenwoordigers waren vrijheer Heinrich Karl vom und zum Stein, Karl August von Hardenberg en Gerhard Johann David von Scharnhorst. Met het oktober- en regulerings-edict van 1807 respectievelijk 1811 leiden ze de persoonlijke bevrijding van de lijfeigen boeren en de landbouwhervormingen in en voerden burgerlijke hervormingen in de economie, het stads- en staatsbestuur en de dienstplicht door. Met deze hervormingen van bovenaf werd de kapitalistische ontwikkeling weliswaar bevorderd maar de politieke en economische machtsposities van de adel bleven in principe overeind.

[43] “De alliantie van *wetenschap* en *arbeider*, deze beide tegengestelde polen van de samenleving, die *wanneer* zij elkaar omarmen alle culturele hindernissen in hun armen zullen *vernietigen*”. Ferdinand Lassalle: *Die Wissenschaft und die Arbeiter. Eine Verteidigungs-Rede vor dem Berliner Kriminalgericht*. In: *Ferd. Lassalle's Reden und Schriften*. Neue Gesamt-Ausgabe. Mit einer biographischen Einleitung hrsg. von Ed. Bernstein, Zweiter Band, Berlin 1893, S. 83.

II

Economische geschiedenis (I)

1

Onze kennis van de oudste en meest primitieve vormen van economische gemeenschappen is van zeer jonge datum. Nog in het jaar 1847 schreven Marx en Engels in de eerste klassieke brochure van het wetenschappelijk socialisme, het Communistisch Manifest: “De geschiedenis van alle samenlevingen tot nu toe is de geschiedenis van de klassenstrijd.” [44] Juist in dezelfde tijd waarin de grondleggers van het wetenschappelijk socialisme deze opvatting openbaar maakten, begon zij ook al van alle kanten door nieuwe ontdekkingen te worden ondergraven. Bijna elk jaar bracht tot nu toe onbekende inzichten in de oudere economische toestanden van de menselijke samenleving die tot de slotsom leiden dat er in de voorafgaande geschiedenis enorm lange tijdperken moeten zijn geweest waarin er nog geen sprake was van klassenstrijd omdat er domweg nog geen scheiding in verschillende maatschappelijke klassen en een onderscheid tussen rijk en arm bestond omdat het privébezit nog niet bestond. In de jaren 1851 tot 1853 verscheen in Erlangen het eerste van de baanbrekende werken van Georg Ludwig von Maurer, de “Inleiding in de geschiedenis van het mark-, hove-, dorp- en stadsrecht en het publieke gezag”, [45] welk een nieuw licht wierp op het Germaanse verleden en op de sociale en economische structuur in de Middeleeuwen. Al sinds enige decennia was men op verschillende plaatsen, eerst in Duitsland, daarna in de noordelijke landen, op het eiland IJsland, op merkwaardige overblijfselen gestoten van oeroude landelijke vestigingsplaatsen die erop wezen dat er op die plekken destijds sprake was van gemeenschappelijk bezit van grond en bodem, een vorm van communisme in de landbouw. Men wist echter in eerste instantie niet hoe deze overblijfselen geduid moesten worden. Volgens een eerder sinds Möser [46] en Kindlinger [47] destijds algemeen verbreid inzicht zou de cultivering van de bodem in Europa uitgegaan zijn van individuele hoeves en elke hoeve zou omgeven zijn geweest door een aparte enk welke privébezit van de bezitter van de hoeve was. Pas in de latere Middeleeuwen zo geloofde men, zouden om reden van grotere veiligheid de tot die tijd verspreid gelegen woningen zijn samengevoegd en de vroeger gescheiden marken die bij de hoeves behoorden aaneengesloten zijn tot dorpsenken.

Hoe onwaarschijnlijk bij een nauwkeuriger beschouwing deze opvatting ook lijkt, men moet namelijk toch om dit ongeloofwaardige feit te kunnen aannemen ervan zijn uitgegaan dat de deels ver uit elkaar gelegen woningen afgebroken werden, alleen om ze op een andere plek weer op te bouwen en verder dat ieder het gemak van private akkers rond om de eigen hoeve waarop ze konden doen en laten wat ze wilden, vrijwillig zou hebben opgegeven om dan vervolgens zijn akker, in smalle stroken verdeeld en over alle velden verspreid weer terug te krijgen maar nu met een bebouwing waarbij men volledig afhankelijk was van zijn mededorpsgenoten. Hoe onwaarschijnlijk deze theorie ook mocht zijn, toch bleef ze de dominante zienswijze tot aan het midden van de vorige eeuw. Pas von Maurer vatte al deze aparte vondsten en opvattingen samen in een originele, uitgebreide theorie en bewees overtuigend op basis van een enorme hoeveelheid feitenmateriaal en grondig onderzoek in oude archieven, oorkonden en rechtsinstellingen, dat het gemeenschappelijk eigendom van grond en bodem niet pas in de late Middeleeuwen was ontstaan maar dat het in zijn algemeenheid de typische en algemene

oeroude vorm van de Germaanse nederzettingen in Europa van het begin af aan was. Tweeduizend jaar geleden en nog eerder, in de grijze voorgeschiedenis van Germaanse volken waarvan de geschreven geschiedenis nog niets weet, heersten bij de Germanen toestanden die totaal verschillend zijn aan wat er nu het geval is. Er was geen sprake van een staat met geschreven wetten die worden gehandhaafd, noch van een scheiding tussen rijk en arm of tussen machtigen en werkenden. Ze vormden vrije *stammen* en *geslachten* die lange tijd in Europa rondzweerven voordat zij zich eerst tijdelijk en later permanent vestigden. De eerst bewerking van het land is namelijk in Duitsland zoals von Maurer bewees, niet uitgegaan van individuen maar van hele families en stammen, zoals in IJsland van grotere gemeenschappen die frändalid en skulldalid, wat zoiets betekent als vriendenkring en volgelingen, werden genoemd. De oudste berichten over de oude Germanen die ons via de Romeinen hebben bereikt, evenals het onderzoek van overgeleverde nederzettingen bevestigen dat deze zienswijze op waarheid berust. Rondtrekkende herdersvolken zijn het geweest die als eersten Duitsland bevolkten. Zoals ook bij andere nomadenvolken was bij hen veeteelt en ook het bezit van vruchtbare weiden de hoofdzaak. Uiteindelijk konden ook zij het zonder akkerbouw net zo min redden als dat bij andere rondtrekkende volkeren in oude en nieuwere tijden het geval was. En juist in deze omstandigheden, een economie van nomaden die een zwervend bestaan leidden en dat verenigen met akkerbouw waarbij echter de veeteelt de hoofdzaak bleef en de akkerbouw als iets van ondergeschikt belang leek, verkeerden ten tijde van Julius Caesar, ongeveer duizend jaar daarvoor onder de aan hem bekende Germaanse volksstammen, de *Suaven* of Zwaben. Vergelijkbare toestanden, zeden en nederzettingen werden echter ook aangetroffen bij de Franken, Alemanen, Vandalen en andere Germaanse stammen. Van de stammen en families die een samenhangende eenheid waren, vormden van al deze de Germaanse volkeren, veelal vanaf het begin af aan na korte tijd, nederzettingen, bewerkten het land en trokken dan weer verder zodra machtiger stammen oprukten of zich terugtrokken of de akkers niet meer voldoende opleverden. Pas toen de rondtrekkende stammen tot rust waren gekomen en de ene stam de andere niet meer in de weg zat, bleven ze voor langere tijd op dezelfde plek zitten en kregen zo stukje bij beetje een vaste woonplaats. Ze vestigden zich daarbij, hetzij in vroege of in latere tijden, op vrije grond of op oude Romeinse of Slavische bezittingen, met hele stammen of families.

Hierbij bezette telkens een stam en binnen een stam een bepaalde familie elk een bepaald gebied dat dan toebehoorde aan alle betrokkenen gezamenlijk. Mijn en dijn kenden de oude Germanen als het om grond en bodem gaat niet. Elke familie vormde wanneer ze zich vestigde veeleer een soort markgemeenschap die samen in het eigen gebied een huishouding voerde, het indeelde en bewerkte. Het individu kreeg een deel van de akker toegewezen die aan hem voor een bepaalde tijd werd toevertrouwd om er gebruik van te maken. Daarbij werd er streng op gelet dat de grondstukken onderling precies gelijk waren. Alle economische, juridische en algemene aangelegenheden van een dergelijke markgemeenschap, die tegelijkertijd meestal ook een honderd man van bewapende mannen vormde, werden door de vergadering van markleden zelf geregeld en die koos ook de markhoofdman en andere publiek opererende figuren. Alleen in de bergen, wouden of moerassen waar een tekort aan ruimte of bewerkbare grond een grotere nederzetting onmogelijk maakte, zoals bijvoorbeeld in Odenwald, in Westfalen of in de Alpen, vestigden de Germanen zich op aparte hoeves. Toch vormen ook deze een gemeenschap op zich waarbij weliswaar niet het erf maar wel de weide, het woud en de weide gemeenschappelijk bezit is van het hele dorp, de zogenaamde meent en alle publieke aangelegenheden worden door de markgemeenschap gezamenlijk afgehandeld. De stam, samengesteld uit veel, meestal wel honderd van dergelijke markgenootschappen, trad voornamelijk op als opperste rechterlijke

macht en militaire eenheid. Deze organisatie van markgemeenschappen vormde, zoals von Maurer dat heeft beschreven in de twaalf delen van zijn grote werk, de basis en tegelijkertijd de kleinste eenheid van het totale sociale netwerk van de vroegste middeleeuwen tot in de latere nieuwe tijd zodat de feodale vronhoven, dorpen en steden zich in allerlei modificaties uit die markgenootschappen hebben ontwikkeld en daarvan treffen we de overblijfselen tot op de dag van vandaag in verschillende gebieden van Midden- en Noord-Europa aan.

Toen de eerste ontdekkingen van het oeroude gemeenschappelijk eigendom van de grond en de bodem in Duitsland en de noordelijke landen bekend werden kwam de theorie op dat men hier een bijzondere, typisch Germaanse inrichting op het spoor was gekomen die zich alleen liet verklaren door de eigenaardigheden van het Germaanse volkskarakter. Hoewel Maurer zelf deze nationale opvatting van het agrarisch communisme van de Germanen geheel niet aanhing en wees op vergelijkbare voorbeelden bij andere volkeren, bleef het in Duitsland in hoofdzaak een vaststaand feit dat de oude landelijke markgemeenschap een specifiek voorbeeld was van de Germaanse publieke en juridische verhoudingen, een uitvloeisel van de “Germaanse Geest”. Toch kwamen er tegelijkertijd met de eerste werken van Maurer over het oeroude dorpscommunisme van de Germanen nieuwe ontdekkingen uit een heel ander deel van het Europese continent aan het licht. Van 1847 tot 1852 publiceerde in Berlijn Baron von Haxthausen uit Westfalen, die in het begin van de jaren veertig op wens van de Russische tsaar Nicolas I door Rusland was gereisd, zijn “Studies over de binnenlandse situatie, het volksleven en in het bijzonder de landelijke inrichting van Rusland”.^[48] In deze werken ervoer de verbaasde wereld dat in Oost-Europa nog vandaag precies dezelfde maatschappijvormen bestaan. Het oeroude dorpscommunisme, waarvan de overblijfselen met moeite onder de daaroverheen gegroeide lagen van de latere eeuwen en millennia vandaan gehaald moesten worden, leefde plotseling in een naburig reuzenrijk in het Oosten in al haar levendigheid op. In de genoemde als ook in een later, in 1866 in Leipzig verschenen studie over “Het rechtssysteem op het Russische platteland”, wees von Haxthausen erop dat de Russische boeren wat betreft hun akkers, weides en wouden geen privébezit kennen, dat het hele dorp eigendom is van de mensen die er wonen, individuele boerenfamilies tijdelijk de beschikking krijgen over stukken akkerbouwgrond om te bewerken maar dat ze die ook weer, precies zoals bij de oude Germanen, terug moeten geven. In Rusland heerste in de tijd waarin Haxthausen door het land reist en onderzoek doet, het lijfeigendom in volle hevigheid, des te frappanter is op het eerste gezicht het feit dat onder dit ijzeren deksel van een hardvochtig lijfeigendom en een despotisch staatsmechanisme het Russische dorp een kleine afgesloten wereld op zichzelf is met communisme op het land en maatschappelijke regeling van alle publieke aangelegenheden door de dorpsgemeenschap, de *Mir*. De Duitse ontdekker van deze eigenaardigheden verklaarde de Russische plattelandsgemeenschap een product van een oeroud Slavisch familieverband zoals we die nog bij de Zuidslaven in de Balkanlanden aantreffen en zoals ze in de oude Russische juridische geschriften nog in de 12e eeuw en later in volle omvang voorkomen. De ontdekking van Haxthausen werd jubelend ontvangen en aangegrepen door een hele geestelijke en politieke stroming in Rusland, het slavofilisme. Deze op een verheerlijking van de Slavische wereld en haar karakteristieke eigenschappen, haar “onverbruikte krachten” tegenover het “luie westen” met zijn op de Germaanse cultuur gerichte stroming, vond in de communistische nederzettingen van de Russische boerengemeenschap de meeste steun in de daarop volgende twee tot drie decennia. Al naar gelang de specifiek reactionaire of revolutionaire aftakking waarin de slavofilie zich opsplijtte, werd de landelijke gemeenschap nu eens als één van de drie echt Slavische fundamentele instellingen van het echte Rusland, Grieks-orthodox geloof, tsaristisch absolutisme en boeren patriarchaal dorpscommunisme geprezen, dan weer omgekeerd als het

geschikte steunpunt om in Rusland in de nabije toekomst de socialistische revolutie te beginnen en zo door de kapitalistische ontwikkeling te omzeilen veel eerder dan in West-Europa direct de sprong naar het beloofde land van het socialisme te maken. De beide tegenovergestelde polen van de slavofilie waren het echter volkomen met elkaar eens dat de Russische plattelandsgemeenschap een specifiek Slavische, uit het oorspronkelijk volkskarakter van de Slavische stammen te verklaren verschijnsel was.

Intussen kwam daar een ander moment in de geschiedenis van de Europese naties bij, dat hen met nieuwe werelddelen in aanraking bracht en hen met de oorspronkelijke publieke instellingen, oeroude cultuurvormen zeer voelbaar kennis liet maken bij volkeren die noch tot Germaanse noch tot Slavische kringen behoorden. Dit keer gaat het niet om wetenschappelijke onderzoeken of geleerde ontdekkingen maar om de zeer vette belangen van de kapitalistische staten van Europa in hun ervaringen met de praktische *koloniale politiek*. In de 19e eeuw, in het tijdperk van het kapitalisme, was de Europese koloniale politiek nieuwe paden gaan bewandelen. Het ging nu niet meer zoals in de 16e eeuw om een eerste bestorming van de nieuwe wereld, om de snelle plundering van schatten en natuurlijke rijkdommen van de pas ontdekte tropische landen aan edelmetalen, specerijen, kostbare sieraden en slaven waar de Spanjaarden en Portugezen zo goed in zijn geweest. Ook niet alleen meer om geweldige handelsmogelijkheden waarbij verschillende grondstoffen uit de overzeese gebiedsdelen naar Europese stapelplaatsen werden vervoerd, de inlanders van die landen echter werden afgescheept met allerlei soorten waardeloze rommel en troep waarbij vooral de Hollanders in de 17e eeuw baanbrekend werk hebben verricht en voor de Engelsen een voorbeeld zijn geweest. Nu ging het behalve om deze oude methoden van de kolonisten die als dat zo uitkomt tot op de dag van vandaag aan de orde van de dag zijn en nooit uit de mode zijn geraakt, ook nog om een nieuwe methode, een langduriger en systematischer uitbuiting van de bevolking van de koloniën ter verrijking van het “moederland”. Hiertoe moesten twee zaken dienen, ten eerste het daadwerkelijk in bezit nemen van de grond en de bodem als belangrijkste materiële bron van rijkdom van elk land en verder een continue belastingheffing van de brede massa van de bevolking. Bij dit dubbele streven moesten de koloniale machten nu wel in alle exotische landen op een merkwaardig bikkelharde hindernis stoten, en wel de bijzondere eigendomsrechten van de autochtone bevolking die aan de plundering door de Europeanen de meest hardnekkige weerstand bood. Om de grond en bodem uit handen te rukken van de bezitters tot op dat moment moest men allereerst vaststellen wie de eigenaar van de grond en de bodem was. Om belastingen niet alleen op te leggen maar ook te kunnen invoeren moest men de aansprakelijkheid van de belastingplichtigen kunnen vaststellen. Hier stootten de Europeanen nu in hun koloniën op geheel vreemde verhoudingen die al hun begrip van de heiligheid van het privébezit op losse schroeven zette. Dit was een vergelijkbare ervaring als die de Engelsen in Zuid-Azië en de Fransen in Noord-Afrika opdeden.

Meteen bij het begin van de 17e eeuw begonnen, eindigde de verovering door de Engelsen na de geleidelijke inname van de gehele kust en Bengalen pas in de 19e eeuw met de onderwerping van het belangrijkste Vijfstromenland in het noorden. Na de politieke onderwerping kwam toen pas het moeilijkste werk van een systematische uitbuiting van Indië. De Engelsen beleefden daarbij te pas en te onpas telkens weer de grootste verrassingen. Ze troffen allerlei soorten grote en kleine boerengemeenschappen aan die al duizenden jaren de grond bezitten, rijst verbouwen en in rustige, ordelijke verhoudingen leefden maar, o gruwel!, nergens was in deze rustige dorpen een privébezitter van grond en bodem te vinden. Wie men ook aansprak, geen enkeling durfde het land of het door hem bewerkte stuk land *het zijne* te noemen, dus ook niet te

verkopen, verpachten, als onderpand te gebruiken of voor achterstallige belastingen te verpanden. Alle leden van die gemeenschap, die heel vaak heel grote families omvatte en heel vaak ook maar weinig van het geslacht afgetakte families, bleven hardnekkig en trouw bij elkaar en de bloedbanden onder elkaar betekenden voor hen alles en het eigendom van de enkeling daarentegen niets. Ja, de Engelsen moesten tot hun verbazing aan de oevers van de Indus en de Ganges zulke voorbeelden van landelijk communisme ontdekken waarbij de communistische gebruiken van de oude Germaanse markgemeenschappen of de Slavische dorpsgemeenschappen doen voorkomen als bijna een zondeval van het privébezit. “We zien”, zo heette het in een rapport van de Engelse belastingambtenaar in Indië in het jaar 1845, “geen vaste stukken land. Ieder bezit het bebouwde stuk alleen zolang de landbouwwerkzaamheden duren. Wordt een stuk grond onbebouwd gelaten, dan valt het weer toe aan het gemeenschappelijke land en kan door ieder ander weer in gebruik genomen worden op voorwaarde dat het bebouwd wordt.”**[49]** Tezelfdertijd meldt een Regeringsrapport over het bestuur in de Punjab (Vijfstromenland) voor de periode van 1849 tot 1851: “Het is hoogst interessant om te zien hoe sterk in dit gemeenschapswezen het gevoel van bloedverwantschap en het bewustzijn van de afstamming van een gemeenschappelijke voorouder is. De openbare mening houdt zo streng vast aan het handhaven van dit systeem dat we niet zelden zien dat personen wiens voorvaderen gedurende één of zelfs twee generaties in het geheel geen deel hebben genomen aan het gemeenschappelijke bezit, daartoe weer worden toegelaten.”**[50]**

“Bij deze vorm van grondbezit”, staat in het rapport van de Engelse Raad van State over de Indische familiegemeenschap, “kan geen enkel lid van de clan, de familie, aantonen dat een of ander stuk land dat toebehoort aan de gemeenschap niet alleen niet van hem is maar ook niet dat het voor hem voor tijdelijk gebruik is bestemd. De producten van de gemeenschappelijke huishouding worden in een gemeenschappelijke kas gedaan en daarmee worden alle behoeftes bestreden.”**[51]** Hier is dus al helemaal geen sprake van een verdeling van de akkers al was het alleen maar voor een enkel seizoen, om het land te bewerken. Ongedeeld en gemeenschappelijk bezitten en bewerken de boeren van de gemeenschap de akkers, brengen de oogst naar een gemeenschappelijk opslag in het dorp die voor het kapitalistische oog van de Engelsen natuurlijk een ‘kas’ moet lijken, en daarmee dekken zij uit de vrucht van hun gemeenschappelijke ijver broederlijk hun bescheiden behoeftes. In de noordwest hoek van het Vijfstromenland, tegen de grens met Afghanistan aan, treffen we nog andere, hoogst merkwaardige gebruiken aan die indruisen tegen elke vorm van privébezit. Hier worden weliswaar de akkers verdeeld en ook periodiek geruild maar – O wonder! – niet alleen de individuele boerenfamilies ruilen hun door het lot aan hun toebedeelde stuk grond met elkaar maar ook hele dorpen ruilen elke vijf jaar hun landerijen met elkaar waarbij dan hele dorpsgemeenschappen verhuizen. “Ik kan”, schreef de Engelse belastingambtenaar James uit Indië in het jaar 1852 aan de boven hem gestelde ambtenaar van de regering, “een hoogst eigenaardig gebruik niet verzwijgen welke tot op de dag van vandaag in bepaalde gebieden stand heeft gehouden: ik bedoel de periodieke uitruil van landerijen tussen dorpen onderling en wat daar nog meer onder valt. In enkele streken worden alleen de akkers omgeruild, maar in andere zelfs ook de woningen”.**[52]**

Hier werd men dus duidelijk weer eens geconfronteerd met de eigenaardigheden van bepaalde families uit het volk, ditmaal een “Indische” eigenaardigheid. De communistische instellingen van de Indische dorpsgemeenschappen wijzen zowel wat betreft hun geografische ligging als vanwege de overheersende invloed van bloedverwantschap en familieverhoudingen op het traditionele oeroude karakter daarvan. De juist in de van oudsher bewoonde gebieden van de

Indiërs, in het noordwesten, in stand gehouden vormen van communisme laten duidelijk de conclusie toe dat het gemeenschappelijk eigendom samen met sterke banden van verwantschap terug te voeren is op duizenden jaren oude zeden en gebruiken die tegelijkertijd in nauw verband staan met de eerste nederzettingen van de naar hun nieuwe vaderland, het tegenwoordige Indië, getrokken Indiërs. Professor in de vergelijkende rechtswetenschappen in Oxford en voormalig lid van de regering in Indië, Sir Henry Maine, maakte al in 1871 de Indische agrarische gemeenschappen onderwerp van zijn colleges en vergeleek die met de door Maurer voor Duitsland en door Nasse voor Engeland onderzochte markgemeenschappen als oeroude instellingen van eenzelfde karakter als de Germaanse agrarische gemeenschappen. De eerbiedwaardige historische ouderdom van deze communistische instellingen zou ook nog op een andere manier voor de verbaasde Engelsen voelbaar worden, namelijk door de taaiheid waarmee zij de belasting- en bestuurskunsten van de Engelsen weerstand boden. Pas na een decennia lange strijd lukte het hen om met behulp van allerlei gewelddadigheden, onredelijkheden, meedogenloos ingrijpen in oude rechten en heersend rechtsgevoel van het volk een heilloze verwarring van alle eigendomsverhoudingen, algemene onzekerheid en de ruïnering van de omvangrijke boerenbevolking tot stand te brengen. Oude banden werden vernietigd, de rust en het van de rest van de wereld afgezonderd zijn van het dorpse communisme verstoord en door ruzie, tweedracht, ongelijkheid en uitbuiting vervangen. Grootgrondbezit aan de ene en een enorme massa van miljoenen bezitsloze boerenpachters aan de andere kant was het resultaat. Het privébezit vierde haar intrede in Indië en daarmee de hongertyfus en de scheurbuik als vaste gasten in de nederzettingen aan de Ganges.

Mocht ondanks dat alles na de ontdekkingen van de Engelse kolonistoren in Indië het oude agrarische communisme die reeds bij drie zo belangrijke takken van de grote Indo-Germaanse volkerenfamilie – bij de Germanen, de Slaven en de Indiërs – werd aangetroffen, gelden als een oude eigenaardigheid van de Indo-Germaanse volkerensoort, hoe wankel dit etnografische begrip ook is, dan voeren de gelijktijdige ontdekkingen van de Fransen in Afrika ons reeds ver van dit gedachtegoed weg. Hier betreft het namelijk ontdekkingen die bij de Arabieren en Berbers in Noord-Afrika precies dezelfde instellingen vaststellen als welke in het hart van Europa en op het Aziatisch continent worden aangetroffen. Bij de veeteelt bedrijvende Arabische nomaden waren grond en bodem het eigendom van de geslachten. Dit geslachtseigendom schreef de Franse onderzoeker Dareste in het jaar 1852, gaat van de ene op de andere generatie over, geen enkele Arabier kan naar een stuk land wijzen en zeggen: dit is van mij. Bij de Kabylen die geheel Arabisch waren geworden, zijn de verbanden tussen de geslachten reeds sterk in individuele takken uiteen gevallen maar bleef de macht der geslachten nog groot. Ze hielden vast aan het solidair opleggen van belastingen, ze kochten gezamenlijk het vee in dat voor de verdeling als voedsel over de takken van de familie bestemd was, bij alle conflicten over bodembezit was de raad der geslachten de opperste rechter, om zich te vestigen te midden van de Kabylen was voor iedereen toestemming van de geslachten vereist en ook over onbebouwde landerijen beschikte de raad der geslachten. Als regel gold echter het ongedeelde eigendom van de familie welke niet zoals in de huidige Europese betekenis een enkel huwelijk omvatte maar die een typisch patriarchale familie was zoals die ons geschilderd wordt bij de oude Israëlieten in de Bijbel, een grote kring van verwanten die uit vader, moeder, zonen, hun vrouwen, kinderen en kleinkinderen, oom en tantes, neven en nichten bestond. In deze kring, zegt een andere Franse onderzoeker, Letourneau in het jaar 1873, beschikt gewoonlijk het oudste familielid, die echter wel voor dit ambt door de familie *gekozen* wordt, over het ongedeelde eigendom en die in alle belangrijke zaken, in het bijzonder als het gaat om de verkoop en aankoop van grond en bodem, de gezamenlijke familieraad moet raadplegen.

Zo was dat het geval bij de bevolking van Algerije toen de Fransen het land koloniseerden. Precies zoals Engeland in Indië verging het Frankrijk in Noord-Afrika. Overal stuitte de Europese koloniale politiek op het taaie verzet van oeroude samenlevingsverbanden en hun communistische instellingen die het individu beschermden tegen de aanvallen van uitbuiting door het Europese kapitaal en de Europese economische politiek. Tegelijk met deze nieuwe ervaringen kwam een oude halfvergeten herinnering uit de eerste dagen van de Europese koloniale politiek en hun rooftochten in de nieuwe wereld in een geheel nieuw licht te staan. In de vergeelde kronieken uit de Spaanse staatsarchieven en kloosters was al eeuwenlang de zonderlinge mare van wonderland Zuid-Amerika bewaard waar al in het tijdperk van de grote ontdekkingsreizen de Spaans conquistadores de allermerkwaardigste maatschappelijke instellingen hadden aangetroffen. Vage berichten uit dit Zuid-Amerikaanse wonderland drongen al in de 17e en 18e eeuw binnen in de Europese literatuur, berichtten van het *Incarijk* dat de Spanjaarden in het huidige Peru hadden aangetroffen en waar onder de vaderlijke theocratische heerschappij van goedmoedige despoten het volk in volledig gemeenschappelijk bezit samenleefde. De fantastische voorstellingen van het sprookjesachtige rijk van het communisme in Peru hebben een zo hardnekkig leven geleid dat nog in 1875 een Duitse schrijver over het rijk van de Inca's kon spreken als een "in de menselijke geschiedenis bijna uniek bestaand sociaal, op theocratische basis gestoelde monarchie waarbij in grote lijnen datgene wat de sociaaldemocraten als ideaal stellen en in de huidige tijd nastreven maar nog nooit bereikt hebben, praktisch was doorgevoerd." [53] Intussen was echter meer nauwkeurig materiaal over het merkwaardige land en zijn gebruiken in de openbaarheid gekomen. In 1840 was in een Franse vertaling een belangrijk oorspronkelijk verslag van Alonzo Zuritas, destijds adviseur van de koninklijke raad van Mexico, verschenen over het bestuur en de agrarische verhoudingen in de toendertijd Spaanse koloniën in de Nieuwe Wereld. En in het midden van de 19e eeuw ging ook de Spaanse regering ertoe over oude oorkonden betreffende de verovering en het bestuur van de Amerikaanse bezittingen van Spanje uit de archieven in de openbaarheid te brengen. Daarmee werd een nieuwe, belangrijke authentieke bijdrage geleverd aan het materiaal betreffende de kennis van de sociale verhoudingen in oude, voor-kapitalistische trappen van beschaving in de landen overzee.

Op basis van de verslagen van Zuritas kwam de Russische geleerde Maxim Kowalewski al in de jaren zeventig tot de conclusie dat het sprookjesachtige Incarijk in Peru niets anders geweest kon zijn dan een land waarin dezelfde oeroude communistisch agrarische verhoudingen heersten die Maurer al voor de oude Germanen van alle kanten had belicht en die niet alleen in Peru maar ook in Mexico en in het algemeen in het gehele, door de Spanjaarden veroverde nieuwe werelddeel de overheersende maatschappijvorm was. Latere publicaties maakten nauwkeuriger onderzoek mogelijk van de toenmalige Peruaanse agrarische verhoudingen en onthulden een nieuw beeld van het primitieve landelijke communisme – opnieuw in een nieuw werelddeel, bij een ander ras, op een ander trap van beschaving en in een geheel andere tijd als dat bij de ontdekkingen tot dan toe het geval was. Men had hier te maken met oeroude agrarisch communistische wetgeving die sinds onheugelijke tijd bij de stammen in Peru in gebruik was en nog in de 16e eeuw ten tijde van de Spaanse invasie in al haar volledigheid van kracht was. Een verwantschapsverhouding, het geslacht, was ook hier de enige eigenaar van de grond en de bodem in elk dorp of in een groep van dorpen gezamenlijk, ook hier werd het akkerland in stukken verdeeld en jaarlijks onder de bewoners van het dorp verloot, ook hier werden publieke zaken door de dorpsvergadering geregeld en daar werd ook het dorpshoofd gekozen. Men vond zelfs in verafgelegen Zuid-Amerikaanse landen, bij de indianen, nog levendige sporen van een vorm van communisme die zo ver ging dat het in Europa geheel onbekend scheen te zijn. Er

waren enorme woningen voor een massa bewoners waar hele geslachten massaal in gemeenschappelijke vertrekken huisden met daarbij een gemeenschappelijke begraafplaats. Van dergelijke vertrekken werd verteld dat ze bewoond werden door meer dan 4000 mannen en vrouwen. Met name de hoofdplaats waar de zogenaamde Inca-keizer zetelde, de stad Cuzco, bestond uit meerdere van zulke massaal bewoonde vertrekken die elk apart de naam van een bepaald geslacht droegen.

Zo was er in het midden van de 19e eeuw en tot in de jaren zeventig een overvloedige hoeveelheid materiaal aan het licht gekomen dat in de oude voorstelling van het eeuwige, vanaf het begin der tijden in de wereld bestaand hebbende privébezit gruwelijk grote gaten schoot en al spoedig deze voorstelling geheel aan flarden scheurde. Nadat men het agrarisch communisme eerst als een bijzondere eigenschap van het Germaanse volk had beschouwd, vervolgens ook als een Slavisch, Indisch, Arabisch-Kabylicsch en oud Mexicaans verschijnsel, en toen dan in het wonderland van de de Inca's van Peru en nog bij vele andere "specifieke" volkstypen in alle delen van de wereld dit ook werd ontdekt, drong zich als vanzelf de conclusie op dat deze vorm van dorpscommunisme helemaal geen "eigenaardigheid van sommige volken" van een bepaald ras of in een bepaald werelddeel was maar de algemeen typische vorm van een menselijke samenleving in een bepaald stadium van haar culturele ontwikkeling. In eerste instantie bood de officiële burgerlijke wetenschap, namelijk de staathuishoudkunde, hardnekkig weerstand tegen deze kennis der feitelijkheden. De in heel Europa in de eerste helft van de 19e eeuw heersende Engelse school van Smith en Ricardo ontkennde de mogelijkheid van het gemeenschappelijk bezit van grond en bodem gewoonweg. Precies zoals destijds de ruwe onwetendheid en geborneerdheid van de Spaanse, Portugese, Franse en Hollandse veroveraars in het pas ontdekte Amerika volledig begripsloos stond tegenover de agrarische verhoudingen van haar inwoners en bij de afwezigheid van privé-eigendommen het hele land eenvoudigweg als "eigendom van de keizer" en tot belastingplichtig land verklaarde, zo gedroegen zich ook in het tijdperk van de burgerlijke "Verlichting" de grote lichten van de staathuishoudkundige geleerdheid. In de 17e eeuw schreef de Franse missionaris Dubois bijvoorbeeld over Indië: "De Indiërs hebben geen grondeigendom. De door hen bewerkte akkers zijn het eigendom van de Mongoolse regering".^[54] En een doctor in de medicijnen aan de faculteit van Montpellier, de heer François Bernier, die in de landen van de Groot Mogul in Azië had gereisd en in 1699 in Amsterdam een zeer bekende beschrijving van deze landen had gepubliceerd, roept verontrust: "Deze drie staten, Turkije, Perzië en Voor-Indië, hebben zelfs het begrip van mijn en dijn, toegepast op het grondbezit vernietigd, een begrip dat de basis vormt voor al het goede en schone in de wereld".^[55] Precies dezelfde groffe onwetendheid en begripsloosheid voor alles wat er niet uitziet als kapitalistische cultuur, legt in de 19e eeuw de geleerde James Mill, vader van de beroemde John Stuart Mill, aan de dag als hij in zijn geschiedenis van Brits-Indië schrijft: "Op grond van alle door ons beschouwde feiten kunnen we slechts tot de enige conclusie komen dat het grondbezit in Indië aan de heerser toevalt. Want wanneer we zouden willen aannemen dat hij niet de grondbezitter is, dan zouden we niet in staat zijn om te zeggen: 'Wie is dan de eigenaar?'".^[56] Dat het eigendom van de grond en de bodem eenvoudigweg toebehoort aan de Indische boerensamenlevingen die haar al duizenden jaren bewerken, dat er een land, een grote beschaafde samenleving bestaat, waarin grond en bodem geen middel is om vreemde arbeid uit te buiten maar alleen een bestaansvoorwaarde voor de arbeiders zelf is, dat wil er in de hersens van de grote geleerde van de Engelse bourgeoisie absoluut niet in. Deze bijna ontroerende beperktheid van de geestelijke horizon op vier pijlers van de kapitalistische economie bewijst slechts dat de officiële wetenschap van de burgerlijke verlichting een oneindig kleiner blikveld en cultuurhistorisch verstand heeft dan bijna tweeduizend jaar geleden de

Romeinen wiens veldheren zoals Caesar, en geschiedschrijvers als Tacitus, ons uiterst waardevolle inzichten en beschrijvingen hebben overgeleverd van de hun wildvreemde economische en sociale verhoudingen van de Germaanse barbaren.

Zoals nu ook nog het geval is, had ook vroeger van alle wetenschappen de burgerlijke economie als de geestelijke beschermengel van de heersende vorm van uitbuiting niet het minste verstand van andersoortige vormen van cultuur en staathuishouding en het was voorbehouden aan andere takken van wetenschap die iets verder afstonden van de directe belangentegenstellingen en de klassenstrijd van kapitaal en arbeid, om in communistische maatschappelijke instellingen uit vroeger tijden een algemeen heersende vorm van economische en culturele ontwikkeling in een bepaalde fase van ontwikkeling te zien en te erkennen. Het waren rechtsgeleerden als Maurer en Kowalewski, evenals de Engelse hoogleraar rechten en staatsraad voor Indië, Sir Henry Maine, die als eersten het agrarische communisme als een internationale, voor alle werelddelen en rassen geldende primitieve vorm van ontwikkeling algemene erkenning verleenden. En aan een juridisch geschoolde socioloog, de Amerikaan Morgan, was het voorbehouden om in deze economische vorm van ontwikkeling de noodzakelijke sociale structuur van de primitieve samenleving als haar basis te ontdekken. De grote rol die verwantschapsverbanden bij deze oeroude communistische dorpsgemeenschappen spelen was de onderzoekers zowel in Indië als in Algerije als ook bij de Slaven opgevallen. Wat betreft de Germanen stond het na het onderzoek van Maurer vast dat in geen enkele andere vorm dan als geslachten, dus als verwantschapsgroep, zij zich in Europa vestigden. De geschiedenis van volken uit de klassieke oudheid, de Grieken en Romeinen, toont telkens weer dat het geslacht bij hen van oudsher de grootste rol speelde als sociale groep, als economische eenheid, als juridische instelling, als de besloten kring van een religieuze cultus. Tenslotte brachten bijna alle verslagen van reizigers in de zogenaamde wilde landen met een opmerkelijke overeenstemming de werkelijkheid aan het licht dat hoe primitiever het volk hoe groter de rol van verwantschapsbanden in het leven van dat volk is. Des te meer beheersen die verhoudingen hun economische, sociale en religieuze verhoudingen en voorstellingen.

Het wetenschappelijk onderzoek riep daarmee een nieuw en zeer belangrijk vraagstuk in het leven. Wat waren nu eigenlijk de banden van een geslacht die in oeroude tijden van zo grote betekenis waren, hoe hebben zij zich ontwikkeld, in welke relatie stonden zij met het economisch communisme en de economische ontwikkeling in het algemeen? Op al deze vragen heeft voor het eerst Morgan in zijn "Urgesellschaft" uit 1877 op monumentale wijze antwoord gegeven.^[57] Morgan, die zijn leven voor het grootste deel bij een indianenstam van de Irokezen in de staat New York doorbracht en de verhoudingen binnen dit primitieve jagersvolk uiterst grondig heeft bestudeert, kwam door het vergelijken van zijn waarnemingen met wat van andere primitieve volkeren bekend was tot een nieuwe, groot opgezette theorie over de vormen van ontwikkeling van de menselijke samenleving in de enorme tijdspanne die aan iedere historische kennisleer vooraf is gegaan. De baanbrekende ideeën van Morgan die tot op de dag van vandaag ondanks de enorme hoeveelheid nieuw materiaal die er sindsdien beschikbaar is gekomen en veel details van zijn werk heeft gecorrigeerd, hebben hun volledige geldigheid behouden en ze laten zich in de volgende punten samenvatten.

1. Morgan heeft als eerste in de voorhistorische cultuurgeschiedenis een wetenschappelijke ordening aangebracht door daarin zowel bepaalde fases van ontwikkeling aan te brengen als ook door de fundamentele en drijvende krachten van deze ontwikkeling bloot te leggen. Tot die tijd vormde deze enorme tijdspanne van het maatschappelijk leven bij iedere geschiedschrijving en

daarmee tegelijk ook de maatschappelijke verhoudingen van de nu nog levende primitieve volken met al hun bonte overvloed aan vormen en stadia van ontwikkeling een min of meer woeste chaos waaruit slechts hier en daar enkele aspecten en fragmenten enigszins in de schijnwerpers van het wetenschappelijk onderzoek waren komen te staan. Met name golden de benamingen “wildheid” en “barbarij” waarmee men die toestanden samenvattend gewend was te beschrijven, vooral als *negatieve* begrippen, als benaming voor een gebrek aan alles wat de term “beschaving” inhield, namelijk alles wat in de toenmalige tijd werd beschouwd als een welgemanierde vorm van leven. Van dat gezichtspunt uit begon namelijk het eigenlijke beschaafde, menswaardige leven van een maatschappij pas met de toestanden die in de geschreven geschiedenis zijn opgetekend. Alles wat tot ‘wildheid’ en ‘barbarij’ behoort is daarmee tegelijk maar een minderwaardige, beschamende voorfase van beschaving, een half dierlijk bestaan waar de huidige cultuurgemeenschap slechts blasé en met geringschatting op neerkijkt. Precies zoals voor de officiële vertegenwoordigers van de christelijke Kerk alle primitieve en voorchristelijke religies alleen maar een lange reeks van vergissingen en verwarringen voorstellen in de zoektocht van de mensheid naar het enige ware geloof, zo waren namelijk ook voor economen alle primitieve economische instellingen slechts een onbeholpen poging om tot de enig ware economische orde te geraken: het privébezit en de uitbuiting waarmee de geschiedschrijving en de beschaving begint. Morgan heeft deze opvatting een vernietigende slag toegebracht door de gezamenlijke primitieve cultuurgeschiedenis als gelijkwaardig, ja zelfs als een oneindig belangrijker deel in het ononderbroken ontwikkelingsproces van de mensheid, te beschouwen, oneindig meer van belang zowel vanwege de oneindig langere tijdsduur die het vergeleken met de minieme duur die de beschreven geschiedenisperiode inneemt, maar ook vanwege culturele verworvenheden die van beslissende betekenis zijn geweest en die juist in die lange schemerperiode van het maatschappelijk bestaan van de mensheid tot stand zijn gekomen.

Omdat Morgan als eerste de betekenis van wildheid, barbarij en beschaving positief heeft ingevuld, heeft hij deze begrippen tot exact wetenschappelijke begrippen gemaakt en gebruikt als werktuigen voor wetenschappelijk onderzoek. Wildheid, barbarij en beschaving zijn bij Morgan drie fases van culturele ontwikkeling, gescheiden van elkaar door scherp afgegrensde materiële kenmerken en zelf weer uitvallend in een laag-, midden- en hoog niveau voor welk onderscheid weer bepaalde concrete verworvenheden en vooruitgang in cultuur dienen. Ook al bekvechten tegenwoordig pedante betweters erover dat de midden fase van de wildheid niet zoals Morgan van mening is, met de visvangst, de laatste fase met de uitvinding van pijl en boog kan beginnen en dergelijke, omdat in veel gevallen de volgorde omgekeerd is geweest of in andere hele fases vanwege natuurlijke omstandigheden moesten uitvallen, bezwaren die trouwens tegen elke historische kwalificatie gemaakt kunnen worden wanneer men dit als een star schema van absolute geldigheid, als een ijzeren slavenketting van kennis in plaats van als haar realistische en soepele leidraad opvat. Overeind blijft staan dat de historische verdienste van Morgan is dat hij voor het onderzoek naar de vroegste geschiedenis door zijn eerste wetenschappelijke classificatie de voorwaarden geschapen heeft zoals het de verdienste van Linnaeus is geweest de eerste wetenschappelijke classificatie van planten geleverd te hebben. Doch met dit grote verschil dat Linnaeus zoals bekend als basis voor zijn systematisering van planten een zeer bruikbaar, maar zuiver uiterlijk kenmerk, de geslachtsorganen van planten, genomen heeft en dit eerste hulpmiddel moest later, zoals Linnaeus dat zelf ook wel erkende, plaats maken voor een meer bij de werkelijkheid aansluitend, natuurlijke classificatie vanuit het standpunt van de ontwikkelingsgeschiedenis van het plantenrijk. Morgan heeft daarentegen juist door de keuze van het basisprincipe waarop hij zijn systematiek baseerde, het meest het

onderzoek gestimuleerd. Hij heeft namelijk als uitgangspunt voor zijn classificatie de stelling genomen dat het op een bepaald moment de soort maatschappelijke arbeid, de *productie* is, die in elk historisch tijdperk van het begin van de cultuur af aan de maatschappelijke verhoudingen van de mensen als allereerste bepaalt en dat daarvan de beslissende stappen vooruit zelf weer evenzovele mijlpalen voor deze ontwikkeling vormen.

2. De tweede grote bijdrage van Morgan betreft de familieverhoudingen in de primitieve samenleving. Ook hier heeft hij op basis van een omvangrijke hoeveelheid materiaal die hij verkregen had door een internationale vragenlijst op te stellen, de eerste wetenschappelijk gefundeerde volgorde in de vormen van ontwikkeling van de familie van de meest primitieve maatschappijvormen tot de nu heersende monogamie, dat wil zeggen het stevig in de ideologie van een staat vastgelegde individuele huwelijk met de man aan het hoofd. Weliswaar is sindsdien eveneens materiaal aan het licht gekomen welk aan het ontwikkelingsschema van Morgan van de familie veel verbeteringen op details daarvan heeft aangebracht. De fundamentele kenmerken van zijn systeem als het eerste streng door een ontwikkelingsdenken geleid systeem van fases in de familievorming van de mensheid van het grijze verleden tot in de tegenwoordige tijd, zijn een blijvende bijdrage aan de schatkamer van de maatschappijwetenschappen. Ook dit gebied heeft Morgan trouwens niet alleen verrijkt met zijn systematiek maar ook met geniale fundamentele gedachten over de relatie tussen de in een bepaalde tijd heersende familieverhoudingen van een samenleving en het daarin geldende systeem van verwantschap. Morgan heeft als eerste gewezen op het frappante gegeven dat bij veel primitieve volkeren de werkelijke geslachts- en afstamingsverhoudingen, dat betekent de werkelijke familie, helemaal niet overeenkomt met de titels van verwantschap die de mensen zich wederzijds toekennen, en met de wederzijdse verplichtingen die uit deze titels voortkomen. Hij heeft als eerste voor dit raadselachtige fenomeen een zuiver materialistisch-dialectische verklaring gevonden. “De familie” zegt Morgan, “is een actief element, ze is nooit statisch maar ontwikkelt zich van een lagere naar een hogere vorm zoals de samenleving zich van een lager naar een hoger niveau ontwikkelt... Het systeem van verwantschap daarentegen is passief, slechts met lange tussenperiodes registreert zij de vooruitgang die de familie in de loop der tijd heeft gemaakt en ervaart alleen dan een radicale verandering wanneer de familie zich radicaal veranderd heeft.”^[58] Zo komt het dat bij primitieve volken nog verwantschapssystemen gelden die horen bij een eerder reeds overwonnen vorm van familieverband, zoals in het algemeen voorstellingen en ideeën van mensen meestal nog lang aan toestanden blijven hangen die al door de feitelijke materiële ontwikkeling van de maatschappij achterhaald zijn geraakt.

3. Op basis van de ontwikkelingsgeschiedenis van familieverhoudingen deed Morgan het eerste grondige onderzoek naar de oude verbanden van geslachten die bij alle cultuurvolken, bij de Grieken en Romeinen, bij de Kelten en Germanen, bij de oude Israëlieten aan het begin van de geschiedkundige overlevering staan en bij de meeste primitieve nu nog levende volkeren vastgesteld zijn. Hij wees erop dat die op bloedverwantschap en gemeenschappelijke afstemming berustende verbanden aan de ene kant alleen een hoog niveau van de ontwikkeling van de familie hebben maar aan de andere kant de basis vormen van het totale maatschappelijk leven van de volkeren in de lange periode waarin er nog geen staat in de moderne betekenis van het woord, dat wil zeggen geen politiek machtige organisatie op stevig territoriale grondslag, bestaat. Elke stam die zelf uit een bepaald aantal geslachtsverbanden of zoals de Romeinen het noemden, *gentes*, bestond, had haar eigen gebied dat haar geheel toebehoorde en binnen iedere

stam was het geslachtsverband de eenheid waarin een gemeenschappelijke huishouding communistisch werd gevoerd, waarin het geen rijken en armen had, geen luiards en werkenden, geen heren en knechten en waar gezamenlijke openbare aangelegenheden door vrije verkiezingen en met algemene stemmen werden geregeld. Als levendig voorbeeld van deze destijds door alle volkeren van de hedendaagse beschaving doorgemaakte verhoudingen schilderde Morgan op indringende wijze de 'gentil'-organisatie van Amerikaanse indianen zoals die ten tijde van de verovering van Amerika door de Europeanen haar bloeitijd doormaakte. "Al hun leden", zegt hij, "zijn vrije mensen, verplicht om elkaars vrijheid te waarborgen; gelijkheid wat betreft persoonlijke rechten, noch voorstanders van vrede noch oorlogszuchtigen doen een beroep op welke voorrangspositie dan ook. Ze vormen een broederschap verbonden door bloedbanden. Vrijheid, gelijkheid, broederschap, hoewel nooit geformuleerd, waren de basisprincipes van de stam en deze was op haar beurt de eenheid van een heel maatschappelijk systeem, de basis van de georganiseerde indianengemeenschap. Dat verklaart de onbuigzame onafhankelijkheidszin en het persoonlijk waardige optreden die iedereen bij de indianen erkent."**[59]**

4. De 'gentil'-organisatie voert de ontwikkeling van de samenleving tot aan de drempel van de beschaving die Morgan daarmee als het korte jongste tijdperk in de cultuurgeschiedenis karakteriseert waarin op basis van de resten van het communisme en de oude democratie het privébezit ontstaat en daarmee de uitbuiting, een openbare dwangmatige organisatie: de staat en de exclusieve heerschappij van de man over de vrouw in de staat, in het eigendomsrecht en de familie. In deze verhoudingsgewijs korte historische periode vindt de grootste en snelste vooruitgang in de productie, wetenschap en kunst plaats maar ook ontstaat een enorm diepe kloof in de samenleving door klassentegenstellingen, de grootste ellende bij de massa van het volk en haar grootste slavernij. Zie hier het eigen oordeel van Morgan over onze huidige beschaving waarmee hij de resultaten van zijn klassieke onderzoek afsluit: "Sinds de intrede van de beschaving is de groei van de rijkdom zo enorm geworden, haar vormen zo verschillend, haar gebruik zo veelomvattend en haar bestuur zo gericht op de belangen van de eigenaren dat deze rijkdom tegenover het volk een niet te overwinnen macht is geworden. De menselijke geest staat daar radeloos en gebiologeerd tegenover haar eigen schepping. Maar toch zal de tijd aanbreken waarop het menselijk verstand zo sterk zal worden dat hij kan heersen over de rijkdom, waarin zij zowel de verhouding van de staat tot het eigendom dat zij beschermt, als de grenzen van de rechten van de eigenaren zal vastleggen. De belangen van de samenleving gaan absoluut voor de belangen van het individu en beide moeten in een rechtvaardige en harmonische verhouding met elkaar gebracht worden. De pure jacht naar rijkdom is niet de eindbestemming van de mensheid want anders blijft vooruitgang de wet van de toekomst zoals het dat was voor het verleden. De sinds het aanbreken van de beschaving verlopen tijd is slechts een heel klein gedeelte van de tijd die is verlopen in het leven van de mensheid en slechts een heel klein stukje van de tijd die nog voor haar staat. Het uiteenvallen van de maatschappij staat als een bedreiging ons voor ogen als de afsluiting van een historisch proces waarvan het enige einddoel de rijkdom is, want een dergelijke loopbaan bergt elementen van de eigen vernietiging in zich. Democratie in het bestuur, broederschap in de samenleving, gelijkheid in het recht, opvoeding in zijn algemeenheid zullen de volgende hogere trap van de samenleving inwijden, door op basis van ervaring, verstand en wetenschap standvastig verder te werken."**[60]**

De prestatie van Morgan was voor de kennis van de economische geschiedenis van zeer vergaande betekenis. Hij heeft de oeroude communistische economie die tot die tijd alleen in specifieke gevallen was ontdekt en niet was verklaard, als algemene regel op de brede basis van een logische culturele ontwikkeling gesteld, met name die van de 'gentil' wetgeving. Het oercommunisme met de bij haar passende democratie en sociale gelijkheid waren daarmee bewezen als bakermat van de maatschappelijke ontwikkeling. Door verbreding van de horizon van het prehistorisch verleden heeft hij de hele hedendaagse beschaving met het privébezit, de klassenheerschappij, de heerschappij van de man, staatsdwang en het verplichte huwelijk als louter een korte voorbijgaande fase neergezet die, zoals zij zelf ook pas uit het uiteenvallen van de oeroude communistische samenleving is kunnen ontstaan, in de toekomst op haar beurt plaats moet maken voor een hogere vorm van beschaving. Daarmee heeft Morgan echter een machtige nieuwe steunpilaar aan het wetenschappelijk socialisme toegevoegd. Terwijl Marx en Engels langs de weg van de economische analyse van het kapitalisme de onvermijdelijke historische overgang van de maatschappij naar een communistische wereldeconomie voor de nabije toekomst aangegeven hebben en daarmee de socialistische inspanningen van een stevige wetenschappelijke basis hebben voorzien, zo heeft Morgan in zekere zin het hele enorme voorwerk voor het Marx-Engels bouwwerk geleverd omdat hij bewees dat de communistisch democratische maatschappij, hoewel ook in andere en primitievere vormen, het hele lange verleden van de menselijke cultuurgeschiedenis omvat. De adellijke overlevering van het grauwe verleden bood daarmee het revolutionaire streven van de toekomst de hand, de cirkel van kennis sluit zich harmonisch aaneen en vanuit dit perspectief schijnt de huidige wereld van klassenheerschappij en uitbuiting, die het alles en enige van de cultuur, het hoogste doel van de wereldgeschiedenis voorgaf te zijn, alleen maar een korte voorbijgaande fase op de weg van de grote culturele marsroute van de mensheid en de menselijke beschaving.

2

De "oersamenleving" van Morgan vormt om zo te zeggen achteraf gezien de inleiding voor het *Communistisch Manifest* van Marx en Engels. Daarmee was echter ook gegeven dat dit in de burgerlijke wetenschap een reactie moest uitlokken. Binnen het tijdsbestek van twee tot drie decennia sinds het midden van de eeuw had het begrip oercommunisme van alle kanten ingang gevonden in de wetenschap. Echter zolang het nog ging om eerbiedwaardige "Germaanse juridische oudheidkundigheden" of om "eigenaardigheden van Slavische stammen" of om historische opgravingen van de Incastaat in Peru en dergelijke, overschreden de ontdekkingen nog niet het karakter van ongevaarlijke wetenschappelijke curiositeiten zonder actuele betekenis, zonder directe verbinding met de dagelijkse belangen en conflicten van de burgerlijke wetenschap, en wel zo dat verstokte conservatieven of gematigde liberale staatslieden als Ludwig von Maurer of Sir Henry Maine zich met deze ontdekkingen de grootste verdienstelijkheden konden verwerven. Spoedig zou echter deze verbinding wel gelegd gaan worden en wel in tweeërlei opzicht. De koloniale politiek had zoals we hebben gezien, al te maken met conflicten tussen de praktische materiële belangen van de burgerlijke wereld en de primitief communistische verhoudingen. Hoe meer in West-Europa sinds het midden van de 19e eeuw na de stormen van de Februarirevolutie van 1848 het kapitalistische regime zich almachtig begon te installeren, des te bruter werden deze belangenconflicten. Tegelijkertijd was er juist sinds de Februarirevolutie sprake van een andere vijand in de eigen gelederen van de burgerlijke

maatschappij, de revolutionaire arbeidersbeweging begon een steeds grotere rol te spelen. Sinds de Junidagen van het jaar 1848 in Parijs verdween het “rode gevaar” niet meer van het publieke toneel om in het jaar 1871 in het verblindend vurige schijnen van de gevechten van de Commune weer op te duiken tot ontzetting van de Franse en internationale bourgeoisie.

In het licht van deze gewelddadige klassenstrijd toonde nu ook de jongste ontdekking van het wetenschappelijk onderzoek, het primitieve communisme, zijn gevaarlijke gezicht. De in haar klassenbelangen gevoelig getroffen bourgeoisie schemerde een donkere samenhang voor ogen tussen de oeroude communistische overleveringen die in de koloniën aan haar opmars van winstbeluste “Europeanisering” de ingezetenen de meest hardnekkige tegenstand boden en het nieuwe evangelie van het revolutionaire oproer van de proletarische massa in de oude kapitalistische landen. Wanneer er in de Franse nationale vergadering van 1873 over het lot van de ongelukkige Arabieren in Algerije door middel van een wet over de gedwongen invoering van het privébezit beslist moet worden, klinkt in deze vergadering waarin nog de lafheid en moordlust van de overwinnaars van de Parijse Commune nasidderde, steeds weer de uitspraak dat het oeroude gemeenschappelijk eigendom van de Arabieren tegen elke prijs vernietigd moet worden “als een vorm die in de geesten communistische tendensen ondersteunt”. In Duitsland zouden intussen de heerlijkheden van het nieuwe Duitse Rijk, de stichtingsfase en de eerste kapitalistische crisis in de jaren zeventig[61] en het bloed en ijzer regime van Bismarck met zijn socialistenwet, de klassenstrijd tot het uiterste opvoeren en elke gemoedelijkheid ook uit het wetenschappelijk onderzoek verbannen. De weergalozes groei van de Duitse sociaaldemocratie als de vleesgeworden theorieën van Marx en Engels heeft het klasseninstinct van de burgerlijke wetenschap in Duitsland buitengewoon aangescherpt en hier richtte dan ook de reactie zich het sterkst op tegen de theorieën van het oercommunisme. Cultuurhistorici als Lippert en Schurtz, economen als Bücher, sociologen als Starcke, Westermarck en Grosse hebben zich tegenwoordig verenigd in de ijverige bestrijding van de leer van het oercommunisme en in het bijzonder de theorieën van Morgan over de ontwikkeling van de familie en de destijds algemeen geldende familiewetgeving met haar gelijkheid van geslachten en algemene democratie.

Een meneer Starcke bijvoorbeeld noemt in zijn “Primitieve familie” uit 1888 de hypothesen van Morgan betreffende het systeem van verwantschapsverhoudingen een “wilde droom, om niet te zeggen een koortsdroom”.[62] [*] Maar ook meer serieuze geleerden als de schrijver van de beste cultuurgeschiedenis die we bezitten, Lippert, trekken tegen Morgan ten strijde. Op basis van verouderde, oppervlakkige verslagen van economisch en etnologisch totaal niet onderlegde missionarissen uit de 18e eeuw en bij een volledig verwaarlozen van het geweldige onderzoek van Morgan, schildert Lippert de economische situatie van de indianen van Noord-Amerika, en nog wel precies dezelfde als in wier leven met haar verfijnde ontwikkelde sociale organisatie Morgan zo grondig als geen ander is doorgedrongen, af als bewijs ervoor dat bij jagersvolken in het geheel geen gemeenschappelijke organisatie van productie en geen “voorzorgen” voor het geheel en voor de toekomst, maar niets als ordeloosheid en gedachteloosheid heerst. De botte blindheid voor de feitelijk bij de indianen bestaande communistische instellingen van de geborneerde Europeanenblik van de missionarissen neemt Lippert kritiekloos over zoals bijvoorbeeld het volgende citaat uit de geschiedenis van de missie van de evangelische broedergemeenschap bij de indianen van Noord-Amerika van de hand van Loskiel uit het jaar 1789 bewijst: “Velen onder hen, – de Amerikaanse indianen, *R.L.* – zegt onze voortreffelijk georiënteerde missionaris, zijn zo traag dat zij zelf niets aanplanten maar er geheel op vertrouwen dat anderen het niet durven te weigeren om hun voorraad met hen te delen. Omdat op deze wijze de ijverigen van hun arbeid niet meer genieten dan de luiards, planten zij van tijd

tot tijd steeds minder aan. Wanneer zij nu worden overvallen door een strenge winter en vanwege een dik pak sneeuw niet op jacht kunnen gaan, dan ontstaat er gemakkelijk een algemene hongersnood waarbij vaak genoeg vele mensen omkomen. Uit nood leren ze dan de wortels van het gras en het binnenste van het boomschors, in het bijzonder van de jonge eik, als voedsel te gebruiken.” “Zo was”, voegt Lippert aan de woorden van zijn getuige ter plaatse toe, “op geheel natuurlijke wijze de terugval in een eerdere zorgeloosheid de aanleiding voor een vroegere levenshouding”.**[63]** En in deze indianenmaatschappij waarin niemand “kan weigeren” om zijn voorraad levensmiddelen met anderen te delen en waarin een “evangelische broeder” heel openlijk zo maar willekeurig volgens de Europese norm de onvermijdelijke indeling in “ijverigen” en “luiards” te berde brengt, wil Lippert het beste bewijs *tegen* het oercommunisme vinden: “Nog minder zorgt natuurlijk op dit niveau de oude generatie voor de levensuitrusting van de jongere. De indiaan staat van de oermens al ver af. Zodra de mens een werktuig heeft, begrijpt hij wat bezit betekent maar alleen in de inperking ervan. Daarvan heeft de indiaan al op het laagste niveau begrip. *Alleen bij dit oerbezit ontbreekt elk communistische aspect, de ontwikkeling begint met het tegendeel*”.**[64]** (cursivering R.L.)

Professor Bücher heeft tegenover de economie van het oercommunisme zijn “theorie van de individuele zoektocht naar voedsel” van de primitieve volkeren en de “onmetelijke tijdruimtes” gezet waarin “de mens heeft geleefd zonder te werken”.**[65]** Voor cultuurhistoricus Schurtz is professor Karl Bücher echter met zijn “geniale visie” de profeet die hij, als het gaat om de primitieve economische verhoudingen, blindelings volgt.**[**]** De meest typische en energieke woordvoerder met name als reactie op de gevaarlijke leer van het oercommunisme en de wetgeving in een ‘gentil’-organisatie, tegenover de “kerkvader van de Duitse sociaaldemocratie”**[66]** Morgan, is de heer Ernst Grosse. Op het eerste gezicht lijkt Grosse zelf een aanhanger van de materialistische benadering van de geschiedenis, dat wil zeggen, hij herleidt verschillende juridische, geslachtelijke, geestelijke vormen van maatschappelijk leven terug op de bestaande productieverhoudingen en als op de die vormen bepalende factoren. “Slechts weinig cultuurhistorici” zegt hij in zijn in 1894 verschenen *Anfänge der Kunst*, “lijken de gehele betekenis van de productie begrepen te hebben. Het is in ieder geval gemakkelijker om die te onder- dan te overschatten. Het economisch doen en laten is tegelijkertijd het middelpunt waar het leven om draait in elke vorm van cultuur, het is van invloed op alle overige culturele factoren op de meest fundamentele en onweerstaanbare wijze, terwijl het zelf niet zozeer door culturele als wel door natuurlijke factoren, door geografische en meteorologische factoren wordt bepaald. Men zou met enig recht de vorm van productie het primaire cultuurfenomeen kunnen noemen waarnaast alle andere aspecten van cultuur slechts als afgeleide en secundair verschijnen. Weliswaar niet in de zin dat al deze andere aspecten rechtstreeks hun oorsprong in de productie vinden en daaruit zijn ontstaan maar omdat zij, hoewel ze zelfstandig zijn ontstaan, zich steeds hebben ontwikkeld en zijn gevormd onder de oppermachtige druk van de heersende economische factoren.”**[67]** Het lijkt op het eerste gezicht zelfs zo dat Grosse aan de “kerkvaders van de Duitse sociaaldemocratie”, Marx en Engels, zijn belangrijkste gedachten heeft ontleend wanneer hij zich, ook wel zo verstandig, ervoor hoedt om ook maar met een enkel woord te verraden uit welke wetenschappelijke hoek het komt dat hij zich boven de “meeste cultuurhistorici” in actuele zin verheven acht. Ja, hij is zelfs wat betreft de materialistische geschiedsopvatting “roomser dan de paus”. Waar Engels, naast Marx mede de oervader van de materialistische geschiedsopvatting, bij de ontwikkeling van de familieverhoudingen in primitieve tijden tot de vorming van het huidige door de staat erkende dwanghuwelijk uitging van een van de economische verhoudingen onafhankelijke voortgang der vormen waaraan slechts het belang van de instandhouding van het menselijk geslacht en haar groei ten grondslag

lagen, gaat Grosse daarin zeer veel verder. Hij stelt de theorie op dat de vorm die de familie in die tijd aanneemt ten alle tijden alleen het product was van de heersende economische verhoudingen. “Nergens ...” zegt hij “komt de betekenis van de productie voor de cultuur zo treffend naar voren als in de geschiedenis van de familie. De merkwaardige vormen die het menselijke familieleven kan aannemen, welke de sociologen in nog merkwaardiger hypothesen het licht hebben doen zien, lijken verrassend logisch zodra men die in samenhang bekijkt met de vormen van productie.”[68]

Zijn in 1896 verschenen boek *De vormen van de familie en de vormen van de economie* is geheel gewijd aan het bewijs van deze gedachten. Tegelijkertijd is Grosse echter een verklaard tegenstander van de leer van het oercommunisme. Ook hij probeert te bewijzen dat de maatschappelijke ontwikkeling van de mensheid beslist niet met het gemeenschappelijk eigendom maar met het private eigendom is begonnen en ook hij doet zijn best om evenals Lippert en Bücher van zijn standpunt uit duidelijk te maken dat hoe verder we teruggaan in de alleroudste geschiedenis, des te meer uitsluitend en almachtig het “individu” met zijn “individuele bezit” overheerst. Weliswaar laten de ontdekkingen van communistische dorpsgemeenschappen in alle werelddelen en in samenhang daarmee de verhouding der geslachten of, zoals Grosse het noemt, de clan, niet zo gemakkelijk ter zijde schuiven. Alleen laat Grosse, en daaruit bestaat eigenlijk zijn hele theorie, de organisatie van de geslachten als raamwerk in de communistische economie alleen in een bepaalde fase van ontwikkeling voorkomen, bij de primitieve vorm van akkerbouw om dan zodra een hogere vorm van agrarische ontwikkeling is bereikt deze weer te laten vallen en weer plaats te laten maken voor het “individuele eigendom”. Op die manier zet Grosse triomfantelijk het door Morgan en Marx ontworpen historisch perspectief direct op zijn kop. Volgens deze was het communisme de wieg van de mensheid bij haar culturele ontwikkeling, de vorm van de economische verhoudingen die deze ontwikkeling gedurende onmetelijk lange tijdsperioden heeft begeleid om pas tijdens de beschaving in verval te raken en plaats te maken voor het private eigendom waarbij dit tijdperk der beschaving op haar beurt in ras tempo in verval raakt om terug te keren tot een communisme in de hogere vorm van de socialistische maatschappelijke orde. Volgens Grosse was het het private eigendom welk het ontstaan en de voortgang van de cultuur begeleidde om alleen in een bepaalde fase, die van de primitieve akkerbouw, tijdelijk plaats te maken voor het communisme. Volgens Marx-Engels en Morgan is het gemeenschappelijk bezit, de maatschappelijke solidariteit, volgens Grosse en zijn collega’s van de burgerlijke wetenschap het “individu” met het privébezit begin- en eindpunt van de cultuurgeschiedenis. Maar dat is nog niet genoeg. Grosse is een uitgesproken tegenstander niet alleen van Morgan en het oercommunisme maar van elke ontwikkelingstheorie op het gebied van het maatschappelijk leven en hij giet het loog van zijn spot uit over elke kinderlijke geest die alle verschijningsvormen van het sociale leven in een ontwikkelingsproces wil doen begrijpen en wil zien als een eenduidig proces, als een vooruitgang van de mensheid van een lagere naar een hogere vorm van leven. Deze fundamentele gedachten die ten grondslag liggen aan de hele moderne maatschappijwetenschap in het algemeen en in het bijzonder aan de opvatting van de geschiedenis en de leer van het wetenschappelijk socialisme, bestrijdt de heer Grosse als een typische bourgeois geleerde met alle krachten hem gegeven en ter beschikking staand. “*De mensheid*” verkondigt en benadrukt hij, “*beweegt zich geenszins op een enkel spoor in één en dezelfde richting maar zo verschillend als de levensomstandigheden van de volkeren zijn, zo verschillend zijn hun wegen en doelen*”. [69] Zo is in de persoon van Grosse de burgerlijke maatschappijwetenschap bij haar reactie op de revolutionaire gevolgtrekkingen uit haar eigen ontdekkingen op het punt gekomen waarop ook de burgerlijke standaard economie bij haar

reactie op de klassieke economie was uitgekomen, op de ontkenning van de wetmatigheid zelf van de sociale ontwikkeling.^[70] Maar laten we dit bijzondere historisch “materialisme” van de jongste Marx-, Engels- en Morganoverstijgers eens wat nader bekijken.

Grosse heeft het veel over “productie”, hij spreekt de hele tijd van “karakter van de productie” als een bepalende factor die de gehele cultuur beïnvloedt. Wat verstaat hij echter onder productie en haar karakter? “De vorm van economische huishouding die heerst in een sociale groep of er de overhand heeft, de wijze waarop de leden van die groep in hun levensonderhoud voorzien, is een gegeven dat zich direct laat waarnemen en in haar belangrijkste kenmerken overal met voldoende zekerheid vastgesteld kan worden. We kunnen nog zo veel twijfels hebben over de godsdienstige en sociale voorstellingen van de Australiërs, over het karakter van hun productie is niet de geringste twijfel mogelijk. De Australiërs zijn jagers en plantenverzamelaars. Het is misschien onmogelijk om tot het culturele geestesleven van de oude bewoners van Peru door te dringen maar het feit dat de burgers van het Incarijk akkerbouwers waren is voor iedereen zonneklaar. Onder “productie” en haar “karakter” verstaat Grosse dus eenvoudigweg de destijds belangrijkste voedselbron van het volk. De jacht, visserij, veeteelt, akkerbouw, dat zijn dan dus die “productieverhoudingen” die bepalend zijn en inwerken op alle overige culturele verhoudingen van een volk. Hier moeten we allereerst opmerken dat wanneer het op deze magere ontdekking aankomt, de voortreffelijkheid van de heer Grosse boven de “meeste cultuurhistorici” op zijn minst heel ongefundeerd was. Het inzicht dat de aard van de hoofdbron die een bepaald volk van voedsel voorziet, van uitzonderlijk belang is voor haar culturele ontwikkeling, is niet zozeer een spiksplinternieuwe ontdekking van de heer Grosse maar veeleer een oeroud, eerbiedwaardig meubelstuk van alle geleerden in de cultuurgeschiedenis. Deze kennis heeft nu juist precies geleid tot de gangbare indeling van de volkeren in jagers, veetelers en akkerbouwers die terugkeert in alle cultuurgeschiedenissen en die de heer Grosse zelf na veel vijven en zessen tenslotte toch ook zelf hanteert. Dit inzicht is echter niet alleen heel oud maar ook, in de banale versie die Grosse hiervan hanteert, geheel fout. Wanneer we alleen weten dat een volk leeft van de jacht, veeteelt of akkerbouw dan weten we allereerst nog helemaal niets van haar productieverhoudingen en de overige cultuur. De tegenwoordig in Zuidwest-Afrika levende Hottentotten waarvan de Duitsers de kuddes en daarmee hun bron van bestaan tot nu toe hebben afgepakt en hen daarvoor in de plaats hebben voorzien van moderne geweren, zijn noodgedwongen weer jagers geworden. De productieverhoudingen van dit “jagersvolk” hebben niet het geringste gemeen met de indianenjagers van Californië die nog hun primitieve, van de rest van de wereld afgescheiden leven leiden en die laatsten op hun beurt lijken weer zeer weinig op de gemeenschappen van jagers in Canada die voor Amerikaanse en Europese kapitalisten bedrijfsmatig huiden voor de rookwarenhandel leveren. Veetelers in Peru die voor de Spaanse invasie op communistische wijze hun lama’s hoeden in de bergketens onder een Inca-heerschappij, de Arabische nomaden met hun patriarchalische kuddes in Afrika of Arabië, de boeren nu in Zwitserland, Beieren of de Tiroler Alpen die midden in de kapitalistische wereld hun van oudsher overgeleverde “Alpenbücher” met zich meedragen, de halfwilde Romeinse slaven die in het woeste Apulië de enorme kuddes van hun herenboeren hoeden, de boeren die in het tegenwoordige Argentinië voor de slachthuizen en conservenfabrieken van Ohio hun talloze kuddes vetmesten, dat zijn allemaal voorbeelden van “veeteelt” die evenzovele totaal verschillende typen van productie en van cultuur vertegenwoordigen.

De “akkerbouw” tenslotte omvat een zo groot scala aan veelsoortige manieren van economisch huishouden en cultuurfases en -niveaus, van de oeroude Indische markgenootschap tot het moderne latifundium, van de boeren dwergeconomie tot ridderlijke landerijen oostelijk van de

Elbe, van het Engelse pachtsysteem tot de Roemeense jobagie, van de Chinese boerentuinbouw tot de plantages in Brazilië met hun slavenarbeid, van de vrouwelijke akkerbouw met de hak op Tahiti tot de Noord-Amerikaanse bonanza-farm met stoom- en elektriciteitsvoorzieningen, dat alles is alleen al bewijs voor de schitterende begripsloosheid voor alles wat in werkelijkheid “productie” betekent, in de groteske openbaringen die de heer Grosse ons over de betekenis van productie voorschotelt. Precies tegen deze vorm van grof en bot “materialisme”, die alleen de uiterlijke natuurlijke bepaaldheden van de productie en de cultuur in aanmerking neemt en die in de Engelse socioloog Buckle zijn beste en uitputtende uitdrukking vond, keerden zich Marx en Engels. Niet de natuurlijke uiterlijke eigenschappen van de voedselbron is voor de economische en culturele verhoudingen van de mensen bepalend maar de relatie waarin de mensen zich bij hun arbeid tot elkaar verhouden. De *maatschappelijke* verhoudingen van de productie bepalen de vraag: welke vorm van productie heerst er bij een bepaald volk? Alleen wanneer we *dit aspect* van de productie grondig hebben begrepen kunnen we de bepalende invloed van de productie van een volk op haar familieverhoudingen, haar rechtssysteem, haar godsdienstige voorstellingen en de ontwikkeling van haar kunsten begrijpen. Het doordringen in de maatschappelijke verhoudingen van de zogenoemde wilde volkeren is echter voor de meeste Europese waarnemers een buitengewoon moeilijke kwestie. In tegenstelling tot de heer Grosse die gelooft dat hij er alles al wel vanaf weet terwijl hij niet veel meer weet dan dat de Inca's uit Peru een agrarisch volk was, zegt een serieuze geleerde als Sir Henry Maine: “De karakteristieke vergissing van de directe waarnemer van vreemde sociale of juridische verhoudingen is die dat zij deze te snel vergelijken met de hun bekende verhoudingen die op het eerste gezicht van de dezelfde aard lijken te zijn.

Het verband tussen familievormen en de op deze manier opgevatte “productievormen” ziet er bij de heer Grosse als volgt uit: “Op het laagste niveau voedt de mens zich met de jacht in ruime zin en door het verzamelen van planten. Bij deze primitiefste vorm van productie komt tegelijk ook de meest primitieve vorm van arbeidsverdeling voor, de op fysieke kenmerken gebaseerde arbeidsverdeling tussen de beide geslachten. Terwijl de man zich richt op de zorg voor het dierlijke voedsel is het verzamelen van wortels en vruchten de taak van de vrouw. Bij deze verhoudingen ligt het economische zwaartepunt bijna altijd aan de mannelijke kant en ten gevolge daarvan draagt de primitieve vorm van familie overal onmiskenbaar een patriarchaal karakter. Hoe de kijk op bloedverwantschap ook is, de primitieve man staat, zelfs wanneer hij niet de bloedverwant is van zijn nakomelingen feitelijk als heer en meester en eigenaar te midden van zijn vrouwen en kinderen. Van deze laagste trap af kan de productie zich in twee richtingen verder ontwikkelen, al naar gelang de vrouwelijke of de mannelijke economische huishouding zich verder ontwikkelt. Welk van beide bedrijvigheden tot een stam verder zal uitgroeien hangt in eerste instantie af van de natuurlijke omstandigheden waaronder de primitieve groep leeft. Wanneer de flora en het klimaat van het land allereerst geschikt is voor de aanplant en later de verzorging van nuttige planten en wanneer dat ook de moeite waard is, dan ontwikkelt zich de vrouwelijke economische tak van bedrijvigheid, het verzamelen en later langzamerhand de verbouw van planten. Inderdaad ligt bij primitieve volken die leven van de akkerbouw deze bedrijvigheid steeds in handen van de vrouw. Daarmee is echter ook het economisch zwaartepunt verschoven naar de vrouwelijke kant en tengevolge daarvan treffen we bij alle primitieve samenlevingen die voornamelijk berusten op akkerbouw een matriarchale vorm van familie aan of de sporen van een dergelijke vorm. De vrouw als belangrijkste voedselverschaffer en grondbezitter staat nu in het middelpunt van de familie. Tot de vorming van een matriarchaat in eigenlijke zin, tot een werkelijke vrouwenheerschappij is het echter slechts in zeer zeldzame gevallen gekomen, namelijk alleen daar waar de sociale groep door

aanvallen van vijanden van buiten af uit elkaar was gerukt. In alle andere gevallen verwierf de man het overwicht dat hij als voedselverschaffer had verloren weer terug als beschermheer. Op die manier ontstaan de familievormen die bij de meeste van de agrarische volkeren heersen en die een compromis tussen een matriachale en een patriarchale inrichting van de familieverhoudingen zijn. Een groter deel van de mensheid heeft daarentegen een heel andere ontwikkeling ervaren. Die jagersvolken die in een omgeving leefden waarin de akkerbouw met moeilijkheden te maken kreeg terwijl ze de mens wel dieren ter beschikking stelde die zich lieten temmen en die wat opleverden, zijn niet zoals de eersten overgegaan op de plantenteelt maar op de veeteelt. De veeteelt die zich uit de jacht heeft ontwikkeld, is echter ook evenals deze, oorspronkelijk een mannenzaak. Op deze manier wordt het reeds aanwezige economische overwicht van de mannelijke kant nog verder versterkt en deze verhouding wordt dan ook logischerwijs zo uitgedrukt dat alle volkeren die bij voorkeur van de veeteelt leven, onder heerschappij van de patriarchale familievorm staan. Bovendien wordt de machtspositie van de man bij samenlevingen die veeteelt bedrijven ook nog door een andere omstandigheid vergroot die eveneens direct met de vorm van hun productie samenhangt. Volkeren die veeteelt bedrijven hebben de neiging om telkens in oorlogen verwickeld te raken en ten gevolge daarvan hebben ze een centrale krijgsvolke organisatie. Het onvermijdelijke gevolg is zo'n extreme vorm van patriarchaat dat de vrouw als een rechtenloze slavin onder haar met een despotische macht beklede echtgenoot staat. Maar die vredelievende agrarische samenlevingen waarin de vrouw als voedselverschaffer de baas van de familie is of toch op zijn minst deels een vrijere positie geniet, worden meestal door oorlogszuchtige veehouders onderworpen en nemen van dezen met andere zeden en gewoonten ook de despotische heerschappij van de man in de familie over. En zo treffen we dan vandaag de dag alle cultuurnaties aan onder het vaandel van een min of meer sterk ontwikkelde patriarchale familievorm.”[71]

De hier geschilderde merkwaardige historische lotgevallen van de menselijke familie in haar afhankelijkheid van de productievormen komen aldus op het volgende schema neer: periode van jacht – alleenstaande familie met de man aan het hoofd, periode van veeteelt – alleenstaande familie met hier en daar de vrouw aan het hoofd, later onderwerping van de akkerbouwer door de veeboer, dan dus ook de alleenstaande familie met de man aan het hoofd, en als sluitstuk van het bouwsel: periode van hoger ontwikkelde vormen van akkerbouw – zelfstandige familie onder mannenheerschappij. De heer Grosse meent het serieus zoals we zien met zijn ontkenning van de moderne ontwikkelingstheorie. Bij hem is er totaal geen sprake van een ontwikkeling van familievormen. De geschiedenis begint en eindigt met de op zichzelf staande familie met de man aan het hoofd. Grosse heeft niet door dat hij nadat hij hoogdravend het ontstaan van de familievormen uit de productievormen beloofd heeft af te zullen leiden, hij de vorm van de familie al geheel als een gegeven veronderstelt, als uitontwikkeld, namelijk als zelfstandige familie, als een moderne gezinshuishouding en dan vervolgens aanneemt dat deze onder *alle* vormen van productie hetzelfde blijft. Wat hij in werkelijkheid als verschillende “familievormen” bij het veranderen in de tijd volgt is alleen de vraag hoe de geslachten zich ten opzichte van elkaar verhouden. Mannenheerschappij of vrouwenheerschappij, dat is volgens Grosse de “familievorm” die hij daarmee op geheel harmonische wijze maar des te grover terugbrengt tot één uiterlijk kenmerk, op dezelfde wijze als waarop hij de “productievorm” versimpelt tot de vraag of er sprake is van jacht, veeteelt of akkerbouw. Dat “mannenheerschappij” of “vrouwenheerschappij” tientallen verschillende familievormen kan omvatten, dat er binnen één en dezelfde cultuurfase van “jager” tientallen verschillende verwantschapsverhoudingen kunnen voorkomen, dat bestaat allemaal niet voor de heer Grosse evenmin als de vraag naar de maatschappelijke verhoudingen binnen een bepaalde vorm van productie. De wederzijdse

verhouding tussen familievorm en productievorm komt daarbij neer op het volgende geestrijke “materialisme”: de beide geslachten worden van het begin af aan beschouwd als twee bedrijven die elkaars concurrenten zijn. Wie de familie te eten geeft, die is de baas in de familie meent de kleinburger en ook het burgerlijk wetboek. Het is de pech van het vrouwelijk geslacht dat het slechts eenmaal in de geschiedenis en dat bij hoge uitzondering, bij de primitieve akkerbouw met de hak, de voedselvoorziening van de familie verzorgde, maar ook dan trok zij meestal aan het kortste eind ten gunste van het krijgsvolgende mannelijke geslacht. En zo is de geschiedenis van de vormen die familieverhoudingen kunnen aannemen op de keper beschouwd louter de geschiedenis van de slavernij van de vrouw, onder alle “productievormen” en ondanks alle productievormen. Het enige verband tussen familievorm en economische verhouding bestaat daarbij tenslotte alleen uit een klein verschil tussen een wat mildere en een wat hardere vorm van mannenoverheersing. Tenslotte verschijnt als een eerste verlosser in de menselijke cultuurgeschiedenis voor de vrouwelijke slaaf de Christelijke Kerk die weliswaar niet op aarde maar dan toch op z'n minst in de blauwe hemelse luchten geen onderscheid tussen de beide geslachten kent. “Door deze leer heeft het christendom de vrouw een verhevenheid verleend waarvoor de willekeur van de man moet buigen” [72] besluit de heer Grosse wanneer hij na zijn lange dwaaltochten over de wateren van de economische geschiedenis gelukkig in de haven van de Christelijke Kerk voor anker is gegaan. Niet waar, hoe “verrassend begrijpelijk” zijn toch de familievormen die de sociologen tot zulke “merkwaardige hypothesen hebben geïnspireerd”, wanneer men ze “in samenhang met de productievormen” bekijkt!

Wat echter nog het allermeeleste opvalt bij deze ontwikkelingsgeschiedenis van de “familievorm” is de manier waarop er geschreven wordt over de verhouding tussen de geslachten of de clan zoals Grosse het noemt. We hebben gezien hoe belangrijk de verhouding der geslachten is voor het maatschappelijk leven in vroegere cultuurfases. We hebben gezien, met name na het baanbrekende onderzoekswerk van Morgan, dat deze verhoudingen in feite de vorm van samenleven van mensen was voor de vorming van de nationale staat en nog lang daarna de economische eenheid evenals de religieuze gemeenschap vormden. Hoe verhoudt zich dit met de merkwaardige geschiedenis van de “familievormen” van Grosse? Grosse kan duidelijk het bestaan van wetten en regels binnen een clan niet eenvoudigweg negeren. Omdat dit echter in tegenspraak is met zijn schema van de individuele familie en de heerschappij van het privébezit, probeert hij de betekenis ervan te bagatelliseren behalve de ene periode van primitieve akkerbouw. “De macht van de clan is samen met de primitieve akkerbouw tot stand gekomen en met haar verdwijnt zij ook weer. Bij alle volkeren met een meer ontwikkelde vorm van akkerbouw is de orde van de clan al te gronde gegaan of aan het vervallen.” [73] Zo laat Grosse de “macht van de clan” met haar communistische economie midden in de economische- en familiegeschiedenis als een duveltje uit een doosje tevoorschijn komen om haar erna net zo makkelijk weer van het toneel te laten verdwijnen. Hoe dan het ontstaan, bestaan en het functioneren van de clanorde in de duizenden jaren van culturele ontwikkeling voor de primitieve akkerbouw te verklaren is, omdat zij in die tijd noch een economische functie noch een sociale betekenis voor de individuele familie heeft, wat die clanvorming nu eigenlijk inhoudt die bij jagers en bij veehouders op de achtergrond van de afzonderlijke families met een private economie een schaduwbestaan leidt, blijft een privégeheimje van de heer Grosse. Evenmin maakt hij zich er erg druk over dat zijn geschiedkundige verhaaltjes enige algemeen erkende gegevens op krasse wijze tegenspreken. De clans zouden pas bij primitieve vormen van akkerbouw betekenis krijgen. Nu zijn echter de clans meestal met het instituut van bloedwraak, met de religieuze cultus en zeer vaak ook met de naam van een dier verbonden. Al deze verschijnselen zijn echter veel ouder dan de akkerbouw en moeten dus volgens de eigen theorie

van Grosse hun betekenis en invloed ontleen aan de productieverhoudingen uit veel oorspronkelijker cultuurperiodes. Grosse verklaart de clanorde van de meer ontwikkelder vormen van akkerbouw, zoals die bij de Germanen, Kelten en Indiërs als een erfenis uit de periode van primitieve akkerbouw waar zij wortelt in de landbouweconomie van het matriarchaat. Nu is echter de latere akkerbouw van de cultuurvolkeren niet ontstaan uit de akkerbouw van vrouwen die met een hak de grond bewerkten, maar uit de veeteelt die al door mannen werd bedreven en volgens Grosse had de clan ten opzichte van de patriarchale familiehuishouding geen betekenis. Volgens Grosse is de clan bij veehouders die een nomadenbestaan leiden zonder enige betekenis, pas met het ontstaan van nederzettingen en akkerbouw wint zij enige tijd aan invloed. Volgens vooraanstaande onderzoekers van agrarische instellingen echter verliep de feitelijke ontwikkeling in precies de omgekeerde volgorde. Zolang de veehouders een nomadenbestaan bleven leiden, hadden de geslachtsverhoudingen in elk opzicht de grootste invloed, met de akkerbouw begint het clanverband lossen te worden en verdwijnt naar de achtergrond ten opzichte van het plaatselijk verband van akkerbouwers, waarvan de gemeenschappelijke belangen sterker zijn dan de traditie van de banden van het bloed, de samenleving van geslachten verandert in de zogenoemde nabuurgemeenschap. Dit is de opvatting die gehuldigd wordt door Ludwig von Maurer, Kowalewski, Henry Maine en Lavaleye en dezelfde verschijningsvormen treft tegenwoordig Kaufman bij de Kirgizezen en Jakuten van Centraal-Azië aan.

Tot slot moet nog worden vermeld dat Grosse voor de belangrijkste verschijningsvormen op het gebied van de familieverhoudingen, zoals het matriarchaat, de vrouwenheerschappij, gezien vanuit zijn standpunt niet de minste verklaring weet te geven en zich ertoe beperkt om schouderophalend het matriarchaat tot “de merkwaardigste curiositeit van de sociologie” te bestempelen. Dat hij het waagt de ongelooflijke bewering te berde te brengen dat bij de Australiërs ideeën over bloedverwantschap geen enkele rol zouden hebben gespeeld op het familiesysteem en dan daarbovenop ook nog durft te beweren dat bij de oude inwoners van Peru geen enkel spoor van clanvorming zou zijn geweest, dat hij de agrarische instellingen van de Germanen nog bekijkt met behulp van het verouderde en onbetrouwbare onderzoeksmateriaal van Laveleye en dat hij uiteindelijk van diezelfde Laveleye de fabelachtige bewering napraat, “vandaag nog” vormen de Russische dorpsgemeenschappen bij 35 miljoen Groot-Russen een clanverband met bloedverwantschap, een “familiegemeenschap”, wat ongeveer hetzelfde zou zijn als te beweren dat alle inwoners van Berlijn “tegenwoordig nog” één grote gemeenschappelijke familie zouden vormen. Dit alles maakt dat Grosse ook nog eens, heel speciaal, de “kerkvader van de Duitse sociaaldemocratie”, Morgan, voor dode hond kan uitmaken. Bovenstaande voorbeelden van de manier waarop Grosse tegen familievormen en de clan aankijkt geven een beeld van de manier waarop hij de “vormen van economische huishouding” behandelt. Zijn hele, tegen de aanname van het bestaan van een vorm van oercommunisme gerichte bewijsvoering berust alleen maar op ja maar en toch ook, waarbij de niet te weerleggen feiten weliswaar worden erkend maar waar dan weer andere feiten tegenover worden gezet die de ongewenste werkelijkheid bagatelliseert, het gewenste beeld opblaast en het resultaat is dat dit laatste de overhand krijgt.

Toch vermeldt Grosse zelf ook wel de primitieve jagers: “Het individuele bezit dat bij alle primitieve samenlevingen voornamelijk of uitsluitend bestaat uit roerende goederen, is hier bijna geheel zonder betekenis. Het meest waardevolle onderdeel van het eigendom echter, de jachtgrond, behoort toe aan alle mannen van een stam gemeenschappelijk. Ten gevolge daarvan moet ook de buit van de jacht zo nu en dan onder de deelnemers van de horde gezamenlijk

verdeeld worden. Dat wordt er bijvoorbeeld over de Botokuden verteld (Ehrenreich: über die Botocudes. In: Zeitschrift für Ethnologie, XIX, 31). Ook in sommige delen van Australië bestaan soortgelijke gebruiken. Zo zijn en blijven de gezamenlijke leden van een primitieve groep dan ongeveer even arm. Omdat er geen sprake is van wezenlijke vermogensverschillen ontbreekt één van de belangrijkste bronnen voor het ontstaan van verschillen tussen de stammen. In het algemeen hebben alle volwassen mannen binnen een stam gelijke rechten.” [74] Op die manier “heeft het bij een clan horen in enige (!) verhoudingen een wezenlijke invloed op het leven van de primitieve jagers. Het verleent hem het recht om in een bepaald gebied te jagen en het geeft hem het recht en de plicht op bescherming en wraakneming” (pg 64). Grosse geeft dus zo de mogelijkheid van clancommunisme bij primitieve jagers toe. Maar ondanks dat is de clan hier een los en zwak verband, een economische gemeenschap is het niet. “De productiewijze van de Arctische jagers is echter doorgaans zo individualistisch dat samenhang binnen de clan centrifugale neigingen nauwelijks weet te onderdrukken”. [75] Op dezelfde wijze wordt bij de Australiërs het gebruik van de gemeenschappelijke jachtgronden “voor jagen en verzamelen in de regel geenszins gemeenschappelijk bedreven maar iedere familie voert apart een eigen huishouding.” En in het algemeen “staat het gebrek aan voedsel geen langdurig samengaan van grotere groepen toe maar dwingt het tot versnippering”. (pg 63)

Bekijken we nu de jagers op een hogere trap van ontwikkeling. *Howel* “de bodem ook bij jagers in een latere ontwikkelingsfase gemeenschappelijk eigendom van de stam of de clan is” (pg 69), treffen we in deze fase huisvesting voor massale groepen aan als een gemeenschappelijk woonplek voor de clans (pg 84) en we horen verder: “De uitgestrekte dammen en waterkeringen die Mackenzie in de rivieren van de Haidah zag en die naar zijn inschatting de arbeid van de gezamenlijke stam moet hebben vereist, stonden onder toezicht van de hoofdman zonder wiens toestemming niemand mocht vissen. Ze golden waarschijnlijk als eigendom van de gezamenlijke dorpsgemeenschap aan wie immers ook het ongedeelde viswater en de jachtgronden toebehoort.” (pg 87) *Maar* de roerende goederen hebben hier een zo grote omvang en betekenis aangenomen dat ondanks de gelijkheid van grondbezit zich een grote ongelijkheid wat betreft vermogen kan ontwikkelen” (pg 69) en “in de regel geldt het voedsel voor zover wij het kunnen zien, evenmin als gemeenschappelijk bezit als de overige roerende goederen. Men kan daarom de clanhuishouding maar in een zeer beperkte betekenis als een economisch gemeenschappelijke huishouding beschouwen.” (pg 88)

Richten we ons nu op de volgende, hogere trap van culturele ontwikkeling, op de veehouders die rondtrekken als nomaden. Daarover bericht *Grosse*: *Howel* “zelfs de meest rusteloze nomaden niet uitzwerven over onbegrensde verten en zich veeleer allemaal bewegen binnen een tamelijk vast omgrensd gebied dat als het eigendom van hun stamhoofd wordt beschouwd en dat vaak op haar beurt weer is verdeeld onder individuele aparte families” (pg 91) en verder: “Is de bodem in bijna het hele gebied waar de veeteelt wordt bedreven gemeenschappelijk bezit van de stam of de clan” (pg 96) en “Het land is weliswaar gemeengoed van alle clanleden en wordt als zodanig door de clan of haar vertegenwoordiger voor gebruik onder de verschillende families verdeeld”. (pg 128) *Maar* “Het land is niet het meest waardevolle bezit van de nomade. Zijn hoogste goed is zijn kudde en het vee is steeds (!) apart eigendom van de individuele familie. De veeteelt bedrijvende clan is nooit (!) een economische – of eigendomsgemeenschap geworden.”

Tot slot volgen de primitieve akkerbouwers. Hier wordt *weliswaar* voor het eerst toegegeven dat

de clan een volledig communistische economische gemeenschap is *maar*, ook hier volgt op de voet een “*maar*”, ook hier “ondergraaft de industrie de sociale gelijkheid” (Grosse spreekt van industrie, hij bedoelt natuurlijk warenproductie maar die weet hij daarvan niet te onderscheiden) en schept een apart eigendom aan roerend goed dat van een groter gewicht is dan het gemeenschappelijke bezit van de bodem en deze vernietigt. (pg 137/138) Ondanks dit gemeenschappelijke bezit van de grond “bestaat ook hier reeds de scheiding tussen rijken en armen”.**[76]**

Zo wordt het communisme gereduceerd tot een korte tussenfase in de economische geschiedenis die voor het overige met het privébezit begint en met het privébezit eindigt. Hetgeen te bewijzen was.

3

Om te bekijken wat de waarde van de schema's van Grosse is, richten we de aandacht maar allereerst direct op de feiten. We onderzoeken, ook al is het maar vluchtig, de manier van economisch huishouden van de meest primitieve volkeren. Welke zijn dat? Grosse noemt hen de “primitieve jagers” en zegt over hen: “De primitieve jagersvolken maken tegenwoordig maar een klein deel van de mensheid uit. Door hun gebrekkige en weinig opleverende vorm van productie zijn ze veroordeeld klein in aantal en cultureel armoedig te blijven en zijn ze overal teruggeweken voor grotere en sterkere volkeren zodat ze nu alleen nog in ontoegankelijke wouden en onvruchtbare woestijnen in leven proberen te blijven. Een groot deel van deze kimmervolle stammen behoren tot de dwergachtige rassen. Het zijn juist de zwaksten die in de strijd om het bestaan door de sterkeren naar cultuurvijandige omgevingen worden verdreven en daarmee tegelijkertijd tot culturele stilstand zijn veroordeeld. Desondanks treffen we echter nu nog in alle werelddelen, met uitzondering van Europa, vertegenwoordigers aan van deze oudste vorm van economische huishouding. Afrika herbergt een grote hoeveelheid kleine zelfstandige jagersvolken maar helaas weten we maar van een enkele daarvan, te weten de *Bosjesmannen* in de Kalahari steppe, (in Duits Zuidwest Afrika – *R.L.*) iets af. Het leven van andere pygmeeënstammen blijft nog verstopt in het duister van de oerwouden in Centraal-Afrika. Richten we de aandacht van Afrika nu naar het Oosten dan treffen we allereerst in de binnenlanden van Ceylon (gelegen op het zuidelijkste punt van het Oost-Indisch schiereiland – *R.L.*) het dwergachtig jagersvolk van de *Wedda*, verder op de eilandengroep Andamanen de *Mincopie*, in de binnenlanden van Sumatra de *Kubu* en in de bergachtige wildernissen op de Filippijnen de *Aeta*, drie stammen die wederom tot de kleine rassen behoren. Het Australisch continent werd voor de Europese bezetting in de volle breedte door primitieve jagersvolken bevolkt. En toen de oorspronkelijke bewoners in de laatste helft van de eeuw door de kolonisten uit het grootste gedeelte van het kustgebied waren verdreven, hielden zij toch nog stand in de woestijnen van de binnenlanden.

In Amerika tenslotte kan men van het diepe zuiden tot in het hoge noorden verspreid een heel aantal van de cultuurarmste groepen aantreffen. In de door regen en storm geteisterde woeste gebergten rond Kaap Hoorn (zuidelijkste puntje van Zuid-Amerika – *R.L.*) wonen de Vuurlanders die door meer dan één waarnemer voor de ellendigste en ruwste van alle mensen worden gehouden. Door de wouden van Brazilië trekken behalve de beruchte *Botokuden* ook nog veel jagershorden waarvan ons dankzij het onderzoek van Steinen in ieder geval de *Bororó*

meer bekend zijn geworden. Centraal Californië (aan de westkust van Noord-Amerika – *R.L.*) huisvest verschillende stammen die niet veel minder armzalig zijn dan de Australiërs.” [77]

Zonder Grosse nog verder te volgen, die raar genoeg ook de *Eskimo's* tot de meest primitieve volkeren rekent, willen we nu nog bij enkele van de boven opgesomde stammen zoeken naar sporen van een maatschappelijke planmatige organisatie van de arbeid. Richten we ons eerst eens op de *Australische* menseneters die zich volgens veel geleerden op de laagste trede van de beschaving bevinden die het menselijk geslacht op aarde tot stand heeft gebracht. Bij de *Australische* negers treffen we als eerste de reeds vermelde primitieve arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen aan. De laatsten zorgen hoofdzakelijke voor de plantaardige voedselvoorziening als ook voor hout en water, de mannen gaan op jacht en zorgen voor het vlees. Verder zien we hier het beeld van de maatschappelijke arbeid die een directe tegenstelling vormt met “het individuele zoeken naar voedsel” en ons tegelijk een bewijs geeft voor hoe in primitieve samenlevingen gezorgd wordt voor de benodigde inzet van alle vereiste arbeidskrachten, bijvoorbeeld: “Bij de stam *Chepara* wordt van alle mannen als ze niet ziek zijn, verwacht dat ze voor voedsel zorgen. Wanneer een man lui is en in het kamp blijft hangen, dan wordt hij door de anderen weggehoond en beschimpt. Mannen, vrouwen en kinderen verlaten het kamp vroeg in de morgen om voedsel te zoeken. Wanneer ze genoeg gejaagd hebben dragen mannen en vrouwen hun buit naar de dichtsbijzijnde beek waar vuur wordt gemaakt en het wild wordt geroosterd. Mannen, vrouwen en kinderen eten allemaal vriendschappelijk tezamen nadat de oudsten onder hen het voedsel onder allen gelijk hebben verdeeld. Na het eten brengen de vrouwen de restanten naar het kamp en de mannen jagen nog wat onderweg.” [78]

Nu wat meer over de productieplanning bij de *Australische* negers. Die is namelijk buitengewoon gecompliceerd en tot in details uitgewerkt. Iedere *Australische* stam bestaat uit een aantal groepen die elk zijn genoemd naar het bepaalde dier of de bepaalde plant die zij vereren en ze bezitten een afgegrensd stuk gebied binnen het totale gebied van de stam. Een bepaald gebied behoort bijvoorbeeld toe aan de kangoeroemannen, een ander aan de emoemannen, de emoe is een grote vogel die lijkt op een struisvogel, een derde aan de slangenmannen, de *Australische* negers eten ook slangen, enz. Deze “totems” zijn volgens verklaringen uit de meest recente wetenschappelijke onderzoeken, zoals we dat al eerder in een ander verband vermeld hebben, bijna uitsluitend dieren en planten die de *Australische* negers tot voedsel dienen. Elke groep heeft haar eigen opperhoofd die bij de jacht aanvoerder is en de leiding heeft. De dieren- of plantennamen en de daarbij horende cultus zijn geen lege vormen. Iedere groep *Australische* negers apart is daadwerkelijk verplicht voor het dierlijke of plantaardige voedsel waarvan zij de naam draagt te zorgen en het voortbestaan en de groei van deze voedingsbron te verzekeren. Elke groep doet dit niet alleen voor zich zelf maar vooral voor de *andere* groepen van de stam. Zo zijn bijvoorbeeld de kangoeroemannen verplicht om voor kangoeroevlees voor alle overige stamgenoten te zorgen, de slangenmannen moeten voor slangen zorgen, de rupsmannen voor een bepaalde rups die als delicatessen geldt en zo verder. Het is typerend dat dit alles omgeven en verbonden is met strenge religieuze gebruiken en grote ceremonieën. Zo is het bijvoorbeeld een algemene regel dat de leden van elke groep van hun eigen totemdier of -plant maar zeer weinig mogen eten maar dat ze daarentegen de anderen er wel van moeten voorzien. Een man van de slangengroep moet bijvoorbeeld wanneer hij een slang heeft gevangen, tenzij hij omkomt van de honger, het genot ervan versmaden maar deze daarentegen naar het kamp brengen voor de anderen. Evenzo zal een emoeman het vlees van de emoe maar heel matig, de eieren en het vet van de vogel echter, dat als geneesmiddel wordt

gebruikt, helemaal niet tot zich nemen maar het afgeven aan de stamgenoten. Anderzijds mogen de andere groepen het dier of de plant niet zonder de toestemming van de betreffende totemmannen bejagen of verzamelen en als voedsel gebruiken. Jaarlijks wordt door elke groep een feestelijke ceremonie gehouden die het doel heeft het nageslacht van het totemdier of van de totemplant, door gezang, gefluit en allerlei ceremonieel, te verzekeren waarna het vervolgens pas de andere groepen is toegestaan ervan te eten. Het opperhoofd bepaalt voor elke groep het tijdstip waarop de ceremonieën gehouden moeten worden en hij leidt ook de ceremonie. Dit tijdstip is direct verbonden met de productievoorwaarden. In Centraal Australië is er sprake van een lang jaargetijde van grote droogte waaronder het dier en de planten ernstig te lijden hebben en een korte regentijd waarna een toename van dierlijk leven en overvloedige plantengroei volgt. De meeste ceremonieën van de totemgroepen worden nu bij het naderen van het goede jaargetijde gehouden. Zelfs Ratzel beschouwde het nog als een “komisch misverstand” wanneer er gezegd werd dat de Australiërs zich noemen naar hun belangrijkste levensmiddelen. [79]

In de hierboven kort aangehaalde totemgroepen kan echter iedereen al op het eerste gezicht een bewust gevormde organisatie van maatschappelijke productie herkennen. De individuele totemgroepen zijn duidelijk niets anders dan de geleidingen van een omvangrijk systeem van arbeidsverdeling. Alle groepen gezamenlijk vormen een geordend, planmatig geheel en iedere groep op zich opereert heel geordend en volgens plan onder eenduidige leiding. Het feit echter dat dit productiesysteem onder religieuze vlag vaart, in de vorm van allerlei verboden spijzen, ceremonieën enz. zegt alleen al dat deze planmatige productie van een *oeroude datum* is, en dat vele eeuwen, ja zelfs duizenden jaren geleden deze vorm van organisatie bij de Australische negers al bestond zodat ze de tijd had om in een vaste vorm verknoopt te raken, dat ze tot geloofsartikelen werden voor geheimnisvolle verbanden terwijl het oorspronkelijk eenvoudigweg doelmatigheden betroffen gezien vanuit het standpunt van productie en behoefte aan voedsel. Deze door de Engelsen Spencer en Gillen ontdekte verbanden zijn ook door een andere geleerde, Frazer, bevestigd. Deze zegt bijvoorbeeld uitdrukkelijk: “We moeten hierbij in gedachten houden dat de verschillende totemgroepen in de totemistische samenleving niet geïsoleerd van elkaar leefden. Ze zijn tegelijkertijd ergens aanwezig, mengen zich onderling en oefenen hun magische krachten uit in het belang van de gemeenschap. In het oorspronkelijke systeem jaagden en doodden de kangoeroemannen, wanneer we ons niet vergissen, kangoeroes evenzogoed ten behoeve van alle andere totemgroepen als voor die van henzelf en zo zal het ook gesteld zijn geweest met de groep van de rupsentotem, de valkentotem en de andere totemgroepen. In het nieuwe systeem (in religieuze vorm – *R.L.*) waar het doden en eten van de totemdieren voor de mannen was verboden, gingen de mannen door met de productie van kangoeroes maar niet meer voor eigen gebruik. De emoemannen gingen door met het vergroten van de hoeveelheid emoes hoewel zij zelf niet meer mochten genieten van het emoevlees. De rups mannen zetten hun toverkunsten bij de voortplanting van de rupsen voort ook al waren deze lekkernijen nu alleen nog maar bestemd voor andere magen. [80] Met één woord: wat ons tegenwoordig voorkomt als een cultureel systeem was reeds in oeroude tijden een eenvoudig systeem van georganiseerde maatschappelijke productie met een vergaande vorm van arbeidsverdeling.

Kijken we nu naar de verdeling van de productie bij de Australische negers dan zien we een zo mogelijk nog verder doorgevoerd en gecompliceerd systeem. Elk gejaagd stuk wild, elk gevonden vogelei, ieder verzamelde hand vol vruchten wordt volgens vaste regels en plan aan deze of gene maatschappelijke geleiding voor consumptie toegewezen. Wat bijvoorbeeld door de vrouwen aan plantaardig voedsel wordt verzameld behoort aan hen en hun kinderen toe. De

jachtbuit van de mannen wordt volgens regels verdeeld die in elke stam weer anders maar bij alle stammen zeer ingrijpend zijn. Zo nam bijvoorbeeld de Engelse geleerde Howitt bij de bevolkingsgroepen in Zuidoost Australië, voornamelijk in het gebied Victoria, de volgende verdelingswijze waar: “Een man doodt een kangoeroe op een zekere afstand van het kamp. Twee andere mannen die hem begeleiden komen er echter niet meer toe om hem bij het doden van het dier te helpen. Ze zijn nogal ver van het kamp verwijderd en daarom wordt de kangoeroe geroosterd voordat die naar huis wordt gedragen. De eerste man steekt het vuur aan en de beide anderen snijden het wild in stukken, de drie mannen braden de ingewanden en eten die op. De verdeling daarvan gebeurt op de volgende wijze: de mannen 2 en 3 krijgen een dijbeen en de staart en een dijbeen met de helft van een heup omdat zij erbij waren en bij de verdeling meehielpen. Man 1 houdt de rest en brengt dat naar het kamp. De kop en de rug draagt zijn vrouw naar haar ouders en de rest is voor zijn ouders. Wanneer hij geen vlees heeft houdt hij nog een klein beetje voor zichzelf achter maar heeft hij bijvoorbeeld een opossum dan geeft hij alles weg. Wanneer zijn moeder vis heeft gevangen dan mag zij hem daarvan wat geven of zijn schoonouders *geven hem wat van hun deel*. Ook geven ze hem in zo’n geval de volgende morgen wat. *De kinderen worden in alle gevallen door de grootouders goed verzorgd.* **[81]**

In een stam gelden de volgende regels: van een kangoeroe houdt bijvoorbeeld degene die hem heeft neergelegd het lendenstuk, de vader de rug, de ribben, schouders en de kop, de moeder het rechter dijbeen, de jongere broer het linker voorbeen, de oudere zuster een stuk van de rug, de jongere het rechter voorbeen. De vader geeft de staart en een stuk van de rug door aan zijn ouders, de moeder geeft een gedeelte van het dijbeen en scheenbeen door aan haar ouders. Van een beer houdt de jager zelf de linkerribben, de vader krijgt de rechter achterpoot, de moeder de linker, de oudere broer de rechter voorpoot, de jongere de linker. De oudere zuster krijgt de rug, de jongste de lever. Het rechter ribstuk behoort toe aan een oom van vaderskant, een stuk uit de zijde aan een oom van moederskant en de kop gaat naar het kamp der jonge mannen. In een andere stam daarentegen wordt het gevonden voedsel altijd gelijk onder alle aanwezigen verdeeld. Wordt er bijvoorbeeld een walibi, een klein soort kangoeroe, neergelegd en zijn er bijvoorbeeld tien of twaalf leden van de stam bij, dan krijgt ieder een deel van het dier. Geen enkele van hen raakt het dier of een stuk daarvan aan voordat hem zijn deel door degene die het dier heeft omgelegd is gegeven. Is degene die het dier heeft omgelegd toevallig niet aanwezig terwijl het wordt geroosterd, dan raakt niemand het aan voordat hij terug is gekomen en het verdeelt. De vrouwen krijgen even grote stukken als de mannen en de kinderen worden zorgvuldig door de beide ouders bedacht. **[82]** Ook deze verschillende manieren van verdelen, die voor elke stam weer anders zijn, verraden daarbij hun oeroude traditionele karakter, welke zich voordoet in rituelen en die in spreuken is vervat. **[83]** Daarin komt tot uitdrukking de misschien duizendjarige traditie die voor elke generatie als iets uit de overlevering, als een onverbreekelijke regel geldt en waaraan men zich streng houdt. Dit systeem toont voor alles op tweeërlei wijze heel duidelijk dat bij de Australische negers, deze misschien wel het allermeest achtergebleven mensensoort, niet alleen de productie maar ook de consumptie als een gemeenschappelijke, maatschappelijke zaak volgens een plan is georganiseerd en dat dit plan duidelijk de verzorging en zekerheid van alle leden van de gemeenschap op het oog heeft en ook rekening houdt met niet alleen de behoefte aan voedsel maar ook met de prestatiemogelijkheden. Onder alle omstandigheden en voor alles wordt er voor de oude mensen gezorgd en deze op hun beurt zorgen, evenals de moeder, voor de kleine kinderen. Op die manier is het hele economisch leven van de Australiërs, de productie, de arbeidsverdeling, de verdeling van de levensmiddelen, op strenge wijze volgens plan georganiseerd en sinds oeroude tijden in vaste regels gegoten.

Na Australië richten we nu onze aandacht op Noord-Amerika. Hier wekken in het westen de spaarzame resten van de indianen die op het eiland Tiburon in de golf van Californië en op de smalle strook van het aangrenzende vaste land wonen onze bijzondere interesse dankzij hun geïsoleerde bestaan en hun vijandigheid tegenover vreemdelingen waardoor zij hun oeroude zeden en gewoonten in meest zuivere vorm hebben kunnen behouden. In het jaar 1895 werd er door geleerden uit de Verenigde Staten een expeditie ondernomen om onderzoek te doen naar deze stam en de resultaten daarvan zijn ons door de Amerikaan MacGee schilderachtig beschreven. Volgens dit onderzoek valt de stam van de Seri-indianen – want zo heet dit nog slechts zeer spaarzaam bestaande volkje – uiteen in vier groepen waarvan ieder naar een dier is genoemd. De twee belangrijkste zijn de Pelikaangroep en de Schildpaddengroep. De gebruiken, zeden en regels van deze groepen met betrekking tot hun totemdier worden streng geheim gehouden en waren bijna niet overdraagbaar. Wanneer we echter tegelijkertijd vernemen dat het voedsel van deze indianen hoofdzakelijk bestaat uit pelikaanvles, schildpadden, vissen en andere zeedieren en wanneer we ons het hiervoor beschreven systeem van totemgroepen bij de Australische negers in herinnering brengen, dan kunnen we wel met enige zekerheid aannemen dat ook bij de indiaanse burens in Californië de geheimzinnige cultus van de totemdieren en de indeling van de stam in de daarbij horende groepen niets anders voorstelt als een overblijfsel van een oeroud, streng georganiseerd productiesysteem met een arbeidsverdeling die in religieuze symbolen verknoot is. Daarin worden wij bevestigd door het gegeven dat de hoogste beschermheilige van de Seri-indianen de pelikaan is. Deze vogel is het echter tegelijk ook die juist de basis vormt van het economisch bestaan van de genoemde stam. Pelikaanvles is hoofdvoedsel, pelikaanhuiden dienen als kleding, als deken, als schild, als belangrijkste ruilmiddel met vreemden. De belangrijkste arbeidsactiviteit van de Seri, de jacht, is nu tot op de dag van vandaag streng geregeld. Zo is bijvoorbeeld de jacht op pelikanen een goed georganiseerde gemeenschappelijke onderneming met een “op zijn minst een half-ceremonieel karakter”. De jacht op pelikanen mag alleen in bepaalde perioden plaatsvinden en wel zo dat tijdens de broedtijd de vogels gespaard worden opdat hun nageslacht verzekerd blijft. “De slachtpartij (het massaal afslachten van de slome dieren biedt weinig moeilijkheden – *R.L.*) wordt gevolgd door een groot eetfeest waarbij de halfverhongerde families de weke delen in het donker verslinden en lawaaiig feesten tot de slaap hen overvalt. De volgende dag zoeken de vrouwen de kadavers uit waarvan het gevederte het minst beschadigd is en stropen de huiden er zorgvuldig af.” [84] Het feest duurt meerdere dagen en verschillende ceremonieën zijn ermee verbonden. Dat “grote vreetfeest” dus, dat “verslinden in het donker” en daarbij ook het lawaai, dat professor Bücher vast en zeker als een teken van zuiver dierlijk gedrag zou hebben bestempeld, is in werkelijkheid – juist het ceremoniële karakter bevestigd dat voor ons voldoende – zeer goed georganiseerd. Met de jachtpartij volgens een plan is namelijk ook een strenge regulering van de verdeling en van de consumptie verbonden. Het gezamenlijk eten en drinken speelt zich in een bepaalde volgorde af. Eerst komt het opperhoofd, die ook de leider van de jacht is, aan de beurt, dan de overige krijgers in een door de leeftijd bepaalde volgorde, dan volgt de oudste vrouw en na haar de dochter in volgorde van leeftijd, en tot slot de kinderen in volgorde van leeftijd waarbij de meisjes, vooral wanneer zij de huwbare leeftijd naderen, uit zorgzaamheid van de vrouwen zekere voordelen genieten. “Ieder lid van de familie of de clan kan aanspraak maken op de noodzakelijke voeding en kleding en het is zaak van ieder ander persoon om erop toe te zien dat in deze behoefte wordt voorzien. De mate waarin dit een verplichting is heeft deels te maken met verwantschap zodat dezelfde .... bij de volgende persoon begint, voornamelijk is het echter de rang en de verantwoordelijkheid binnen de groep, gewoonlijk equivalent met de leeftijd, die maatgevend is. Het is de plicht van de eerste persoon bij een maaltijd om ervoor te zorgen dat voor de onder hem staanden genoeg overblijft en deze

verplichting daalt dan op dezelfde wijze af naar beneden dat zelfs voor de belangen van de hulpeloze kinderen wordt gezorgd.”[85]

Van *Zuid-Amerika* hebben we de getuigenis van professor Von den Steinen over de wilde indianenstam van de Bororó in Brazilië. Ook hier is vooral overheersend de typische arbeidsverdeling van vrouwen die voor het plantaardig voedsel zorgen, met puntige stokken naar wortels zoeken, heel handig in een palmboom klimmen, noten verzamelen, kokosnoten uit de toppen snijden, vruchten verzamelen en dergelijke. De vrouwen bereiden ook het plantaardig voedsel en ze vervaardigen ook de potten en pannen. Wanneer de vrouwen thuiskomen geven ze de vruchten aan de mannen etc. en krijgen wat er overblijft van het vlees. De verdeling en consumptie is streng gereguleerd. “Ook al verhindert de etiquette de Bororó geenszins ...” zegt Von der Steinen, “om samen te eten, toch hebben ze andere bijzondere gebruiken die duidelijk aantonen dat stammen die aangewezen zijn op een karige jachtbuit zich op de een of andere wijze middelen moeten zien te verschaffen om onenigheid en ruzie bij de verdeling te voorkomen. Zo bestond allereerst de zeer opmerkelijke regel: *Niemand roostert het wild dat hij zelf heeft geschoten maar geeft het aan een ander om te roosteren!* Dezelfde voorschriften gelden voor kostbare huiden en tanden. Wanneer een jaguar wordt gevangen wordt er een groot feest gevierd. Het vlees wordt gegeten, *de huid en de tanden krijgt de jager echter niet*, maar ... de naaste verwante van de indiaan of de indiaanse die het laatst gestorven is. De jager wordt *geëerd*, hij krijgt van iedereen Ararasveren (het meest voorname sierraad van de Bororó – R.L.) ten geschenke en de met Oassú-strepen versierde boog. De belangrijkste maatregel echter die onvrede moet voorkomen, heeft te maken met het beroep van medicijnman”[86] of zoals Europeanen in zulke gevallen plegen te zeggen, tovenaar of priester. Deze moet bij het omleggen van elk dier erbij zijn, vooral moet hij echter elk omgelegd dier en ook de plantaardige kost steeds door middel van een bepaalde ceremonie vrijgeven voor verdeling en gebruik. De jacht vindt op bevel en onder leiding van het opperhoofd plaats. De jonge en ongetrouwde mannen wonen gezamenlijk in het “mannenhuis”, waar ze gezamenlijk werken, wapens, gereedschappen en sieraden maken, spinnen, worstelwedstrijden houden en ook gezamenlijk onder strenge tucht en orde, eten, zoals we dat eerder reeds hebben vermeld. “Een groot verlies” zegt Von der Steinen, “treft de familie waarin een lid ervan *sterft*. Want alles wat de overledene gebruikte wordt verbrand, in de rivier geworpen of in een mandje verpakt, opdat hij in geen geval aanleiding heeft om terug te komen. De hut is dan volledig leeggehaald. Alleen de achterblijvers krijgen nieuwe spullen, men maakt pijlen en bogen voor hen, en zo wil het gebruik, dat wanneer een jaguar wordt gedood de huid aan de broer van de *het laatst gestorven vrouw* of aan de oom van *de laatst gestorven man* wordt gegeven.”[87] Zo heerst er ook zowel bij de productie als bij de verdeling een strak omschreven plan en maatschappelijke organisatie.

Wanneer we het Amerikaanse vasteland tot in het diepste zuidelijke puntje doorkruisen dan treffen we daar één van de meest primitieve natuervolken, de *Vuurlanders*, de bewoners van de in het puntje van Zuid-Amerika gelegen onherbergzame eilandengroep waarover de eerste berichten ons zijn overgeleverd in de 17e eeuw. In het jaar 1698 is op initiatief van Franse zeerovers die in de Zuidzee jarenlang hun praktijken hebben uitgevoerd, een expeditie naar de Zuidzee gestuurd. Van één van de ingenieurs die daaraan heeft deelgenomen, is een dagboek overgeleverd welk het volgende beknopte bericht bevat: “Iedere familie, dat wil zeggen vader, moeder en kinderen die nog niet getrouwd zijn, heeft haar piroge, een bootje gemaakt van boomschors, waarmee zij alles vervoeren wat ze nodig hebben. Daar waar de nacht hen overvalt leggen zij zich te slapen. Is daar geen geschikte hut beschikbaar dan maken ze er een... In het midden daarvan stoken ze een klein vuurtje waaromheen ze door elkaar heen op het gras liggen.

Wanneer ze honger krijgen roosteren ze mosselen die de oudste onder hen in gelijke delen verdeeld. De belangrijkste bezigheid van de mannen en hun plicht bestaat uit het inrichten van de hut, de jacht en de visvangst. Op de vrouwen rust de taak om te zorgen voor de boten en voor mosselen. Ze maken jacht op de walvis op de volgende manier: ze gaan met vijf of zes kano's gezamenlijk de zee op en wanneer ze er een hebben gevonden achtervolgen ze hem, harpoeneren die met grote pijlen waarvan de punt gemaakt van een knoest of van steen heel kundig geslepen is ... Wanneer ze een dier of een vogel geschoten hebben, of vissen en mosselen, wat hun gewone dagelijkse voedsel is, gevangen hebben, verdelen ze die onder alle families waarbij ze dat op ons voor hebben dat ze bijna al hun gezamenlijke levensmiddelen in gemeenschappelijk bezit hebben. **[88]**

Van Amerika richten we ons op Azië. Hier doet ons over de dwergstammen der *Mincopie* op de eilandengroep der Andamanen, in de Golf van Bengalen, de Engelse onderzoeker E.H. Man, die elf jaar bij hen heeft doorgebracht en tot nauwkeuriger kennis is gekomen als geen enkele andere Europeaan voor hem eerder, het volgende verslag: De *Mincopie* bestaan uit negen stammen, iedere stam is weer verdeeld in een groter aantal kleinere groepen van 30-50, maar vaak ook bestaande uit wel 300 personen. Elk van die groepen heeft een voorman, ook de hele stam heeft een opperhoofd die boven degenen uit de aparte groepen staat. Toch is zijn autoriteit maar zeer beperkt, ze bestaat hoofdzakelijk uit het organiseren van bijeenkomsten van de gezamenlijke gemeenschappen die tot zijn stam behoren. Hij is aanvoerder bij de jacht, bij de visvangst en op zwerftochten en hij beslecht ook de onderlinge twisten. Binnen elke gemeenschap bestaat gezamenlijke arbeid en ook een arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. De mannen leggen zich toe op de jacht, de visvangst, het zorgen voor honing, het maken en repareren van de boten, de bogen, de pijlen en andere gereedschappen, de vrouwen zorgen ervoor dat er hout en water voorradig is als ook plantaardig voedsel, ze maken sieraden en ze koken. Het is de plicht van alle mannen en vrouwen die thuis blijven om te zorgen voor de kinderen, de zieken en de ouderen en om het vuur in de verschillende hutten te onderhouden. Ieder die in staat is om te werken is verplicht om voor zichzelf en de gemeenschap te werken en ook is het gebruik om ervoor te zorgen dat er steeds een voorraad voedsel aanwezig is om als het zo uitkomt vreemdelingen die langs komen te kunnen ontvangen. De kleine kinderen, de zwakken en de ouden van dagen zijn speciaal onderwerp van algemene voorzorg en het vergaat hen wat betreft de bevrediging van hun dagelijkse behoeften nog beter als de overige leden van de gemeenschap.

Wat betreft het nuttigen van de maaltijden bestaan er bepaalde regels. Een getrouwde man mag alleen met andere getrouwde mannen of vrijgezellen samen eten doch nooit met andere vrouwen als die, die tot zijn eigen huishouding behoren, of het moet zijn dat hij reeds op vergevorderde leeftijd is. De ongetrouwde mensen nuttigen de maaltijd afzonderlijk, jongens en meisjes gescheiden van elkaar.

Het bereiden van het eten is gewoonlijk de taak van de vrouwen waar zij tijdens de afwezigheid van de mannen voor moeten zorgen. Worden ze echter door de zorg voor hout en water buitengewoon in beslag genomen, zoals dat op feestdagen of bij een overvloedige opbrengst van de jacht het geval kan zijn, dan zorgt een man voor het eten en wanneer de maaltijd voor de helft klaar is verdeelt hij die onder de aanwezigen en laat aan hen de verdere toebereiding over die dan op hun eigen vuurplaatsen moet plaatsvinden. Is het opperhoofd aanwezig dan krijgt hij het eerst te eten en wel het leeuwendeel, vervolgens komen de mannen aan de beurt en daarna achtereenvolgens de vrouwen en de kinderen. Wat er dan overblijft is voor degenen die het eten

verdeeld heeft.

Bij het maken van wapens, gereedschappen en andere spullen leggen de Mincopie gewoonlijk een opmerkelijk uithoudingsvermogen en een grote inzet aan den dag waar zij zich urenlang moeizaam bezig kunnen houden met de bewerking van een stuk ijzer met een stenen hamer, om daarvan een speer of pijlpunt te maken of wanneer ze bezig zijn om de vorm van een boog te verbeteren en zulk soort dingen meer. Ze houden zich met dit werk bezig zelfs dan wanneer er geen directe of toekomstige noodzaak daarvoor aanwezig is die hen tot deze inspanning zou kunnen aanzetten. Van zelfzuchtigheid kan men hen niet verdenken, zo wordt er van hen gezegd, want zij schenken, wat als benaming natuurlijk een Europees misverstand is omdat het een vorm van “verdelen” is, vaak het beste van wat zij bezitten aan anderen en behouden voor hun eigen gebruik geenszins voorwerpen van betere kwaliteit, en evenmin maken zij betere voor zichzelf.**[89]**

De reeks bovenstaande voorbeelden willen we nog besluiten met een steekproef uit het leven van de wilden in Afrika. Hier geven de kleine *Bosjesmannen* in de Kalahari woestijn gewoonlijk een voorbeeld dat van het meest achtergebleven zijn en een diepste achterlijkheid wat betreft de menselijke beschaving. Over de Bosjesmannen berichten Duitse, Engelse en Franse onderzoekers gelijkluidend dat zij in groepen, horden, leven die een gemeenschappelijk economisch leven leiden. Bij die kleine bendes heerst volledige gelijkheid wat betreft levensmiddelen, wapens e.d. Het voedsel dat zij op hun zwerftochten vinden wordt in zakken verzameld welke in het kamp worden gelegd. “Daaruit komt dan nu” vertelt de Duitser Passarge, “de oogst van de dag uit tevoorschijn: wortels, knollen, vruchten, rapen, neushoornvogels, brulkickers, schildpadden, sprinkhanen, en zelfs slangen en leguanen.”**[90]** De buit wordt dan met alle anderen onder elkaar verdeeld. “Het systematisch verzamelen van plantaardig voedsel zoals bijvoorbeeld vruchten, wortels, knollen en zo, evenals kleine dieren is zaak van de vrouwen. Ze moeten de horde van dergelijke voorraden voorzien en de kinderen helpen hen daarbij. Ook de man brengt wel veel mee wat hij zo onderweg tegenkomt maar het verzamelen is voor hem maar bijzaak. De taak van de man is voor alles de jacht.”**[91]** De opbrengst van de jacht wordt door de horde tezamen verorberd. Ook voor rondzwervende Bosjesmannen van bevriende hordes wordt aan het gezamenlijk vuur een plaats en voedsel ingeruimd. Passarge, als goede Europeaan met een door de burgerlijke maatschappij geschoolde kijk op de zaken, ontwaart meteen in deze “overdreven deugdelijkheid” waarmee de Bosjesmannen alles tot op de laatste restjes met elkaar delen een oorzaak van hun cultureel onvermogen!**[92]**

Zo blijkt ons nu dat de primitiefste volkeren en wel juist diegene die het verst afstaan van vaste nederzettingen en akkerbouw, die in zekere zin aan het begin staan van de keten van economische ontwikkeling, voor zover ons dat uit directe waarneming bekend is, een heel ander beeld laten zien van de onderlinge verhoudingen als dat het geval is bij de schema's van de heer Grosse. Niet “verspreid zijn” en “apart huishouden” maar strak geregelde economische gemeenschappen met typische kenmerken van een communistische organisatie zien we daarentegen overal. Dit slaat dan op de “primitieve jagers”. Voor de meer “ontwikkelde jagers” volstaat het beeld van de claneconomie bij de Irokezen zoals die door Morgan uitvoerig en indringend is beschreven. Maar ook de veeboeren leveren voldoende materiaal om de boude beweringen van de leugens van Grosse te loochenstraffen.**[93]** De markgenootschappen die akkerbouw bedrijven zijn niet de enige maar alleen de hoogst ontwikkelde, niet de eerste maar de laatste oercommunistische organisatie die we in de economische geschiedenis aantreffen. Zij is zelf niet een product van de akkerbouw maar van de onmetelijk lange traditie van het

communisme die eraan voorafgegaan is, die in de schoot van de gentil organisatie geboren, uiteindelijk in de akkerbouw is toegepast, daar juist een niveau heeft bereikt die voor haar eigen ondergang heeft gezorgd. De feiten bevestigen dus het schema van Grosse niet. Vragen we nu naar een verklaring voor het merkwaardige fenomeen van dit communisme dat midden in de economische geschiedenis opduikt om dan spoedig weer onder te duiken, dan voorziet ons de heer Grosse van geestrijke “materialistische” verklaringen: “We hebben hier inderdaad gezien dat de clan bij de primitieve akkerbouwers vooral daarom zoveel meer aan inhoud en kracht heeft gewonnen als dat bij volkeren met andere culturele gewoonten het geval is, omdat zij hier allereerst als een woon- bezit- en economische gemeenschap optreedt. Dat zij zich hier echter op deze wijze heeft ontwikkeld, wordt wederom weer verklaard uit de aard van de primitieve akkerbouweconomie die mensen verenigt terwijl de jacht en de veeteelt mensen verspreid.” [94] De ruimtelijke “vereniging” of “verspreiding” van de mensen bij de arbeid beslist er dus over of communisme of privébezit de overheersende vorm is. Jammer dat heer Grosse vergeten heeft ons erover in te lichten waarom in wouden en weiden, waarin men zich het gemakkelijkste verspreid, juist het langst, hier en daar tot op de dag van vandaag, gemeenschappelijk bezit is blijven bestaan terwijl de akkers, waarop men zich “verenigt” het vroegst zijn overgegaan op privébezit. En verder, waarom heeft de vorm van productie die nog het meest in de hele economische geschiedenis de mensen “verenigt”, de moderne grootindustrie, over het algemeen niet een gemeenschappelijke vorm van eigendom maar juist de meest uitgesproken vorm van privaat eigendom voort gebracht.

Het is duidelijk dat het “materialisme” van Grosse er weer een bewijs van is dat het niet volstaat om van “productie” en de betekenis daarvan voor het totale maatschappelijk leven te spreken om op materialistische wijze naar de geschiedenis te kijken omdat namelijk zonder haar andere kant, het revolutionaire ontwikkelingsdenken, het historisch materialisme verwordt tot een ruwe en plumpe houten kruk in plaats van zoals bij Marx het geval was, een geniale vlucht van de onderzoekende geest. Boven alles laat het echter zien dat de heer Grosse die van productie en haar vormen zoveel heeft te zeggen, van een fundamenteel begrip van de productieverhoudingen niet veel kaas gegeten heeft. We hebben al gezien dat hij allereerst onder productievormen zulke zuiver uiterlijke kenmerken verstaat als de jacht, veeteelt of akkerbouw. Om nu in het kader van deze “productievormen” de vraag te stellen van welke eigendomsvorm er sprake is, dat wil zeggen of het gaat om gemeenschappelijk bezit, familie- of privébezit en aan wie het eigendom toevalt, onderscheidt hij zulke categorieën als “grondbezit” aan de ene kant en “bewegende have” aan de andere kant. Wanneer hij opmerkt dat er sprake is van verschillende eigendomsvormen dan vraagt hij zich af wat belangrijker is, de “bewegende have” of de “onroerende goederen”, het grondbezit. Al naar gelang van wat de heer Grosse “belangrijk” vindt, beschouwt hij als doorslaggevend voor de eigendomsvorm van de samenleving. Zo onderscheidt hij bijvoorbeeld dat bij de meer ontwikkelde vormen van de jacht “de bewegende have reeds een zo grote betekenis heeft verworven” dat zij belangrijker is dan het grondbezit, en omdat de roerende goederen, zoals de voedingsmiddelen, privébezit is, ziet Grosse hier, ondanks dat er sprake is van een uitgesproken vorm van gemeenschappelijk bezit van de grond en de bodem, geen vorm van communistische economie.

Nu hebben zulke aspecten als puur uiterlijk kenmerken als bewegende en onbeweeglijke have, voor de productie niet de minste betekenis en staan ongeveer op hetzelfde niveau als andere aspecten die Grosse onderscheidt zoals bij familievormen in mannen- en vrouwenheerschappij of bij productievormen in verspreide of verenigde werkvormen. De “bewegende have” kan bijvoorbeeld bestaan uit voedingsmiddelen of grondstoffen, uit sieraden en culturele

voorwerpen of uit gereedschappen. Het kan voor eigen gebruik van de gemeenschap of voor de ruil gemaakt worden. Of er sprake is van het een of van het ander kan voor de productieverhoudingen van heel verschillende betekenis zijn. In het algemeen beoordeelt Grosse de productie- en eigendomsverhoudingen van volken, en hierin is hij een typische vertegenwoordiger van de hedendaagse burgerlijke wetenschap, naar de voedingsmiddelen en andere consumptiegoederen in algemene zin die worden gebruikt. Neemt hij waar dat de consumptiegoederen door het individu in bezit worden genomen en worden verbruikt dan is dat voor hem het bewijs dat er sprake is van de heerschappij van het “particulier eigendom” bij het gegeven volk. Dit is typisch de manier waarop tegenwoordig het bestaan van het oercommunisme “wetenschappelijk” wordt weerlegd.**[95]**

Volgens dit diepzinnig standpunt is een gemeenschap van bedelaars, zoals men die in de Oriënt heel vaak aantreft, die de milde gaven op één hoop gooit en gezamenlijk consumeert, of een dievenbende die solidair gezamenlijk de buit verdeelt, een “communistische economische gemeenschap” in zuivere vorm. Daarentegen kan een markgemeenschap welk de grond en de bodem in gemeenschappelijk bezit heeft en gezamenlijk bewerkt, maar de vruchten ervan in familieverband consumeert, iedere familie op zijn eigen stukje land, een “economische gemeenschap slechts in zeer beperkte zin” genoemd worden. Kortom, het doorslaggevende kenmerk voor het karakter van de productie is volgens deze opvatting het eigendomsrecht van de consumptiemiddelen en niet van de productiemiddelen, dat wil zeggen de voorwaarden van verdeling en niet die van productie. Hier hebben we een kardinaal punt bereikt betreffende de algemeen economische kijk op de werkelijkheid die voor het begrip van de hele economische geschiedenis van fundamentele betekenis is. Laten we nu de heer Grosse maar aan zijn lot overlaten en onze aandacht richten op deze kwestie in het algemeen.

Wie begint aan een studie van de economische geschiedenis, wie de verschillende vormen wil leren kennen waarin de economische verhoudingen van de maatschappij in hun historische ontwikkeling zich hebben gemanifesteerd moet in ieder geval voor zichzelf duidelijk maken welk kenmerk van de economische verhoudingen hij als toetssteen en tot maatstaf van deze ontwikkeling zal nemen. Om in de veelheid van verschijningen op een bepaald gebied de weg te vinden en vooral om de historische ontwikkelingsgang in de opeenvolgende fases in beeld te krijgen, is het nodig om duidelijk voor ogen te hebben welk moment in zekere zin de spil is waarom alles draait. Morgan heeft bijvoorbeeld als maatstaf en toetssteen van de geschiedenis van de beschaving en het niveau ervan voor een heel bepaald moment gekozen in de ontwikkeling van de productietechniek. Hij heeft daarmee inderdaad om zo te zeggen het totale culturele bestaan van de mensheid bij de wortel aangepakt, haar wortels blootgelegd. Voor ons doel, voor de economische geschiedenis, voldoet de maatstaf van Morgan echter niet. De techniek van de maatschappelijke arbeid toont nauwkeurig het op een bepaald moment bereikte niveau van beheersing van de natuurlijke omgeving door de mensen. Elke stap in de vervolmaking van de productietechniek is tegelijk een stap in de onderwerping van de fysieke natuur door de menselijke geest en om die reden een stap in de ontwikkeling van de algemeen menselijke beschaving. Wanneer we echter specifiek de vormen van productie in de samenleving onderzoeken dan is voor ons de verhouding van de mensen tot de natuur niet voldoende, ons

interesseert dan in eerste instantie een andere aspect van de menselijke arbeid, hoe de mensen zich bij de arbeid *tot elkaar* verhouden, dat wil zeggen ons interesseert niet de techniek van de productie maar de maatschappelijke organisatie. Het is voor de trap van beschaving van een primitief volk zeer kenmerkend wanneer we weten dat dit volk pottenbakkersschijven kent en pottenbakkerij bedrijft. Morgan neemt deze belangrijke stap voorwaarts in de techniek als markeringspunt van een gehele cultuurperiode, die hij als een overgang van wildernis naar barbarij omschrijft. Over de vorm van productie kunnen we op basis van de aangevoerde gegevens nog zeer weinig zeggen. Daarvoor zouden we eerst een hele reeks van omstandigheden moeten weten, zoals bijvoorbeeld wie in die samenleving het ambacht van pottenbakker uitoefent, of alle leden van de maatschappij of slechts een deel daarvan, misschien een geslacht, de vrouwen, de gemeenschap van potten voorziet, of de gefabriceerde producten van de pottenbakkerskunst alleen voor het eigen gebruik van de maatschappij, een dorp bijvoorbeeld, gebruikt worden of ook voor de ruil met anderen dienen, of ieder persoon die aan pottenbakken doet, de producten alleen voor zichzelf gebruikt of dat de gezamenlijk geproduceerde dingen in het algemeen alle leden van de maatschappij dienen.

Het is duidelijk dat er allerlei maatschappelijke relaties zijn die het karakter van de vorm van productie in een samenleving kunnen bepalen: de verdeling van de arbeid, de verdeling van de producten onder de consumenten, de ruil. Maar al deze aspecten van het economisch leven worden zelf bepaald door een doorslaggevende factor van de productie. Dat de verdeling van producten als ook de ruil zelf slechts gevolgen kunnen zijn is op het eerste gezicht verhelderend. Opdat producten onder consumenten verdeeld of geruild kunnen worden moeten ze voor alles eerst geproduceerd zijn. De productie zelf is daarom het eerste en belangrijkste moment van het economisch leven in een samenleving. Bij het productieproces is echter beslissend in welke verhoudingen de werkenden staan tot hun productiemiddelen. Elke arbeid vereist bepaalde grondstoffen, een bepaalde werkplaats en dan ook bepaald gereedschap. We weten al hoe groot de betekenis is van de werktuigen van de arbeid en de productie ervan in het leven van de menselijke maatschappij. De menselijke arbeidskracht wordt daaraan toegevoegd om met deze werktuigen en de andere dode productiemiddelen de arbeid te verrichten om de voor het leven van de maatschappij benodigde consumptiemiddelen in de meest brede zin te produceren. De verhouding nu van de werkende mens tot zijn productiemiddelen is de eerste vraag bij de productie en de doorslaggevende factor. We bedoelen hier niet de *technische* verhouding, niet de meer of mindere volmaaktheid van het productiemiddel waarmee de mensen werken, niet de aard en wijze waarop zij bij de arbeid handelen. Wij bedoelen hier de *maatschappelijke* verhouding van de menselijke arbeidskracht en de dode productiemiddelen, namelijk de vraag *aan wie de productiemiddelen toebehoren*. In de loop der tijd is deze verhouding vele malen veranderd. Elke keer veranderde daarmee echter ook het hele karakter van de productie, de vorm van de arbeidsverdeling, de verdeling van de productie, de richting en de omvang van de ruil en tenslotte het gehele materiële en geestelijke leven van de maatschappij. Al naar gelang de werkenden hun productiemiddelen gezamenlijk of ieder voor zich in bezit hebben of helemaal niet bezitten, maar omgekeerd tezamen met de productiemiddelen zelf als productiemiddel eigendom zijn van niet-werkenden of als onvrijen aan de productiemiddelen vastgeketend zitten of als vrijen die geen productiemiddelen bezitten gedwongen zijn hun arbeidskracht als productiemiddel te verkopen, hebben we te maken met een communistische vorm van productie of met kleine pachtboeren en ambachtslieden of een slaveneconomie of een op horigheid gebaseerde feodale economie of tot slot een kapitalistische economie met loonarbeid. En elk van deze vormen van economie heeft haar eigen specifieke manier van arbeidsverdeling, van de verdeling van producten, van ruil, van sociaal, juridisch en geestelijk leven.

Het is voldoende in de economische geschiedenis van de mensen dat de verhouding tussen werkenden en productiemiddelen radicaal verandert opdat elke keer ook alle andere aspecten van het economische, politieke en geestelijke leven zich radicaal veranderen, opdat er een geheel nieuwe samenleving ontstaat. Er bestaat weliswaar tussen al deze aspecten van het economisch leven van de maatschappij een continue wisselwerking. Niet alleen de verhouding van de arbeidskracht tot de productiemiddelen beïnvloedt de arbeidsverdeling, de verdeling van de producten en de ruil maar deze werken op hun beurt ook in op de productieverhoudingen. Maar de aard van de inwerking is een andere. De in elk economisch stadium heersende vorm van arbeidsverdeling, verdeling van rijkdommen, met name de ruil, kan de verhouding tussen arbeidskracht en productiemiddelen waaruit zij zelf zijn voortgekomen, steeds weer ondergraven. Haar vorm wordt echter pas dan veranderd wanneer in de verouderd geworden verhouding tussen arbeidskracht en productiemiddel een radicale omwenteling, een formele revolutie heeft plaatsgevonden. Zo vormen historische omwentelingen in de verhoudingen van arbeidskracht en productiemiddelen de zichtbaar grote mijlpalen in het verloop van de economische geschiedenis, ze geven de natuurlijke tijdperken weer in de economische gang van de menselijke samenleving.

Hoe belangrijk het voor het begrijpen van de economische geschiedenis is om een duidelijk beeld te hebben van wat wezenlijk is in deze geschiedenis en het te onderscheiden van wat niet wezenlijk is, toont een poging tot gebruik van een dergelijke indeling van de economische geschiedenis aan die tegenwoordig het meest gangbaar en populair is in de burgerlijke economie in Duitsland. We doelen hier op de indeling van professor Bücher. In zijn “Die Entstehung der Volkswirtschaft” legt professor Bücher uit hoe belangrijk een juiste indeling van de economische geschiedenis in tijdperken is voor een goed begrip ervan. Met een bevlogenheid hem eigen begint hij niet eenvoudigweg met deze vraag om ons het werk van zijn logisch onderzoeken te tonen maar hij bereidt ons eerst voor, om ervoor te zorgen dat we zijn werk op de juiste waarde zullen schatten, door zich in alle behaaglijkheid uit te weiden over de ontoereikendheid van al zijn voorgangers. “De eerste vraag”, zegt hij, “die elke algemeen econoom die de economie van een volk in een periode die ver in het verleden ligt, moet stellen zal moeten zijn: Is de economie een *volkshuishouding*, zijn de vormen die zij aanneemt wezenlijk gelijk aan die welke onze huidige markteconomie aanneemt of verschillen die daar op essentiële punten van? Deze vraag kan echter alleen beantwoord worden wanneer men het niet versmaadt de economische verschijnselen uit het verleden met dezelfde middelen van begripsmatige indeling, van een logisch deductief redenerende werkwijze, te onderzoeken, welke zich bij de huidige economie in handen van de meesters van de oude “abstracte” algemene economie zo glansrijk heeft bewezen.

Men zal de nieuwe “historische” school niet voor het verwijt kunnen behoeden dat zij in plaats van met dergelijke onderzoeksmethoden door te dringen tot de essentie van vroegere economische tijdperken, bijna ongezien de gewone, van de verschijnselen van de moderne *volkshuishoudingen* afgeleide abstracte categorieën op het verleden toepast of dat zij aan de markteconomische begrippen zo lang heeft zitten sleutelen totdat die zo goed en zo kwaad als het gaat toepasbaar leken op alle economische perioden ... Nergens is dat duidelijker te zien als bij de manier waarop men de verschillen tussen de huidige economische orde van de beschaafde volkeren zet tegenover de volkshuishouding uit vroegere tijden of die van cultuurarme volkeren. Dat gebeurt door het formuleren van *ontwikkelingsfasen*, waarmee men met behulp van een kernachtige typering de karakteristieke kenmerken van de historische gang van de economische ontwikkeling samenvat ... Al dergelijke eerdere pogingen lijden aan de tekortkoming dat zij niet tot het wezen der dingen doordringen maar aan de oppervlakte blijven hangen.” [96]

Welke indeling van de economische geschiedenis stelt professor Bücher dan voor? Laten we luisteren. “Wanneer we de gehele ontwikkeling vanuit één gezichtspunt willen begrijpen dan kan dit alleen een gezichtspunt zijn die tot middenin de wezenlijke verschijningsvormen van de volkshuishouding voert en die ons echter ook tegelijkertijd het organisatorische zwaartepunt van vroegere economische tijdperken openbaart. Dat is geen ander dan de verhouding waarin de productie van goederen staat tot de consumptie daarvan, herkenbaar aan de lengte van de weg welke de goederen moeten afleggen van producent naar consument. Met behulp van deze blik slagen we erin de gehele economische ontwikkeling, in ieder geval voor de Centraal- en West-Europese volkeren waar met voldoende nauwkeurigheid zich de loop van de geschiedenis laat volgen, in drie fases in te delen:

1. *de fase van de gesloten huiselijke economie*: alleen productie voor eigen gebruik, geen ruilhandel; de goederen in een dergelijke huishouding worden verbruikt waar ze zijn geproduceerd.
2. *de fase van de stedelijke economie*: productie voor klanten of de fase van directe ruil; de goederen gaan van de producent direct naar de consument.
3. *de fase van de volkshuishouding*: productie van waren, fase van de kringloop van goederen; goederen doorlopen doorgaans een reeks van huishoudingen voordat zij het stadium van verbruik bereiken.”**[97]**

Dit schema voor de indeling van de economische geschiedenis is allereerst interessant om wat zij *niet* bevat. Voor professor Bücher begint de economische geschiedenis met de marktgemeenschap van de Europese cultuurvolkeren, dus reeds met de ontwikkelde akkerbouw. De hele duizenden jaren lange tijdsperiode van primitieve productieverhoudingen die aan de ontwikkelde akkerbouw voorafging, verhoudingen waarin zich nu nog talloze volkeren bevinden, karakteriseert Bücher zoals we weten als “non-economie”, als een periode van zijn fameuze “individuele voedselzoeken” en van “niet-werken”. De economische geschiedenis begint voor professor Bücher op die manier met de laatste vorm van oercommunisme, waarbij met nederzettingen en ontwikkelde akkerbouw reeds de aanzetten gegeven waren voor de onvermijdelijke vervanging ervan en de overgang naar ongelijkheid, uitbuiting en klassenmaatschappij. Grosse ontkent het communisme in de hele ontwikkelingsperiode van de akkerbouw bedrijvende marktgemeenschap, Bücher schrapt die periode helemaal maar uit de economische geschiedenis.

De tweede fase van “gesloten stadseconomie” is een andere historische ontdekking die we te danken hebben aan de “geniale blik” van de professor uit Leipzig zoals Schurtz zou zeggen. Wanneer de “gesloten gezinshuishouding” bijvoorbeeld van een marktgemeenschap daardoor zou worden gekarakteriseerd dat zij een kring van personen omvat die al hun economische behoeften binnen deze huiselijke economie bevredigt, dan is in de middeleeuwse stad in Midden- en West-Europa, want dat verstaat Bücher alleen onder zijn “stadseconomie”, juist het tegendeel het geval. In de middeleeuwse stad bestaat niet zoiets als een gemeenschappelijke “huishouding”, maar om in het jargon van professor Bücher te blijven, evenzovele “huishoudingen” als er werkplaatsen en huishoudingen van handwerkers in gildeverband zijn waarin ieder voor zich, hoewel onder algemene gilde- en stadsregels, produceert, verkoopt en consumeert. Maar ook in zijn geheel vormde de middeleeuwse gilstad in Duitsland of Frankrijk geen “afgesloten” economisch gebied want haar bestaan was juist gebaseerd op de wederzijdse ruil met het platteland waarvan zij levensmiddelen en grondstoffen betrok en waarvoor zij bedrijfsmatig producten vervaardigde. Bücher construeert om elke stad een gesloten omgeving van het platteland die zijn “stadseconomie” insluit terwijl hij gemakshalve de

ruil tussen stad en land reduceert tot de ruil met *boeren* in de naaste omgeving. De landerijen van de rijke feodale landheren die de beste klanten van de stedelijke handel waren en die deels ver van de stad verspreid over het land, deels midden in de stad, met name in de keizerlijke en bisschoppelijke steden, hun hoofdzetel hadden, hier echter een eigen economische ruimte vormden, laat hij geheel buiten beschouwing evenals dat hij afziet van de buitenlandse handel die voor de middeleeuwse economische verhoudingen en vooral voor de lotgevallen van de stad van grote betekenis was. Aan wat werkelijk kenmerkend is voor de middeleeuwse steden, dat zij het middelpunt vormden van de warenproductie die hier als eerste de heersende vorm van productie, hoewel op een beperkt territorium, was geworden, besteedt professor Bücher geen aandacht. De warenproductie begint omgekeerd bij hem pas in de “volkshuishouding”, het is bekend dat de burgerlijke algemene economie met deze fictie het huidige kapitalistische economische systeem pleegt te beschrijven, als een “fase” van het economisch leven waar het nu juist karakteristiek voor is dat het juist niet warenproductie maar kapitalistische productie is. Grosse noemt de warenproductie kortweg “industrie” en daarom verandert professor Bücher industrie eenvoudig in “warenproductie” om de superioriteit van een economieprofessor ten opzichte van een eenvoudige socioloog te benadrukken.

Maar laten we onze aandacht van deze bijzaken op de hoofdvraag richten. Professor Bücher stelt als eerste “fase” van zijn economische geschiedenis de “gesloten familie-huishouding” voor. Wat verstaat hij daaronder? We hebben al vernomen dat deze fase begint met de akkerbouw bedrijvende dorpsgemeenschap. Maar ook de primitieve marktgemeenschap rekent professor Bücher tot de fase van de “gesloten familiehuishouding” en ook nog andere historische vormen, namelijk de antieke slaveneconomie van de Grieken en Romeinen en het middeleeuwse feodale vronhof. De hele economische geschiedenis van de menselijke beschaving, van de grauwe vroege tijden inclusief de klassieke oudheid en de gehele middeleeuwen totdat de nieuwe tijden aanbreken wordt in zijn geheel samengevat als één “fase” van productie, die gesteld wordt tegenover de tweede fase van de middeleeuwse Europese stad met zijn gilden en de derde fase de tegenwoordige kapitalistische economie. In de economische geschiedenis van professor Bücher worden dus de communistische dorpsgemeenschap die ergens in een bergdal van het Vijfstromenland in India haar stille bestaan leidt, het huiselijk leven van Pericles in de bloeitijd van de Atheense culturele beschaving en het feodale hof van de bisschop van Bamberg in de Middeleeuwen gerangschikt onder één en dezelfde “economische fase”. Maar elk kind die enige oppervlakkige kennis uit de geschiedenisboekjes van school het zijne mag noemen, kan begrijpen dat hier maatschappelijke verhoudingen onder één noemer worden gebracht die fundamenteel van elkaar verschillen. In de communistische agrarische gemeenschappen algemene gelijkheid van de boerenmassa wat betreft bezit en rechten, geen standsverschillen of hoogstens in een heel pril stadium, maar in het antieke Griekenland en Rome evenals in het feodale middeleeuwse Europa extreme vormen van standsverschillen in de maatschappij, vrijen en slaven, heren en lijfeigenen, bevoorrechten en rechtelozen, rijkdom en armoede of ellende. Daar algemene arbeidsplicht, hier juist een tegenstelling tussen een geknechte massa van werkenden en een heersende minderheid van niet-werkenden. En ook weer tussen de antieke slaveneconomie van de Grieken of Romeinen en de middeleeuwse feodale maatschappij bestaat zo’n groot verschil dat de antieke slavernij uiteindelijk de ondergang van de Grieks-Romeinse cultuur heeft veroorzaakt terwijl het middeleeuwse feodalisme de stedelijke ambachtelijkheden van de gilden en de handel en op die manier in laatste instantie het huidige kapitalisme uit haar schoot geboren heeft doen worden. Wie dus al deze zo hemelsbreed van elkaar verschillende economische en sociale samenlevingsvormen en historische tijdperken in één begrip, in één schema wil samenbrengen, die moet wel een heel originele maatstaf aan deze economische

tijdperken opleggen. Welke maatstaf professor Bücher gebruikt om de nacht van zijn “gesloten familiehuishouding” waarin alle katten grauw zijn te scheppen, legt hij ons zelf uit wanneer hij op liefdevolle wijze tussen aanhalingstekens onze begripsmatige stunteligheid en achterdocht te hulp komt. “Economie zonder ruil” heet die van het begin van de geschreven geschiedenis tot de nieuwe tijd zich uitstrekkende eerste “fase” die dan vervolgens verbonden wordt met de middeleeuwse stad als de “fase van directe ruil” en het huidige economische systeem als de “fase van goederenkringloop”.

Dus niet-ruil, eenvoudige ruil en gecompliceerde ruil, of wat gewoner uitgedrukt, het ontbreken van handel – eenvoudige handel – ontwikkelde wereldhandel, dat is de maatstaf die professor Bücher oplegt aan de economische tijdperken. Of de koopman al op de wereld is of niet, of hij met de producenten één en dezelfde persoon of een apart persoon is, dat is het hoofd- en fundamentele vraagstuk van de economische geschiedenis.

Laten we de professor nu maar even zijn “ruilloze economie” gunnen, die niets anders is als een professoraal hersenspinsel, dat nergens op de platte aarde nog werd ontdekt en in verband gebracht met zowel het antieke Griekenland en Rome als de feodale middeleeuwen sinds de 10e eeuw, zo een historische fantasie van verbluffende stoutmoedigheid vertegenwoordigt. Maar om als maatstaf van de ontwikkeling der productie op geen enkele wijze de productieverhoudingen te bekijken maar de ruilverhoudingen te nemen, de koopman als middelpunt van het economische systeem en maat aller dingen te nemen waar hij nog helemaal niet bestaat, welke spetterende resultaten van een “begripsmatige indeling, van logisch rationele deductie” en vooral welk een “doordringen tot het wezen der dingen”, dat elk “aan de oppervlakte blijven hangen” versmaadt!

Is dat niet het oude, weinig aansprekende schema van de “historische school”, de indeling van de economische geschiedenis in drie tijdperken, die van de “economie van ruil in natura, van geld en van krediet” welk veel beter en dichter bij de waarheid dan het pretentieuze eigenfabricaat van professor Bücher, die eerst zijn neus ophaalt voor alle “eerdere en oudere dergelijke pogingen” om achteraf precies hetzelfde afgekloven “blijven hangen aan de oppervlakte” van de ruil als basisgedachte te nemen om er vervolgens alleen door een pedant uitspinnen in een volledig scheef schema een karikatuur van te maken. Het “blijven hangen aan de oppervlakte” van de economische geschiedenis is nu juist geen toeval in de burgerlijke wetenschap. De ene burgerlijke geleerde, zoals Friedrich List, maakt een indeling volgens de uiterlijke natuur van de belangrijkste voedingsmiddelen en stelt tijdperken op van de jacht, veeteelt, akkerbouw en ambachtelijk bedrijf, indelingen die niet eens toereikend zijn om het uiterlijk van beschavingen te beschrijven. De ander, zoals professor Hildebrand, deelt de economische geschiedenis in naar de uiterlijke vorm van de ruil, ruil in natura, geld- en krediet economie, of zoals Bücher in economie zonder ruil, met directe ruil en kringloop van waren. Weer anderen, zoals Grosse, nemen als uitgangspunt bij de beoordeling van de vorm van economie de verdeling van de goederen. In één woord, de geleerden van de bourgeoisie zetten op de voorgrond de geschiedkundige opvatting ruil-verdeling-consumptie, maar niet de maatschappelijke vorm van *productie*, dat wil zeggen dat wat juist in elke historische periode doorslaggevend is en waaruit de ruil en haar vormen, de verdeling en consumptie in haar bijzondere gestalte, elke keer als logisch gevolg uit voortkomt.

Waarom gebeurt dit? Om dezelfde reden als waarom “de volkshuishouding”, dat betekent de kapitalistische productiewijze, als hoogste en laatste fase in de geschiedenis van de mensheid moet worden voorgesteld en om haar wereldwijde economische ontwikkeling met haar revolutionaire tendensen te ontkennen. De wijze waarop in de maatschappij de productie vorm

krijgt, dat wil zeggen de vraag naar de verhouding van werkenden en de productiemiddelen, is het kernpunt van elke economisch tijdperk, is echter ook het pijnpunt van elke klassenmaatschappij. De ontvreemding van de productiemiddelen uit handen van de werkenden in deze of gene vorm is de gemeenschappelijke basis van elke klassenmaatschappij omdat zij de basisvoorwaarde is van elke vorm van uitbuiting en overheersing. Om van deze zwakke en pijnlijke plek de aandacht af te leiden en op alle uiterlijkheden en nevenzaken te richten is niet zozeer een bewust streven van de burgerlijke geleerden als meer de instinctieve afkeer van de klasse die zij geestelijk vertegenwoordigt, om van de boom der kennis de gevaarlijke vrucht te proeven. Een heel moderne en gevierde professor als Bücher bewijst dit klasseninstinct met “geniale blik” wanneer hij hele, enorm lange perioden als oercommunisme, slavernij, feodale heerschappij met haar fundamenteel verschillende typen van de positie van de arbeidskracht ten opzichte van de productiemiddelen, met een lichte handveeg in een klein vakje van zijn schema stopt terwijl hij zich daarvoor inlaat met een uitgebreide haarkloverij als het gaat om de geschiedenis van het ambachtelijk bedrijf, waarbij hij “thuiswerk, tussen haakjes huisvlijt”, “loonarbeid”, “handwerk”, “werk in opdracht” en hoe de rest van die santenkraam ook maar mag heten, met een pedante gewichtigdoenerij uitlegt, tegen het licht houdt en van alle kanten bekijkt.

Ook de ideologen van de uitgebuide volksmassa's, de eerste communisten en de oudere vertegenwoordigers van het socialisme dwaalden rond in het donker, zweefden met hun gepreek over de gelijkheid van mensen in de lucht, zolang zij hun aanklachten en hun strijd hoofdzakelijk richtten op de onrechtvaardige verdeling of, zoals in de 19e eeuw enkele socialisten, tegen de moderne vorm van ruil. Pas toen de beste leiders van de arbeidersklasse het er over eens werden dat de verdeling en de ruil zelf in haar vorm afhangen van de organisatie van de productie waarbij echter de verhouding van de werkenden tot de productiemiddelen beslissend is, pas toen werd het socialistisch streven op een vaste wetenschappelijke basis gestoeld. En uit deze eenduidige en eensgezinde opvatting komt het verschil in wetenschapsopvatting voort van het proletariaat en de bourgeoisie bij de aanvang van de economische geschiedenis, zoals zij zich ook bij het begin van de nationale economie van haar scheidde.

Waar het in het klassebelang van de bourgeoisie ligt om het kernpunt van de economische geschiedenis, de vorm die de verhouding van de arbeidskracht tot de productiemiddelen aanneemt, in zijn historische ontwikkelingsgang te verdoezelen, zo gebiedt het belang van het proletariaat omgekeerd om deze verhouding op de voorgrond te zetten en tot maatstaf voor de economische structuur van de samenleving te maken. Niet alleen is het voor arbeiders een pure vereiste de grote mijlpalen van de geschiedenis in ogeschouw te nemen die de oeroude communistische maatschappij van de latere klassenmaatschappij afgrenzen, maar evenzeer ook het onderscheid tussen de verschillende historische vormen van de klassenmaatschappij zelf. Alleen wie zich rekenschap geeft van de specifieke economische eigenaardigheden van de oercommunistische maatschappij maar ook niet minder van de bijzonderheden van de antieke slaveneconomie en de middeleeuwse vronhoven economie, die kan met heldere blik een grondig begrip krijgen waarom de huidige kapitalistische klassenmaatschappij voor de eerste keer historisch gezien handvaten biedt ter verwerkelijking van het socialisme en waaruit het fundamentele verschil bestaat van de socialistische wereldheerschappij van de toekomst met de primitieve communistische groepen uit de oertijd.

- [44] Karl Marx/Friedrich Engels: *Manifest der Kommunistische Partei*. In: Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Bd 4, pg 462.
- [45] Georg Ludwig von Mauer: *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt*, München 1854.
- [46] Justus Möser 1720-1794, publicist, historicus en staatsman in de tijd van de Verlichting, was schrijver van de “*Osnabrückische Geschichte*” (Osnabrück 1768; 2. Aufl. Berlin 1780; 3. Aufl 1820) waarin hij in het eerste deel zijn opvatting over de cultivering van de bodem in Europa uiteenzet.
- [47] Nikolaus Kindlinger 1749-1828, jezuïet en historicus, onderzocht de geschiedenis van Westfalen (*Münsterische Beiträge*, 1787 ff) en sloot zich daarin bij Justus Möser aan.
- [48] August von Haxthausen: *Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Ruszlands*, Hannover 1847.
- [49] Citaat: Maxim Kowalewski: *Obtschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Teil 1, Moskau 1879, pg 81.
- [50] idem, pg 78
- [51] idem, pg 78
- [52] idem, pg 81/81
- [53] Genoemd bij Heinrich Cunow: *Die Soziale Verfassung des Inkareichs, Eine Untersuchung des altperuanischen Agrarkommunismus*, Stuttgart 1896, pg 6
- [54] Geciteerd in: Maxim Kowalewski: *Obtschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Teil I, Moskou, 1879, pg 158.
- [55] idem
- [56] idem, pg 159
- [57] Lewis H. Morgan: *Die Urgesellschaft. Untersuchungen über den Fortschritt der Menschheit aus der Wildheit durch die Barberei zur Zivilisation*, Stuttgart 1908.
- [58] idem Lewis H. Morgan: *Die Urgesellschaft*. pg 366
- [59] idem Lewis H. Morgan: *Die Urgesellschaft*. pg 73
- [60] Lewis H. Morgan: *Die Urgesellschaft*. pg 474/475
- [61] De zogenaamde geboorteweeën van 1873 hadden in Duitsland de tot dan toe ernstigste conjuncturele overproductiecrisis van de 19e eeuw ingeleid die het gevolg was van een onevenwichtige ontwikkeling ten gunste van de zware – en wapenindustrie in een stormachtige economische opbloefase na de eenwording van het Rijk in 1871.
- [62] C.N. Starcke: *Die Primitive Familie in ihrer Entstehung und Entwicklung*, Leipzig 1888, pg 221
- [*] Starckes en Westermarcks kritiek en theorieën zijn door Cunow in zijn “*Verwandschafts-Organisationen der Australneger*”, 1894, aan een fundamentele en vernietigende toetsing onderworpen waarop de beide heren naar ons weten tot nu toe met geen woord hebben gereageerd. Dat verhindert echter niet dat zij door de latere sociologen, zoals bijvoorbeeld Grösse, onverdroten als de vernietigers van Morgan en als de belangrijkste autoriteiten worden vereerd. Het gaat met de Morgan-vernietigers ongeveer net zo als met de Marx-vernietigers: de burgerlijke wetenschap heeft er vrede mee dat de gehate revolutionairen in een kwaad daglicht worden gesteld en de wellevendheid vervangt hier elke wetenschappelijke prestatie.
- [63] Julius Lippert: *Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau*. Zwei Bände, 1. Bd, Stuttgart 1886, pg 40.
- [64] idem.
- [65] Karl Bücher: *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Versuche*, Tübingen 1906. pg 8/9
- [**] Ook professor Ed. Meyer schrijft in zijn in 1907 verschenen inleiding bij *Geschichte des Altertums*, (pg 67) : “De door Hansen geïntroduceerde stelling en algemeen erkende aanname dat oorspronkelijk in eerste instantie aan het privébezit een vorm van gemeenschappelijk bezit met periodieke verdeling voorafging, zoals Caesar en Tacitus ons dat bij de Germanen afschilderen, wordt heden ten dage zeer sterk bestreden. In ieder geval is de Russische mir, die geldt als het stereotype daarvan, pas in de 17e eeuw ontstaan”. Deze laatste bewering neemt professor

Meyer trouwens kritiekloos over uit de oude theorie van de Russische professor Tschitscherin.

- [66] Zie Ernst Grosse: *Die Formen der Familie un die Formen der Wirtschaft*, Freiburg i.B.u. Leipzig 1896. pg 3
- [67] Ernst Grosse: *Die Anfänge der Kunst*, Freiburg i.B.u. Leipzig 1894. pg 34/35
- [68] idem; *Die Anfänge der Kunst*, pg 35
- [69] Ernst Grosse: *Die Formen der Familie un die Formen der Wirtschaft*, Freiburg i.B.u. Leipzig 1896. pg 4/5
- [70] R.L. merkt in een notitie hierbij op: alleen materiaal verzamelen en waargenomen feiten, precies zo als de vereniging voor sociaal politiek met de monografieën.
- [71] Grosse: *Die Anfänge der Kunst*, pg 35-38
- [72] Ernst Grosse: *Die Formen der Familie un die Formen der Wirtschaft*, Freiburg i.B.u. Leipzig 1896. pg 238
- [73] idem, pg 215 en 207.
- [74] idem, pg 38/39
- [75] idem, pg 57
- [76] idem pg 137.
- [77] Idem, pg 30/31
- [78] Howitt, citaat van Felix Somlo: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*, Brussel, Leipzig, Paris 1909; pg 44/45
- [79] Friedrich Ratzel: *Völkerkunde* 2.Bd, Leipzig 1886, pg 64.
- [80] Geciteerd uit Felix Somlo: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*, Brussel, Leipzig, Paris 1909; pg 61/62
- [81] Idem, pg 42
- [82] Idem, pg 43
- [83] Friedrich Ratzel: *Völkerkunde* 1. Bd, Leipzig u. Wien; 1894, pg 333
- [84] Idem Somlo, pg 124/125
- [85] MacGee citeert Somlo idem pg 128
- [86] Karl von der Steinen: *Unter de Naturvölkern Zentral-Brasiliens. Reiseschilderung und Ergebnisse der Zweiten Schingu-Expedition 1887-1888*, Berlin 1894, pg 491.
- [87] idem Von der Steinen, pg 502
- [88] Verslag van de 8ste zitting van het Internationale Congres van de Amerikanisten in Parijs in 1890, gedaan door M.G.Marcel. Parijs 1892. (G.Marcel: *Les Fuégiens à la fin du XVIIe siècle. D'après des documents francais inédits. Congres international des Americanistes. Compte-rendu de la 8me session, tenue à Paris en 1890*, Paris 1892, pg 491)
- [89] citeer Man uit Felix Somlo: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*, Brussel, Leipzig, Paris 1909; pg 96-99
- [90] Siegfried Passarge: *Die Buschmänner de Kalahari*, Berlin 1907, pg 54.
- [91] Idem, pg 57/58
- [92] Zie Felix Somlo: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*, Brussel, Leipzig, Paris 1909; pg 116
- [93] Opmerking in de kantlijn van R.L.: Peruanen, maar dat zijn weliswaar geen nomaden, Arabieren, Kabylen, Kirgiezen, Jakuten – Kaufman. Uit Laveleye, voorbeelden!
- [94] Ernst Grosse: *Die Formen der Familie un die Formen der Wirtschaft*, Freiburg i. B. u. Leipzig 1896, pg 158.
- [95] zie Felix Somlo: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*, Brussel, Leipzig, Paris 1909; pg 155-177
- [96] Karl Bücher: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. (Vorträge und Versuche, Tübingen 1906; pg 86-88
- [97] Idem, pg 91

III

Economische geschiedenis (II)

1

Laten we eens de best onderzochte Germaanse markgemeenschappen bij hun interne instellingen bekijken. De Germanen zetelden zich zoals we weten in stammen en geslachten. In elk geslacht kreeg ieder hoofd van de familie een stuk grond en een hof toegewezen om daarop een huis te bouwen en een hof in te richten. Dan werd er een deel van het gebied voor akkerbouw gebruikt en iedere familie kreeg daar dan een stuk van. Weliswaar bebouwde nog, als we Caesar mogen geloven, aan het begin van het christelijk tijdperk een stam van de Duitsers, de Suaven of de Schwaben, de akker gemeenschappelijk zonder dit onder de familie te verdelen maar toch was een jaarlijkse verdeling van de stukken grond reeds algemeen gebruikelijk en zeker was dat het geval ten tijde van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus, dus in de 2e eeuw. In afzonderlijke gebieden, zoals in de gemeente Frickhofen in Nassau waren de jaarlijkse verdelingen nog in de 17e en 18e eeuw een gewoonte. Zelfs in de 19e eeuw waren in enige gemeenten van Pfalz in Beieren en in het Rijnland verlotingen van akkers een vaste gewoonte hoewel de tussenperioden wel langer waren: 3, 4, 9, 12, 14, 18 jaar. Deze akkers zijn daarom pas in het midden van de vorige eeuw definitief privébezit geworden. Ook in enige gebieden van Schotland hebben verdelingen van akkers tot in de jongste tijden bestaan. Alle percelen waren in oorsprong precies gelijk en wat betreft hun grootte aangepast zowel aan de doorsnee behoeften van een familie als aan de opbrengst van de grond en de geschiktheid van de arbeid. Ze bedroegen al naar gelang de bodemgesteldheid in de verschillende gebieden 15, 30, 40 of meer morgen land. In het grootste deel van Europa gingen deze landerijen die telkens opnieuw werden verdeeld, door steeds zeldzamer wordende en tenslotte wegvallende verdelingen reeds in de 5e en 6e eeuw over in erfgoederen van individuele families. Maar dat gold alleen de akkers. Het hele overige gebied, de wouden, weiden en wateren en ook de niet bebouwde gebieden bleven ongedeeld gemeenschappelijk eigendom van de mark. Uit de opbrengsten van de wouden bijvoorbeeld werden de behoeften van de gemeente en de openbare uitgaven gedekt en wat er overbleef werd verdeeld. De weides werden gemeenschappelijk gebruikt. Deze ongedeelde mark of almende is zeer lang in stand gebleven, ze bestaat vandaag de dag nog steeds in Beieren, Tirol en de Zwitserse Alpen, in Frankrijk in de Vendée, in Noorwegen en Zweden.

Om bij de verdeling van de akkers volledige gelijkheid te waarborgen werd de 'feldmark' allereerst naar kwaliteit en ligging in stukken ingedeeld, ook wel 'oesche' of 'gewanne' genoemd en elk stuk werd vervolgens in zo veel smalle stroken gesneden als er markleden waren die recht op een stuk hadden. Wanneer een marklid twijfelde of hij wel een gelijk stuk had gekregen in vergelijking met de anderen dan kon hij op elk moment een nieuwe meting van de hele feldmark verlangen en wie hem dat weigerde werd bestraft.

Maar ook toen de periodieke verdelingen en verlotingen geheel waren weggefallen, bleef de *arbeid* van alle markleden, ook op de akkers, meestal gemeenschappelijk en onderhevig aan strenge regels van gemeenschappelijkheid. Allereerst betekende dit voor elke bezitter van een

markdeel in het algemeen de plicht om te werken. Want het was niet voldoende om ingezetene van de mark te zijn om ook daadwerkelijk lid van de mark te zijn. Om dat te mogen zijn moest iedereen ook nog zelf in de mark wonen en zijn landgoed zelf bewerken. Wie zijn aandeel jaren lang niet bewerkte raakt dat zonder meer kwijt en de mark kon hem dan een ander stuk land geven om te bewerken. Maar in dat geval stond ook de arbeid zelf onder toezicht van de mark. In het middelpunt van het economisch leven stond in de vroegste tijden nadat de Duitsers zich hadden gehuisvest, de veeteelt die bedreven werd op gemeenschappelijke velden en weides onder gemeenschappelijk toezicht van dorpsherders. Als veeweide werden ook braakliggend land en akkers na de oogst gebruikt. Daaruit volgt reeds dat de tijd om te zaaien en te oogsten, het wisselen van elk stuk land voor akkerbouw en braakliggen, de volgorde van wat en wanneer er gezaaid werd, gemeenschappelijk werd geregeld en dat iedereen zich moest schikken naar wat er in het algemeen daarover was afgesproken. Elk stuk land was omgeven met een doornen haag en van het moment van zaaien tot oogsten gesloten. De tijd waarop de lapjes grond werden afgesloten en weer geopend werd door het hele dorp gezamenlijk bepaald. Elk stuk grond viel onder een toezichthouder, een landbeschermer, die uit naam van de mark als openbare beambte de voorgeschreven orde moest handhaven. De zogenoemde landbezichtigingen voor het hele dorp groeiden uit tot feestelijkheden waarbij men ook de kinderen meenam en hen oorvijgen uitdeelde opdat zij zouden kennismaken met de grenzen die gelden voor latere bezoeken ter inspectie van de landgoederen.

Veeteelt werd gemeenschappelijk bedreven, apart een kudde beheren was in het markgenootschap voor de leden verboden. Alle dieren van het dorp werden in gemeentelijke kuddes per diersoort ingedeeld, elk met een eigen dorpsherder en een dier in de kudde die de leider was. Ook werd bepaald dat de kuddes bellen moesten hebben. Ook gemeenschappelijk in alle marken was het recht om te jagen en te vissen in het hele gebied van de mark. Op het eigen stuk grond mochten geen valstrikken en vallen geplaatst worden zonder de andere leden daarvan in kennis te stellen. Ook ertsen en dergelijke die zich in de aarde bevonden en dieper in de grond zaten dan hoever een ploegschaar kon reiken, behoorden in het hele gebied van de mark aan de gemeenschap toe en niet aan de individuele vinder. In iedere mark moesten de benodigde handwerkers woonachtig zijn. Weliswaar produceerde iedere boerenfamilie de meeste van de gebruiksvoorwerpen die ze in het dagelijks leven nodig hadden zelf, thuis werd gebakken en gebraden, gesponnen en geweeft, maar toch waren al vroeg sommige handwerken gespecialiseerd, met name ambachten die werktuigen voor het akkerbouwbedrijf maakten. Zo moesten in de ‘Holzmark van Wölpe’ in Niedersachsen de marken “een man van het ambacht in het woud hebben die van hout iets nuttigs maken kan”.**[98]** Overal was voor de handwerkers bepaald welk soort hout en hoeveel daarvan zij mochten gebruiken, om het woud te sparen en alleen voor de marken te maken wat echt nodig was. De handwerkers kregen van de mark het benodigde om te kunnen leven en hadden in het algemeen precies dezelfde status in de gemeenschap als de massa overige boeren. Toch hadden zij in de mark niet alle rechten, deels omdat zij zwervend volk waren, geen vaste woon- of verblijfplaats hadden, deels wat op hetzelfde neerkomt, omdat zij hoofdzakelijk niet in de landbouw werkzaam waren, want deze stond in het middelpunt van het economisch leven, daarom draaide alles in het openbare leven, bij rechten en plichten van de markgenoten.**[99]** In de markgemeenschap kon daarom niet iedereen binnendringen. Wanneer een vreemde zich wilde vestigen dan moest daar eenstemmig door alle markgenoten toestemming voor worden verleend. Verkopen mocht ieder zijn stuk grond alleen aan een marklid, niet aan een vreemde en ook alleen voor het markgerecht.

Aan het hoofd van de markgemeenschap stond de dorpsgraaf of schout, ook wel markmeester en

centenaar genoemd. Voor dit hoge ambt werd hij door medemarkgenoten verkozen. Deze uitverkiezing was niet alleen een eer maar ook een plicht voor de uitverkorene, straffeloos kon deze benoeming niet afgewezen worden. Tezijnertijd zou het ambt van markleider weliswaar in bepaalde families erfelijk worden en dan is het nog maar een kleine stap naar dat dit ambt ook, vanwege de macht en de inkomsten die ermee samenhangen, te koop wordt aangeboden, te leen gegeven kon worden, en verandert van een uit de sfeer van een zuiver democratische, op basis van algemene verkiezingen voortkomende functie in een middel om heerschappij over de gemeenschap uit te oefenen. In de bloeitijd van de markgemeenschap was de markleider echter niets anders dan degene die de wil uitvoerde van de gemeenschap. Alle gemeenschappelijke zaken werden door de vergadering van alle markgenoten geregeld, ook werden geschillen op die manier opgelost en werden er straffen uitgedeeld. Alle gezamenlijke aangelegenheden van landbouweconomische werken, wegen en gebouwen, politie in het dorp en op het platteland, werden door een meerderheid in de vergadering besloten en hierin werd ook rekenschap afgelegd van de “markboekhouding” die voor de markeconomie werd bijgehouden. Markvrede en gerechtigheid werd onder voorzitterschap van de markleider door de verenigde markgenoten, het “rechtsgenootschap”, als voltrekkers van het oordeel mondeling en openlijk uitgeoefend. Alleen markleden mochten bij het gerecht aanwezig zijn, vreemden werd de toegang geweigerd. De markleden waren verplicht voor elkaar getuige te zijn en de eed af te leggen zoals ze ook in het algemeen verplicht waren elkaar in nood, bij brand of bij een vijandige overval trouw en broederlijk terzijde te staan. In het leger vormden de marken eigen afdelingen en vochten zij aan zij. Geen enkele mocht zijn kameraden aan de speer van de vijand overlaten. Bij misdaden en schade die in de mark plaatsvonden of die een marklid in de buitenwereld overkwam, trad de hele mark solidair met elkaar op. De markleden waren verplicht reizigers onderdak te verlenen en behoeftigen te ondersteunen. Elke mark vormde oorspronkelijk een religieuze gemeenschap, sinds de invoering van het christendom, wat bij de Germanen deels, of zoals bij de Saksen zeer laat, pas in de 9e eeuw, geschiedde, een kerkgemeenschap. Tenslotte onderhield de mark in de regel een onderwijzer voor de hele jeugdige gemeenschap van het dorp.

Men kan zich niet iets eenvoudiger en harmonischer tegelijk voorstellen als dit economisch systeem van de oude Germaanse mark. Het hele mechanisme van het maatschappelijk samenleven is hier zo voor de hand liggend. Een strak plan, een strenge organisatie omvatten hier het doen en laten van elk individu afzonderlijk en passen dit deeltje in het geheel in. De directe behoeften van het dagelijks leven en de gelijkmatige bevrediging daarvan voor allen is het uitgangspunt en het doel van elke organisatie. Allen werken samen voor allen en bepalen gezamenlijk alles wat er moet gebeuren. Waaruit vloeit dit echter voort en waarop is deze organisatie en de macht van het geheel over het individu gebaseerd? Het is niets anders dan communisme van grond en bodem, dat wil zeggen de belangrijkste productiemiddelen zijn gemeenschappelijk bezit van de werkenden. De typische kenmerken van een communistisch georganiseerde agrarische economische huishouding komen echter nog het beste tot uitdrukking wanneer men die in een studie vergelijkt met wat er internationaal gebeurt om deze zo als vorm van productie die over de hele wereld kan worden waargenomen in al haar historische verschillende verschijningsvormen en aanpassingen te kunnen begrijpen.

Kijken we naar het oude rijk van de Inca's in Zuid-Amerika. Het gebied van dit rijk, dat nu de huidige republieken Peru, Bolivia en Chili omvat, een gebied van 3.364.600 km² met tegenwoordig een bevolking van 12 miljoen inwoners, werd ten tijde van de Spaanse verovering door Pizarro nog op dezelfde wijze bewerkt als vele eeuwen lang daarvoor. Ten eerste treffen we hier dezelfde instellingen aan als die bij de oude Germanen. Elk geslacht dat een gemeenschap

vormt, tegelijk een honderdtal weerbare mannen, neemt een bepaald gebied in dat haar als mark toebehoort en merkwaardig genoeg tot op de naam *Marca* op de Germaanse variant ervan lijkt. De akkerbouwgrond was afgescheiden van het markgebied, in stukken verdeeld en het werd jaarlijks voor het inzaaien onder de families verloot. De grootte van elk stuk hing af van de grootte van de familie, dus van hun behoeften. De dorpsoudsten, wiens ambt ten tijde van de vorming van het Incarijk, dus omstreeks de 10e en 11e eeuw, reeds van verkiesbaarheid naar erfelijkheid was overgegaan, kregen het grootste stuk. In het noorden van Peru bebouwde niet elke familievader zijn stuk akkerland in zijn eentje maar zij werkten in tientallen onder leiding van een hoofdman, een manier van werken waar ook bepaalde bekende gebruiken bij de oude Germanen op wijzen. De tienman bepaalde op volgorde de aandelen van alle deelnemers, ook die niet aanwezig waren, die in krijgsdienst of vroondienst voor de Inca's werkten. Elke familie kreeg de vruchten die op haar stuk land waren gegroeid. Op een stuk akkergrond kon alleen diegene aanspraak maken die in de mark woonde en tot het geslacht behoorde. Iedereen was echter verplicht om zijn aandeel in het gebied ook zelf te bewerken. Wie dit voor een aantal jaren, in Mexico drie jaar, onbewerkt liet, verloor zijn recht op een aandeel. De aandelen mochten niet verkocht of weggegeven worden. Het was streng verboden de eigen mark te verlaten en zich te vestigen op een vreemd stuk grond wat wel zal hebben samen gehangen met de strenge bloedverwantschappen van de dorpsclans. De akkerbouw in de kustgebieden waar alleen periodiek regen valt, vereist al vanouds kunstmatige bewatering door middel van kanalen welke met gemeenschappelijke arbeid van de hele mark werden gegraven. Voor het gebruik van het water en de verdeling ervan over de verschillende dorpen en daarbinnen bestonden strenge regels. Elk dorp had ook zijn "armenvelden", die door de markgenoten gezamenlijk werden bewerkt en waarvan de oogst de dorpsoudste onder de ouden van dagen, weduwen en andere behoeftigen verdeelde. Al het andere gebied buiten de akkerbouwgronden was *Marcapacha* = meentgrond. In het bergachtige gedeelte van het land waar bebouwen van de grond niet lukte, was een bescheiden vorm van veeteelt waar de lama's eigenlijk de enige dieren van uitmaakten, de basis van het bestaan van de bewoners die van tijd tot tijd hun belangrijkste product, wol, naar het dal brachten om het te ruilen tegen mais, peper en bonen. Hier in het gebergte was er al ten tijde van de verovering sprake van private kuddes en belangrijke vermogensverschillen. Een gemiddeld marklid bezat 3 – 10 lama's, een opperhoofd kon er wel 50 tot 100 hebben. Hier waren ook alleen de bodem, het water en de weides gemeenschappelijk bezit en behalve private kuddes waren er ook dorpskuddes die niet verdeeld hoefden te worden. Op bepaalde tijden werd een deel van de gemeenschappelijke kudde geslacht en het vlees en de wol werden onder de families verdeeld.

Speciale ambachtlieden waren er niet, elke familie maakte al het nodige voor de huishouding, maar er waren ook dorpen die zich specialiseerden omdat ze bijvoorbeeld geschikt waren voor het weven, pottenbakken of metaal bewerken. Aan het hoofd van elk dorp stond oorspronkelijk de gekozen, vervolgens het erfelijk bepaalde dorpshoofd die toezicht hield op de bewerking van de akker, die bij elke belangrijke aangelegenheid echter de vergadering van de raad van volwassenen raadpleegde die hij met een mosseltrompet bijeen riep.

Tot zover biedt de oude Peruviaanse markhuishouding een getrouwe afbeelding van de Germaanse op alle wezenlijke punten. Toch is zij nog geschikter om onze poging tot de kern van dit sociale systeem door te dringen te helpen slagen op de punten waarin zij van het ons bekende typische beeld afwijkt als waardoor zij daarmee overeenstemt. Het bijzondere van het oude Incarijk is dat het een veroverd land was waarin zich een vreemde heerschappij had gevestigd.

De binnengetrokken veroveraars, de Inca's, behoorden weliswaar ook tot de indianenstammen, zij onderwierpen echter de vreedzaam daar gevestigde Vechuastammen juist dankzij het feit dat deze in hun dorpen afgescheiden van de rest van de wereld leefden, ieder mark zorgde alleen voor zichzelf binnen hun vier grenspalen, zonder enige samenhang met een groter gebied, zonder interesse voor al datgene wat buiten de markgrenzen lag en wat daar kon gebeuren. Deze in de hoogste mate particuliere sociale organisatie die de Inca's hun veroveringsveldtocht zo zeer heeft vergemakkelijkt, werd door hen in het algemeen onaangetast gelaten. Ze implanteerden achter op hen een geraffineerd systeem van economische uitbuiting en politieke heerschappij. Elke veroverde mark moest enige landerijen als "Incavelden" en "Zonneweides" afzonderen die weliswaar hun eigendom bleven maar waarvan de opbrengst echter in natura aan de stam van de overheersers, de Inca's, zoals ze dat ook aan hun priesterkaste deden, moest worden afgedragen. Evenzo moesten de veeteelt bedrijvende marken in de bergen een deel van hun kuddes als "Herenkuddes" bestempelen en voor de heersers reserveren. Het hoeden van deze kuddes evenals de bewerking van de Inca- en priesterweides werd als een vroondienst opgelegd aan de gezamenlijke bevolking van de marken. Daarbij kwamen dan nog vroondiensten in de mijnen, bij openbare werken zoals wegen en bruggenbouw waarvan de leiding in handen was van de heerser, een streng gedisciplineerde herendienst, en tenslotte nog een afdracht in de vorm van jonge meisjes die deels als offer voor religieuze doeleinden, deels als bijslaap door de Inca's werden gebruikt. Dit strenge systeem van uitbuiting liet toch het leven binnen de mark zelf onaangetast, evenals dat het zijn communistisch georganiseerde democratische instellingen bij het oude liet. De vroondiensten en afdrachten zelf werden gezien als gemeenschappelijke last en als zodanig werden die op communistische wijze gedragen. Het merkwaardige is echter dat de communistische dorpsorganisatie zich niet alleen bewees zoals al zo vaak in de geschiedenis, als een solide en geduldige basis voor een eeuwenlang systeem van uitbuiting en knechtschap maar dit systeem was op zijn manier ook communistisch georganiseerd. De Inca's namelijk die zich over de ruggen van de onderworpen Peruviaanse stammen behaaglijk vestigden, leefden zelf in geslachtsverbanden en markgemeenschappelijke verhoudingen. Hun hoofdplaats, de stad Cuzco, was niet anders dan de samenvatting van anderhalf dozijn massale woonwijken elk de zetel van een communistisch georganiseerd huishouden van een heel geslacht met een gemeenschappelijke begraafplaats in het midden en ook een gezamenlijke cultus. Rondom deze grote huizen van de clans lagen de markgebieden van de Incageslachten met ongedeelde wouden en weiden en gedeeld akkerland dat eveneens gemeenschappelijk werd bewerkt. Als primitief volk hadden deze uitbuiters en heersers de arbeid namelijk nog niet opgegeven, ze gebruikten hun machtspositie alleen om beter te kunnen leven als de door hen overheersten en om bij hun cultus rijkere offers te kunnen brengen. De moderne kunst om zich uitsluitend door vreemde arbeid te laten onderhouden en het eigen niet-werken tot attribuut te maken van hun heerschappij was aan het wezen van deze maatschappelijke organisatie waarin gemeenschappelijk eigendom en algemene arbeidsplicht diepgewortelde gebruiken waren nog vreemd.

Ook het uitoefenen van politieke overheersing werd als een gemeenschappelijke functie van de Incageslachten georganiseerd. De in het wingewest Peru gezeten Incabestuurders, bij de uitoefening van hun ambt gelijkend op de Hollandse resident op de archipel van Maleisië, werden als de afgevaardigden van hun geslacht in Cuzco beschouwd waar ze in een massale woonwijk hun woonplaats behielden en deelnamen aan de eigen markgemeenschap. Elk jaar keerden deze gedelegeerden voor het zonnefeest naar Cuzco terug om rekenschap van hun leidinggevend ambt af te leggen en met hun stamgenoten het grote religieuze feest te vieren.

Hier hebben we dus in zekere zin te maken met twee over elkaar heen liggende sociale lagen die

beide intern communistisch georganiseerd in een verhouding van uitbuiting en knechting tot elkaar staan. Dit fenomeen kan op het eerste gezicht onbegrijpelijk lijken omdat het met de principes van gelijkheid, broederschap en democratie die de basis vormt van de organisatie van de marktgemeenschap, een flagrante tegenstelling vormt. Maar juist hier hebben we het levende bewijs hoe weinig de oercommunistische instellingen in werkelijkheid te maken hebben met welke principes dan ook van algemene gelijkheid en vrijheid van mensen. Deze strekken hun algemene geldigheid in eerste instantie uit over de “geciviliseerde landen”, dat betekent over de landen met een kapitalistische cultuur, over “mensen” in abstracte zin, dus op “principes” die op alle mensen betrekking hebben, die ook pas als een laat product van de moderne burgerlijke maatschappij, van revoluties zowel in Amerika als in Frankrijk, voor het eerst geproclameerd zijn.

De oercommunistische samenleving kende geen algemene principes voor alle mensen, hun gelijkheid en solidariteit kwam voort uit de traditie van de gemeenschappelijke bloedverwantschap en uit het gezamenlijk in bezit hebben van de productiemiddelen. Zo ver als deze bloedverwantschap en dit bezit reikte, zover reikte ook de gelijkheid van rechten en het solidair zijn van de belangen. Wat buiten deze grenzen lag, en die waren zo eng bij elkaar als de vier palen van een dorp, in de ruimste zin de grenzen van het gebied van een stam, was vreemd en kon ook vijandig zijn. Ja, de intern op economische solidariteit berustende gemeenschap kon en moest vanwege het zeer lage niveau van de ontwikkeling van de productiviteit door ontoereikendheid of uitputting van de voedingsbronnen bij een groeiende bevolking periodiek ertoe gedreven worden om met andere gelijksoortige gemeenschappen in dodelijke belangenconflicten te geraken waarbij het dierlijke gevecht, de oorlog, beslissend was en de afloop de uitroeiing van een van de strijdende partijen of nog veel vaker het tot stand komen van een relatie van uitbuiting betekende. Het was niet toewijding aan abstracte stellingen van gelijkheid en vrijheid wat aan het oercommunisme ten grondslag lag maar de ijzeren noodzakelijkheid van een lage ontwikkelingsgraad van de menselijke beschaving, de hulpeloosheid van de mensen tegenover de uiterlijke natuur die hen het stevig bij elkaar blijven in grotere verbanden en het planmatig gezamenlijk optrekken bij de arbeid, bij de strijd om het bestaan, als absolute bestaansvoorwaarde oplegde.

Dezelfde geringe beheersing van de natuur was er aan de andere kant ook tegelijkertijd de oorzaak van dat een gemeenschappelijke plan en het gezamenlijk optrekken bij de arbeid zich tot een verhoudingsgewijs heel klein gebied van natuurweiden of bewoonbaar gemaakte dorpsnederzettingen beperkte en hen voor een gemeenschappelijk optreden op grotere schaal geheel ongeschikt maakte. De primitieve stand van de landbouweconomie stond destijds geen meer omvattende cultuur toe dan die van een dorpsmark en dat stelde aan de speelruimte van een belangengemeenschap heel enge grenzen. Dezelfde gebrekkige ontwikkeling van de productiviteit van de arbeid was het uiteindelijk ook die mede de periodieke belangenconflicten tussen de afzonderlijke sociale gemeenschappen veroorzaakte en daarmee het brute geweld als enige middel om deze tegenstellingen te overbruggen. De oorlog was daardoor een vaste methode geworden om belangenconflicten op te lossen tussen sociale gemeenschappen, een methode die zo lang gemeengoed was totdat de hoogste ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit, dat wil zeggen de volledige beheersing van de natuur door mensen, aan hun materiële belangentegenstellingen een einde zou maken. Waren echter de conflicten tussen verschillende oercommunistische gemeenschappen een vast gegeven, dan besliste de toenmalige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit wederom de afloop. Wanneer het ging om een conflict tussen twee veehoudende nomadenvolken die ruzie kregen over de weiden om hun vee te laten grazen, dan kon alleen bruut geweld erover beslissen wie als heer en meester ter plekke mocht

blijven en wie naar onherbergzame dorre gebieden verdreven of zelfs uitgemoord zou worden. Waar echter de akkerbouw zich al zo ver heeft ontwikkeld dat zij de bevolking goed en zeker van voedsel kon voorzien zonder daarvoor alle arbeidskracht en tijd van leven van de betrokkenen op te hoeven eisen, daar waren ook de voorwaarden aanwezig voor een systematische uitbuiting van deze akkerbouwers door vreemde veroveraars. En zo zien we dan ook dergelijke verhoudingen ontstaan als die in Peru waar een communistische samenleving zich als uitbuiting op een ander vastzet. Deze specifieke structuur van het Incarijk is daarom van belang omdat het ons de sleutel geeft om een hele reeks vergelijkbare instituten uit de klassieke oudheid te begrijpen, met name wat betreft het begin van de Griekse geschiedenis. Wanneer ons bijvoorbeeld door de geschreven geschiedenis het korte bericht wordt overgeleverd dat op het eiland Kreta waar de Doriërs heersen, de onderworpenen de hele oogst van hun akkers minus wat zij voor het vereiste onderhoud van henzelf en hun familie nodig hebben, aan de totale gemeenschap moeten afdragen, waarmee de kosten van de gemeenschappelijke maaltijden van de vrijen, dat zijn de heersende Doriërs, gedekt worden, of dat er in Sparta, eveneens een Dorische gemeenschap, “staatsslaven” zijn, de Heloten, waarvan enkelen “van staatswege” de opdracht kregen om hun stukjes akkerland te bebouwen, dan zijn de toestanden in eerste instantie raadselachtig.

Een burgerlijke geleerde zoals bijvoorbeeld de Heidelbergse professor Max Weber formuleert vanuit het denkraam van de huidige verhoudingen en begrippen de meest curieuze hypothesen om die merkwaardige overleveringen van de geschiedenis te kunnen verklaren. “De overheerste bevolking wordt hier (in Sparta – *R.L.*) behandeld alsof zij slaven respectievelijk horigen van de staat zijn. Met hun afdrachten in natura worden de onderhoudskosten van de krijgers bestreden, deels op een nader te verklaren wijze gemeenschappelijk, deels op de manier dat de eenling aangewezen is op de opbrengst van bepaalde, door slaven bewerkte stukjes land die hem in uiteenlopende mate, later steeds vaker erfelijk, toegeëigend zijn. Nieuwe toewijzingen van stukken land en andersoortige verdelingen van hetzelfde golden in het verre verleden als gebruikelijk en schenen voor te komen. Het zijn natuurlijk geen verdelingen van akkers (“natuurlijk” mag een burgerlijk professor zoiets, als het ergens voor zou komen, niet toegeven – *R.L.*) maar in zekere zin verdelingen van de opbrengsten van de grond, het grondrentefonds. Militaire overwegingen, in het bijzonder een militaristische bevolkingspolitiek, beslissen over alle specifieke details ... Het feodale karakter van de stadspolitiek komt in haar karakteristieke vorm tot uitdrukking in het gegeven dat aan elk bijzonder militair recht in Arcadië de door horigen bewoonde stukken grond van de nalatenschap van een vrije ten grondslag liggen. Zij vormen de *Klaros*, die verbonden is met het belang van het onderhoud van de soldatenfamilie. (Uit het geleerde in gewoon Duits vertaald betekent dit dat de stukken akkerbouwland eigendom zijn van de hele gemeenschap en daarom niet verkocht mogen worden en na de dood van de eigenaar van het stuk land mag het niet verdeeld worden, wat professor Weber op een andere plek verklaart als een verstandige maatregel “om te verhinderen dat het vermogen versplintert” en “in het belang van het onderhoud van het bij zijn stand behorende stukje land van de krijger”. – *R.L.*)

De organisatie spitst zich wanneer het volledig wordt doorgevoerd, toe op een kantineachtig gemeenschappelijk middagmaal van soldaten, de “*syssitia*”, en de militaristische gemeenschappelijke opvoeding van kinderen van staatswege tot soldaten.” **[100]** Daarmee is het Griekenland uit de heldentijd van Hector en Achilles gelukkig veranderd in begrippen van het Pruisische fidei vermogen en rente-instituten **[101]**, van de officiersmess met haar “standgerelateerde” sekte-orgies en de naakte jongens en meisjes van Sparta in de bloei van hun

leven die een gemeenschappelijke opvoeding genoten, in een tuchthuisachtige kadetten-inrichting als Grosz-Lichterfelde bij Berlijn.

Voor wie de interne structuur van het Incarijk kent, bieden de hierboven beschreven verhoudingen totaal geen probleem. Deze zijn zonder twijfel alleen het product van zulke parasitaire dubbelrelaties die ontstaan zijn door de onderwerping van een akkerbouw bedrijvende markgemeenschap door een andere communistische samenleving. In hoeverre zich in de zeden en gewoonten van de heersenden als ook in de situatie van de onderdrukten daarbij de communistische basisstructuur is behouden, hangt af van de fase van ontwikkeling, de duur en de omgeving van deze verhouding die een heel scala aan andere verschijnselen tot gevolg kan hebben. Het rijk van de Inca's waarin de heersers zelf nog werkten, het grondbezit van de onderworpenen in zijn geheel nog niet is aangetast en elke maatschappelijke laag op zichzelf staat en georganiseerd is, kan wel als de meest oorspronkelijke vorm van dergelijke uitbuitingsverhoudingen worden beschouwd die alleen dankzij het verhoudingsgewijs primitieve niveau van de beschaving en omdat het land van de rest van de wereld was geïsoleerd, in stand konden blijven. Overleveringen uit Kreta wijzen erop dat daar een meer gevorderd stadium heeft bestaan waarbij de onderworpen boerengemeenschap de gehele opbrengst van hun arbeid minus de middelen voor hun eigen levensonderhoud moesten afdragen en waar de heersende gemeenschap zich niet door eigen landbouw onderhield maar uit de afdrachten van de uitgebuite markgemeenschap maar deze werden nog wel communistisch onder elkaar verdeeld. In Sparta treffen we aan, een stap verder in de ontwikkeling, dat de grond en de bodem niet meer als het eigendom van de onderworpen gemeenschap wordt beschouwd maar als het eigendom van de overheersers en onder hen op de manier zoals dat in een markgemeenschap gaat, onderling wordt verdeeld en verloot. De maatschappelijke organisatie van de onderworpenen is door het verlies van hun fundament, de eigendomsrechten van grond en bodem, uit elkaar gevallen, ze zijn zelf eigendom van de heersersgemeenschap die zij communistisch, "van staatswege", zoals degenen zonder land aan de individuele markgenoten, als arbeidskracht uitlevert. De heersende Spartanen leven zelf nog in streng markgemeenschappelijke verhoudingen. En gelijke verhoudingen zouden in meer of mindere mate geheerst hebben in Thessalië waar de vroegere bewoners, de Penesten of "arme mensen" door Aolië onderworpen werden, in Bithynië waar de Mariandijnen van Thrasische stammen in een vergelijkbare situatie werden gebracht. Toch leidt het parasitaire bestaan er onvermijdelijke toe dat ook in de heersende gemeenschap de kiem der ontbinding wordt geplant. Alleen al de verovering en de noodzaak de uitbuiting stevig in de relaties te verankeren leidt tot een sterke vergroting van het oorlogszwezen wat we zowel in de Incastaat als in de staten van Sparta hebben gezien. Daarmee zijn de eerste fundamenten gelegd voor ongelijkheid, de vorming van een bevoorrechte klasse in de schoot van de oorspronkelijk vrije en gelijke boerenmassa. Er zijn dan alleen nog gunstige geografische en cultuurhistorische voorwaarden nodig waar door contacten met meer beschaafde volkeren verfijndere levensbehoeften en levendige ruil worden gestimuleerd opdat de ongelijkheid ook binnen de groep van heersenden een snelle ontwikkeling doormaakt, de communistische samenhang verzwakt en het privébezit met zijn scheiding in rijk en arm de plaats daarvan inneemt.

Een klassiek voorbeeld van een dergelijke ontwikkeling blijft de vroegste geschiedenis van de Griekse wereld na haar contacten met de oude cultuurvolken van de Oriënt. Zo is het resultaat van de onderwerping van een oercommunistische samenleving door een andere vroeger of later steeds dezelfde: het uiteenvallen van de communistische traditionele gemeenschapsbanden zowel bij de overheersers als bij de overheersten en de geboorte van een geheel nieuwe

maatschappijvorm waarbij het privébezit en de ongelijkheid en uitbuiting elkaar wederzijds versterkend tegelijk ter wereld komen. Zo mondt de geschiedenis van de oude marktgemeenschap in de klassieke oudheid enerzijds uit in de tegenstelling tussen een massa kleine boeren die in een schuldverhouding tot de adel staat die zich de militaire dienst, de publieke ambten, de handel en de ongedeelde gemeenschappelijke landerijen als grootgrondbezit heeft toegeëigend, anderzijds in de tegenstelling tussen deze maatschappij van vrijen in het algemeen en de uitgebuite *slaven*. Van deze veelvoudig gelaagde vorm van economische uitbuiting in natura van door oorlogen onderworpenen door een andere gemeenschap was het maar een kleine stap naar de invoering van het kopen van slaven door individuele particulieren. En deze stap is in Griekenland door het verkeer over zee en de internationale handel met zijn gevolgen in de kust- en eilandstaten snel gezet. Ook Ciccotti maakt het onderscheid tussen twee typen slavernij: “De oudste, belangrijkste en meest uitgebreide vorm van economische dienstbaarheid” zegt hij, “die we op de drempel van de Griekse geschiedenis aantreffen is niet die van de slavernij maar van een vorm van horigheid die ik bijna vazallendom zou kunnen noemen. Zo merkt Theopompus op: ‘Als eerste onder de Hellenen na de Thessaliërs en de Lacedamoniërs maakten de Chioten, inwoners van het Klein-Aziatische eiland Chios, gebruik van slaven maar ze verkregen die niet op dezelfde manier als zij ... Men kan zien dat de Lacedamoniërs en de Thessaliërs hun slavenklasse uit Hellenen hebben gerekruteerd die voor hen het land bewoonden dat zij nu bezitten zodat zij de Achaeërs, de Thessaliërs, de Perreben en de Magneten konden dwingen hun diensten te verlenen en de onderworpenen noemden ze Heloten en Penesten. De Chioten echter verwierven Barbaren, niet-Grieken, als slaven en betaalden voor hen een bepaalde prijs’. En de reden voor dit onderscheid” voegde Ciccotti er terecht aan toe “was gelegen in het verschil in ontwikkelingsgraad van de volkeren in het binnenland aan de ene kant en de bevolking van de eilanden aan de andere kant. Het totaal ontbreken of de onbeduidendheid van de opgehoopte rijkdom evenals de gebrekkige ontwikkeling van het handelsverkeer sloten in het ene land een directe en groeiende productie van de bezitter zoals het directe gebruik van slaven uit en leiden in plaats daarvan tot de meer rudimentaire vorm van gedwongen afdrachten en van een arbeidsverdeling en het ontstaan van klassen die uit de heersende klasse een gewapend leger en uit de onderworpenen een boerenstand van akkerbouwers maakte. [102]

De interne organisatie van de Incastaat in Peru heeft ons een belangrijke kant van het wezen van de primitieve maatschappijvorm onthuld en het heeft tegelijk ook een bepaalde historische gang van zaken wat betreft haar ondergang aangetoond. Een andere wending in het lot van deze maatschappijvorm zal ons worden geopenbaard wanneer we het volgende hoofdstuk uit de geschiedenis van de indianen in Peru zowel als dat van de andere Spaanse koloniën in Amerika bekijken. Hier krijgen we te maken met een geheel nieuwe wijze van verovering waarvan bijvoorbeeld onder de heerschappij van de Inca's niets vergelijkbaars kan worden gekend: De heerschappij van de Spanjaarden, de eerste Europeanen in de Nieuwe Wereld, begon tegelijk met een onbarmhartige uitroeiing van de onderworpen lokale bevolking. Volgens eigen getuigenissen van de Spanjaarden zelf bereikt het aantal indianen dat door hen in weinig jaren na de ontdekking van Amerika zijn uitgeroeid 12 tot 15 miljoen. “We zijn gerechtigd om te beweren” zegt Las Casas, “dat de Spanjaarden door hun vreselijke en onmenselijke optreden 12 miljoen mensen hebben vermoord, waaronder vrouwen en kinderen. Naar mijn persoonlijke mening”, zegt hij verder, “overtreft het aantal van de in die tijd opgepakte inboorlingen zelfs de 15 miljoen.” [103]

“Op het eiland Haiti” zegt Handelsmann, “bedroeg het aantal van door de Spanjaarden

aangetroffen inboorlingen in het jaar 1492 1 miljoen, in het jaar 1508 zijn van deze miljoenkoppige bevolking nog 60.000 overgebleven en negen jaar later nog maar 14.000 zodat de Spanjaarden om te kunnen beschikken over het benodigde aantal werkzame handen voor de invoer van indianen naar de nabij gelegen eilanden moesten uitwijken. In het jaar 1508 alleen al werden naar het eiland Haiti 40.000 inwoners van de Bahama eilanden getransporteerd en in slaven veranderd.”**[104]** De Spanjaarden maakten regelrecht jacht op de roodhuiden die ons door een ooggetuige en deelnemer, de Italiaan Girolamo Benzoni, is beschreven. “Deels door gebrek aan voedsel, deels door zorgen ten gevolge van de scheiding van hun vaders, moeders en kinderen”, zegt Bezoni na een dergelijke jacht op het eiland Kumagna waarbij 4000 indianen gevangen werden genomen, “was het grootste gedeelte van de tot slaaf gemaakte inboorlingen op weg naar de haven van Kumani gestorven. Elke keer wanneer deze of gene van de slaven van vermoeidheid niet in staat was even snel te marcheren als zijn kameraden, werd hij door de Spanjaarden met hun dolken van achteren neergestoken uit angst dat ze achter zouden blijven en een aanval in de rug zouden kunnen gaan uitvoeren, en vervolgens op onmenselijke wijze vermoord. Het was hartverscheurend om deze ongelukkige wezens te zien, geheel naakt, vermoeid, gewond en zo door honger uitgeput dat ze nauwelijks op hun voeten konden blijven staan. Met ijzeren kettingen waren ze aan hun hals, handen en voeten geboid. Er was onder hen geen enkele jonge vrouw die niet was verkracht door deze rovers, de Spanjaarden, die zich in dat geval aan zulke walgelijke uitspattingen overgaven dat velen van hen voor altijd geheel door de syfilis aangevreten zouden blijven... Alle in slavernij genomen inboorlingen werden met een gloeiend ijzer gemerkt. Vervolgens hielden de kapteins een deel voor zichzelf en de overigen verdeelden ze onder de soldaten. Deze verspeelden ze dan weer aan elkaar of ze verkochten ze aan de Spaanse kolonisten. Kooplieden die deze waren tegen wijn, meel, suiker en andere dagelijkse benodigdheden hadden geruimd transporteerden de slaven naar dat deel van de Spaanse koloniën waar er de meeste vraag naar was. Tijdens het transport kwam een deel van deze ongelukkigen om het leven ten gevolge van gebrek aan water en de bedorven lucht in de kajuiten wat komt doordat de kooplui alle slaven in het onderste scheepsruim samen persten zonder hen genoeg plaats te geven om te zitten of om lucht te kunnen inademen.”**[105]**

Om zich echter zelf de moeite van de jacht op de roodhuiden en de kosten van het aankopen van hen van handelaren te besparen, voerden de Spanjaarden op hun West-Indische bezittingen en op het Amerikaanse vasteland het systeem in van de zogenoemde *Repartimientos*, dat betekent opdeling van het land. Het hele veroverde gebied werd door de gouverneurs in omheinde gebieden ingedeeld waarvan de dorpshoofden, “Kazieken” genaamd, eenvoudig verplicht waren het door hen gevorderde aantal inboorlingen als slaven zelf aan de Spanjaarden af te leveren. Iedere Spaanse kolonist kreeg periodiek van de gouverneur een zeker aantal slaven geleverd onder de voorwaarde “voor hun bekering tot het christendom zorg te dragen”.**[106]** De mishandeling van slaven door kolonisten gaat alle begrip te boven. Zelfmoord werd een verlossing voor de indianen. “Alle door de Spanjaarden gevangen genomen oorspronkelijke bewoners”, zegt een tijdgenoot, “werden door hen gedwongen om vermoeiende en inspannende arbeid in de mijnen te verrichten, ver van het moederland en familie en onder de voortdurende dreiging van lichamelijke tuchtigingen. Geen wonder dat duizenden slaven die geen andere mogelijkheid zagen om aan hun gruwelijke lot te ontkomen, niet alleen aan hun eigen leven gewelddadig een eind maakten, hetzij door ophanging, verdrinking of op een andere wijze maar ook al daarvoor hun vrouwen en kinderen doodden, om zo in één keer aan hun gemeenschappelijke ongelukkige en uitzichtloze leven een einde te maken. Anderzijds nemen de vrouwen hun toevlucht tot het aborteren van hun kinderen in het moederlijf of gaan de omgang met mannen uit de weg omdat ze geen slaven willen baren”.**[107]**

Uiteindelijk slaagden de kolonisten erin door bemiddeling van de keizerlijke biechtvader, de vrome pater Garzia de Loyosa, van de Habsburger Karel V een decreet los te krijgen [108] waarin de indianen kort en bondig erfelijk tot slaven van de Spaanse kolonisten werden verklaard. Benzoni meent weliswaar dat het decreet alleen betrekking heeft op de kannibalen in het Caraïbisch gebied maar het werd geïnterpreteerd en toegepast op alle indianen in het algemeen. Om hun gruweldaden te rechtvaardigen verspreiden de Spaanse kolonisten namelijk systematisch de gruwelijkste spookverhalen over de menseneters en andere lasterverhalen over de indianen zodat bijvoorbeeld een tijdgenoot, de Franse historicus Marly de Chatel, in zijn *Algemene geschiedenis van West-Indië* (Parijs 1569) over hen kon schrijven: “God heeft hen met slavernij gestraft voor hun boosheid en laster, want zelfs Ham [109] heeft niet in die mate tegen zijn vader Noah gezondigd als de indianen tegen de heregod. [110] En toch schreef ongeveer tegelijkertijd een Spanjaard, Acosta, in zijn *Historia natural y moral de las Indias* (Barcelona 1591) over dezelfde indianen dat ze een “goedmoedig volk zijn dat steeds bereid is de Europeanen een dienst te bewijzen, een volk dat in zijn gedrag zich zo roerend onschuldig en oprecht toont dat mensen die niet geheel van alle eigenschappen van de menselijke natuur verstoken zijn hen onmogelijk anders als met zachtheid en liefde kunnen behandelen”. [111]

Weliswaar waren er ook verzoeken om de gruweldaden tegen te houden. In het jaar 1531 vaardigde paus Paulus III een edict uit waarin hij verklaarde dat de indianen tot het menselijk ras behoorden en daarom vrij gesteld waren van slavernij. Ook de Spaanse keizerlijke raad voor West-Indië sprak zich later tegen de slavernij uit maar de telkens herhaalde decreten toonden eerder de vruchteloosheid dan de oprechtheid van deze bemoeienissen aan. Wat de indianen van de slavernij bevrijdde was niet de vrome actie van de katholieke geestelijkheid of de protesten van de Spaanse koningen maar het simpele gegeven dat de indianen vanwege hun fysieke en geestelijke gesteldheid voor de zware slavenarbeid absoluut niet deugden. Tegen deze pure onmogelijkheid hielpen op den duur de grofste wreedheden van de Spanjaarden niet. De roodhuiden vielen in de slavernij als vliegen dood neer of vlogen weg, kortom de zaak werd uiterst onrendabel. Pas toen de warme en onvermoeibare verdediger van de indianen, bisschop Las Casas, op het idee kwam in plaats van de ondeugdelijke indianen de meer robuuste negers uit Afrika als slaven te importeren, werden de nutteloze experimenten met de indianen stop gezet. Deze praktische oplossing heeft sneller en doeltreffender gewerkt dan alle pamfletten van Las Casas over de wreedheden van de Spanjaarden. De indianen werden na enige decennia van de slavernij bevrijd en de slavernij van de negers ving aan en zou vanaf die dag nog vier eeuwen lang duren.

Aan het eind van de 18e eeuw voer een trouwhartige Duitser, de “de brave oude Nettelbeck” uit Kolberg, als scheepskapitein met zijn schip van Guinee naar Guayana in Zuid-Amerika waar andere “brave Oost-Pruisen” plantages uitbaatten, met honderden neger-slaven die hij naast de andere waren in Afrika had ingekocht en die hij precies zo in het onderste scheepsruim ingeperst hield als de Spaanse kapiteins dat deden in de 16e eeuw. De vooruitgang van het humane tijdperk der Verlichting kwam tot uitdrukking in het feit dat Nettelbeck zijn slaven als bescherming tegen zwaarmoedigheid en het voorkomen van uitsterven iedere avond op het scheepsdek onder begeleiding van muziek en zweepslagen geknal te midden van hen dansen organiseerde en op dat idee waren de ruwe Spaanse slavenhandelaren nog niet gekomen. Aan het eind van de 19e eeuw, in 1871, schreef de edele David Livingstone die 30 jaar in Afrika had doorgebracht om de bronnen van de Nijl te ontdekken, in zijn beroemde brief aan de Amerikaan Gordon Bennett: “Mochten mijn onthullingen over de toestand in Udjidji aan de vreselijke slavenhandel in Oost-Afrika een einde maken, dan zou ik dat als resultaat meer waarderen dan

de ontdekkingen van alle bronnen van de Nijl bij elkaar. Bij u thuis is de slavernij overal afgeschaft, reikt ons dan nu uw machtige helpende hand om dat nog te bereiken. Dit mooie land is als met meeldauw of met een vloek van de Allerhoogste belast.” [112]

Overigens was het lot van de indianen in de Spaanse koloniën door deze ommezwaai nog helemaal niet verbeterd. Er was alleen maar een ander koloniaal systeem in plaats van het oude in de plaats gekomen. In plaats van het *Repartimientos* dat berustte op de directe slavernij van de bevolking, voerde men het zogenoemde “*Encomiendas*” in. [113] Formeel wordt hierbij aan de inwoners persoonlijke vrijheid en volledig eigendom van grond en bodem toegekend. Alleen werden de gebieden onder het administratieve toezicht van de Spaanse kolonisten, met name de afstammelingen van de eerste conquistadores, de veroveraars, gesteld die als *Encomenderos* over de voor onmondig verklaarde indianen de voogdijschap uitoefenden en vooral ook het christendom onder hen moesten verspreiden. Om de kosten voor het bouwen van kerken voor de inboorlingen te kunnen dekken maar ook ter compensatie van de eigen bemoeienissen bij het uitoefenen van de voogdij kregen de *Encomenderos* wettelijk het recht om “bescheiden afdrachten in geld en natura” van de bevolking te vorderen. Deze bepalingen waren voldoende om de *Encomiendas* voor de indianen spoedig tot een hel te maken. Grond en bodem werd hun weliswaar gelaten en wel in de vorm van ongedeeld eigendom van de stammen. Alleen verstonden of wilden de Spanjaarden daaronder verstaan slechts de akkers die met een ploeg bewerkt werden. Zowel de ongedeelde mark als ook de onbenut liggende landerijen, ja vaak ook zelfs de braak liggende stukken land werden als “woest gebied” door de Spanjaarden geconfisqueerd. En ze deden dat zo grondig en schaamteloos dat Zurita daarover schrijft: “Er is geen stukje grond, niet één boerderij die niet tot eigendom verklaard is van de Europeanen, ongeacht de schade toegebracht aan de belangen en de eigendomsrechten van de inboorlingen die op deze manier gedwongen werden de door hen sinds oeroude tijden bewoonde gebieden te verlaten. Niet zelden berooft men hen zelfs van in cultuur gebrachte landerijen onder het voorwendsel dat zij die alleen met de bedoeling hebben bezet om te voorkomen dat de Europeanen zich die zouden toe-eigenen. Dankzij dit systeem hebben de Spanjaarden in enige provincies hun bezit zo uitgebreid dat er voor de ingeborenen helemaal geen land meer overblijft om te bewerken.” [114] Tegelijkertijd werden de “bescheiden” afdrachten door de Spaanse *Encomenderos* zo schaamteloos verhoogd dat de indianen onder die last zwaar gebukt gingen. “Het hele have en goed van de indiaan”, zegt dezelfde Zurita, “is niet voldoende om de hen opgelegde belastingen te kunnen betalen. Men komt veel mensen onder de roodhuiden tegen wiens vermogen niet meer dan een peso is en die van de dagelijkse loonarbeid leven. Zo blijft er voor deze ongelukkigen niet eens genoeg over om hun familie te kunnen onderhouden. Dit is de reden waarom zo vaak jonge mensen aan het buiten echtelijke verkeer de voorkeur geven boven het huwelijk, vooral wanneer hun ouders niet eens over vier of vijf reaal beschikken. De indianen kunnen zich maar ternauwernood de luxe van kleding veroorloven. Velen die niets hebben om kleding te kunnen kopen, zijn niet in staat om religieuze bijeenkomsten te bezoeken. Geen wonder dat de meerderheid van hen in de vertwijfeling komt te verkeren dat ze nog ooit de middelen zullen kunnen vinden om hun familie van het nodige voedsel te voorzien... Tijdens mijn laatste reizen heb ik ervaren dat veel indianen zich uit wanhoop hebben opgehangen nadat ze aan hun vrouwen en kinderen hadden verklaard dat ze dit deden omdat ze onmogelijk de van hen gevorderde belastingen konden betalen.” [115]

Tot slot kwam ter vervolmaking van de landroof en belastingdruk de dwangarbeid. In het begin van de 17e eeuw keren de Spanjaarden openlijk naar het in de 16e eeuw formeel verlaten systeem terug. Weliswaar is de slavernij voor de indianen afgeschaft maar daarvoor in de plaats

komt een eigenaardig systeem van dwangarbeid met loon, dat zich in wezen in bijna niets daarvan onderscheidt. Al in het midden van de 16e eeuw schildert Zurita ons op de volgende wijze de situatie van de indiaanse loonarbeiders bij de Spanjaarden: “De indianen krijgen gedurende deze gehele periode niets anders te eten dan maisbrood ... De Encomendor laat hen van 's morgens vroeg tot in de nacht werken waarbij hij ze in de morgen- en avondvorst, tijdens storm en onweer naakt laat werken zonder hen een andere voeding te geven dan halfbedorven broden... De indianen brengen de nacht door onder de blote hemel. Omdat het loon pas aan het einde van de periode van dwangarbeid wordt uitbetaald hebben de indianen geen geld om de benodigde warme kleren te kopen. Geen wonder dat onder zulke omstandigheden bij de Encomenderos het werk uiterst vermoeiend is en als een van de oorzaken van hun snelle uitsterven kan worden beschouwd.”**[116]**

Dit systeem van dwangarbeid met loon werd nu aan het begin van de 17e eeuw door de Spaanse Kroon officieel en algemeen wettelijk ingevoerd. Als reden hiervoor zegt de wet dat de indianen vrijwillig niet wilden werken maar dat zonder hen de mijnbouw zelfs bij het voorhanden zijn van het bestaande aantal negers alleen maar heel moeizaam kan worden verricht. De indianendorpen werden nu verplicht het vereiste aantal arbeiders ter beschikking te stellen, in Peru het zevende deel, in Nieuw-Spanje 4 % van de bevolking, die aan de Encomenderos onvoorwaardelijk werden uitgeleverd. De dodelijke gevolgen van dit systeem werden al snel zichtbaar. In een anoniem memorandum aan Philips IV dat de titel draagt “Verslag van de gevaarlijke toestand van het koninkrijk Chili in wereldlijk en geestelijk opzicht” heet het: “De bekende oorzaak van de snelle afname van het aantal inboorlingen is het systeem van dwangarbeid in de mijnen en op de akkers van Encomenderos. Hoewel de Spanjaarden over een enorm aantal negers beschikken en ze de indianen belastingen hebben opgelegd die onvergelijkelijk hoger zijn als welke zij hun opperhoofden ook al voor de verovering hadden betaald, hielden ze het desalniettemin niet voor mogelijk het systeem van dwangarbeid op te geven.”**[117]**

De dwangarbeid had voor het overige tot gevolg dat de indianen heel vaak niet in staat waren om hun landerijen te bewerken wat de Spanjaarden dan weer als voorwendsel gebruikten deze als “woestenijs” zich toe te eigenen. De ruïnering van de indiaanse landbouweconomie was vanzelfsprekend een vruchtbare aanleiding voor woekeraars. “Onder hun inheemse heersers”, zegt Zurita, kenden de indianen geen woekeraars.”**[118]** De Spanjaarden lieten zich over de opbloei van de geldeconomie en de belastingdruk grondig informeren om het goed te leren kennen. Door schulden aangevreten gingen massaal landerijen van de indianen die niet eenvoudigweg door de Spanjaarden geroofd waren in handen van Spaanse kapitalisten over waarbij het taxeren van de waarde van de grond van deze onroerende goederen nog een apart hoofdstuk uitmaakt van de Europese laaghartigheid. Zo vormden diefstal van grond en bodem, belastingen, dwangarbeid en woeker zich tot een gesloten ijzeren ring waarbinnen het bestaan van de indiaanse marktgemeenschap in stukken uiteen viel. De traditionele openbare orde, de van oudsher gegroeide sociale verhoudingen van de indianen, werden reeds door het wegvallen van hun economische basis, de landbouweconomie van de marktgemeenschap, vernietigd. Op hun beurt werden deze planmatig door de Spanjaarden geruïneerd door de uitroeiing van alle traditionele autoriteiten. De dorps- en stamhoofden hadden immers de erkenning van de Encomenderos nodig en die gebruikten dit om deze ambten alleen met hun eigen figuren in te vullen, en wel de meest verloederde van de indiaanse samenleving.

Een geliefd middel van de Spanjaarden was het systematisch uitspelen van de indianen tegen

hun opperhoofden. Onder het voorwendsel van christelijke goede bedoelingen, de ingeborenen tegen uitbuiting door hun opperhoofden te beschermen, verklaarden zij die vrij van het betalen van de van oudsher gegroeide afdracht aan deze opperhoofden. “De Spanjaarden”, zegt Zurita, “beweren, gesteund door wat er tegenwoordig in Mexico aan de hand is, dat de opperhoofden hun stammen leeg plunderen maar ze dragen zelf de verantwoordelijkheid voor deze afpersingen want zij zelf en niemand anders hebben de vroegere opperhoofden van hun positie en hun inkomen beroofd en ze door nieuwe, nogal verlopen creaturen vervangen.” **[119]** Iets vergelijkbaars is ook dat zij probeerden om tot muiterijen aan te zetten wanneer de dorpsvertegenwoordigers of stamhoofden bij de Spanjaarden kwamen protesteren tegen het wederrechtelijk verkopen van land door individuele markleden. Chronische opstanden en een eindeloze reeks processen tussen de ingeborenen zelf om de onrechtmatige verkoop van land waren het resultaat. Naast ruïnering, honger en slavernij kwam er nog anarchie bij om de hel in het bestaan van de indianen compleet te maken. Het blote feit van de Spaans-christelijke bevoogding laat zich in twee woorden samen vatten: Het overgaan van grond en bodem in handen van de Spanjaarden en het uitsterven van de indianen.”

In alle Spaanse gebieden in India”, zegt Zurita, “verdwijnen de ingeboren stammen of geheel of ze worden weinig talrijk hoewel sommige personen meende dat het tegendeel het geval was. De ingeborenen verlaten hun woningen en landerijen die voor hen hun waarde hebben verloren vanwege de mateloze afdrachten in natura en geld. Ze trekken naar andere landen, steeds weer van het ene gebied naar het andere zwervend, of ze verstoppen zich in de wouden waar ze het gevaar lopen vroeg of laat aan de wilde dieren ten prooi te vallen. Velen besluiten hun leven door zichzelf te doden zoals ik meerdere malen de gelegenheid heb gehad om mij daar van te overtuigen door persoonlijke waarneming of door bij de plaatselijke bevolking navraag te doen”. **[120]** Een halve eeuw later bericht een andere hoge ambtenaar van de Spaanse regering in Peru, Juan Ortez de Cervantes: “De ingeboren bevolking in de Spaanse koloniën dunt steeds meer uit, ze verlaat de tot nu toe bestaande woonplaatsen, laat de bodem onbewerkt, zodat de Spanjaarden slechts met moeite het noodzakelijke aantal akkerbouwers en herders kunnen vinden. De zogenoemde Mitayos, een stam zonder wie het werken in de goud- en zilvermijnen onmogelijk is, verlaten hetzij geheel de door Spanjaarden bewoonde steden of wanneer ze er blijven wonen, sterven ze met een verbazingwekkende snelheid uit.” **[121]**

Men moet inderdaad de fantastische taaiheid van het indianenvolk en de instellingen van de markgemeenschap bewonderen omdat van beiden ondanks deze huishouding nog tot in de 19e eeuw resten behouden zijn gebleven. Aan de andere kant kennen we de lotgevallen van de oude mark gemeenschap van de grote Engelse kolonie India. Zoals in geen enkele andere uithoek van de wereld kan men hier een hele staalkaart van verschillende vormen van grondbezit bestuderen die zoals de sterrenhemel van Herschel tegelijk de op één vlak geprojecteerde geschiedenis van duizenden jaren voorstelt. Dorpsgemeenschappen naast gemeenschappen op basis van geslachtsverwantschap, periodieke herverdelingen van gelijke bodemaandelen naast levenslange ongelijke aandelen, gemeenschappelijke bewerking van de bodem naast private particuliere bedrijfsvoering, gelijkberechtiging van alle dorpsbewoners bij landerijen van de gemeenschap naast privileges van bepaalde groepen, tenslotte behalve al deze vormen van gemeenschappelijk bezit puur privébezit van grond en bodem en dit in de vorm van dwergachtig kleine stukjes boerengrond, korte termijn pacht en enorme latifundia, dit alles kon men in India nog enkele decennia geleden in levende lijve bestuderen. Dat de markgemeenschap in India een oeroude instelling is, daarvan getuigen Indische juridische bronnen, zoals het oudst gecodificeerde gewoonterecht *Manu* uit de 9e eeuw voor Christus dat talrijke bepalingen over grensconflicten

tussen marken, over de ongedeelde mark en over nieuwe nederzettingen van dochterdorpen op ongedeelde landerijen van oude marken bevat. Het juridisch handboek kent alleen eigendom dat berust op eigen arbeid, het vermeldt nog het handwerk als nevenactiviteit van de landbouweconomie, het probeert de economische macht van de Brahmanen, dat zijn de priesters, een regel voor te schrijven waarin het alleen geoorloofd is om hen roerende goederen te schenken. De latere inheemse vorsten, de radja's, figureren hier nog als de gekozen stamhoofden. Ook de beide latere juridische handboeken uit de 5e eeuw *Jadschnawalkja* en *Narada* erkennen het geslachtsverband als sociale organisatie en het openbaar geweld evenals de rechtspraak berust hier bij de vergadering van markgenoten. Deze handhaven solidair tegen verzaken en misdaden van individuen. Aan het hoofd van het dorp staat de gekozen markvertegenwoordiger.

Beide juridische handboeken adviseren om de beste, meest vredelievende en rechtvaardige leden van de gemeenschap voor deze ambten te kiezen en hen onvoorwaardelijk trouw te zijn. Het boek *Narada* maakt al onderscheid tussen twee soorten markgemeenschap: "verwanten" dat betekent gemeenschappen gebaseerd op geslacht, en "medebewoners", dat zijn buurtgemeenschappen als plaatselijke verhoudingen van niet-bloedverwanten. Beide juridische handboeken kennen echter eveneens het eigendom alleen op basis van eigen arbeid. Een verlaten grondgebied behoort degene toe die het in bewerking neemt, onrechtmatig bezit wordt zelfs na drie generaties nog niet erkend wanneer eigen arbeid daarmee niet is verbonden. Tot zover zien we dat het Indische volk nog in dezelfde primitieve maatschappelijke verbanden en economische verhoudingen als waarin het duizenden jaren lang in het gebied van de Indus leefde en daarna in de heroïsche tijden van de verovering van het Gangesgebied waaruit de grote epische volksverhalen Ramayana en Mahabharata voortkwamen. Pas de commentaren op de oude juridische handboeken die altijd het typische symptoom zijn van dieper liggende sociale veranderingen en tendensen, om oude juridische zienswijzen in het kader van nieuwe belangen te herzien en te duiden, zijn er een duidelijk bewijs voor dat tot de 14e eeuw, het tijdperk waarin de commentaren van invloed werden, de Indische samenleving diepgaande verschuivingen in haar sociale structuur heeft doorgemaakt. Intussen is er namelijk een invloedrijke priesterkaste ontstaan die zich materieel en juridisch boven de boerenstand heeft verheven. De commentaren proberen de duidelijke taal van de oude juridische handboeken, precies zoals hun christelijke collega's in het feodale Westen, op een manier "uit te leggen" dat het grondbezit van het priesterschap gerechtvaardigd wordt, schenkingen van land aan de brahmanen en daarmee de opdeling van landerijen in de mark en de vorming van een geestelijk grootgrondbezit op kosten van de boerenmassa worden bevorderd. Deze gang van zaken was typerend voor het lot van alle oosterse samenlevingen.

De vraag die van levensbelang is voor iedere enigszins meer ontwikkelde akkerbouw in de meeste gebieden van de Oriënt is de kunstmatige bevoeiing. **[122]** We zien zowel in India als in Egypte al vroeg als solide basis van de landbouweconomie grootse sproei-installaties, kanalen, bronnen of planmatige waterkeringen aangepast aan de behoeften van de landbouweconomie bij periodieke overstromingen. Al deze groot aangelegde waterwerken overstegen van het begin af aan de krachten maar ook het initiatief en het economisch bewustzijn van de individuele markgenootschappen. Om dit te kunnen leiden en doorvoeren is er een autoriteit nodig die boven de aparte individuele dorpsmarken staat om de arbeidskrachten daarvan in een groter verband bijeen te brengen. Daarbij hoort ook een grotere mate van beheersing van de natuurwetten dan die voor het waarnemingsvermogen en de ervaring van de massa van de binnen de dorpsgrenzen aanwezige akkerbouwers toegankelijk was. Uit deze behoefte kwam de

belangrijke functie van priester in de Oriënt voort die door waarnemingen in de natuur waarmee elke natuurreligie verbonden is en die ook door het op een bepaald ontwikkelingsniveau vrijgesteld zijn van directe deelname aan werkzaamheden in de landbouw, het beste in staat was om de grote openbare werken van bevoeiing te leiden. Uit deze puur economische functie groeide op natuurlijke wijze met de tijd ook een speciale sociale macht van de priester. De uit de arbeidsdeling voortkomende specialisering van een deel van de maatschappij veranderde in een erfelijke gesloten kaste met voorrechten en mogelijkheden tot uitbuiting van de massa van de boerengemeenschap. Hoe snel en hoe vergaand dit proces bij het ene en bij het andere volk verliep, of het in kiemvorm aanwezig bleef zoals bij de indianen in Peru of tot een formele staatsheerschappij van het priesterdom, tot theocratie, zich ontwikkelde zoals in Egypte of bij de oude Hebreeërs, hing telkens af van de bijzondere geografische en historische omstandigheden, met name van de vraag of de vaak voorkomende oorlogszuchtige conflicten met de omwonende volkeren niet behalve de priesterkaste ook een machtige militaire kaste deed opkomen die zich als militaire adel concurrerend naast of boven de priesterkaste verhief.

In ieder geval was het weer de specifieke particuliere bekrompenheid van de oude communistische mark die voor de organisatie van grotere ondernemingen met een economisch en politiek karakter niet geschikt was en die zich dus de heerschappij van buiten en boven henzelf staande machten die deze functie overnamen moesten laten welgevalen. In deze functie lag zo vanzelfsprekend de sleutel tot politieke heerschappij en economische uitbuiting van de grote boerenmassa voor handen dat menig barbaarse veroveraar van de Oriënt, of dat nu Mongolen, Perzen of Arabieren waren, elke keer naast het militaire geweld in het veroverde land ook de leiding en de uitvoering van grote openbare werken in handen namen die de levensvoorwaarden van de landbouweconomie vormden. Precies zoals de Inca's in Peru het opperste toezicht over de kunstmatige bewateringswerken zowel als de wegen- en bruggenbouw als hun voorrecht maar ook als hun plicht beschouwden, zo lieten in India de verschillende in de loop der eeuwen elkaar aflossende Aziatische despotische dynastieën zich dezelfde moeite gelegen liggen. Ondanks kastenvorming en de despotische vreemde heerschappij die zich over het land verspreide en ondanks politieke omwentelingen rekte in de laagvlakten van de Indische maatschappij het stille dorp zijn bescheiden bestaan. Binnen elk dorp heersten de oeroude traditionele regels van de markwetten die onder de dekmantel van stormachtige politieke gebeurtenissen hun eigen stille en onopgemerkte eigen geschiedenis doorliepen, oude vormen aflegden en nieuwe aannamen, bloeitijd en verval, uiteenvallen en wederopbouw doormaakten.

Geen kroniekschrijver heeft deze gebeurtenissen opgetekend en terwijl de wereldgeschiedenis de dappere tocht van Alexander van Macedonië naar de bronnen van de Indus [123] beschrijft en van het wapengekletter van de bloedige Timur Lenk en zijn Mongolen vervuld is [124], zwijgt zij geheel over de binnenlandse geschiedenis van het Indiase volk. Slechts uit de overblijfselen van alle oude lagen van deze geschiedenis kunnen we bij benadering een ontwikkelingsschema van de Indiase gemeenschap reconstrueren. Het is de verdienste van Kowalewski deze belangrijke wetenschappelijke opgave tot een goed einde te hebben gebracht.

Volgens Kowalewski kunnen de verschillende nog in het midden van de 19e eeuw in India waargenomen typen van landelijke gemeenschappen geordend worden in een volgende historisch logische volgorde.

a. We kunnen als oudste vorm de gemeenschap van leden die tot hetzelfde geslacht behoren nemen, die de gezamenlijke bloedverwanten van een geslacht of clan omvat, grond en bodem in gemeenschappelijk bezit heeft en die ook gezamenlijk bewerkt. Ook de mark van een veld is volgens dit principe een ongedeelde mark en verdeeld wordt alleen de geoogste en in gemeenschappelijke opslag in het dorp bewaarde vruchten. Dit meest primitieve type van een dorpsgemeenschap heeft zich alleen in enkele gebieden van Noord-India voorgedaan, het inwonerschap echter bestond alleen nog maar uit een enkele tak, “putti”, van het oude gens. Kowalewski ziet daarin naar analogie van de Bosnische en Herzegovinische “Zadruga” [125], het product van het uiteenvallen van de oorspronkelijke bloedverwantschap die zich met de tijd vanwege de aanwas van de bevolking in enige grote families opsplijste en die ook wat betreft de landerijen uit elkaar gaan. Nog in het midden van de vorige eeuw waren er aanzienlijke dorpsgemeenschappen van dit type, waarvan enigen bijvoorbeeld meer dan 150 anderen echter ook 400 leden omvatten. Maar overwegend was dit toch het type van de kleine dorpsgemeenschappen die alleen in zeer bijzondere gevallen, bijvoorbeeld bij de verkopen van grondbezit, tot een grotere groep verwanten in het kader van de oude gens bij elkaar kwamen. In het dagelijks leven leden zij een geïsoleerd, streng gereguleerd leven dat Marx op basis van Engelse bronnen in zijn “Kapitaal” in korte trekken als volgt beschrijft [126]:

“Deze oeroude, kleine Indiase gemeenschappen bijvoorbeeld, die deels nu nog bestaan, berusten op gemeenschappelijk bezit van grond en bodem, op de directe relatie van akkerbouw en handwerk en op een vaste verdeling van arbeid die bij het begin van een nieuwe gemeenschap als een gegeven plan en grove schets dient. Zij maken voor zichzelf een voldoende grote productiemogelijkheid, waarvan het productiegebied wisselt van 100 tot wel enige 1000 acres. Het grootste gedeelte van de productie wordt geproduceerd voor de directe eigen levensbehoeften van de gemeenschap, niet als *waar*, en de productie zelf is daarom onafhankelijk van de door warenruil bepaalde deling van arbeid in het grotere geheel van de Indiase maatschappij. Alleen het overschot van de producten verandert in *waar*, deels zelfs weer eerst in handen van de staat aan wie een bepaalde hoeveelheid sinds onheugelijke tijden als rente in natura toevloeit. Verschillende delen van India bezitten verschillende vormen van gemeenschappen. In de eenvoudigste vorm bebouwt de gemeente het land gemeenschappelijk en verdeelt de producten onder haar leden, terwijl elke familie spinnen, weven etc. als een huiselijke nevenactiviteit bedrijft. Naast deze op dezelfde wijze werkzame massa treffen we de “*hoofdbewoners*”, rechters, politie en belastinginnehmer aan in één persoon. De *boekhouder* die de boekhouding van de akkerbouw bijhoudt en alles wat daarop betrekking heeft in kaart brengt en registreert. Een derde beambte die misdadigers vervolgt en vreemde reizigers beschermt en van het ene dorp naar het andere begeleidt. De *grenspost* die de grenzen van de gemeenschap tegen de gemeenten in de buurt bewaakt. De *wateropzichter* die het water uit de gemeenschappelijke watercontainers voor akkerbouwdoeleinden verdeelt. De *brahmanen* die de functies horende bij de religieuze cultus verrichten, de *schoolmeester* die de kinderen uit de gemeente leert lezen en schrijven in het zand, de *kalenderbrahmaan* die als astroloog de tijd om te zaaien, oogsten en de goede en kwade uren voor alle bijzondere akkerbouwwerken aangeeft. Een *smid* en een *timmerman* die de werktuigen voor de akkerbouw maken en verbeteren, de *pottenbakker* die alle potten en pannen voor het dorp maakt, de *barbier*, de *wasvrouw* voor het reinigen van de kleding, de *zilver-smid*, hier en daar *dichters* die in de ene gemeente de zilver-smid in de andere de schoolmeester vervangt. Dit dozijn personen wordt op kosten van de hele gemeenschap onderhouden. Wanneer de bevolking groeit dan wordt er een nieuwe gemeente naar model van de oude op onbebouwd terrein opgericht... De wet die de verdeling van de gemeenschappelijke arbeid in de gemeente regelt werkt hier met de onverbiddelijke autoriteit van een natuurwet...

Het eenvoudige productieve organisme van dit zelfgenoegzame gemeenschapswezen dat zich voortdurend in dezelfde vorm wil reproduceren en wanneer het toevalligerwijs wordt verwoest, op dezelfde plaats met dezelfde naam weer wordt opgebouwd, levert de sleutel voor het geheim van de onveranderlijkheid van Aziatische maatschappijen, dat zo opvallend een contrast vormt met het voortdurend uiteenvallen en opnieuw vormen van Aziatische staten en de rusteloze wisselingen van dynastieën. De structuur van de economische basiselementen van de maatschappij blijft voor de stormen van de politieke wolkenhemel onaangeroerd.” [127] [accentueringen – R.L.]

b. Ten tijde van de Engelse verovering was de oorspronkelijke gemeenschap van geslachten met ongedeelde bodem meestal al uit elkaar gevallen. Hieruit was echter een nieuwe vorm ontstaan, een gemeenschap van verwanten met verdeeld akkerland doch niet met gelijke maar met ongelijke aandelen van elke familie waarvan de grootte nauwkeurig van de graad van verwantschap met de voorouders afhing. Deze vorm was zeer wijd verbreid in het noordwesten van India alsook in het Vijfstromenland. De aandelen zijn hier noch levenslang noch erfelijk, ze blijven in het bezit van de families totdat de groei van de bevolking of de noodzakelijkheid om verwanten die tijdelijk afwezig zijn geweest tot het aandeel in de mark van velden toe te laten, een nieuwe herverdeling vereisen. Vaak worden nieuwe aanspraken echter niet door een algemene herverdeling maar door toewijzing van nieuwe percelen op onbebouwd markgebied bevredigd. Op deze manier worden de familieaandelen vaak, hoewel niet juridisch maar wel feitelijk, levenslang en juist wel erfelijk. Naast deze zo ongelijk verdeelde mark van velden blijven echter de wouden, moerassen, weides en onbebouwde landerijen gemeenschappelijk bezit van alle families die zij ook gemeenschappelijk gebruiken. Deze merkwaardige op ongelijkheid gebaseerde communistische organisatie raakt echter met de tijd in tegenspraak met de nieuwe belangen die opgeld doen. Met elke volgende generatie wordt de vaststelling van de mate van verwantschap van elk specifiek individu steeds lastiger, de traditie van de bloedbanden verbleekt en de ongelijkheid van de familieaandelen wordt steeds meer door de benadeelden als onrechtvaardig ervaren. Anderzijds treedt in vele gemeenten onvermijdelijk een vermenging van de bevolking op door het wegtrekken van een deel van de verwanten, door oorlog en uitroeiing van een ander deel der ingezetenen, door vestiging en opname van nieuw aangekomenen. Zo wordt ondanks alle schijnbare onbewegelijkheid en onveranderlijkheid van de verhoudingen de bevolking van de gemeenschappen strikt volgens gesteldheid van de bodem in percelen, (“wund”), ingedeeld en iedere familie krijgt enkele percelen zowel in de betere, bevloede stukken (die “sholgura”, van “shola” = rijst heten) als in de slechtere (“culmee”). Herverkaveling waren eerst, in ieder geval voor de Engelse verovering niet periodiek maar ze vonden elke keer plaats wanneer de natuurlijke toename van de bevolking een feitelijke ongelijkheid in de economische situatie van de familie had veroorzaakt. Dit was met name van langere duur in de gemeenten die rijk aan land waren en over een voorraad aan bruikbare percelen beschikten. In de kleinere gemeenschappen werd de herverdeling elke 10, 8, 5 jaar of elk jaar gehouden. Het laatste vond in het bijzonder daar plaats waar een gebrek aan goede percelen een gelijke verdeling over alle leden van de mark onmogelijk maakte, waar daarom alleen door het afwisselend gebruiken van de verschillende percelen een evenwichtige rechtvaardige verdeling gerealiseerd kon worden. Zo eindigt de Indiase gemeenschap van geslachten in haar vervanging met de vorm die historisch als de oorspronkelijke Germaanse markgemeenschap is bestempeld.

Naast [128] het Brits-Indisch martyrium maakt in de kapitalistische koloniale economie de

geschiedenis van het Franse optreden in Algerije aanspraak op een ereplaats. Toen de Fransen Algerije veroverden [129], heersten onder de massa van de Arabisch-Kabyalische bevolking de oeroude sociale en economische instellingen die zich ondanks de lange en roerige geschiedenis van het land tot in de 19e eeuw, ja deels ook nog tegenwoordig, hadden gehandhaafd. Mocht in de steden bij de Moren en de Joden, onder kooplieden, handwerkers en woekeraars sprake zijn van privébezit en op het platteland reeds uitgestrekte gebieden sinds het Turkse vazallenregime als domein van de staat zijn geconfisqueerd, nog altijd behoorde bijna de helft van het in gebruik genomen land in gedeeld eigendom toe aan Arabisch-Kabyalische stammen en daar golden nog de oeroude, patriarchale zeden en gebruiken. Hetzelfde nomadenleven dat bij een oppervlakkige blik onzeker en ongeregeld is, is in werkelijkheid streng gereguleerd en hoogst eentonig, voerde als in oude tijden nog in de 19e eeuw veel Arabische geslachten van mannen, vrouwen en kinderen met kuddes en tenten iedere zomer naar de door de zeewinden aangevoerde koelere luchten van het kustgebied *Tell* en iedere winter weer terug naar de beschutte warmte van de woestijn. Ieder stam en ieder geslacht had zijn eigen gebied om rond te trekken en bepaalde zomer- en winterverblijfplaatsen waar zij hun tenten opsloegen. De akkerbouwers onder de Arabieren bezaten het land eveneens heel vaak nog in gemeenschappelijk bezit van de geslachten. En even patriarchaal volgens de traditionele wetten leefde de Kabyalische grootfamilie onder leiding van een gekozen opperhoofd.

Het huishouden van deze grote familiekring werd als een eenheid door het oudste vrouwelijke lid geleid, echter eveneens op basis van een keuze van de familie of ook van de vrouwen in volgorde van leeftijd. De Kabyalische grootfamilie die in deze organisatie aan de rand van de Afrikaanse woestijn een eigenaardig randverschijnsel vormde van de beroemde Zuid-Slavische "Zadruga" [130], was eigenares niet alleen van de grond en de bodem maar ook van alle werktuigen, wapens en gelden die voor de bedrijfsvoering van alle leden vereist waren en door hen waren verworven. Als privébezit had elke man alleen een tenue en elke vrouw slechts kledingstukken en de sieraden die ze als bruidsgeschenk had gekregen. Alle kostbare gewaden en juwelen echter golden als ongedeeld familiebezit en konden door individuele leden alleen met toestemming van allen worden gebruikt. Wanneer de familie niet erg talrijk was dan gebruikten ze de maaltijd aan een gemeenschappelijke tafel waarbij alle vrouwen om beurten kookten, de oudsten echter de verdeling regelden. Wanneer de kring van personen te groot was dan werden elke maand de voedingsmiddelen door de aanvoerder in onbewerkte toestand onder bewaking van strenge gelijkheid onder de individuele families verdeeld en door deze voor gebruik klaar gemaakt. Nauwe banden van solidariteit, wederzijdse hulp en gelijkheid omgaven het gemeenschapswezen en de patriarchen pleegden op het sterfbed hun zonen als laatste wilsbeschikking op het hart te drukken dat ze trouw moesten blijven vasthouden aan het familieverband. [131]

De Turkse overheersing die zich in de 16e eeuw in Algerije vestigde, had al ernstige inbreuk gemaakt op deze sociale verhoudingen. Het was weliswaar een later door de Fransen verzonnen fabel dat de Turken de gemeenschappelijke grond en bodem voor belastingheffing hadden geconfisqueerd. Deze wilde fantasie die alleen Europeanen konden verzinnen, was in tegenspraak met de hele economische grondslag van de islam en zijn gelovigen. In tegendeel, de verhoudingen wat betreft het grondbezit in de dorpsgemeenschappen en de grootfamilie werden door de Turken in het algemeen niet aangetast. Alleen een groot deel van de niet bewerkte landerijen werden door hen tot staatsdomein verklaard en gestolen van de geslachten en onder de Turkse lokale bestuurders in 'beyliks' veranderd, die deels van staatswege met binnenlandse arbeidskrachten werden bewerkt, deels tegen een rente of tegenprestatie in natura in pacht

werden uitgegeven. Bovendien benutten de Turken elke opstand van de onderworpen geslachten en elke chaotische toestand in het land om door middel van veelomvattende confiscaties van land de fiscale mogelijkheden te vergroten en daarop militaire vestingplaatsen te grondvesten of de geconfisqueerde goederen openbaar bij opbod te verkopen waarbij ze meestal in handen vielen van Turkse en andere woekeraars. Om confiscatie en belastingdruk te ontlopen zochten vele boeren, precies zoals dat in Duitsland in de middeleeuwen het geval was, bescherming bij de kerk die op deze manier de opper-grondbezitter werd van aanzienlijke stukken land.

Uiteindelijk geven de bezitsverhoudingen in Algerije na al deze vaak wisselende lotgevallen ten tijde van de Franse verovering het volgende beeld weer: de domeinen omvatten 1.500.000 hectare land, 3.000.000 hectare ongebruikt land was eveneens onder staatstoezicht gesteld als “gemeenschappelijk bezit van alle ware gelovigen” (Bled-el-Islam). Het private eigendom bedroeg 3.000.000 hectare dat zich nog sinds de tijd van de Romeinen in het bezit van de Berbers bevond en 1.500.000 hectare was onder de Turkse heerschappij in private handen overgegaan. Als ongedeeld eigendom van de Arabische geslachten bleven daarna nog 5.000.000 hectare land over. Wat betreft de Sahara bevonden zich daarin nog ongeveer 3.000.000 hectare bruikbaar land in de omgeving van oases, deels in ongedeeld bezit van grootfamilies deels in privébezit. De overige 23.000.000 hectare was voor het grootste deel woeste, onvruchtbare grond.

De fransozen begonnen nadat zij Algerije in hun kolonie hadden veranderd met veel tamtam hun beschavingsoffensief. Want was niet Algerije nadat het zich in het begin van de 18e eeuw onafhankelijk van Turkije had gemaakt een vrijplaats voor zeerovers geworden die de Middellandse Zee onveilig maakte en slavenhandel met christenen dreef. Deze goddeloosheid van de mohammedanen verklaarden met name Spanje en de Noord-Amerikaanse Unie, die zelf in de slavenhandel destijds heel behoorlijk presteerden, onverbiddelijk de oorlog. Ook tijdens de grote Franse Revolutie werd tot een kruistocht tegen de anarchie in Algerije opgeroepen. De onderwerping van Algerije door Frankrijk was dus onder de vlag van de bestrijding van de slavernij en de invoering van ordelijke beschaafde toestanden uitgevoerd. De praktijk zou spoedig laten zien wat daarachter zat. In de veertig jaar die sinds de onderwerping van Algerije waren verlopen heeft voor zover bekend geen Europese staat zo vaak een wisseling van het politieke systeem doorgemaakt als Frankrijk. Op de restauratie was de Julirevolutie en het Burgerkoningschap gevolgd, daarop de Februarirevolutie, de Tweede Republiek, het Tweede Keizerrijk en uiteindelijk het debacle van 1870 en de Derde Republiek. Adel, bankiers, kleinburgerij en de brede middenlaag van de bourgeoisie losten elkaar in politieke macht af. Maar een vaste spil bij deze vluchtige verschijningen was de politiek van Frankrijk in Algerije die van begin tot eind op één en hetzelfde doel was gericht en aan de rand van de Afrikaanse woestijn het meest duidelijk verried dat de gezamenlijke omwentelingen in de Franse staat om één en hetzelfde uiteindelijke doel draaiden, de heerschappij van de kapitalistische bourgeoisie en haar eigendomsvorm.

“Wat ten grondslag ligt aan de wetsvoorstellen” verklaarde de afgevaardigde Humbert op 30 juni 1873 in de zitting van de Franse Nationale Vergadering, als woordvoerder van de commissie voor de ordening van de agrarische verhoudingen in Algerije, “is niets anders dan de kroon op een bouwwerk waarvan het fundament gelegd was door een hele reeks van verordeningen, decreten, wetten en senaatsraadplegingen die alles bij elkaar genomen en ieder afzonderlijk één en hetzelfde doel op het oog hadden, de invoering en bevestiging van het privébezit bij de Arabieren.” De planmatige bewuste vernietiging en het opdelen van het gemeenschappelijk

eigendom was de onwrikbare pool waarop het kompas van de Franse koloniale politiek zich richtte ongeacht alle stormen in het binnenlandse staatsleven gedurende een halve eeuw en wel op basis van het volgende duidelijk erkende dubbelbelang. De vernietiging van het gemeenschappelijk eigendom moest vooral de macht van de Arabische geslachten als sociaal verband verwoesten en daarmee hun hardnekkig verzet tegen het Franse juk breken dat zich ondanks alle militaire overmacht van Frankrijk in onophoudelijke rebelle van de stammen van zich deed spreken en een voortdurende oorlogssituatie in de kolonie tot gevolg had. **[132]**

Verder was het ruïneren van het gemeenschappelijk eigendom een voorwaarde om toe te kunnen treden tot het economisch genot van het veroverde land, dat wil zeggen de sinds duizend jaar door Arabieren bezeten grond en bodem uit hun handen te rukken en in handen van de Franse kapitalisten te geven. Ten behoeve hiervan diende vooral hetzelfde en reeds bekende sprookje volgens welk de totale grond en bodemvoorraad volgens muzelmanse wet eigendom van de toenmalige heerser was. Precies zoals de Engelsen in Brits-Indië verklaarden de gouverneurs van Louis-Philippe in Algerije het bestaan van een gemeenschappelijk eigendom van alle geslachten voor een “onmogelijkheid”. Op grond van deze fictie werden de meeste onbewerkte landerijen, namelijk juist de meenten, wouden en weides, tot staatseigendom verklaard en ingezet voor koloniale doeleinden. Er kwam een heel systeem van nederzettingen op, de zogenaamde Kantonnement, waarbij te midden van landerijen van de geslachten Franse kolonisten werden gezet. De stammen zelf moesten echter op een minimaal gebied samengeperst worden. Met uitvaardigingen in de jaren 1830, 1831, 1840, 1844, 1845, 1846 werden deze diefstallen van Arabische landerijen van geslachten “wettelijk” bekrachtigd. Dit huisvestingssysteem leidde in werkelijkheid echter helemaal niet tot kolonisatie, het heeft alleen maar de grenzeloze speculatie en woeker groot gemaakt. De Arabieren slaagden er in de meeste gevallen in de van hen afgepakte landerijen terug te kopen waarbij ze weliswaar zwaar in de schulden terecht kwamen.

De Franse belastingdruk werkte in dezelfde richting. Met name echter heeft de wet van 16 juni 1851, die alle wouden tot staatseigendom verklaarde en zo 2,4 miljoen hectare half weide, half struikgewas van de ingeborenen stal, de veeteelt van haar bestaansbasis beroofd. Onder de stortregen van al deze wetten, verordeningen en maatregelen ontstond in de eigendomsverhoudingen van het land een onbeschrijflijke chaos. Om gebruik te maken van de heersende koortsachtige grondspeculatie en in de hoop op een spoedig weer in handen krijgen van de grond verkochten veel ingeborenen hun stukken grond aan de fransozen waarbij ze vaak aan twee of drie kopers tegelijk hetzelfde stuk grond verkochten dat zich bovendien helemaal niet als hun eigendom maar als onverkoopbaar eigendom van de geslachten te boek stond. Zo geloofde een speculantengezelschap uit Rouen 20.000 hectare gekocht te hebben waar zij uiteindelijk maar 1370 hectare omstreden gebied hun eigen mochten noemen. In een ander geval bleek een verkocht gebied van 1230 hectare na de opdeling maar uit 2 hectare te bestaan. Er volgde een oneindig lange rij van processen waarbij het Franse gerecht principieel alle opdelingen en aanspraken van kopers ondersteunde.

Onzekere verhoudingen, speculatie, woeker en anarchie werden een algemeen verschijnsel. Maar het plan van de Franse regering om zich te midden van de Arabische bevolking van een stevige plek te verzekeren in de vorm van een Franse kolonistenmassa heeft op ellendige wijze schipbreuk geleden. Daarom neemt de Franse politiek onder het Tweede Keizerrijk een andere wending. De regering die zich na dertig jaar hardnekkig loochenen van het gemeenschappelijk eigendom in haar Europese bekrompenheid verstandiger had moeten zijn, erkende eindelijk

officieel het bestaan van ongedeeld eigendom van de geslachten doch alleen door in één adem de noodzaak van een gewelddadige opdeling ervan te verkondigen. Deze dubbelzinnigheid kreeg de goedkeuring van de Senaat op 22 april 1863. “De regering”, verklaarde generaal Allard in de staatsraad, “verliest niet uit het oog dat het algemene doel van haar politiek is de invloed van de vertegenwoordigers van de geslachten te verzwakken en de geslachten uiteen te doen vallen. Op deze manier worden de laatste resten van het feodalisme(!) opgeruimd die de tegenstanders van de voorstellen van de regering in stand willen houden. Het tot stand brengen van het privébezit, de vestiging van Europese kolonisten te midden van de Arabische geslachten..., dat zijn de zekerste middelen om het proces van het uiteenvallen der geslachten te bespoedigen.” **[133]**

De wet van het jaar 1863 riep met het oog op de opdeling der landerijen speciale commissies in het leven die op de volgende wijze waren samengesteld: een brigadegeneraal of een legerkapitein als voorzitter, verder een ondervoorzitter, een ambtenaar van de Arabische militaire autoriteiten en een ambtenaar van het bestuur der domeinen. Aan deze geboren kenners van de economische en sociale verhoudingen in Afrika werd de drievoudige opdracht gegeven om allereerst de grenzen van de gebieden van de geslachten precies te bepalen, vervolgens het gebied van elk afzonderlijk geslacht overeenkomstig haar specifieke aftakkingen en grootfamilies in te delen en tenslotte ook deze landerijen van grootfamilies in aparte privé percelen te versnipperen. De veldtocht van de brigadegeneraals in de binnenlanden van Algerije werd punctueel uitgevoerd, de commissies begaven zich naar de bewuste gebieden en plaatsen waarbij zij bij alle geschillen over verdelingsvraagstukken landmeter, landverkavelaar en bovenal rechter verenigd in één persoon waren. De gouverneur-generaal van Algerije moest de opdelingsplannen in laatste instantie goedkeuren. Nadat de commissies tien jaar lang zich in het zweet des aanschijns hadden gewerkt was het resultaat als volgt: van 1863 tot 1873 werden van de 700 Arabische gebieden behorende aan de geslachten ongeveer 400 onder de grootfamilies opgedeeld. Hier werd reeds de basis gelegd voor de toekomstige ongelijkheid, voor grootgrondbezit en kleine percelen grond. Want al naar gelang de grootte van het gebied en het aantal leden van het geslacht kwam aan elk lid in het ene geval 1 tot 4 hectare toe, in het andere geval 100 of zelfs 180 hectare toe. De opdeling bleef echter bij de grootfamilies steken. De opdeling van het familiegebied stuitte ondanks alle brigadegeneraals op niet te overwinnen moeilijkheden bij de Arabieren. Het doel van de Franse politiek, het in leven roepen van privébezit en de overdracht daarvan in bezit van de Fransen was weer eens, in het algemeen gesproken, mislukt.

Pas tijdens de Derde Republiek, het uitgesproken regime van de bourgeoisie, werd de moed en het cynisme gevonden om alle zijpaden terzijde te schuiven en zonder voorbereidende stappen van het Tweede Keizerrijk de zaak van een andere kant te benaderen. Een directe opdeling van de gebieden van alle 700 Arabische geslachten in aparte delen, een geforceerde invoering van het privébezit in de kortst mogelijke tijd was het openlijk uitgesproken doel van de wet die de Nationale Vergadering in het jaar 1873 heeft uitgewerkt. Een voorwendsel hiervoor boden de wanhopige toestanden in de kolonie. Precies zoals de grote hongersnood in India in 1866 pas de openbare mening in Engeland de mooie resultaten van de Engelse koloniale politiek drastisch de ogen had geopend en aanleiding had gegeven tot het instellen van een parlementaire commissie om deze misstanden te onderzoeken, zo werd Europa aan het eind van de jaren zestig wakker geroepen door de noodkreet uit Algerije waar massale hongersnood en buitengewone sterftcijfers onder de Arabieren de rekening opmaakten van 40 jaar Franse overheersing. Om een onderzoek te doen naar de oorzaken en om de Arabieren gelukkig te maken met nieuwe wettelijke maatregelen werd een commissie ingesteld die tot eenstemmig besluit kwam dat de

Arabieren als reddingsboei maar één ding kon helpen, het privébezit! Dan pas zou namelijk ieder Arabier in de gelegenheid zijn om zijn stuk grond te verkopen of daarop een hypotheek af te sluiten om zich op die manier tegen noodtoestanden te beschermen. Om dus de noodtoestand bij de Arabieren op te heffen, die deels door de, door de Fransen reeds uitgevoerde diefstallen van Algerijnse grond en bodem, deels door de door hen opgelegde belastingdruk en de daarmee verbonden schuldenlast van de Arabieren was ontstaan, verklaarde men als enige redmiddel: het volledig overleveren van de Arabieren aan de klauwen van de woekeraars. Deze klucht werd in de Nationale Vergadering met een heel serieus gezicht opgevoerd en door dit hoogwaardig lichaam met evenzoveel ernst tot zich genomen. De schaamteloosheid van de “overwinnaars” van de Parijse Commune vierde hoogtij.

Twee argumenten dienden in het bijzonder in de Nationale Vergadering ter ondersteuning van de nieuwe wet. De Arabieren zelf wensten dringend de invoering van het privébezit, benadrukten telkens weer hun steun aan de verdedigers van de regeringsvoorstellen. Zij wensten dit inderdaad, met name de grondspeculanten en de woekeraars in Algerije, die er een acuut belang bij hadden hun slachtoffers uit de beschutte verhoudingen der geslachten en hun solidariteit te “bevrijden”. Zolang namelijk het recht van de muzelman in Algerije gold, ontmoette de verpanding van grond en bodem een onoverbrugbaar obstakel in het onverkoopbaar zijn van het gens- en familiebezit. Pas de wet uit 1863 had daarin een bres geslagen. Het ging er nu om die hindernis helemaal uit de weg te ruimen teneinde de woeker vrij spel te geven. Het tweede argument was een “wetenschappelijke”. Het stamde uit hetzelfde gedachtegoed waaruit de eerbiedwaardige James Mill zijn onbegrip voor de eigendomsverhoudingen in India haalde, uit de Engelse klassieke algemene economie. Het privébezit is de noodzakelijke voorwaarde voor elke intensieve, betere bodembewerking in Algerije, die hongersnoden kan voorkomen, want het is duidelijk dat niemand kapitaal of intensieve inzet van arbeid aan grond wil besteden die niet zijn particulier eigendom is en waarvan de vruchten niet uitsluitend door hem genoten zullen gaan worden, verkondigden de wetenschappelijk opgeleide jonge Smith-Ricardo adepten. De feiten spreken echter een andere taal, zij tonen aan dat de Franse speculanten het door hen in Algerije ingevoerde privébezit voor van alles en nog wat gebruikten maar niet voor een intensievere en betere bewerking van de grond. Van de 400.000 hectare land die in het jaar 1873 de Fransen toebehoorde, bevonden zich 120.000 hectare in handen van de beide kapitalistische maatschappijen, de Algerijnse en de Setif vennootschap die hun landerijen helemaal niet zelf bewerkten maar dit de ingeborenen in ruil voor pacht teruggaven waarop zij dit op hun beurt op de traditionele wijze bewerkten. Een kwart van de overige Franse eigendommen hield zich evenmin met de landbouweconomie bezig. De kapitaalinvesteringen en de intensieve bodembewerking lieten zich hier net zo min als de kapitalistische verhoudingen kunstmatig uit de bodem stampen. Dit bestond alleen in de op winst beluste fantasieën van de Franse speculanten en in de dogmatische schimmenwereld van hun wetenschappelijke ideologen uit de staathuishoudkunde. Het gaat eenvoudig, wanneer men de drogredenen en holle frases bij de verantwoording van de wet uit 1873 terzijde schuift, om het pure verlangen de Arabieren van hun basis van bestaan, de grond en de bodem, te beroven. En ondanks alle ongeloofwaardigheid van de argumenten, ondanks een overduidelijke leugenachtigheid van de legitimatie werd de wetgeving die de bevolking van Algerije en haar materiële welstand de doodsteek zou moeten geven op 26 juli 1873 bijna met algemene stemmen aangenomen.

Het fiasco van deze gewelddaad liet echter niet lang op zich wachten. De politiek van de Derde Republiek ging te gronde aan de moeilijkheid het burgerlijke privébezit in een oeroud

communistisch verband van grootfamilies in één klap in te voeren, precies zoals de politiek van het Tweede Keizerrijk daarop was stukgelopen. De wet van 26 juli 1873 die door een tweede wet van 28 april 1887 werd aangevuld, resulteerde na 17 jaar in werking te zijn geweest in het volgende: tot 1890 waren 14 miljoen franc uitgegeven voor een schoonmaakoperatie van 1,6 miljoen hectare. Men berekende dat voortzetting van deze operatie tot 1950 zou moeten duren en dan nog 60 miljoen franc zou moeten kosten. Het doel echter, het communisme van de grootfamilies af te schaffen was daarmee nog altijd niet bereikt. Het enige wat werkelijk en zonder enige twijfel in ieder geval bereikt zou worden was een waanzinnige grondspeculatie, welig uitdijende woekerpraktijken en een economische ruïnering van de oorspronkelijke bewoners. Het echec van de gewelddadige invoering van het privébezit leidde daarop tot een nieuw experiment. Hoewel het Algerijnse Gouvernement-Generaal al in 1890 een commissie had ingesteld die de wetten van 1873 en 1887 had onderzocht en afgekeurd, duurde het nog 7 jaar totdat de heren wetgevers aan de Seine de moed konden opbrengen voor een wetsherziening in het belang van het geruïneerde land. Bij deze nieuwe zwenking van beleid heeft men van een dwangmatige invoering van het privébezit van staatswege afgezien. De wet van 27 februari 1897 evenals de richtlijnen van de Algerijnse gouverneur-generaal van 7 maart 1898 voorzien hoofdzakelijk in de invoering van het privébezit op vrijwillig verzoek van eigenaar of verwerver van eigendom. **[134]** Omdat echter bepaalde clausules ook de invoering van het privébezit op verzoek van één eigenaar zonder toestemming van de andere mede-eigenaren van grond en bodem rechtsgeldig verklaarde en dat verder een “vrijwillig” verzoek van een eigenaar met schulden onder druk van een woekeraar ieder moment naar wens gedaan kon worden, opende de nieuwe wetgeving zo ook de deur voor nieuwe mogelijkheden voor een verdere aantasting en leegplundering van de landerijen van stammen en de bezittingen van grootfamilies door Franse en inheemse kapitalisten.

De tachtigjaar lange vivisectie van Algerije stuit met name de laatste tijd steeds minder op verzet nu de Arabieren door de onderwerping van enerzijds Tunesië in 1881 **[135]** en anderzijds onlangs Marokko **[136]** door het Franse kapitaal steeds meer wordt ingesloten en daaraan reddingsloos wordt prijsgegeven. Het jongste succes van het Franse regime in Algerije is de massale uittocht van Arabieren naar het Aziatische deel van Turkije. **[137]**

We hebben in Brits-Indië en in Algerije **[138]** twee klassieke voorbeelden van de vertwijfelde strijd en het tragische einde van de oude communistische economische organisatie bij haar botsing met het Europese kapitalisme leren kennen. Het beeld van de telkens wisselende lotgevallen van de marktgemeenschap zou niet volledig zijn wanneer we tot slot niet het merkwaardige voorbeeld van een land zouden vermelden waar ogenschijnlijk de geschiedenis een geheel andere loop heeft genomen, waar namelijk de staat niet met geweld het gemeenschappelijk eigendom van de boeren heeft proberen te vernietigen maar juist omgekeerd het uit alle macht heeft proberen te redden en te behouden. Dat land is het tsaristische *Rusland*. We hoeven ons hier niet bezig te houden met de grote theoretische strijd die decennialang over de oorsprong van de Russische boerenvelden gemeenschap werd gevoerd. Dat was alleen maar vanzelfsprekend en komt geheel overeen met de algemene, het oercommunisme vijandige stemming van de huidige burgerlijke wetenschap, waarin de “ontdekking” van de Russische professor Tschitscherin in het jaar 1858, volgens welke de veldengemeenschap in Rusland helemaal geen origineel historisch product zou zijn geweest maar een kunstmatig product van fiscale politiek van het tsarisme, bij de Duitse geleerden een gewillig oor en instemming vond. **[139]** Tschitscherin, die maar weer eens bewijst dat de liberale geleerden als historici meestal veel ondeugdelijker te werk gaan dan hun reactionaire collega's, gaat voor de Russen nog uit van

de sinds Maurer voor West-Europa definitief verlaten theorie van de individuele nederzettingen waaruit pas in de 16e en 17e eeuw de gemeenschappen zouden zijn ontstaan. Daarbij leidt Tschitscherin de gemeenschappelijke huishouding van de velden en het drieslagstelsel af uit de mengeling van perceelstroken, het gemeenschappelijk grondbezit uit de grensconflicten, het officieel gezag van de markgemeenschap uit de solidariteit op belastinggebied bij het in de 16e ingevoerde hoofdgeld en zet daarmee bijna alle historische verbanden, oorzaak en gevolg, heel typisch liberaal op zijn kop. Hoe men echter ook denken mag over het archaische karakter en de oorsprong van de boerenvelden gemeenschap in Rusland, in ieder geval overleefde zij de hele lange geschiedenis van de lijfeigenschap en ook haar afschaffing tot in de laatste tijd aan toe. Ons interesseert hier alleen haar lotgevallen in de 19e eeuw.

Toen tsaar Alexander II zijn zogenaamde “boerenbevrijding” invoerde werd, geheel volgens Pruisisch model, door de heren aan de boeren hun eigen land verkocht waarbij zij voor de slechtste gedeelten van de zogenaamde herengoederen rijkelijk door de fiscus in waardepapieren schadeloos werden gesteld en op het aan de boeren “verhuurde” land werd een schuld gevestigd ten bedrage van 900 miljoen roebel die met een jaarlijkse aflossing van 6 % in 49 jaar aan de fiscus moest worden afbetaald. Dit land werd echter niet zoals in Pruisen aan de individuele boerenfamilies in particulier eigendom maar aan hele gemeentes als onverkoopbaar en onverpandbaar gemeenschappelijk eigendom gegeven. Zowel voor de aflossing van de schuld als voor de gemeenschappelijke belasting stelden de gemeentes zich solidair aansprakelijk en de manier waarop ze dit met individuele leden regelden stond hen vrij. Op die manier werd het hele gigantische gebied van de Groot-Russische boerenmassa ingericht. Bij het begin van de jaren negentig was de indeling van het gezamenlijke grondbezit in Europees Rusland, zonder Polen, Finland en het Kozakken-gebied van de Don, de volgende: de staatsdomeinen die voor het grootste deel bestonden uit enorme gebieden woud in het noorden en uit woest land, omvatten 150 miljoen desjatinen [140], keizerlijke apanages 7 miljoen, in het bezit van de Kerk en de stad bevonden zich minder dan 9 miljoen, in privébezit 93 miljoen waarvan maar 5 % van boeren en de rest behoorde toe aan de adel, 131 desjatinen echter waren gemeenschappelijk eigendom van boeren. Nog in het jaar 1900 bevonden zich in Rusland 122 miljoen hectares in gemeenschappelijk bezit en maar 22 miljoen in privébezit van boeren.

Bekijkt men de economische huishouding van de Russische boerenstand in dit gigantische gebied, hoe zij tot de laatste tijd aan toe en deels nu ook nog, wordt gevoerd dan herkent men gemakkelijk de typische instellingen van de markgemeenschap daarin, zoals zij in Duitsland, zo goed als in Afrika, aan de Ganges evenals in Peru te allen tijde gebruikelijk was. Er was een mark van verdeelde velden waarbij woud, weide en water ongedeelde meent vormde. Bij het algemeen in gebruik zijnde primitieve drieslagstelsel werden zowel zomer- als winterveld naar bodemgesteldheid in percelen (“karten”) ingedeeld, elk perceel vervolgens weer in stroken. De zomerpercelen was men gewoon om in april, de winterpercelen in juni te verdelen. Bij het pijnlijk nauwkeurig in de gaten houden dat de grond gelijk werd verdeeld was de verspreide ligging der percelen zo sterk ontwikkeld geraakt dat bijvoorbeeld in het gouvernement van Moskou gemiddeld onder het zomer- en winterveld elk 11 percelen vielen zodat elke boer op zijn minst 22 verspreid liggende percelen moest bewerken. De gemeente hield gewoonlijk stukken grond achter die voor noodgevallen voor gemeenschapsdoeleinden werden bewerkt of ze legde met hetzelfde oogmerk magazijnen aan met voorraden waaraan de afzonderlijke individuele leden graan moesten afdragen. Voor de technische vooruitgang van de economische huishouding was op zo'n manier gezorgd dat elke boerenfamilie haar aandeel 10 jaar lang mocht behouden onder voorwaarde dat zij die bemeste. Ook werden er op elk perceel van te voren

stukken aangewezen die bemest moesten worden en die slechts elke 10 jaar opnieuw hoefden te worden verdeeld. Dezelfde regels golden meestal ook voor velden met vlas, fruit en groente.

De verdeling van de gemeenschappelijke kuddes over de verschillende weidjes en weilanden, het aanstellen van herders en het omheinen van weiland, bescherming van percelen evenals bepaling van het veldensysteem, het tijdstip voor individueel werken in het veld, de termijn en het soort verdelingen, dat waren allemaal zaken van de gemeenschap, dat wil zeggen van de dorpsvergadering. Wat de frequentie van de verdelingen betreft heerste er een grote mate van diversiteit. In het ene gouvernement, Saratov bijvoorbeeld, organiseerden in het jaar 1877 van de 278 onderzochte dorpsgemeenschappen bijna de helft de herverdeling jaarlijks, de overigen echter elke 2, 3, 5, 6, 8 en 11 jaar, terwijl 38 gemeenten die algemeen bemesting toepasten de herverdelingen geheel en al hadden opgegeven. **[141]**

Het merkwaardigste van het Russische markgenootschap is de manier van bodemverdeling. Hier geldt niet het principe van gelijke stukken zoals bij de oude Duitsers of de grootte van de familiebehoeften zoals bij de Peruanen, maar enig en alleen het principe van het vermogen om belasting te betalen. Het fiscale belang van belastingen beheerste sinds de “boerenbevrijding” het hele leven van de dorpsgemeenschap, om de belastingen draaiden alle instellingen van het dorp. Voor het tsaristische bewind bestond weliswaar als grondslag van belastingen alleen de zogenaamde “revisiezielen”, dat wil zeggen alle mannelijke inwoners van een gemeente zonder onderscheid naar leeftijd zoals die sinds de eerste boerentelling onder Peter de Grote ongeveer elke 20 jaar door de beroemde “revisies” werden vastgesteld en die de schrik van het Russische volk waren en waarvoor hele dorpen leegliepen. **[142]**

De regering belastte de dorpen naar het aantal gereviseerde “zielen”. De gemeenten echter organiseerden de inning van het hen opgelegde totale belastingbedrag op de boerenhoeves naar rato van het aantal arbeidskrachten en volgens de zo berekende draagkracht voor belastingheffing werd het aandeel in het gezamenlijke grondarsenaal gemeten. Het aandeel in de bodem had daarom in Rusland sinds 1861 van begin af aan niet als basis het verschaffen van voedsel aan de boeren maar het vermogen om belasting te betalen. Het was geen weldaad waarop de individuele boerenhoeve aanspraak kon maken maar het was de plicht die elk lid van de gemeenschap als dienst aan de staat werd opgedrongen. Niets originelers daarom dan een dorpsvergadering waarbij de herverdeling van de grond op de agenda stond. Allerwegen kon men dan ook protesten horen tegen te grote toegewezen aandelen, arme families zonder echte arbeidskrachten, met overwegend vrouwelijke en minderjarige leden werden wegens “onvermogen” uit genade bij de bepaling van de grootte van het aandeel in het algemeen gespaard, rijke boeren werden echter door de massa armen de grootste aandelen opgedrongen. De belastingdruk die zo in het middelpunt van het Russische dorpsleven staat is dan ook een enorm grote. Bij de bedragen voor aflossing kwamen allereerst nog de hoofdelijke belastingen, de gemeentebelasting, kerkbelasting, zoutbelasting etc. In de jaren tachtig werd de hoofdelijke belasting en de zoutbelasting afgeschaft maar ondanks dat bleef de belastingdruk zo enorm dat zij alle economische middelen van het boerenbedrijf verzwolg. Volgens een statistiek uit de jaren negentig haalde 70 % van de boerenstand uit hun stuk grond minder dan het bestaansminimum, 20 % was in staat om zich zelf te voeden, niet echter om vee te houden en maar ongeveer 9 % kon een overschot over de eigen behoeftes te koop aanbieden.

Een vaste verschijning in het Russische dorp werden daarom tegelijk met de “boerenbevrijding” de betalingsachterstanden om aan de belastingplicht te voldoen. Reeds in de jaren zeventig

leverde een gemiddelde jaarlijkse aanslag van 50 miljoen roebel hoofdelijke belasting een jaarlijkse betalingsachterstand van 11 miljoen op. Na de afschaffing van de hoofdelijke belasting nam de ellende van het Russische dorp dankzij de gelijktijdig sinds de jaren tachtig steeds verder opgeschroefde indirecte belastingen steeds meer toe. In het jaar 1904 bedroegen de betalingsachterstanden 127 miljoen roebel die vanwege de totale onmogelijkheid van invordering en gezien de revolutionaire beroering die het veroorzaakte bijna geheel werden kwijt gescholden. De belastingen verslonden spoedig niet alleen bijna de hele opbrengst van het boerenbedrijf maar dwongen de boeren om bijverdiensten te gaan zoeken. Aan de ene kant was het de landelijke seizoensarbeid die in oogsttijd ook nu nog met name hele volksverhuizingen in de binnenlanden van Rusland veroorzaken waarbij de sterkste mannelijke dorpsbewoners naar de grote landgoederen van de machtige heren trekken om zich hier voor een dagloon te verkopen terwijl zij hun eigen stukje grond aan de zwakkere krachten van oudere, vrouwelijke en halfwas arbeiders moeten over laten. Anderzijds lonkt de stad, de fabrieksindustrie. Zo vormt zich met name in de industriële centra een laag van tijdelijke arbeidskrachten die alleen in de winter naar de steden, meestal naar textiel fabrieken, trokken om in de lente met wat ze hebben verdiend naar het dorp en de arbeid op het veld terug te keren. Tenslotte kwamen daar in vele gebieden nog industriële thuisarbeid of toevallige nevenwerkzaamheden in de landbouw zoals vervoer of houthakken bij. Bij dat alles kon de grootste massa van de boeren echter nauwelijks het hoofd boven water houden.

Niet alleen de vruchten van de akkerbouw maar ook die van het hele industriële nevenbedrijf werden door de belastingheffing verslonden. Het markgenootschap dat wat betreft de belastingen handhavend optrad was door de staat uitgerust met strenge machtsmiddelen tegenover individuele medemarkgenoten. Ze kon leden met betalingsachterstanden als loonarbeiders verhuren in buitengebieden en op het door hen verdiende geld beslag leggen, ze verleende of weigerde haar leden de pas zonder welke de boer zijn dorp niet kon verlaten. Ze had tenslotte het wettelijk recht haar medemarkgenoten als ze hardnekkige wanbetalers waren lichamelijk te tuchtigen. Zo bood het Russische dorp periodiek in het hele immense gebied van de binnenlanden van Rusland een heel eigen, karakteristiek beeld. Bij aankomst van de belastinginspecteurs in het dorp trad er een procedure in werking waarvoor het tsaristische Rusland de technische term “het uitkloppen van de achterstalligen” had uitgevonden. De dorpsvergadering was voltallig aanwezig, de “achterstalligen” moesten hun broek uittrekken, zich op de bank leggen waarna zij door hun eigen markgenoten de een na de ander met roedes tot bloedens toe werden geslagen. Gesteun en luid gehuil van de gegeselden, meestal baardige huisvaders vaak ook witharige grijsaards, begeleiden de hoge overheidsdienaren die na gedane arbeid op trojka's met belgerinkel naar een ander dorp sjeesden om daar hetzelfde scenario te voltrekken. Niet zelden bespaarden de boeren zich de openlijke executie door zelfdoding. Een ander origineel bloempje van deze verhoudingen was de “belastingbedelarij” waarbij de verarmde oude boeren met de bedelstaf op zwerftocht gingen om de ontbrekende belastinggelden bijeen te schrapen en naar het dorp terug te brengen. De op deze wijze in een belastingdruk machine veranderde markwetgeving bewaakte de staat met gestrengheid en standvastigheid. De wetgeving uit het jaar 1881 bepaalt bijvoorbeeld dat het boerenland door de gehele gemeente alleen verkocht mag worden wanneer tweederde van de boeren het besluit neemt, waarbij dan ook nog toestemming van de minister van binnenlandse zaken, van financiën en van de domeinen vereist was. Individuele boeren mochten hun zelf verworven erfgoederen alleen aan hun eigen markgenoten verkopen. Hypotheek nemen op het boerenland was verboden. Onder Alexander III werd de dorpsgemeenschap van iedere autonomie beroofd en onder het strenge toezicht gesteld van de “landshoofdmannen”, eenzelfde soort instituut als

de Pruisische landraden. Besluiten van de gemeentevergadering hadden de instemming nodig van deze beampten, herverdelingen van het land werden onder hun toezicht voltrokken, evenals belastingverordeningen en het innen van de belastingen. De wet van het jaar 1893 deed aan de geest van de tijd deels een concessie doordat het herverdelingen alleen elke 12 jaar toelaatbaar verklaarde. Tegelijkertijd werd echter afscheiding van de markgenootschap verbonden met toestemming van de gemeente en aan de voorwaarde dat de betreffende persoon het door hem verschuldigde aflossingsbedrag voor de hele som had voldaan.

Ondanks al deze kunstmatige wettelijke haken en ogen waarin de dorpsgemeente was geperst, ondanks het voorgijschap van drie ministeries en een zwerm Tschinowniks liet het verval zich niet meer tegenhouden. De zware belastingdruk, het instorten van de boereneconomie ten gevolge van landbouweconomische en industriële nevenwerkzaamheden, gebrek aan grond, met name weide en bos, die al bij de afscheiding voor het grootste gedeelte door de adel waren ingepikt, maar ook aan bruikbare landbouwgrond bij een groeiende bevolking, dat alles riep een tweetal beslissende gebeurtenissen op in het leven van de dorpsgemeenschap: vlucht naar de stad en de opkomst van woeker binnen het dorp. Voor zover als het stuk eigen land tezamen met de industriële of andersoortige nevenactiviteiten steeds meer er alleen maar toe dienden om de belasting te kunnen betalen zonder dat ooit ook maar werkelijk te kunnen voldoen en zonder ook maar zelf een armzalige leven te kunnen leiden, werd het lidmaatschap van de markgemeenschap een ijzeren keten, een hongerketting om de nek van de boer. En het aan deze ketenen ontsnappen werd het natuurlijke doel van het verlangen van de hele massa armere gemeenschapsleden. Honderden vluchtelingen werden als vagebond zonder papieren door de politie naar hun gemeenschap teruggebracht en hier door de markgenoten om een voorbeeld te stellen op de bank met roedes getuchtigd. Maar de roede en de noodzaak om een paspoort te bezitten bleken niet opgewassen tegen de massale vlucht van de boeren die bij nacht en ontij uit de hel van hun “dorpscommunisme” naar de stad ontvluchten om hier in de zee van het industriële proletariaat definitief onder te duiken. Anderen die door familiebanden of soortgelijke omstandigheden vluchten niet raadzaam achtten, probeerden op legale wijze uit de gemeenschap op het platteland te komen. Daarvoor was echter het voldoen van de aflossingsschuld vereist en hier was woeker een uitkomst. Zowel de belastingdruk zelf als de door de belastingheffing gedwongen verkoop van graan onder de meest slechte voorwaarden leverden de Russische boer al zeer vroeg aan de woekeraar uit. Elke noodtoestand, elke misoogst maakte het weer onontkoombaar om toevlucht te zoeken bij de woekeraar. Tenslotte was de bevrijding zelf van het juk van de gemeente voor de meesten niet op een andere manier te bereiken dan zich onder het juk van de woekeraar te begeven die hen voor onafzienbare tijd verplichte tot dienstverlening en het doen van afdrachten.

Terwijl de arme boeren zo probeerden aan de markgemeenschap te ontkomen om uit de ellende te geraken keerden de rijkere boeren hen heel vaak de rug toe en traden uit de gemeenschap om de ergerlijke solidariteitsheffing voor de belastingen van de armen te kunnen ontlopen. Maar ook wanneer formele uittreding van rijke boeren achterwege bleef, vormden zij, voor het grootste deel ook tegelijk de woekeraars van het dorp, in de markvergadering tegenover de arme massa de heersende macht die de met schulden overladen en afhankelijke meerderheid besluiten die hen welgevallig waren door de neus wist te boren. Zo ontstond in het hart van de formeel op gelijkheid en gemeenschappelijk bezit gebaseerde dorpsgemeenschap een duidelijke scheiding der klassen, een kleine maar invloedrijke dorpsbourgeoisie en een massa afhankelijke en feitelijk geproletariseerde boeren. Het interne verval van de door belastingdruk geknevelde, door woeker aangevreten, innerlijk verdeelde dorpsgemeenschap zocht uiteindelijk een opening

naar de frisse lucht buiten: hongersnood en boerenopstanden werden in de jaren tachtig in Rusland een steeds terugkerend fenomeen dat het binnenlands gouvernement met dezelfde onverbiddeijkheid beantwoordde als waarmee ook de belastinginspecteurs en het leger om “rust” te brengen in het dorp haar spoor volgde. Het Russische platteland werd over een uitgestrekt gebied een theater van een gruwelijk sterven van de honger en bloedige chaotische taferelen. Het Russische boertje, de moeziek, maakte hetzelfde lot door als de Indiase boer en Orissa heette hier: Saratov, Samara en zo verder de Wolga af. **[143]**

Toen uiteindelijk in de jaren 1904 en 1905 de revolutie van het stedelijk proletariaat in Rusland uitbrak, vielen de tot die tijd chaotische boerenopstanden voor het eerst met hun gehele zwaargewicht als een politieke factor in de weegschaal van de revolutie en het agrarisch vraagstuk werd haar centrale punt. Nu de boeren zich als een onweerstaanbare stormvloed over de adellijke landgoederen hadden uitgegoten en de “nesten van de adel” in vlammen hadden doen opgaan met hun schreeuw om land, nu de arbeiderspartij de noodtoestand waarin de boeren verkeerden in hun revolutionaire eisen hadden geformuleerd om het staatseigendom en het grootgrondbezit onvoorwaardelijk te onteigenen en aan de boeren toe te wijzen, week het tsarendom eindelijk af van haar honderdjaarlange, met ijzeren standvastigheid doorgevoerde agrarisch politieke koers. De markgenootschap was niet meer van de ondergang te redden, ze moest opgeheven worden.

Al in het jaar 1902 werd de bijl aan de wortel van de dorpsgemeenschap zelf en haar specifiek Russische vorm gelegd, de solidariteitsheffing van belastingen werd opgeheven. Deze maatregel was echter zelf al door de financiële huishouding van het tsarisme daadkrachtig voorbereid. De fiscus kon zich op de solidariteitsheffing in het geval van directe belastingen gemakkelijk verlaten, maar nadat de indirecte belastingen een zo'n grote omvang hadden bereikt dat bijvoorbeeld in het budget van het jaar 1906 bij normale totale inkomsten van 2030 miljoen roebel maar 148 miljoen uit directe en 1100 miljoen uit indirecte belastingen bestonden, waaronder alleen al 558 miljoen uit het brandewijnmonopolie, dat door de “liberale” minister von Witte ter bestrijding van de drankzucht was ingevoerd. **[144]** Voor het stipt betalen van *deze* belasting waren de ellende, de hopeloosheid en onzekerheid van de boerenmassa de meest betrouwbare solidariteitsbasis. In het jaar 1905 en 1906 werd het overgebleven restant van de aflossingsschuld voor de helft afgeschreven en in 1907 geheel weggestreept. Nu werd voor de in 1907 doorgevoerde “agrarische hervormingen” het tot stand brengen van het privébezit voor de kleine boer het officiële doel. **[145]** Als middel hiertoe moest de opdeling in percelen van de domeinen, apanages en deels van het grootgrondbezit dienen. Zo heeft de proletarische revolutie van de 20e eeuw zelfs in haar eerste, onvoltooide fase reeds de laatste resten van de lijfeigenschap en de door het tsarisme kunstmatig geconserveerde markgenootschap in één keer geliquideerd.

Met de Russische dorpsgemeenschap is het wisselend verloop van de lotgevallen van het primitieve agrarisch communisme uitputtend beschreven, de kring is gesloten. Het begint als een natuurlijk fenomeen van maatschappelijke ontwikkeling, als de optimale voorwaarden waaronder economische ontwikkeling, materieel en geestelijk maatschappelijk welzijn mogelijk

zijn en het markgenootschap eindigt hier als een misbruikt werktuig van politieke en economische achterlijkheid. De Russische boer die door zijn eigen markgenoten in dienst van het tsaristische absolutisme met roedes getuchtigd wordt, dat is de gruwelijkste historische kritiek op de enge grenzen van de markgemeenschap en de meest tot de verbeelding sprekende verwoording van het gegeven dat ook deze maatschappijvorm gehoorzaamt aan de dialectische regel dat verstand onzin en weldaad een plaag wordt. Twee dingen vallen in ieder geval op wanneer we de lotgevallen van de markgemeenschap in de verschillende landen en werelddelen aandachtig bestuderen. Ver verwijderd van een star, onveranderbaar sjabloon te zijn maakt deze meest ontwikkelde en laatste vorm van het oercommunistisch economische systeem duidelijk dat het voor alles een oneindig veelvormig, buigzaam systeem is dat zich goed kan aanpassen en al naar gelang de historische omgeving komt het in de meest uiteenlopende vormen voor. Ze maakt daarbij in elk milieu en onder alle verhoudingen een stil veranderingsproces door dat ten gevolge van zijn traagheid naar buiten nauwelijks aan het licht komt maar in het binnenste van de samenleving toch steeds nieuwe vormen in plaats van wat verouderd is stelt en op die manier onder elke politieke bovenbouw van inheemse of vreemde staatsinrichtingen in het economisch en sociale leven voortdurend ontstaat en ten ondergaat, ontwikkeling en verval beleeft.

Tegelijkertijd toont deze maatschappijvorm juist dankzij haar elasticiteit en aanpassingsvermogen een bijzondere taaiheid en duurzaamheid. Ze trotseert alle stormen van de politieke geschiedenis, of veel meer nog, zij verdraagt die allemaal passief, laat die allemaal over zich heen komen en verdraagt geduldig eeuwenlang de druk van verovering, vreemde heerschappij, despotie en uitbuiting. Maar één aanraking verdraagt en overleeft zij niet, dat is die met de Europese beschaving, dat wil zeggen met het kapitalisme. De botsing daarmee is voor de oude maatschappij overal zonder uitzondering dodelijk en haar lukt het wat duizenden jaren lang en wat de meest wilde oriëntaalse veroveraar niet voor elkaar kreeg: de hele maatschappelijke structuur in haar binnenste uiteen te laten vallen, alle traditionele banden te verbreken en de samenleving in razend tempo in een vormeloze puinhoop te veranderen. Maar de dodelijke adem van het Europese kapitalisme is alleen de laatste, niet de enige factor die de ondergang van de primitieve samenleving vroeg of laat onafwendbaar maakt. De kiemen daarvoor liggen in het binnenste van de samenleving zelf. Vatten we de verschillende manieren waarop zij ten onder gaat samen, zoals we die bij de verschillende voorbeelden hebben leren kennen dan is er sprake van een zekere historische volgorde van gebeurtenissen. Het communistisch bezit van de productiemiddelen verzekerde als basis van een streng georganiseerde economische werkwijze voor langere perioden het meest productieve maatschappelijke arbeidsproces en de meest optimale materiële zekerheid van haar voortbestaan en haar ontwikkeling. Echter juist de door haar verzekerde, hoewel ook zeer langzame ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit was gedoemd om mettertijd in een bepaald conflict te raken. Nadat in de schoot van deze organisatie de beslissende stap naar een meer ontwikkelde vorm van akkerbouw was gezet, door het gebruik maken van de ploegschaar, en de markgemeenschap op dit fundament haar vaste vormen had aangenomen, moest na een bepaalde tijd de volgende stap in de ontwikkeling van de productietechniek worden gezet die een intensievere bewerking van de bodem vereist en die op haar beurt in het destijds geldende stadium van landbouweconomische techniek alleen door intensief kleinbedrijf, door een vastere, verdergaande binding van de persoonlijke arbeidskracht met de bodem bereikt kon worden.

De langdurige benutting van één en hetzelfde stuk grond door een individuele boerenfamilie werd tot voorwaarde voor een zorgvuldige behandeling. Met name de bemesting van de grond is zowel in Duitsland als in Rusland op overeenkomstige wijze oorzaak van minder frequente

herverdelingen van de grond geworden. In het algemeen komt overal in het leven van de markgemeenschap op overeenkomstige wijze de tendens voor om steeds grotere pauzes tussen de herverdelingen van de grond vast te stellen wat overal vroeg of laat de overgang tot gevolg had van een tijdelijk stuk grond naar erfgoed. Hoe de verschuiving van gemeenschappelijk eigendom met de intensivering van de arbeid gelijke tred houdt kan men zien aan het gegeven dat bos- en weidehuishoudingen het langst de meentvorm behouden terwijl de intensiever bedreven akkerbouw als eerste de weg naar een verdeelde mark op gaat en zo de weg voor het erfgoed vrij maakt. Met het verbinden van het privébezit aan de akkerbouwpercelen is weliswaar de gemeenschappelijke economische organisatie nog niet helemaal terzijde geschoven, deze wordt nog lange tijd door de mengeling van de ligging van de akkers in stand gehouden en door de bos- en weidegemeenschappelijkheid afgedwongen. Ook met de economische en sociale gelijkheid is het daarmee in de schoot van de oude maatschappij nog niet afgelopen. Er vormt zich als eerste alleen een in haar levensvoorwaarden gelijksoortige massa van kleine boeren die in het algemeen nog eeuwenlang volgens oude tradities werken en leven kan. Toch is al door de erfelijkheid van de landgoederen en de daarmee verbonden erfdelen of majoraten en vervolgens ook met name door de verkoopbaarheid en in het algemeen de verhandelbaarheid van de boerengoederen de deur geopend voor een toekomstige ongelijkheid.

De ondermijning van de traditionele maatschappelijke organisatie door het genoemde proces schrijdt alleen uiterst langzaam voort. Er zijn andere historische krachten aan het werk die veel sneller en grondiger dit werk verrichten en dat zijn de meer omvattende publieke taken waar de markgemeenschap binnen haar enge grenzen van nature niet tegen opgewassen is. We hebben al gezien welke beslissende invloed de kunstmatige berekening voor de akkerbouw in de Oriënt heeft gehad. Deze grote intensivering van de arbeid en aanzienlijke verhoging van de productiviteit leidden tot geheel andere en verreikende resultaten als bijvoorbeeld de overgang naar bemesting dat deed in het westen. Het toepassen van kunstmatige bevoeiing is van het begin af aan berekend op een massale arbeidsinzet en op het grootbedrijf. Als zodanig zijn er in de schoot van de organisatie van de markgemeenschap geen vergelijkbare organen te vinden en moeten er aparte speciale instellingen geschapen worden die boven de markgemeenschap staan. We weten dat de leiding van de openbare waterwerken diep geworteld was in het priesterschap en iedere opperheerschappij in de Oriënt. Maar ook in het westen en verder overal zijn er verscheidene openbare taken die hoe eenvoudig ze ook zijn in vergelijking met de staatsorganisatie tegenwoordig, toch in elke primitieve samenleving moeten worden verricht, die met de ontwikkeling en vooruitgang van deze maatschappij meegroeien en daarom op een gegeven moment speciale organen nodig hebben.

Overal, in Duitsland even goed als in Peru, in India even goed als in Algerije, konden we als tendens in hun ontwikkeling vaststellen dat openbare ambten in de primitieve maatschappij de neiging hebben om over te gaan van ervoor benoemd worden door verkiezingen naar een ambt dat verkregen wordt via overerving. Allereerst is deze ommezwaai die zich langzaam en ongemerkt voltrekt nog geen breuk met de grondbeginselen van de communistische maatschappij. De erfelijkheid van openbare ambten komt veeleer tot stand op natuurlijke wijze doordat ook hier zoals ook in het hele bestaan van de primitieve samenlevingen de traditie en de persoonlijk opgedane en verzamelde ervaring het best de gedegen vervulling van het ambt verzekeren. Alleen zal wanneer de tijd vordert de erfelijkheid van het ambt bij bepaalde families onvermijdelijk leiden tot de vorming van een kleine inheemse aristocratie die van dienaar van de gemeenschap tot haar heerser wordt. Met name dienden de onverdeelde landerijen van de mark, de *Ager Publicus* van de Romeinen, waar van nature de openbare macht direct het

toezicht op hield, als economische basis voor de standsverheffing van de adel. De diefstal van onverdeeld of niet benut land van de mark is regelmatig de manier geweest van alle inheemse en vreemde overheersers die zich boven de massa van het boerenvolk wilden verheffen en hen politiek wilden onderdrukken. Wanneer het gaat om een van de grote cultuurbewegingen afgesloten volk dan zal de primitieve adel zich wat betreft haar levensstijl weinig van de massa onderscheiden, bij het productieproces nog direct betrokken zijn en zal een zekere democratische eenvoud van gebruiken de vermogensverschillen verdoezelen. Zo bezit de jakoetische aristocratie van geslachten alleen veel meer stuks vee en in de openbare ambten zijn ze invloedrijker dan de massa. Wanneer echter sprake is van contact met meer geciviliseerde volkeren en levendige ruilhandel dan ontstaan er spoedig verfijndere levensbehoeften en ontwenning van het verrichten van arbeid als bepaalde voorrechten van de adel en er groeien daadwerkelijk standsverschillen in de samenleving. Een typisch beeld daarvan geeft het Griekenland na de tijd van Homerus.

Zo leidt de arbeidsdeling in de schoot van de primitieve samenleving vroeg of laat onvermijdelijk tot het uit elkaar spatten van de politieke en economische gelijkheid van binnen uit. Eén bedrijvigheid met een openbaar karakter speelt een heel belangrijke rol in dit proces en verricht dit werk veel energieverder dan de openbare ambten met een vreedzaam karakter, dat is de oorlogsvoering. In eerste instantie is dit een zaak van de massa in de samenleving zelf maar zij wordt met name door de vooruitgang in de productie na verloop van tijd tot een specialiteit van bepaalde kringen van de primitieve maatschappij. Hoe ontwikkelder, geregelder en planmatiger het arbeidsproces van de maatschappij is, des te minder verdraagt zij de onregelmatigheden en de tijds- en krachtverspilling van een tijd van oorlog. Bij de jacht en de veehouderij van de nomaden zijn de krijgstochten van tijd tot tijd het directe resultaat van het economische systeem, maar de akkerbouw gaat gepaard met een grote mate van vreedzaamheid en passiviteit van de massa in de samenleving en vereist echter juist daarom vaak een aparte klasse van strijders ter verdediging. Op de een of andere manier speelt het oorlogsgebeuren, zelf alleen een uitdrukking van de enge grenzen van de arbeidsproductiviteit, bij alle primitieve volkeren een grote rol en leidt overal te zijner tijd tot een nieuwe wijze van arbeidsdeling. De afscheiding van een militaire adelstand of een krijgsliedenstand is overal een krachtige impuls die de sociale gelijkheid te verduren krijgt. Zo komt het dat we overal waar we nog historisch overgeleverde of tegenwoordig bestaande primitieve maatschappijen leren kennen, bijna nergens meer die verhoudingen van vrijheid en gelijkheid aantreffen zoals Morgan die ons aan de hand van een gelukkig voorbeeld bij de Irokezen kon schilderen. Integendeel, overal ongelijkheid en uitbuiting, dat zijn de kenmerken van alle primitieve samenlevingen zoals we die als product van een lange geschiedenis van transformatie tegenkomen, of dat nu gaat om de heersende kasten in de Oriënt of om de aristocratie van geslachten bij de Jakuten, om de "Grote Clanhoofden" van de Schotse Kelten of om de militaire adel van de Grieken, Romeinen en Germanen van de volksverhuizingen of tenslotte om de kleine despoten van Afrikaanse negerrijken.

Bekijken we bijvoorbeeld het beroemde rijk van Muata Kasembe in Centraal-Zuid-Afrika in het oosten van het Lundarijk waar de Portugezen in het begin van de 19e eeuw waren binnengedrongen dan staan we daar in het hart van Afrika zelf, in een door de Europeanen nog nauwelijks betreden gebied in de maatschappelijke verhoudingen van de negers waar van gelijkheid en vrijheid van de individuele leden van de maatschappij niet veel meer te vinden is. Zo krijgen we bijvoorbeeld een beschrijving van de toestanden daar van de expeditie die majoor Monteiro en kapitein Gamitto in het jaar 1831 van Sambesi in het land hebben ondernomen voor handels- en onderzoeksdoeleinden: allereerst kwam de expeditie in het land der Marawi

die een primitieve vorm van hakbouw bedreven, in kegelvormige palissadehuisjes woonden en slechts een lendendoek droegen. In de tijd toen Monteiro en Gamitto het land van de Marawi door trokken stond het onder het regime van een despotische hoofdman die de titel Ned droeg. Alle conflicten werden door hem in de hoofdstad Muzianda beslecht en dit oordeel duldde geen tegenspraak. Voor de vorm riep hij de raad van stamoudsten bijeen die het echter altijd met hem eens moesten zijn. Het land was opgedeeld in provincies die door Mambos werden bestuurd en deze provincies waren weer verdeeld in districten waar aan het hoofd Funos stonden. Al deze ereposten zijn erfelijk. “Op 8 augustus bereikten we de residentie van Mukanda, de machtigste hoofdman van de Tschewa. Deze, aan wie een geschenk was gestuurd bestaande uit verschillende katoenen waren, rood doek, verschillende parels, zout en kauri's, kwam de volgende dag op een zwarte hengst het kamp binnen rijden. Mukanda was een man van 60 à 70 jaar van aangename, majestueuze statuur. De enige kleding die hij droeg was een smoezelige lap die hij om zijn heupen had geslagen. Hij bleef ongeveer twee uur en verzocht bij het afscheid op vriendelijke, doch onweerstaanbare wijze iedereen hem een geschenk te geven...

De begrafenis van hoofdmannen wordt bij de Tschewa door uiterst barbaarse ceremonies begeleid. Alle vrouwen van de overledenen worden met het lijk in dezelfde hut opgesloten totdat alles voor de begrafenis gereed is gemaakt. Dan begeeft de lijkstoet ... zich naar de groeve en daar aangekomen dalen de lievelingsvrouw van de gestorvene en zeven andere daarin af en gaan daar met uitgestrekte benen zitten. Men bedekt deze levende ondergrond met doeken, legt daarop het lijk en stort vervolgens nog zes andere vrouwen waarvan van tevoren de nek is gebroken, in de groeve. Nu wordt het graf afgedekt en deze huiveringwekkende ceremonie wordt afgesloten met het doorspiesen van twee jongelingen waarvan de ene met een trommel aan het hoofdeinde, de ander met een pijl en boog aan het voeteneinde van het graf wordt opgesteld. Majoor Monteiro was tijdens zijn oponthoud in Tschewaland ooggetuige van een dergelijke begrafenis. Van hier ging het bergopwaarts in het midden van het rijk. De Portugezen kwamen in een hooggelegen, onherbergzaam, van levensmiddelen bijna volledig verstoken omgeving. Overall waren sporen van verwoesting te zien door vroegere krijgstochten en hongersnood bedreigde de expeditie in de meest hachelijke zin. Men stuurde bodes met enige geschenken naar de volgende Mambo om gidsen te krijgen, alleen keerden de gezanten met het teleurstellende bericht terug dat ze de Mambo benevens zijn familie, de hongerdood nabij, heel alleen in het dorpje hadden aangetroffen... Noch voordat men in het hart van het rijk was aangekomen vond men al de bewijzen van de barbaarse rechtspraak die daar aan de orde van de dag was. Regelmatig kwamen ze jonge mensen tegen waarvan de oren, handen, neuzen en andere ledematen als straf voor een of ander klein vergrijp afgesneden waren... Op 19 november volgde uiteindelijk de intocht in de hoofdstad waarbij de ezel die kapitein Gamitto bereed een niet gering opzien baarde.

Spoedig bereikte men een driekwart uur lange straat die aan beide kanten door 2 à 3 meter hoge omheiningen werd begrensd die uit in elkaar gevlochten stokken bestonden en zo regelmatig uitgevoerd dat ze eruit zagen als muren. Aan beide kanten ziet men op vaste afstand van elkaar kleine open deuren in deze stowanden. Aan het einde van de straat bevindt zich een kleine vierhoekige barak die alleen naar het westen open is en waar in het midden op een houten sokkel een ruwe uit hout gesneden menselijke figuur van 70 cm hoog staat. Voor de open zijde lag een hoop van meer dan 300 schedels van doden. Hier wordt de straat een groot vierhoekig plein met aan het einde ervan een groot woud dat van het plein slechts door een hek is gescheiden. Aan de buitenkant daarvan, aan beide kanten van de poorten en bevestigd aan elk, ziet men 30 in een rij opgestelde doodskoppen als een soort sieraad... Dan volgt nu de ontvangst

van Muata die, met al het barbaarse vertoon en door zijn gezamenlijke, uit 5000 tot 6000 man bestaande krijgsmacht omgeven, zich aan de Portugezen vertoont. Hij zat op een met een groene doek bedekte stoel, die op een hoop luipaard- en leeuwenhuiden stond. Zijn hoofdbedekking bestond uit een scharlakenrode kegelvormige muts, die uit halve meter lange veren was samengesteld. Om zijn voorhoofd was een diadeem van glinsterende stenen gebonden, hals en schouders werden bedekt door een soort kraag die uit slakken, vierkante stukjes spiegel en onechte edelstenen bestond. Om elke arm was een brede band van blauwe doek gewikkeld die met bont was versierd, de onderarm was bovendien versierd met kettingen van blauwe stenen. Het onderlijf werd bedekt met een gele, rood en blauw omzoomde doek die door een riem bij elkaar werd gehouden. De benen waren zoals de armen met blauwe stenen versierd.

Trots zat, door zeven bonte schermen tegen de zon beschut, de Muata daar op zijn troon, als scepter zwaaide hij met de staart van een gnoe en twaalf van bezems voorziene negers waren druk bezig om elk stofje, elke onreinheid uit de buurt van zijne heiligheid van de bodem weg te vegen. Rondom de heerser ontvouwde zich een zeer gecompliceerde hofhouding. Allereerst bevatte zijn troon twee rijen van 40 cm hoge figuren die het bovenste deel van met dierenhorens opgesierde negers voorstelden en tussen deze figuren was een kooi waarin een kleinere figuur zat. Voor deze figuren zaten twee negers die op kolenbekkens aromatische bladeren verbranden. De ereplaats werd ingenomen door de beide hoofdvrouwen die als eersten op dezelfde wijze gekleed waren als de Muata. Op de achtergrond was de 400 vrouwen tellende harem opgesteld maar deze dames waren, afgezien van hun schort, geheel naakt. Bovendien stonden er nog 200 zwarte dames op een bevel wachtend klaar. Binnen het door de vrouwen gevormde vierkant zaten de hoogwaardigheidsbekleders van het rijk, de Kilolo, op leeuwen- en luipaardhuiden, ieder met een zonnescerm en precies zo gekleed als de Muata. Verschillende muziekkorpsen die op eigenaardig gevormde instrumenten een oorverdovend lawaai veroorzaakten en enige hofnarren die met huiden en dierenhorens bekleed rondrenden, maakten de omgeving van de Kasembe compleet die op deze manier waardig voorbereid de aankomst van de Portugezen verwachtten. De Muata is de absolute heerser over dit volk, zijn titel betekent eenvoudigweg "heer". Onder hem staan als eersten de Kilolo of de adel welke weer in twee klassen uiteen valt. Tot de voornaamste adel behoort de kroonprins, de naaste verwante van de Muata en oppercommandant van de krijgsmacht. Maar zelfs over leven en bezit van deze adellijken beschikt de Muata op onbegrensde wijze.

Wanneer deze tiran niet in een goede stemming is, dan laat hij iemand die zijn bevel niet goed heeft verstaan en nogmaals vraagt, tegelijk de oren afsnijden "om beter te leren horen". Iedere diefstal van zijn eigendom wordt met de amputatie van oren en handen bestraft. Wie met één van zijn vrouwen contact maakt en met haar spreekt wordt gedood of al zijn ledematen worden verminkt. De heerser staat bij het bijgelovige volk in zo'n hoge aanzien dat ze geloven dat niemand hem kan aanraken zonder door zijn toverkunsten te zullen sterven. Omdat echter een dergelijke aanraking niet altijd te vermijden is hebben ze een middel tegen de dood gevonden. Hij die de Heer heeft aangeraakt knielt voor hem neer waarop deze zijn vlakke hand op mysterieuze wijze op die van de knielende legt en hem op die manier van de tovenarij verlost"**[146]**

Dit is het beeld van een samenleving die van de oorspronkelijke grondbeginselen van iedere primitieve gemeenschap, van gelijkheid en democratie zeer ver af is komen te staan. Daarbij is het nog helemaal geen uitgemaakte zaak dat onder deze vorm van politieke despotie niet markgemeenschappelijke verhoudingen, gemeenschappelijk bezit van grond en bodem,

gezamenlijk georganiseerde arbeid kon voortbestaan. De Portugezen die als geen ander zich bewust waren van de buitenlandse plundering van gebruiken en gewoonten, hadden zoals alle Europeanen geen oog, geen interesse en geen denkkader voor economische verhoudingen en dan vooral voor verhoudingen die niet strookten met die van het Europese privébezit. In ieder geval onderscheidt zich de sociale ongelijkheid en de despotie van de primitieve samenlevingen wezenlijk van dat wat heerst in de beschaafde wereld en door deze nu aan de primitieve wordt opgelegd. De verheffing in rang van de primitieve adel, het despotische geweld van het primitieve opperhoofd zijn even natuurlijke producten van een samenleving als alle andere bestaansvoorwaarden daarvan. Ze zijn niet anders dan een andere uitdrukking van de hulpeloosheid van een maatschappij tegenover de hen omringende natuur en de eigen sociale verhoudingen, een hulpeloosheid die op vergelijkbare wijze tevoorschijn komt in de toverpraktijken van de cultus als in de periodiek optredende hongersnoden waarbij het despotische opperhoofd tezamen met de massa van zijn onderdanen half of helemaal verhongerd. Deze heerschappij van adel en opperhoofden is daarom volledig in harmonie met de andere materiële en geestelijke levensvormen van de samenleving wat immers in het veelbetekende fenomeen zichtbaar wordt dat het politieke geweld van de primitieve heerser steeds ten nauwste vervlochten is met de primitieve natuurreligie en met de cultus van de overledenen die door hen beleden worden. Vanuit dit gezichtspunt bekeken is de Muata Kasembe van de Lundanegers aan wie veertien vrouwen levend in het graf worden meegegeven en die over leven en dood van zijn onderdanen beschikt met zijn onberekenbare stemmingen omdat hij zelf gelooft en ook zijn eigen volk in de rotsvaste overtuiging verkeert dat hij een machtig tovenaars is. Maar ook die despotische “Vorst Kasongo” aan de Lomami rivier die 40 jaar later voor de Engelsman Cameron in een vrouwenrok, met apenhuiden behangen en een smoezelige zakdoek om zijn hoofd, met zijn twee naakte dochters met grote waardigheid te midden van zijn edelen en zijn volk een huppeldansje ter begroeting uitvoert, is op zich een veel minder absurde en groteske verschijning als het heerschap bij “de genade gods” van een mens waarvan de ergste vijand niet kan zeggen dat het een tovenaars is, dat heerst over de 67 miljoen hoofden van een volk dat een Kant, Helmholtz en Goethe heeft voortgebracht.

De primitieve communistische samenleving leidt door haar eigen interne ontwikkeling tot de vorming van ongelijkheid en despotie. Ze gaat daaraan echter nog niet te gronde, ze kan net zo goed nog vele duizenden jaren onder deze oeroude verhoudingen voortbestaan. Regelmatig vallen echter dergelijke samenlevingen vroeger of later ten prooi aan een verovering door vreemde machten en ondergaan dan een meer of minder vergaande sociale omvorming. Vooral is hier de vreemde heerschappij van de islamieten van historische betekenis omdat zij in uitgestrekte gebieden van Azië en Afrika aan de Europese voorafging. Overal waar de islamitische nomadenvolkeren, hetzij Mongolen hetzij Arabieren, hun vreemde heerschappij vestigden en bestendigden in een veroverd land, kwam er een sociaal proces op gang welke Henry Maine en Maxim Kowalewski hebben getypeerd als de *feodalisering* van het land. Zonder zich de grond en de bodem zelf toe te eigenen hadden de veroveraars twee doelen op het oog: betaling van afdrachten en de vestiging van hun militaire heerschappij over het land. Beide doelen dienden een bepaalde administratieve, militaire organisatie waarbij het land in meerdere standplaatsen werd ingedeeld die ambtenaren van de islamieten in een soort leen werden gegeven, waarbij ze belastingontvanger en militair bestuurder ineen werden. Ook grote delen van de onbebouwde marklanderijen werden gebruikt voor de inrichting van militaire vestingplaatsen. Door deze instellingen tezamen met de verspreiding van de Islam voltrok zich zeker en vast een fundamentele ommezwaai in de algemene levensvoorwaarden van de primitieve samenlevingen. Alleen veranderden hun economische omstandigheden daardoor

weinig. De basis en de organisatie van de productie bleven dezelfde en duurden, ondanks uitbuiting en militaire onderdrukking, eeuwenlang onveranderd voort. Weliswaar was de heerschappij van de islamieten niet overal even respectvol tegenover de levensvoorwaarden van de ingeborenen. De Arabieren aan de oostkust van Afrika dreven bijvoorbeeld vanuit het sultanaat van Zanzibar eeuwenlang een uitgebreide slavenhandel met negers die tot een regelrechte jacht op slaven in de binnenlanden van Afrika, tot ontvolking en verwoesting van hele negerdorpen en tot een toename van het despotische geweld leidde van de inheemse opperhoofden die in de verkoop aan de Arabieren van hun eigen onderdanen of van onderworpen stammen in de buurt een aanlokkelijk handel zagen. Toch kwam ook deze voor het lot van de Afrikaanse maatschappij zo ingrijpende ommekeer van de verhoudingen pas tot stand als een verder vervolg van de Europese invloeden: de slavenhandel met negers kwam pas op gang na de ontdekkingen en veroveringen van de Europeanen in de 16e eeuw, om te werken op de door de Europeanen uitgebuite plantages en mijnen in Amerika en Azië.

In elk opzicht noodlottig werd ook pas voor de verhoudingen in de primitieve maatschappij het binnendringen van de Europese beschaving. De Europese veroveraars zijn de eersten die niet alleen uit waren op de onderwerping en de economische uitbuiting van de ingeborenen maar die ook de productiemiddelen zelf, de grond en de bodem uit hun handen rukten. Daardoor echter haalt het Europese kapitalisme de basis weg onder de primitieve maatschappelijke orde. Er ontstaat dat wat erger was als alle onderdrukking en uitbuiting, totale anarchie en het specifiek Europese fenomeen van onzekerheid van het sociale bestaan. De onderworpen bevolking die van al haar productiemiddelen wordt gescheiden, wordt door het Europese kapitalisme alleen nog als arbeidskracht beschouwd en wanneer zij als zodanig voor de doeleinden van het kapitaal bruikbaar is, in slavernij genomen, zo niet uitgeroeid. We hebben deze methode gezien in de Spaanse, Engelse en Franse koloniën. De primitieve maatschappelijke orde, die alle vroegere fases in de geschiedenis had overleefd, capituleert voor de opmars van het kapitalisme. De laatste resten daarvan worden van de aardbodem weggevaagd en haar elementen, arbeidskrachten en productiemiddelen, worden door het kapitalisme verzwolgen. Zo viel de oercommunistische samenleving overal uiteen, in laatste instantie doordat zij door de economische vooruitgang was ingehaald om plaats te maken voor nieuwe ontwikkelingsperspectieven. Deze ontwikkeling en deze vooruitgang zullen lange tijd door de vuige methoden van een klassenmaatschappij vervangen worden, tot ook deze ingehaald worden en voor een verdere vooruitgang terzijde worden geschoven. Het geweld is ook hier zuiver een dienaar van de economische ontwikkeling.

[98] Zie Georg Ludwig von Maurer: *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland*, Erlangen 1856, pg 119

[99] Precies dezelfde positie nam de ambachtsman in de Griekse gemeenschap ten tijde van Homerus in: "Al deze mensen (metaalarbeiders, timmerlieden, muzikanten, artsen – *R.L.*) zijn *Demiurgoi* (van Demos = volk – *R.L.*) dat wil zeggen dat ze werken voor de leden van de gemeenschap, niet voor zichzelf, zij zijn als individu vrij maar ze worden niet voor vol aangezien, ze staan in rangorde onder de eigenlijke leden van de gemeenschap, de kleine boeren. Heel vaak hebben ze geen vaste woon- of verblijfplaats, ze trekken van plek naar plek of ze worden ook wel wanneer ze naam hebben van veraf geroepen". (Ed. Meyer: *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* [Jena 1895], pg 17)

[100] Max Weber: *Agrargeschichte. I: Agrarverhältnisse im Altertum*. In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 2. Aufl Bd. 1 (Jena 1898) pg 69.

[101] Het fidei vermogen was een uit een groot grondbezit bestaand familievermogen dat onverkoopbaar was en bij

overerving niet mocht worden opgedeeld. Het grondbezit moest dienen als de economische basis voor de politieke macht van de Junkers. Rente-instituten waren gemeenschappelijke spaarinstellingen die overeenkomstig een lijfrente een jaarlijkse uitkering respectievelijk kapitaalinelg waarborgden.

[102] Ettore Ciccotti: *Der Untergang der Sklaverei im Altertum*, Berlin 1910, pg 37

[103] *Brevissima Relación de la destruycion de las Indias*, Sevilla 1552, geciteerd door Maxim Kowalewski: *Obstschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Deel 1, Moskou 1879, pg 47 .

[104] Heinrich Handelmann: *Geschichte der Insel Hayti*, Kiel 1856, pg 6.

[105] Girolamo Benzoni: *Storia del mundo novo, Venezia* 1565, geciteerd door Maxim Kowalewski: *Obstschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Deel 1, Moskou 1879, pg 51/52.

[106] Charleroi: *istoire de l'Isle Espagnole ou de St. Dominique*, Paris 1730, Deel I, pg 228 geciteerd door Maxim Kowalewski; idem, pg 50.

[107] Acosta: *Historia natural y moral de las Indias*, Barcelona 1591, geciteerd door Maxim Kowalewski; idem, pg 52.

[108] Het decreet werd in 1525 door Karel V uitgevaardigd.

[109] R.L. gebruikt in het manuscript de Hebreeuwse aanduiding voor Ham = Cham

[110] Citaat naar Maxim Kowalewski: *Obstschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Deel 1, Moskou 1879, pg 49 .

[111] Idem voetnoot 104

[112] Zie Horace Waller: *Letzte Reise von David Livingstone in Centralafrika von 1865 bis zu seinem Tode 1873*, Zweiter Band, Hamburg 1875, pg 189, 209, 219.

[113] R.L. in de kantlijn: hier zoals in Indië, Algerije (Rusland), Java etc.

[114] Zurita pg 57-59, citeert Maxim Kowalewski: *Obstschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Deel 1, Moskou 1879, pg 62.

[115] Zurita pg 329 citeert [idem] pg 62/63

[116] Zurita pg 295 citeert [idem] pg 65

[117] Citaat uit Maxim Kowalewski: *Obstschinnoje semlewladenije, pritschiny, chod i podsledstwija jego rasloshenije*, Deel 1, Moskou 1879, pg 66.

[118] Citaat idem, pg 68

[119] Zurita, pg 87 citeert Kowalewski, idem pg 69

[120] Zurita, pg 341 citeert Kowalewski, idem pg 60

[121] Memorial que presenta a su Magestad el licenciado Juan Ortez de Cervantes, Abogado y Procurador general del Reyno del Peru y encomenderos, sobre pedir remedio del danno y disminución des los indios, 1619, geciteerd bij Kowalewski, idem pg 61

[122] Kanttekening R.L.: 1. aanleg kanalen (arbeidsdeling). Ondanks markgemeenschap 2. verschillende types (Kowal) van samenlevingen 3. Dit alles gebeurde ondanks veroveraar Mahom. Feodalisering. 4. Engelsen!

[123] Alexander III, Macedonische koning sinds 336 vC voerde van 327 tot 325 vC een veldtocht naar India uit. Hij veroverde van 334 tot 325 vC het Nabije Oosten tot aan de Indus en Egypte

[124] Timur Lenk (1336-1405) Midden-Aziatisch legeraanvoerder, was sinds 1370 heerser van Samarkand en veroverde tijdens vele veldtochten geheel Midden-Azië en Perzië. Bij de veldtocht naar India in 1398 verwoesten de troepen van Timur Delhi en vermoordden de bevolking van de hoofdstad.

[125] De Zadruga was een genootschap van families bestaande uit meerdere generaties met gemeenschappelijk bezit van grond en bodem, vermogen en inventaris bij de Zuid-Slaven tot aan het einde van de 19e eeuw met aan het hoofd de huisvader beschikkend over een onbegrensde macht.

[126] Kanttekening R.L.: James Mill !!

[127] Karl Marx: *Das Kapital*, Bd 1 pg 321 [Karl Marx: *Das Kapital, Erster Band*. In Karl Marx/Friedrich Engels: *Werke*, Bd 23, pg 378-379]

[128] Ontbrekende deel in het manuscript van R.L. door vertaler toegevoegd en vertaald uit "*Die Akkumulation des Kapitals*" zie voetnoot 132

[129] De koloniale verovering van Algerije die op 5 juli 1830 met de inname van Algiers door de Franse troepen

begint, stootte op georganiseerd verzet van het Algerijnse volk en kon pas bij de eeuwwisseling afgesloten worden, hoewel reeds op 22 juli 1834 Algerije tot Frans bezit werd verklaard en een gouverneur-generaal was aangesteld.

[130] De Zadruga was een familiegenootschap bestaande uit meerdere generaties met gemeenschappelijk bezit van grond en bodem, vermogen en inventaris bij de Zuidslaven tot aan het einde van de 19e eeuw, met aan het hoofd de huisvader die over een onbeperkte macht beschikte.

[131] vertaling van (R.L.->L.E.): “Presque toujours, le père de famille en mourant recommande à ses descendants de vivre dans l’indivision, suivant l’exemple de leurs aïeux: c’est là sa dernière exhortation et son vœu le plus cher”. (A.Hanotaux et A.Letourneux: *La Kabylie et les coutumes Kabyles*, Bd II: Droit civil 1873, pg 468-473).

De schrijvers krijgen het overigens voor elkaar om de hierboven weergegeven frapante beschrijving van het communisme van de grootfamilie in te leiden met de volgende zinsnede: “Dans la ruche laborieuse de la famille associée, tous sont réunis dans un but commun, tous travaillent dans un intérêt général; mais nul n’abdique sa liberté et ne renonce à ses droits héréditaires. Chez aucune nation on ne trouve de combinaison qui soit plus près de l’égalité et plus loin du communisme!”.

[132] “We moeten ons haastten” verklaarde in de Nationale Vergadering van 1851 de afgevaardigde Didier als reporteur, “om de verhouding der geslachten uiteen te doen vallen omdat zij de hefboom van elk verzet tegen onze heerschappij zijn.

[133] Geciteerd bij Kowalewski idem pg 217. Het is een bekend gegeven dat in Frankrijk sinds de grote revolutie het mode is om elke oppositie tegen de regering als openlijke of verborgen verdediging van het “feodalisme” te beschouwen.

[134] Volgens G.K.Anton: *Neuere Agrarpolitik in Algerien und Tunesien*. In: *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, 1900, pg 1341 ff.

[135] Na de intocht van de Franse troepen op 24 april 1881 in Tunis had Frankrijk Tunesië het verdrag van Bardo opgedrongen welke het land feitelijk tot een Frans protectoraat verklaard. Het Tunesische volk reageerde met een opstand die na gruwelijke strafexpedities in november 1881 door de Franse troepen definitief werden neergeslagen.

[136] Op 30 maart 1912 had Frankrijk de Marokkaanse sultan onder druk van de bezetting van de belangrijkste steden van het land de ondertekening van het verdrag van Fez afgedwongen waarmee het Franse protectoraat over Marokko werd gevestigd. Daartegen kwamen in april en mei 1912 talrijke Arabische en Berber stammen in opstand. Franse troepen sloegen eind mei 1912 de opstanden neer en bezetten de kustgebieden.

[137] In zijn toespraak op 20 juni 1912 in de Franse Kamer van Afgevaardigden voerde de woordvoerder van de commissie voor de hervorming van het “Indigenats” (het administratieve recht) in Algerije, Albin Rozet, het gegeven op dat uit het district Setif duizenden Algerijnen emigreerden. Uit Tiemcen zijn het afgelopen jaar in één maand 1200 inwoners weggetrokken. Het doel van vertrek is Syrië. Een emigrant schreef uit zijn nieuwe vaderland: “Ik heb me net in Damascus gevestigd en ben volkomen gelukkig. We zijn hier in Syrië met talrijke Algerijnen die gelijk met mij vertrokken zijn en die de regering grond en bodem toewijst en eveneens het verkrijgen van de middelen om deze te bewerken gemakkelijk maakt.” De Algerijnse regering bestrijdt de emigratie op de manier dat zij paspoorten weigert af te geven. Zie officieel verslag van 21 juni 1912, pg 1594 ev.

[138] De verhandeling over Algerije is in het manuscript niet aanwezig. Direct voor deze zin, waarin Brits-Indië en Algerije als voorbeeld genoemd worden, ontbreken in het manuscript, volgens de oorspronkelijke paginanummering van Rosa Luxemburg, de pagina’s 44 t/m 67. Dit deel heeft Rosa Luxemburg overduidelijk uit het manuscript van de *Inleiding* verwijderd en voor de *Akkumulatie van het Kapitaal* gebruikt waarin de beschrijving van de koloniale economie van het Engelse imperialisme in India volgt op een gelijke beschouwing over de methoden van het Franse imperialisme in Algerije. Deze passage sluit inhoudelijk aan op het gat in de *Inleiding* en komt wat betreft de omvang overeen met de ontbrekende pagina’s in het manuscript.

[139] De nieuwe druk van het handwoordenboek. Plechanov en de Russische sociaaldemocratie. Daarentegen Engels in “Internationales aus dem Volksstaat”. [Friedrich Engels: nawoord (1894), (*zu Sociales aus Ruszland*) In: Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Bd 18, pg 663-674] Eduard Meyer.

[140] 1 desjatine = 1,09 hectare

[141] Zie W.G. Trirogow: *Obtschina i podat*, St.Petersburg 1882, pg 49.

[142] De eerste “revisie” die op bevel van Peter in 1719 werd uitgevoerd was georganiseerd als een soort

strafexpeditie in een vijandig land. Het leger had de opdracht gekregen gouverneurs die niet meewerkten in de boeien te slaan, in hun eigen kanselarijen gevangen te houden en zo lang daar vast te houden “totdat ze hun leven beterden”. De geestelijken die de opdracht hadden gekregen de lijsten op te maken van de aanwezige boeren en die het verzwijgen van “zielen” door de vingers zagen moesten uit hun ambt worden gezet en na “onbarmhartige lichamelijke tuchting onderworpen worden aan tuchthuisstraf ook al was hij reeds op een vergevorderde leeftijd. Mensen die verdacht werden van het verduisteren van “zielen” werden aan folteringen bloot gesteld. De latere “revisies” waren nog lang even bloedig hoewel ook met afnemende gestrengheid.

[143] Zie C. Lehmann en Parvus: *Das hungernde Ruszland. Reiseindrücke, Beobachtungen und Untersuchungen*, Stuttgart 1900.

[144] S.J. Witte, van 1892 tot 1903 Russisch minister van financiën, voerde van 1895 tot 1898 stapsgewijs het staatsmonopolie van brandewijn in heel Rusland in. Witte was monarchist maar bereid om samen te werken met de hogere klasse van de bourgeoisie en om grondwetswijzigingen door te voeren.

[145] In de jaren 1907 tot 1915 traden in totaal 2.008.432 boerenhoeves, d.i. 25 % uit de dorpsgemeenschap.

[146] *Stanleys und Camerons Reisen durch Afrika*, Leipzig 1879, pg 74-80. [Richard Oberländer: *Livingstones Nachfolger. Afrika von Osten nach Westen quer durchwandert von Stanley und Cameron. Nach den Tagebüchern, Berichten und Aufzeichnungen der Reisenden*, Leipzig 1879.]

IV

De productie van waren

We willen laten zien dat een maatschappij niet kan bestaan zonder een vorm van gemeenschappelijke arbeid, dat betekent arbeid volgens een plan en organisatie. We hebben in de geschiedenis in alle tijden verschillende vormen van gemeenschappelijke arbeid aangetroffen. In de huidige maatschappij echter geen: noch macht noch wet, noch democratie, geen spoor van een plan of organisatie, anarchie. Hoe is de kapitalistische maatschappijvorm eigenlijk mogelijk?

1

Om achter de opbouw van de kapitalistische toren van Babel te komen, stellen we ons eerst een maatschappij voor met een planmatige organisatie van de arbeid. Maar wel een maatschappij met een hoog ontwikkelde vorm van arbeidsdeling, niet alleen in de vorm van scheiding van economische sectoren, zoals in landbouw en industrie, maar ook binnen elke sector in de vorm van specialisatie van de arbeid waardoor het bestaan van elke sector betekent dat in die sector een bijzondere groep arbeiders werkt. Er is dus sprake van beroepsgroepen van boeren, vissers, boswachters, schoenmakers, kleermakers, sleutelmakers en smeden, spinners en wevers etc. Etc.

De maatschappij is zo dus voorzien van elke vorm van arbeid en productie. Deze productie komt in meer of mindere mate aan alle leden van deze maatschappij ten goede, want de arbeid is gemeenschappelijk. Ze is van te voren volgens plan verdeeld en georganiseerd door een of andere autoriteit, of dit nu de heerschappij van een despoot betreft, een systeem van lijfeigenschap of welke andere vorm van organisatie dan ook. Ter vereenvoudiging stellen we het ons voor als een communistische gemeenschap met gemeenschappelijk bezit zoals we die in het verleden bij voorbeeld in India hebben aangetroffen. We gaan er nu vanuit dat de arbeidsdeling in behoorlijke mate is doorgedrongen, dat er boeren, handwerkslieden e.d. zijn die zich uitsluitend met die arbeid bezig houden en daarin gespecialiseerd zijn. De economie van een dergelijke gemeenschap is ons duidelijk, het zijn de leden van deze maatschappij samen die de grond en de productiemiddelen bezitten, en zij bepalen gemeenschappelijk samen wat, waar, wanneer en door wie wordt geproduceerd en in welke hoeveelheid dat geschiedt. De producten worden dan, omdat zij van allen zijn, over iedereen verdeeld al naar gelang zijn of haar behoeften.

Nu stellen we ons het volgende voor: in deze economische gemeenschap houdt op een mooie morgen het gemeenschappelijk bezit van grond en productiemiddelen op te bestaan, en daarmee ook de gemeenschappelijke arbeid en de gezamenlijke wil die de productie regelt. De bereikte graad van arbeidsdeling blijft vanzelfsprekend wel bestaan.

De schoenmaker zit aan zijn leest, de bakker heeft niets anders en kan ook niets anders dan zijn oven bedienen, de smid loopt rond in zijn smidse en weet hoe hij het ijzer moet smeden als het vuur heet is, etc. etc. Maar de keten die vroeger al deze bijzondere vormen van arbeid met elkaar verbond tot een maatschappelijk geheel, is verdwenen. Ieder is nu op zichzelf aangewezen: de boer, de schoenmaker, de bakker, de slotenmaker, de wever, etc. Iedereen is een volledig vrij, onafhankelijk mens. De gemeenschap heeft hem niets meer te zeggen, niemand kan hem bevelen om voor de gemeenschap te werken, niemand maakt zich echter ook zorgen om wat hij nodig heeft om in leven te blijven. De gemeenschap die één geheel was, is in kleine atomen, in kleine deeltjes uiteen gevallen, zoals een in duizend stukjes uiteen gevallen spiegel. Ieder mens zweeft nu in zekere zin als een stofje in de lucht en ziet zelf maar hoe hij aan zijn trekken komt.

Wat zal nu een gemeenschap die zoiets overkomt de volgende morgen gaan doen? Eén ding is zeker, ze zullen die volgende morgen, net als alle andere voorgaande morgens, aan het werk gaan. Want zolang zonder arbeid de menselijke behoeftes niet bevredigd worden, zolang moet er in elke maatschappij gewerkt worden. Welke omwenteling of verandering een gemeenschap van mensen ook doormaakt, de arbeid kan geen moment rusten. De leden van de oude maatschappijvorm zullen ook, nu het verband tussen hen is weggefallen en de onderlinge banden zijn verbroken en zij op zichzelf zijn aangewezen, toch gewoon doorgaan met het werk, hun specialisatie, hun beroep want dat is wat ze kunnen en daar hebben ze het gereedschap voor. De schoenmaker gaat weer schoenen maken, de bakker brood bakken, de wever weeft zijn stoffen, de kleermaker maakt de kleren en de boer verbouwt het graan en melkt zijn koeien. Nu ontstaat de volgende moeilijkheid: ieder van deze arbeiders maakt hoogst belangrijke en noodzakelijke dingen voor het gebruik, en elk van deze producenten was gister noch een gewaardeerd en nuttig lid van de maatschappij zonder welk het geheel niet zou kunnen draaien. Ieder heeft of had zijn belangrijke plek in het geheel. Maar geen van hen kan alleen van de producten van zijn eigen arbeid leven. De schoenmaker kan zijn schoenen niet eten, de bakker kan met het brood niet al zijn andere behoeftes bevredigen, de boer kan niet alleen met zijn tarwe overleven. Ieder heeft een veelvoud aan behoeftes maar kan slechts een enkele daarvan zelf bevredigen. Iedereen heeft daarom een zekere hoeveelheid van de producten van alle anderen nodig. Ze zijn op elkaar aangewezen. Maar hoe moet dat nu gerealiseerd worden nu we weten dat tussen de afzonderlijke producenten geen relaties en banden meer bestaan. De schoenmaker heeft dringend brood van de bakker nodig maar hij heeft geen middel om aan dit brood te komen, hij kan de bakker niet dwingen om hem brood te geven omdat zij beiden vrije en onafhankelijke mensen zijn. Wanneer hij de vrucht van de arbeid van de bakker zichzelf ten goede wil laten komen, dan kan dit alleen gebaseerd zijn op wederkerigheid, dat betekent dat hij van zijn kant de bakker een product moet aanbieden en leveren dat deze nodig heeft en wil hebben.

Maar de bakker heeft ook de producten van de schoenmaker nodig en bevindt zich dus in dezelfde situatie als de schoenmaker. De basis voor wederkerigheid is daarmee gegeven. De schoenmaker geeft de bakker dus laarzen om aan brood te komen. Schoenmaker en bakker ruilen hun producten met elkaar en kunnen daarmee hun behoeftes bevredigen. Daaruit blijkt dat in een maatschappij met een ver ontwikkelde vorm van arbeidsverdeling, bij een totaal onafhankelijke relatie tussen de producenten en bij een gebrek aan enige vorm van organisatie tussen hen, de enige manier om de producten van de verschillende soorten arbeid voor elkaar toegankelijk te maken, de ruil is. De schoenmaker, de bakker, de boer, de spinner, de wever, de slotenmaker, allen ruilen met

elkaar hun producten en bevredigen zo hun veelsoortige behoeften. De ruil heeft zodoende een nieuwe band tussen de van elkaar los geraakte, geïndividualiseerde en versplinterde producenten geschapen, de arbeid, de consumptie, het leven van de verwoeste gemeenschap kan weer door gaan; want de ruil heeft hen de mogelijkheid gegeven weer voor elkaar te werken, dat betekent ze heeft de maatschappelijke, gemeenschappelijke arbeid, de maatschappelijke productie ook in de vorm van een versplinterde productie onder privé omstandigheden, weer mogelijk gemaakt.

Maar het is nu een geheel nieuwe, eigenaardige manier en wijze van gemeenschappelijke samenwerking en we zullen dit nader moeten onderzoeken. Ieder individueel mens werkt nu voor zichzelf, op eigen houtje, hij produceert voor eigen rekening, naar eigen wensen en inzichten. Hij moet nu om te leven producten maken, die hij zelf niet nodig heeft, maar die anderen nodig hebben. Iedereen werkt dus nu voor de ander. Dat is op zich niets bijzonders en niets nieuws. Ook in de communistische gemeenschap werken allen voor elkaar. Het bijzondere is echter dat nu ieder zijn product aan de ander alleen in ruil afgeeft en dat hij de producten van de ander alleen via de weg van de ruil kan verkrijgen. Ieder moet dus om de producten te krijgen die hij verlangt, door middel van zijn eigen arbeid te gebruiken, producten maken die voor de ruil bestemd zijn. De schoenmaker moet voortdurend schoenen produceren, die hij zelf helemaal niet nodig heeft, die voor hem geheel nutteloze, weggegooide arbeid is. Ze hebben voor hem alleen nut en zin voor zover hij ze tegen andere producten die hij nodig heeft kan inwisselen. Hij produceert dus van begin af aan zij laarzen voor de ruil, dat betekent hij produceert ze als waren.

Ieder kan nu zijn behoeften bevredigen, dat betekent producten die anderen hebben gemaakt krijgen, wanneer hij van zijn kant met een product komt opdagen, dat de anderen nodig hebben en dat hij voor dat doel met zijn arbeid heeft gemaakt, dat betekent dat ieder zijn aandeel van de producten van alle anderen krijgt, van het maatschappelijke totaal product, voor zover hij zelf met een waar op de markt komt. Het door hem zelf voor de ruil gemaakte product is nu het recht waarmee hij een deel van het gemeenschappelijke totaal product kan opeisen. Het maatschappelijk totaal product bestaat nu weliswaar niet meer in de vorm zoals die vroeger in de communistische gemeenschap bestond, waar het direct in zijn massa, in zijn geheel de rijkdom van de gemeenschap uitmaakte en vervolgens pas werd verdeeld. Dat betekent: er werd door allen gemeenschappelijk voor rekening van de gemeenschap onder leiding van de gemeenschap gewerkt en wat er werd geproduceerd, kwam zo ter wereld als maatschappelijk product. Dan pas volgde de verdeling van het gemeenschappelijk product over de individuen en dan pas was het product bestemd voor privé gebruik van het individuele lid van de maatschappij.

Nu gaat het andersom te werk: ieder produceert als individu privé op zijn eigen houtje en pas de kant en klare producten vormen in de ruil gezamenlijk een totaal die men als de maatschappelijke rijkdom kan beschouwen. Het aandeel van ieder, zowel aan de maatschappelijke arbeid als aan de maatschappelijke rijkdom wordt nu voorgesteld door een bijzondere waar die hij met zijn arbeid heeft gemaakt en in ruil met anderen heeft gebracht. Het aandeel van ieder aan de maatschappelijke totale arbeid wordt nu dus niet meer in een vaste hoeveelheid hen van te voren opgedragen arbeid voorgesteld, maar in een klaar product, in de waar die hij naar zijn eigen goeddunken levert.

Wanneer hij niet wil, hoeft hij helemaal niet te werken, hij kan wel gaan wandelen, niemand zal

hem uitschelden of bestraffen, zoals dat wel met de weigerachtige in de communistische gemeenschap gebeurde waar luiwammesen waarschijnlijk door het opperhoofd van de gemeenschap scherp vermaant of op de dorpsvergadering aan openlijke verachting zou worden blootgesteld. Nu is ieder mens zijn eigen onbeperkte vrije meester, de gemeenschap bestaat niet meer als autoriteit.

Maar wanneer hij niet werkt krijgt hij ook niets bij de ruil van de producten van de arbeid van anderen. Aan de andere kant is vandaag de dag de eenling ook helemaal niet zeker, hoe vlijtig hij ook werkt, of hij wel de benodigde levensmiddelen zal verwerven. Want niemand is er immers gedwongen om hem dat te geven, ook niet in ruil voor zijn producten. De ruil komt alleen tot stand, wanneer er wederzijds de behoefte toe bestaat. Heeft men in de gemeenschap op een bepaald moment geen laarzen nodig, dan kan de schoenmaker nog zo vlijtig werken en nog zulke prachtige waren maken, niemand zal ze van hem kopen en zal hem daarvoor brood, vlees etc. geven. En zo blijft hij zonder de noodzakelijke levensmiddelen. Hier komt weer een scherp onderscheid tot uitdrukking met de vroegere communistische gemeenschap. De gemeenschap onderhield de schoenmaker omdat men in de gemeenschap altijd laarzen nodig heeft. Hoeveel laarzen hij moet maken wordt hem door de betreffende ambtenaar verteld, hij werkte immers slechts in zekere zin als dienaar van de gemeenschap, als een overheidsdienaar en ieder bevond zich in precies dezelfde toestand. Wilde de gemeenschap een schoenmaker hebben dan moest ze hem vanzelfsprekend ook voeden en onderhouden. Hij kreeg zijn aandeel zoals ieder ander van de gemeenschappelijke rijkdom en dit aandeel stond niet in directe verhouding tot zijn aandeel in de arbeid. Weliswaar moest hij werken en werd hij gevoed, omdat hij werkte, omdat hij een nuttig lid van de gemeenschap was. Maar of hij precies in deze maand meer of minder laarzen moest maken of soms helemaal geen, toch kreeg hij zijn levensmiddelen, zijn aandeel in de middelen die de gemeenschap ter beschikking stond. Nu krijgt hij slechts in de mate waarin men zijn arbeid nodig heeft zijn deel, dat betekent in de mate waarin zijn product in ruil door anderen wordt aangenomen, oog om oog.

Iedereen werkt er dus op los, zoals hij zelf wil, zoveel als hij zelf wil en waaraan hij zelf wil. De enige bevestiging dat hij het juiste heeft geproduceerd, datgene wat de gemeenschap nodig heeft, dat hij daadwerkelijk maatschappelijk noodzakelijke arbeid heeft verricht, is gelegen in het feit of zijn product door anderen wordt afgenomen. Dus niet iedere nog zo vlijtige en gedegen verrichte arbeid heeft op voorhand een doel en een waarde vanuit maatschappelijk standpunt bekeken, alleen een product dat ruilbaar is heeft waarde. Een product dat door niemand in ruil wordt geaccepteerd, hoe gedegen het ook is, is waardeloos en weggegooide arbeid.

Nu moet dus ieder, om deel te kunnen hebben aan de vruchten van de maatschappelijke productie, dus ook om aan de gemeenschappelijke arbeid deel te nemen, uren produceren. Of zijn arbeid echter ook daadwerkelijk als maatschappelijk noodzakelijke arbeid wordt erkend, vertelt hem niemand, dat merkt hij pas als hij zijn waar kan ruilen, wanneer het verkoopbaar is. Zijn aandeel aan de arbeid en aan het product van de totale gemeenschap wordt dus alleen daardoor verzekerd dat zijn producten het stempel van maatschappelijk noodzakelijke arbeid opgedrukt krijgen, het stempel van de ruilwaarde.

Blijkt zijn product niet ruilbaar, dan heeft hij een waardeloos product gemaakt en dan was zijn arbeid maatschappelijk overbodig. Dan is hij slechts een privé schoenmaker die voor zijn eigen tijdverdrijf leer versnijdt en laarzen poetst, een privé schoenmaker die in zekere zin buiten de maatschappij staat; want de maatschappij wil niets van zijn producten weten en daarom zijn

voor hem ook de producten van de maatschappij onbereikbaar. Heeft onze schoenmaker vandaag zijn laarzen gelukkigerwijze omgeruild en heeft hij levensmiddelen daarvoor in ruil teruggekregen, dan kan hij niet alleen verzadigd en gekleed maar ook trots naar huis terugkeren. Hij is als nuttig lid van de maatschappij en zijn arbeid als noodzakelijke arbeid, erkend. Keert hij echter met zijn laarzen terug, omdat niemand ze wilde hebben, dan heeft hij alle reden om treurig te zijn want hij blijft zonder soep en tegelijk heeft men hem ook in zekere zin, ook al is dat door middel van een kil zwijgen, te verstaan gegeven: de maatschappij heeft je niet nodig vriend, je arbeid was helemaal niet nodig, je bent een overbodig mens, die zich rustig mag ophangen.

De aansluiting bij de maatschappij wordt in het geval van onze schoenmaker gevormd door een paar laarzen die hij wil ruilen, algemeen gesproken: door middel van een waar met ruilwaarde. Maar in precies dezelfde situatie als onze schoenmaker, zitten ook de bakker, de wever, de boer, allemaal. De maatschappij die de schoenmaker de ene keer erkent, de andere keer versmaad en koud uitstoot, is immers de som van al deze individuele warenproducenten, die wederzijds voor de ruil werken.

Kortom: maatschappelijke arbeid en maatschappelijk product, die op deze wijze tot stand komt, lijkt daarom helemaal niet meer op het totaal van alle arbeid en producten van de individuele leden, zoals dat vroeger in de communistische gemeenschappelijke economie het geval was. Want nu kan deze of gene vlijtig werken en toch is zijn product, wanneer het geen afnemer vindt een weggegooid product, het telt helemaal niet. Alleen de ruil bepaalt welk werk en welke producten noodzakelijk waren, dus maatschappelijk gezien meetellen. Het is dan precies zo alsof allen eerst thuis blindelings erop los geproduceerd hebben, vervolgens hun producten op een gezamenlijk plek bijeen hebben gesleept, waarop de zaken werden bekeken om vervolgens een stempel opgedrukt te krijgen: die en dat is maatschappelijk nodige arbeid en zal in ruil worden genomen, het andere is dat niet, dus is nul en van geen waarde. Het stempel zegt: dat en dat heeft waarde, dat is waardeloos en is een privé bezigheid, een hobby, of gewoon de producent heeft pech gehad.

Wanneer we de verschillende elementen samenvatten dan blijkt dat door het eenvoudige feit van de warenruil, zonder enige andere inmenging of regeling, drie belangrijke verhoudingen worden bepaald:

- a. Het aandeel van elk lid van de gemeenschap aan de gemeenschappelijke arbeid. Dit aandeel, naar aard en wijze, wordt hem niet meer van te voren door de gemeenschap toegewezen, maar pas achteraf, bij het kant en klare product, geaccepteerd of niet geaccepteerd. Vroeger was ieder paar laarzen die onze schoenmaker maakte, direct en op voorhand, reeds terwijl ze nog op de leest stonden, maatschappelijke arbeid. Nu zijn zijn laarzen eerst privé arbeid, die niemand wat aangaat. Vervolgens komen ze op de ruilmarkt om bekeken te worden en voor zover ze voor de ruil geschikt zijn, wordt de bij de vervaardiging gebruikte arbeid van de schoenmaker als maatschappelijke arbeid erkend. Anders blijven ze privé arbeid en zijn ze waardeloos;
- b. Het aandeel van elk lid aan de gemeenschappelijke rijkdom. Eerder kreeg de schoenmaker zijn deel van de in de gemeenschap geproduceerde producten bij de verdeling daarvan. Deze werd afgemeten aan: ten eerste het algemeen welzijn en de algemene welvaart, de stand van het

vermogen op dat moment, ten tweede volgens de behoeften van de leden van de gemeenschap. Een familie met veel kinderen moest meer krijgen dan een familie met weinig kinderen. Bij de verdeling van de veroverde landerijen onder de Germaanse stammen die ten tijde van de volksverhuizingen naar Europa kwamen, en op de puinhopen van het Romeinse Rijk zich settelden, speelde ook de grote van het gezin of de familie een rol. De Russische gemeenschap, die nog in de tachtiger jaren hier en daar veranderingen in het gemeenschappelijk bezit aanbracht, betrok daarbij het aantal hoofden, het aantal monden, van elke huishouding. Bij de algemene heerschappij van de ruil, valt elke verhouding tussen behoefte van het lid van de gemeenschap en zijn aandeel in de rijkdom weg evenals tussen dit aandeel en de grootte van de totale rijkdom van de maatschappij. Nu wordt slechts het door elk lid op de markt gepresenteerde product, en alleen voor zover het in de ruil als maatschappelijk noodzakelijk wordt geaccepteerd, maatgevend voor zijn aandeel in de maatschappelijke rijkdom; c. Uiteindelijk wordt door het mechanisme van de ruil zelfs ook de maatschappelijke arbeidsdeling geregeld. Vroeger bepaalde de gemeenschap dat ze zo en zoveel boerenknechten nodig hadden, zo en zoveel schoenmakers, bakkers, slotenmakers, smeden etc. De juiste verhouding tussen de individuele bedrijven evenals de zorg dat in alle benodigde sectoren arbeid werd uitgeoefend, lag bij de gemeenschap en de door haar gekozen ambtsdragers.

U kent vast wel het beroemde geval waarin de vertegenwoordigers van een dorpsgemeenschap verzochten om een ter dood veroordeelde slotenmaker vrij te laten en daarvoor in de plaats een smid op te hangen waarvan er in het dorp twee waren. Dat is een voortreffelijk voorbeeld van de openlijke zorg voor de juiste arbeidsverdeling in een gemeenschap. Overigens zagen we hoe in de Middeleeuwen keizer Karel uitdrukkelijk de soorten handwerkers en het aantal voorschreef voor de goederen die hij nodig had. We zagen ook hoe in de middeleeuwse steden het gilde reglement ervoor zorgde dat het individuele bedrijf op de juiste wijze werd uitgevoerd en dat wanneer er handwerkers te kort waren, dat er van buiten de stad werden uitgenodigd. Bij de vrije en onbeperkte ruilhandel wordt dit door de ruil zelf geregeld. Nu hoeft onze schoenmaker niemand van schoenen te voorzien. Als hij dat wil kan hij ook zeepbellen gaan blazen of papieren draken gaan vouwen. Hij kan ook, wanneer hem dat invalt, in plaats van laarzen maken, gaan spinnen of weven of zich gaan verdiepen in de kunst van het goudsmeden. Niemand zegt hem dat de maatschappij hem nodig heeft en dat zij wel speciaal een schoenmaker nodig heeft. Weliswaar heeft de maatschappij in het algemeen schoenmakerswerk nodig. Maar hoeveel schoenmakers nodig zijn om in deze behoefte te voorzien wordt door niemand bepaald.

Of dus een bepaalde schoenmaker nodig is, af dat er eerder een wever of een smid ontbreekt, dat zegt niemand tegen de schoenmaker. Maar wat niemand hem vertelt, dat ervaart hij wel en ook alleen maar op de warenmarkt. Worden zijn schoenen in ruil aanvaard, dan weet hij, dat de maatschappij hem als schoenmaker nodig heeft en omgekeerd. Ook al maakt hij de beste waar, als andere schoenmakers voldoende in de behoefte kunnen voorzien, dan is zijn waar overbodig. Herhaalt zich dit, dan moet hij zijn bedrijfje opgeven. De overtollige schoenmaker wordt door de maatschappij op dezelfde mechanische wijze uitgestoten als overtollige stoffen uit het dierlijk lichaam worden uitgescheiden, als zijn arbeid niet als maatschappelijke arbeid wordt

geaccepteerd, dan wordt hij op de lijst van uitstervenden gezet. Dezelfde dwang, om ruilbare producten voor anderen te produceren als bestaansvoorwaarde, zal onze uitgerangeerde schoenmaker uiteindelijk doen belanden in een andere sector waar een sterke en nog niet voldoende gedekte vraag bestaat, bijvoorbeeld bij de weverijen of in het vervoer, en zo wordt daar dan het ontbrekende aantal arbeidskrachten aangevuld. Op dezelfde wijze worden zo niet alleen de juiste verhoudingen tussen de sectoren gehandhaafd, maar ook worden zo bedrijven zelf afgeschaft of opnieuw opgericht.

Wanneer een behoefte in een maatschappij ophoudt te bestaan, of wanneer de behoefte door andere producten worden bevredigd, dan wordt dat niet zoals vroeger in de communistische gemeenschap door de leden van de gemeenschap vastgesteld en worden er niet de werkenden uit de ene sector teruggetrokken en voor andere doeleinden gebruikt. Het komt eenvoudigweg tot uitdrukking in de onverkoopbaarheid van de verouderde producten. Nog in de zeventiende eeuw vormden pruikenmakers in elke stad een beroep dat niet gemist kon worden. Toen de mode echter veranderde en men was opgehouden pruiken te dragen, is het bedrijf eenvoudigweg door de onverkoopbaarheid van de pruiken, een natuurlijke dood gestorven. Met de toenemende verspreiding van de kanalisatie in de moderne steden en de waterleidingen die elke woning mechanisch van water voorziet, is het beroep van waterdrager, of zoals ze in Wenen heten watermannen, geleidelijk aan verdwenen.

Nu het omgekeerde geval.

Neem aan dat onze schoenmaker aan wie de maatschappij door hem systematisch te versmaden ondubbelzinnig te kennen heeft gegeven dat hij maatschappelijk overbodig is, zo eigenwijs is dat hij ondanks alles blijft geloven dat hij voor de gemeenschap onontbeerlijk is en dat hij wil leven. Om te leven moet hij, zoals wij weten, en hij ook, waren produceren. En nu vindt hij een geheel nieuw product uit, zeg speciale veters of een prachtig laarzenpoetsmiddel. Heeft hij daarmee een nieuwe maatschappelijk noodzakelijke bedrijfstak geschapen of zal hij, zoals zo veel geniale ontdekkers, miskend blijven. Dat zegt hem opnieuw niemand, dat ervaart hij pas op de warenmarkt. Als zijn nieuwe product voortdurend door anderen in ruil wordt aanvaard, dan wordt de nieuwe tak van productie als maatschappelijk noodzakelijk erkent, en de maatschappelijke deling van de arbeid is daarmee uitgebreid. Zo heeft bijvoorbeeld in de 19e eeuw katoen het linnen verdrongen.

Je ziet, we hebben in onze gemeenschap, die na de ineenstorting van het communistische regime, het gemeenschappelijk eigendom, na het verdrijven van een of andere autoriteit in het economisch leven, enige organisatie en planmatigheid bij de arbeid, enig band tussen de leden van de maatschappij, en die na deze catastrofe de volgende morgen in eerste instantie hopeloos eruit zag, langzamerhand weer een zekere samenhang, een zekere ordening laten ontstaan, en wel op een geheel mechanische wijze. Zonder enige afspraken tussen de individuele leden, zonder inmenging van een of andere hogere macht, voegen zich nu zo goed en zo kwaad als het gaat, de stukken tezamen tot één geheel. De ruil zelf regelt op mechanische wijze, als een soort pompsysteem, de gehele economie. Hij scheidt tussen de individuele producenten een band, hij dwingt hen tot arbeid, regelt de arbeidsdeling, bepaalt hun rijkdom en de verdeling van deze rijkdom. De ruil regeert de maatschappij. Het is weliswaar een enigszins bijzondere ordening die voor onze ogen is ontstaan. De maatschappij ziet er nu geheel anders uit als vroeger onder het regime van de communistische gemeenschap. Toen was zij een compact geheel, een soort grote familie, waarvan de leden allen met elkaar vergroeid waren en zich taai aan elkaar vasthielden,

een stevig organisme, ja zelfs een verknoopt, onbeweeglijk en star organisme. Nu is dat een uiterst los bouwwerk waarin de individuele geledingen op elk ogenblik uit elkaar vallen om zich dan weer te verenigen.

Inderdaad, we hebben gezien dat niemand tegen onze schoenmaker vertelde wat hij moest maken en hoeveel hij moest werken. Niemand vraagt anderzijds ook aan hem of hij levensmiddelen nodig heeft, welke en hoeveel. Niemand bemoeit zich met hem, voor de maatschappij bestaat hij niet. Hij meldt de maatschappij zijn bestaan doordat hij op de warenmarkt met een product van zijn arbeid verschijnt. Zijn bestaan wordt geaccepteerd omdat zijn waar wordt geaccepteerd. Zijn arbeid wordt als maatschappelijk noodzakelijk erkent en hij daarmee als werkend lid, voor zover zijn laarzen in ruil worden genomen. Hij krijgt levensmiddelen uit de gemeenschappelijke rijkdom voor zover zijn laarzen als waar worden aangenomen. Als privépersoon is hij dus geen lid van de gemeenschap, evenals zijn arbeid als private arbeid nog geen maatschappelijke arbeid is. Hij wordt tot lid van de maatschappij alleen voor zover hij ruilbare producten, waren, maakt en alleen zo lang als hij deze heeft en kan maken en kan aanbieden. Ieder geruild paar laarzen maakt hem tot lid van de gemeenschap en ieder onverkoopbaar paar laarzen sluit hem weer van de maatschappij uit. De schoenmaker heeft als zodanig, als mens, geen relatie met de maatschappij, zijn laarzen geven hem pas aansluiting aan de maatschappij en dit ook alleen maar voor zover ze ruilwaarde hebben, als waar verkoopbaar zijn. Dat is dus niet een voortdurende aansluiting, maar één die zich telkens vernieuwd en die telkens weer afbreekt. In dezelfde situatie als onze schoenmaker zitten echter ook alle andere warenproducenten. En er is dus niemand in de maatschappij buiten deze warenproducenten, want alleen in de ruil krijgt men zijn levensmiddelen; en om daaraan te komen, moet ieder met waren op de markt komen. Het produceren van waren is tot een levensvoorwaarde geworden en zo ontstaat een maatschappelijke situatie waarbij alle mensen hun individuele bestaan leiden als geheel van elkaar losgemaakte individuen die voor elkaar niet bestaan en die alleen door hun waren voortdurend of wisselend aansluiting bij de totale maatschappij krijgen of daaruit weer worden verstoten. Dit is een buitengewoon los en beweeglijk, in een onophoudelijke werveling van de individuele leden van de gemeenschap, begrepen maatschappij. We zien dus dat de afschaffing van de planmatig geleide economie en de invoering van de ruil een totale omvorming teweeg heeft gebracht in de maatschappelijke verhoudingen die mensen met elkaar aangaan. Ze heeft de maatschappij van kop tot teen veranderd.

De ruil als enige economische verbindingsstuk tussen de leden van de maatschappij brengt echter grote moeilijkheden met zich mee en loopt niet zonder meer zo gladjes als we eerder hebben verondersteld. Laten we dit eens onder de loep nemen. Zolang we alleen de ruil tussen twee individuele producenten bekeken, de ruil tussen de schoenmaker en de bakker, was de zaak heel eenvoudig. De schoenmaker kan niet van laarzen alleen leven en heeft brood nodig; de bakker kan zoals de heilige schrift al zegt, niet leven van brood alleen en heeft weliswaar niet het woord Gods, maar in dit geval laarzen nodig. Omdat hier van volledige wederkerigheid sprake is komt de rol vlot tot stand. Het brood verhuist van de hand van de bakker die het niet nodig heeft naar de hand van de schoenmaker; de laarzen verhuizen van de werkplaats van de schoenmaker

naar de winkel van de bakker. Beiden hebben hun behoeftes bevredigd en beide private werken hebben zich als maatschappelijk noodzakelijk bewezen. Maar we veronderstellen dat dit alles niet alleen tussen de bakker en de schoenmaker gebeurt maar tussen alle leden van de maatschappij, dat betekent tussen alle warenproducenten tegelijk. En dat mogen we aannemen, ja we worden zelfs verondersteld dit aan te nemen. Want alle leden van de maatschappij moeten immers leven, moeten verschillende behoeftes bevredigen. De maatschappelijke productie, zeiden we vroeger, kan geen moment stoppen, omdat de consumptie geen moment stopt. Daar moeten we nu aan toevoegen, omdat de productie nu in aparte zelfstandige private arbeid is opgesplitst, waarvan geen enkel mens alleen aan wat hijzelf produceert genoeg heeft, kan dus ook, omdat de consumptie van de maatschappij niet ophoudt, de ruil geen enkel moment stoppen. Allen ruilen dus voortdurend met alle anderen hun producten. Hoe komt dat tot stand? Keren we terug naar ons voorbeeld. De schoenmaker heeft niet alleen het product van de bakker nodig maar ook wil hij van ieder andere waar een zekere hoeveelheid hebben. Hij heeft naast brood ook vlees van de slager, een jas van de kleermaker, stof voor een hemd van de wever, een hoed van de hoedenmaker etc. nodig. Al deze waren kan hij alleen via ruil in handen krijgen. Wat hij aan de andere kant daartegenover kan stellen zijn zijn laarzen. Voor de schoenmaker hebben dus alle producten die hij voor zijn levensonderhoud nodig heeft, in eerste instantie de vorm van laarzen. Wanneer hij brood nodig heeft, maakt hij eerst een paar laarzen, heeft hij een hemd nodig dan maakt hij laarzen, wil hij een hoed of sigaren, hij maakt voor dat alles altijd alleen laarzen. In zijn speciale, bijzondere arbeid, voor hem persoonlijk heeft de gezamenlijke maatschappelijke rijkdom, die voor hem beschikbaar is, de vorm van laarzen. Pas door de ruil op de warenmarkt kan zijn arbeid deze enge laarzenvorm in de veelvoudige vorm van levensmiddelen veranderd worden, die hij nodig heeft. Opdat deze omzetting ook daadwerkelijk tot stand komt, en de vele vlijtige arbeidsuren van de schoenmaker, waarvoor hij zich allerlei levensvreugden voorstelt, niet in de laarzenvorm blijft steken, daarvoor is een belangrijke voorwaarde nodig die wij al kennen.

Het is nodig dat precies alle andere producenten, wiens producten van arbeid de schoenmaker nodig heeft, ook zijn laarzen nodig hebben en als ruilobject voor hun producten willen accepteren. De schoenmaker krijgt alle andere waren alleen dan wanneer zijn product, de laarzen, door alle andere producenten begeerde waren zijn. Hij krijgt van alle andere waren elke keer zoveel als hij door zijn arbeid kan ruilen, wanneer zijn laarzen elke keer een door ieder begeerde waar zijn, dus onbeperkt begeerde waren zijn. Alleen al vanuit de schoenmaker gezien zou het al tamelijk aanmatigend zijn en van ongegrond optimisme getuigen, dat zijn speciale waar van een zo absolute en onbeperkte onontbeerlijkheid voor het mensen geslacht zou zijn. De zaak wordt echter nog erger omdat zich in precies dezelfde toestand als de schoenmaker, ook alle andere individuele producenten zich bevinden: de bakker, de sleutelmaker, de wever, de slager, de hoedenmaker, de boer etc. Ieder van hen begeert en heeft een veelvoud van producten nodig, maar heeft daartegenover alleen een speciale waar aan te bieden. Ieder kan zijn behoeften alleen dan volledig bevredigen wanneer zijn speciale waar door iedereen in de maatschappij elke keer wordt begeerd en als ruilobject wordt aanvaard. Enig nadenken zal duidelijk maken dat dit puur onmogelijk is. Iedereen kan niet op elk moment in gelijke maten alle producten verlangen. Iedereen kan niet op elk moment, dus onbegrensd, van laarzen brood en kleding en sleutels en tarwe en hemden en hoeden en linten etc. de afnemer zijn. Als dit echter niet het geval is, dan kunnen niet alle producten op elk moment tegen elkaar worden geruild. Maar als de ruil als permanente en veelzijdige verhouding onmogelijk is, dan is de bevrediging van alle behoeften in de maatschappij onmogelijk, dan is het bestaan van de maatschappij onmogelijk. En zo zitten we weer in de klem en kunnen het probleem niet oplossen dat we ons hebben gesteld: namelijk

de verklaring hoe uit de versplinterde, individuele private producenten, die geen gemeenschappelijk plan van arbeid, geen organisatie, geen band met elkaar hebben, toch een maatschappelijk samenwerken of een economie tot stand kan komen. De ruil heeft zich weliswaar bewezen als middel dat dit alles op bijzondere wijze kan regelen maar dan moet toch de ruil wél tot stand kunnen komen, om als een regelmatig werkend mechanisme te kunnen functioneren. We vinden echter bij de ruil zelf al zulke grote moeilijkheden dat we in het geheel niet inzien hoe er ooit op deze manier een veelzijdige en stabiele samenleving tot stand kan komen.

Welnu, het middel om deze moeilijkheid te overwinnen en de maatschappelijke ruil mogelijk te maken is gevonden. Weliswaar was het niet Columbus die het ontdekte maar de maatschappelijke ervaring en gewoonten hebben ongemerkt het middel zelf in de ruil gevonden of zoals men zegt, 'het leven' zelf heeft dit probleem opgelost. Zoals het ook altijd is, dat het maatschappelijk leven tegelijk met de moeilijkheden tegelijk ook altijd de middelen creëert om deze moeilijkheden op te lossen. Alle waren kunnen namelijk onmogelijk door iedereen elke keer, dat is in onbeperkte mate worden begeerd. Maar er was in iedere maatschappij elke keer wel ergens één speciale waar die als basisvoorraad voor iedereen belangrijk, nodig en nuttig was, die daarom op elk moment werd gewild.

Een dergelijk goed kunnen in ieder geval niet laarzen zijn geweest, zo ijdel is de mensheid niet. Maar zo'n product kan bijvoorbeeld vee zijn. Met laarzen alleen komt men niet uit, ook niet met kleren, met hoeden of graan alleen. Maar vee als basis van de maatschappij verzekert ieder zich in de maatschappij van een bestaan; het levert vlees, melk, huiden, arbeidskracht etc. Zo bestaat bij de talrijke nomadenvolken de gehele rijkdom uit kudden vee. Ook nu nog, althans tot voor kort, leven de negerstammen in Afrika bijna uitsluitend van veeteelt. Veronderstellen we nu dat in onze gemeenschap het vee een veel begeerde vorm van rijkdom is, hoewel niet het enige, maar een die de voorkeur verdient boven vele andere producten die in de maatschappij worden gemaakt. De veehouders gebruiken hun private arbeid voor de productie van vee zoals de schoenmaker dat doet voor de productie van schoenen, de wever van stoffen etc. Nu echter mag het product van de veehouder zich verheugen volgens onze veronderstelling, in de onbeperkte en onbegrensde geliefdheid van allen, omdat het voor allen het meest onontbeerlijk en belangrijk lijkt. Vee is dus voor iedereen een welkome verrijking. Omdat we vast houden aan de eis dat in onze maatschappij niets en door niemand op een andere wijze iets verkregen kan worden dan door middel van ruil, kan men zich vanzelfsprekend ook het fel begeerde vee van de veehouders niet op andere wijze verschaffen dan door middel van ruil tegen een ander product van arbeid. Omdat echter, zoals veronderstelt, iedereen graag vee wil hebben, betekent dit dat iedereen op elk moment zijn product graag tegen vee wil ruilen. Voor vee kan men dus ook omgekeerd op elk moment elk ander product krijgen. Wie dus vee heeft, heeft slechts te kiezen, want alles staat tot zijn of haar beschikking. En precies om die reden wil omgekeerd iedereen zijn speciale arbeidsproduct tegen geen enkel ander product meer ruilen dan tegen vee. Want als hij vee heeft, dan heeft hij alles, omdat hij immers voor vee op elk moment alles kan krijgen. Heeft dat zich na enige tijd algemeen bewezen, en is dit tot een gewoonte geworden, dan is het vee langzamerhand tot algemene waar geworden, dat is de enige onbegrensde en algemeen begeerde ruilwaar.

Als zodanig bemiddelt het vee de ruil tussen elke andere warevorm. De schoenmaker neemt nu vee voor zijn laarzen van de bakker, niet dus een brood maar vee, in ruil aan, want hij kan met vee brood en al het andere kopen, wanneer hij dat maar wil.

Ook kan de bakker de laarzen nu met vee betalen omdat hij immers voor zijn eigen product, het brood, evenals van anderen, van de sleutelmaker, veehouder, slager vee heeft gekregen. Iedereen krijgt voor zijn eigen product van de ander vee en betaalt met datzelfde vee wanneer hij het product van een ander hebben wil. Zo gaat het vee van de ene hand in de andere hand over, het bemiddelt elke ruil, het is de geestelijke band tussen de individuele warenproducenten. (En te meer, hoe vaker het vee op deze manier als bemiddelaar van de ruilhandelingen van de ene in de andere hand overgaat, des te meer bevestigt zich zijn algemene onbegrensde geliefdheid, en des te meer wordt het tot de enige op elk moment begeerde ruilwaar, tot algemene waar.)

We hebben eerder geconstateerd dat ieder product van arbeid in een maatschappij van geatomiseerde private producenten zonder gemeenschappelijk plan van arbeid in eerste instantie private arbeid is. Of deze arbeid maatschappelijk noodzakelijke was, of dus hun product en waarde heeft en aan de arbeider een aandeel in de productie van het geheel verzekert en of het niet veeleer weggegooid arbeid was, dat blijkt enig en alleen uit het feit of dit product ruilbaar is, verkocht kan worden. Nu worden echter alle producten alleen nog tegen vee geruild. Nu wordt een product alleen in zoverre als maatschappelijk noodzakelijk beschouwd wanneer het geruild kan worden tegen vee. Zijn ruikbaarheid tegen vee, zijn gelijkwaardigheid met vee geeft nu ieder privé geproduceerd goed pas het stempel van maatschappelijk noodzakelijke arbeid.

We hebben verder nog vastgesteld dat pas door de ruil van waren en alleen door de ruil van waren vereenzaamde geïsoleerde privépersonen tot lid van de maatschappij worden bestempeld. Nu moeten we dat nauwkeuriger omschrijven: door ruil tegen vee. Het vee geldt nu als de belichaming van de maatschappelijke arbeid en daarmee is het vee nu de enig maatschappelijke binding tussen de mensen.

Nu zult u vast en zeker het gevoel hebben dat we de zaak hebben overdreven. Tot zover was alles nog enigszins te begrijpen en duidelijk in te zien. Maar tot slot: dit vee als algemene waar, vee als de belichaming van de maatschappelijke arbeid, ja vee als enige band van de mensen maatschappij, dat is toch een dwaze fantasie en daarom een voor het mensengeslacht beledigende gedachte. Toch zult u zich, wanneer u zoiets denkt, geheel zonder reden beledigd voelen. Want zo geringschattend en van bovenaf op het arme vee neer te kijken, het is in ieder geval duidelijk dat het voor de mensen veel dichterbij staat en hem toch ook in zekere zin gelijk is, in ieder geval oneindig veel meer op hem gelijkend dan, laten we zeggen een van de grond opgeraapt stuk klei of een kiezelsteen of een stukje ijzer. U zult moeten toegeven dat het vee in ieder geval eerder meer waard was de levende band tussen de mensen te zijn dan een dode klomp metaal. En toch heeft de mensheid in dit geval juist aan het metaal de voorkeur gegeven. Want in de eerder beschreven betekenis en rol van het vee in de ruil is het niets anders als: het geld.

Wanneer u zich nu het geld helemaal als niet anders als in de vorm van gemunt goud en zilverstukken of zelfs in papiergeld kunt voorstellen en wanneer u dan ook nog vindt dat dit metaal of papiergeld als algemene bemiddelaar van het verkeer tussen mensen als een maatschappelijke macht iets vanzelfsprekends is, tegenover mijn voorstelling van zaken waarin het vee dezelfde rol speelt, een dwaasheid zou zijn, dan bewijst dat alleen hoezeer u met uw hoofd vast zit aan de voorstellingen van de huidige kapitalistische wereld. Op deze wijze gezien komt het beeld van de maatschappelijke verhoudingen, die nog maar half begrijpelijk eruit zien geheel gek over en als vanzelfsprekend schijnt hen iets wat complete waanzin is. In feite heeft geld in de vorm van vee precies dezelfde functies als metaalgeld en het is niets anders als het

met het oog op het gebruiksgemak die ons ertoe gebracht heeft om het geld van metaal te maken.

Vee is namelijk niet zo goed om te ruilen en het kan ook niet zo nauwkeurig als waardemeter gebruikt worden als de gelijksoortige metalen schijfjes en ook moet men bij het bewaren van vee als geld wel een zo grote portemonnee hebben dat op een stal lijkt. Maar voordat de mensheid op het idee kwam om geld uit metaal te maken, was geld als onvermijdelijke bemiddelaar bij de ruil al lang klaar. Want geld, de algemene waar, is juist dat onontbeerlijke middel, zonder hetwelk geen algemene ruil tot stand kan komen, zonder welk de uit individuele producenten bestaande planloze maatschappij niet kan bestaan. Inderdaad, laten we nu de veelzijdige rol van het vee bij de ruil eens onder ogen zien. Wat heeft vee in de door ons onderzochte maatschappij tot geld gemaakt? Het feit dat het een door iedereen en altijd begeerd product van arbeid was. Waarom was dan het vee altijd en overal begeerd? We hebben gezegd, omdat het een uiterst nuttig product was die het bestaan als veelzijdig levensmiddel kon verzekeren. Dat klopt inderdaad bij het begin. Maar later, hoe meer het vee als algemeen ruilmiddel als bemiddelaar wordt gebruikt, des te meer treedt het directe gebruik van vee als levensmiddel op de achtergrond. Wie nu vee voor zijn product in ruil krijgt, zal er zich wel voor waken om het te slachten of op te eten of voor de ploeg te spannen; het vee is voor hem nu waardevoller als middel, om op elk moment elke willekeurige waar te kunnen kopen. De ontvanger van vee zal het nu niet als levensmiddel gebruiken maar als ruilmiddel voor verdere ruilhandelingen bewaren. Je zult ook merken dat het directe gebruik van vee bij een vergevorderde vorm van arbeidsdeling die we in de maatschappij veronderstellen, ook niet echt goed werkt. Wat moet immers een schoenmaker met het vee als zodanig beginnen. Of de sleutelmaker, de wever, de hoedenmaker, die allen geen landbouwbedrijf hebben. Het directe nut van vee als levensmiddel verdwijnt steeds meer naar de achtergrond en alleen nog wordt het vee door allen telkens geruild, niet meer om het te slachten, te melken of voor de ploeg te spannen, maar omdat het op elk moment de mogelijkheid verschaft om het tegen elk willekeurige waar te ruilen. Het wordt steeds meer de specifieke nuttigheid, de missie van het vee om de ruil mogelijk te maken, dat betekent dat het moet dienen om op elk moment private producten in maatschappelijke, private arbeid in maatschappelijke arbeid om te zetten. Omdat het vee wat betreft het privégebruik, om mensen als levensmiddel te dienen, naar de achtergrond verdwijnt, en eigenlijk alleen zijn functie als bemiddelaar tussen de individuele leden van de maatschappij nog telt, daarom houdt het langzamerhand op een privéproduct zoals alle anderen te zijn, maar het wordt van meet af aan, van huis uit om zo te zeggen vanuit de stal, maatschappelijk product en de arbeid van de veehouder wordt nu van alle andere arbeid in de maatschappij onderscheiden en verheven tot de enige direct maatschappelijke arbeid. Dus wordt het vee ook niet meer gefokt om alleen als levensmiddel gebruikt te worden, maar daarnaast ook direct met het doel om te functioneren als maatschappelijk product, als algemene waar, als geld. Weliswaar wordt het vee voor een klein deel ook nog wel geslacht en voor de ploeg gespannen. Maar dit, om zo te zeggen privégebruik, private karakter van het vee verdwijnt steeds meer tegenover het officiële karakter als geld.

En als zodanig speelt het nu een belangrijke en veelzijdige rol in het leven van deze maatschappij.

a. Het wordt uiteindelijk algemeen en officieel erkend ruilmiddel. Nu ruilt niemand meer laarzen tegen brood of hemden tegen hoefijzers. Wie dat wil wordt met een schouder ophalen afgewezen. Alleen met vee kan men iets krijgen. Daardoor valt de vroegere dubbelzijdige ruil in twee gescheiden zaken uiteen, in verkoop en koop. Vroeger toen de sleutelmaker en de bakker

hun producten ruilden, had ieder door het pure ruilen tegelijk zijn waar verkocht en die van de ander gekocht. Koop en verkoop waren één en dezelfde zaak. Nu wanneer de schoenmaker zijn laarzen verkoopt, krijgt hij en wil hij ook alleen maar vee daarvoor terug krijgen. Eerst heeft hij zijn eigen product verkocht. Wanneer hij weer iets koopt, wat hij koopt en of hij ook maar wat koopt, blijft een zaak apart. Voldoende zo, de schoenmaker is zijn product kwijt, hij heeft zijn arbeid uit de laarsvorm in de veevorm omgezet. De veevorm echter, dat is zoals we weten de officiële vorm van arbeid en in deze vorm kan de schoenmaker het zo lang bewaren als hij dat wil. Want hij weet, hij heeft het op elk moment bij de hand, hij kan zijn product van arbeid weer uit de veevorm in ieder andere vorm omruilen, dat betekent hij kan iets kopen;

b. Juist daardoor wordt het vee nu ook een middel om rijkdom te vergaren en op te kopen, het wordt een middel tot schatvorming. Zolang de schoenmaker zijn producten nu direct voor levensmiddelen inwisselt, werkte hij ook maar zoveel als hij nodig had om zijn dagelijkse behoeften te dekken. Wat zou het hem gebaat hebben laarzen op voorraad te maken of zelfs een grote voorraad van brood, vlees, hemden, hoeden etc. aan te leggen? Voorwerpen voor het dagelijks gebruik worden meestal door lang bewaren en opslaan alleen maar beschadigd en onbruikbaar gemaakt. Nu echter kan de schoenmaker het vee dat hij voor zijn arbeidsproducten in ruil krijgt bewaren als middelen voor de toekomst. Nu ontwaakt in onze meester schoenmaker ook de spaarzaamheid, hij probeert zoveel als mogelijk te verkopen, hoed zich ervoor om al het verkregen vee weer uit te geven; integendeel, hij probeert het te verzamelen, want omdat het vee ten allen tijde voor alles goed is, spaart en hoopt hij het op voor de toekomst en hij laat zo de vruchten van zijn arbeid aan zijn kinderen als erfenis;

c. Het vee wordt tegelijk ook tot maat van alle waarden en alle werkzaamheden. Wanneer de schoenmaker weten wil wat hij aan een paar schoenen kan verdienen bij de ruil, wat zijn product waard is dan zeg hij bijvoorbeeld: ik krijg een half rund per paar, mijn laarzen zijn een half rund waard;

d. Uiteindelijk wordt het vee op deze manier de uitdrukking van de rijkdom. Nu zegt men niet: die of die is rijk omdat hij veel graan, huiden, kleren, sieraden, bedienden heeft maar: hij heeft veel vee. Men zegt petje af voor deze man, hij is goed voor 10.000 ossen. Of men zegt: arme kerel, hij is geheel zonder vee!

Zoals je ziet kan de gemeenschap met verspreiding van het vee als algemeen ruilmiddel alleen nog in veevorm denken. Men spreekt en droomt voortdurend van vee. Er ontwikkelt zich een formele aanbidding van vee en een bewondering voor vee. Een meisje wordt het liefst uitgehuwelijkt wanneer haar bekoorlijkheid door grote kudden vee als bruidschat wordt vergroot ook wanneer niet een varkensfokker maar een professor, een geestelijke of een schrijver de vrijer is. Vee is de uitdrukking van het menselijk geluk. Op het vee en zijn wonderbaarlijke macht worden gedichten geschreven, omwille van het vee worden misdaden begaan en moorden gepleegd.

En de mensen herhalen hoofdschuddend: vee regeert de wereld. Wanneer dit spreekwoord je onbekend voorkomt, vertaal dan maar eens uit het Latijn het oud

Romeinse woord pecunia = geld want dat stamt van het woord pecus = vee af.

Wat we kunnen vaststellen in dit stadium van de ontwikkeling van de ruil is dat in de vorm van metaalgeld de abstrahering van de gebruikswaarde is voltooid.

3

Tot nu toe komt ons onderzoek naar hoe de verhoudingen in de communistische gemeenschap na het plotseling instorten van het gemeenschappelijk eigendom en het gemeenschappelijk plan van arbeid, vorm krijgen misschien op je over als een puur theoretisch denkmodel en een dwalen als een blinde met een stok in de mist. In werkelijkheid was het niet anders als een verkorte en een vereenvoudigde weergave van de ontstaansgeschiedenis van een wareneconomie die in haar grondtrekken nauwgezet de historische werkelijkheid volgt.

Enige correcties moeten wel op deze weergave worden toegepast:

a. De gebeurtenis die we als een plotseling intredende catastrofe hebben afgeschilderd, die de communistische maatschappij van de ene op de andere dag heeft vernietigd en in een maatschappij van vrije private producenten heeft veranderd, deze gebeurtenis heeft zich in werkelijkheid in duizenden jaren voltrokken. Weliswaar is ook de voorstelling van een dergelijke verandering als een plotselinge en gewelddadige catastrofe ook niet weer alleen maar een zuiver fantasie. De voorstelling komt overal daar met de werkelijkheid overeen waar primitieve oer communistische volksstammen met andere volkeren die reeds op een hoger plan van kapitalistische ontwikkeling staan in aanraking komen. Zulke gevallen hebben zich voorgedaan bij de meeste ontdekkingen en veroveringen van zogenaamde wilde en half beschaafde landen door de Europeanen: bij de ontdekking van Amerika door de Spanjaarden, bij de verovering van Indië door de Hollanders, Oost-Indië door de Engelsen, hetzelfde bij het in bezit nemen van Afrika door de Engelsen, Hollanders en Duitsers. In de meeste van deze gevallen had de plotselinge inval van de Europeanen in deze landen een catastrofale invloed op het leven van de daar levende primitieve volken. Wat wij als een gebeurtenis binnen 24 uur hebben voorgesteld, neemt inderdaad vaak slechts enkele decennia in beslag. De verovering van een land door een Europese staat of ook alleen maar de vestiging van enige Europese handelsposten of koloniën in deze landen heeft zeer snel een gewelddadige afschaffing tot gevolg van het gemeenschappelijk eigendom van grond en bodem, de verdeling en opsplitsing van grondeigendom in privébezit, de opheffing van kuddes vee, de omvorming van vele traditionele maatschappelijke verhoudingen, alleen is dan het resultaat daarbij meestal niet, zoals wij hebben aangenomen, de verandering van de communistische gemeenschap in een maatschappij van vrije private producenten met warenruil. Want het opgeheven gezamenlijke grondbezit wordt niet tot privébezit van de oorspronkelijke bewoners, maar tot gestolen en geroofd goed van de Europese indringers

gemaakt en de bewoners zelf, die van hun middelen van bestaan zijn beroofd, worden of tot loonslaaf of eenvoudig tot slaaf van de Europese kooplui gemaakt, of ook, wanneer beiden niet opgaat, direct uitgeroeid. Voor alle primitieve volkeren in de koloniale gebieden is dus de overgang van de primitieve communistische toestanden naar de kapitalistische toestand feitelijk een plotselinge catastrofe, is er een toestand van een onuitsprekelijk ongeluk vol vreselijk lijden ingetreden. Bij de Europese bevolking was het toch echter niet een catastrofe maar een langzaam, geleidelijk en onmerkbaar proces dat vele eeuwen duurde. De Grieken en Romeinen beginnen hun geschiedenis nog met gemeenschappelijk eigendom. De oude Germanen die spoedig na de geboorte van Christus van het noorden naar het zuiden oprukten, het Romeinse Rijk verwoestten en zich in Europa vestigden, brengen nog de communistische oergemeenschap mee en houden dat een tijdlang overeind. De ontwikkelde wareneconomie van de Europese volken echter, zoals we ze hebben beschreven, komt pas aan het einde van de Middeleeuwen, in de 15e en 16e eeuw tot stand;

b. De tweede correctie die op onze voorstelling van zaken gemaakt zou kunnen worden volgt uit de eerste. We hebben aangenomen dat reeds in de schoot van de communistische gemeenschap alle mogelijke beroepen en sectoren waren uitgekristalliseerd en gescheiden waren, dat wil zeggen dat de arbeidsdeling binnen de maatschappij tot op een hoge graad van ontwikkeling was gekomen, zodanig dat de intrede van een catastrofe die het gemeenschappelijk wezen afgeschaft en de privéproductie met ruil had ingevoerd, de arbeidsdeling als basis van de ruil reeds volledig was ontwikkeld. Deze veronderstelling is historisch gezien niet van toepassing. Binnen de primitieve maatschappelijke situatie is, zolang het gemeenschappelijk eigendom bestaat, de arbeidsdeling slechts in zeer geringe mate ontwikkeld. We hebben dat gezien bij het voorbeeld van de Indische dorpsgemeenschap. Slechts ongeveer 12 mensen waren uit de massa van de inwoners van de gemeenschap uitgetreden en belast met speciale beroepen, waaronder als eigenlijke handarbeiders maar zes: de smid, de timmerman, de pottenbakker, de kapper, de wasser en de zilversmid. De meeste ambachten, zoals spinnen, weven, kleding maken, bakken, slager, worsten maken, etc. dat alles werd door elke familie als nevenactiviteit naast het werken op het land als belangrijkste bezigheid, als huisarbeid beoefend, zoals dit ook nu nog in veel dorpen in Rusland het geval is, voor zover de bevolking niet reeds bij de ruil en bij de handel betrokken is geraakt. De arbeidsdeling, dat wil zeggen de afsplitsing van aparte sectoren van productie als uitsluitend speciale beroepen, kan zich namelijk pas goed ontwikkelen wanneer het privébezit en de ruil als voorwaarde al aanwezig is. Pas privébezit en de ruil maken namelijk de ontwikkeling van aparte gespecialiseerde beroepen mogelijk. Pas dan, als een producent het vooruitzicht heeft dat hij zijn producten regelmatig tegen andere kan ruilen, heeft het zin om zich in de productie van een speciale waar te specialiseren. En pas het bestaan van geld geeft iedere producent de mogelijkheid de vrucht van zijn arbeid te bewaren en op te hopen en daardoor heeft hij ook een motief om zijn productie uit te breiden en regelmatig voor de markt te produceren.

Anderzijds echter heeft dit produceren voor de markt en het ophopen van geld pas zin als zijn product en haar verkoop privébezit is. In de communistische oergemeenschap is echter privébezit juist uitgesloten en de geschiedenis laat ons zien dat het privébezit pas ten gevolge van de ruil en de specialisatie van de arbeid zich heeft ontwikkeld. Zo blijkt dat de vorming van aparte beroepen, dat betekent een hoog ontwikkelde vorm van arbeidsdeling alleen bij het bestaan van privébezit en ruil die zich heeft ontwikkeld mogelijk is. Anderzijds is echter ook duidelijk dat de ruil zelf pas dan alleen mogelijk is wanneer de arbeidsdeling reeds is ontstaan, want welke zin heeft ruil tussen producenten die allen precies hetzelfde produceren? Pas wanneer X bijvoorbeeld laarzen produceert terwijl Y alleen brood bakt, heeft het zin en is het nuttig dat beiden hun producten ruilen. Zo stuiten we op een bijzondere tegenspraak: de ruil is alleen mogelijk bij het bestaan van privébezit en bij een ontwikkelde staat van arbeidsdeling, de arbeidsdeling kan echter pas ontstaan op basis van ruil en privébezit, het privébezit op haar beurt ontstaat pas op basis van de ruil. Het is zelfs, als je het goed bekijkt, een dubbele tegenspraak: arbeidsdeling moet aanwezig zijn voor er van ruil sprake kan zijn en ruil moet tegelijk met arbeidsdeling aanwezig zijn, en bovendien: privébezit is de voorwaarde voor arbeidsdeling en ruil, het kan zich zelf echter niet anders ontwikkelen dan op basis van arbeidsdeling en ruil. Hoe is een dergelijke verwevenheid mogelijk? We draaien blijkbaar in een kringetje rond, en zelfs de eerste stap uit de primitieve communistische oergemeenschap lijkt een onmogelijkheid. De mensenmaatschappij zat daar klaarblijkelijk klem in de tegenspraak, die opgelost moest worden voordat een verder ontwikkeling mogelijk was. Nu, de onmogelijkheid daaruit te komen is slechts schijn. Een tegenstelling is weliswaar voor individuen in het gewone leven onoverkomelijk, in het maatschappelijk leven als geheel vinden bij nader inzien dit soort tegenstellingen voortdurend plaats. Wat vandaag de oorzaak van een verschijnsel lijkt is morgen haar gevolg, en omgekeerd, zonder dat deze voortdurende wisseling van verhoudingen het maatschappelijk leven belemmert. Integendeel. Het individu kan, waar hij in zijn privéleven voor een tegenspraak staat, geen stap meer doen. Met betrekking tot het dagelijks leven wordt zelfs zo zeer aangenomen dat de tegenspraak iets onmogelijks is, dat een beklagde die zich voor de rechter in tegenspraken verwickeld, reeds beticht wordt van onwaarheden, en de tegenspraak kan hem zelfs onder bepaalde omstandigheden tot de gevangenis of zelfs aan de galg doen belanden. De menselijke gemeenschap in zijn geheel ontwikkelt zich echter voortdurend in tegenstellingen, ze gaat daaraan echter niet te gronde maar komt omgekeerd pas dan in beweging als zij in tegenstellingen verstrikt raakt. De tegenstelling in het maatschappelijk leven lost zich namelijk altijd op in haar ontwikkeling, in nieuwe vooruitgang van de cultuur. De filosoof Hegel zegt: "De tegenstelling leidt de vooruitgang in. En deze beweging van pure tegenstellingen is juist de werkelijke manier waarop de mensheid zich in de geschiedenis ontwikkelt." Ook in het onderhavige geval, wat ons hier interesseert, dat is bij de overgang van de communistische maatschappij naar een maatschappij met privébezit, arbeidsdeling en ruil, heeft zich de tegenstelling die we hebben gevonden in een bijzondere ontwikkeling, in een lange historische gang van zaken, opgelost. Deze gebeurtenis echter was, afgezien van de door ons aangebrachte correcties, geheel volgens de door ons beschreven voorstelling van zaken. Bovenal begint de ruil feitelijk al in de primitieve oertoestand van het gemeenschappelijk eigendom en wel zoals we ook hebben aangenomen in de vorm van ruilhandel, dat is product tegen product. De ruilhandel treffen we al bij zeer oude trappen van menselijke beschaving aan. Omdat echter bij de ruil, zoals gezegd, privébezit van de beide partijen die bij de ruil betrokken zijn voorwaarde is, en zoiets binnen de primitieve maatschappij onbekend is, voltrekt de ruil zich in eerste instantie niet binnen de gemeenschap zelf of binnen een stam maar daarbuiten, niet tussen de leden van een en dezelfde stam, een en dezelfde gemeenschap, maar tussen de

verschillende stammen en gemeenschappen, op plekken waar zij met elkaar in aanraking komen. En wel is het hier niet een apart lid van de stam die met een ander lid van een vreemde stam handelt, maar het zijn stammen, gemeenschappen als geheel, die met elkaar ruilhandel bedrijven, waarbij zij vertegenwoordigd worden door hun opperhoofden. Iedere gebruikelijke voorstelling van zaken van hoogleraren economie als zou het gaan om een oerjager en een oervisser die in de dageraad van de menselijke culturele geschiedenis in de oerwouden van Amerika hun vis en hun wild ruilen is dus in dubbelopzicht een historisch drogbeeld. Niet alleen bestaan in deze oertijden zoals we hebben gezien, geen geïsoleerde op zich zelf levenden en werkende individuen maar de ruilhandel tussen het ene en het andere individu heeft zich pas duizenden jaren later ontwikkeld. Ten eerste kent de geschiedenis alleen met elkaar handeldrijvende stammen en volkeren. “Wilden” zegt Laffitteau, “in zijn werk over de Amerikaanse wilden” drijven voortdurend handel met elkaar. Hun handel heeft dat gemeen met de handel uit de oudheid, dat het de directe ruil van producten tegen producten is. Ieder van dit volk bezit iets wat de anderen niet hebben en de handel draagt al deze dingen van het ene op het andere volk over. Daartoe horen graan, aardewerk, huiden, tabak, dekens, boten, rundvee, huishoudelijke spullen, amuletten, katoen, in één woord alles wat voor het in stand houden van het leven gebruikt kan worden... hun handel wordt gedreven door het hoofd van de stam en hij vertegenwoordigt het hele volk.

c. Verder, toen we bij onze eerdere uiteenzettingen de ruil met het individuele geval – de ruil tussen de schoenmaker en de bakker – begonnen en dit besproken als iets toevalligs toen kwam dat ook geheel overeen met de historische werkelijkheid. In het begin is de ruil tussen de aparte wilde stammen en volkeren iets puur toevalligs, onafhankelijk; ook hangt het af van de meer toevallige ontmoetingen en samenhangen tussen hen. Daarom zien we de regelmatige ruilhandel het vroegst ontstaan bij de nomadenvolken, omdat zij door het vaak verwisselen van plek het vaakst met andere volkeren in aanraking komen. Voor zover de ruil toevallig is, zal ook slechts het overschot van de producten, datgene wat nadat de eigen behoeften van de stam of de gemeenschap zijn bevredigd, overblijft, in ruil tegen iets anders worden aangeboden. Met de tijd echter hoe vaker zich de toevallige ruil herhaalt, des te meer wordt het tot een gewoonte en vervolgens tot een wetmatigheid en steeds meer begint men direct voor de ruil producten te maken. De stammen en volkeren specialiseren zich dus met het oog op de ruil op een of ander product of productieve activiteit. De arbeidsverdeling tussen de stammen en stammengemeenschappen ontwikkelt zich. Daarbij blijft de handel nog zeer lang zuiver ruilhandel, dat is directe ruil van het ene tegen het andere product. In veel gebieden in de VS was nog tot aan het einde van de 17e eeuw de ruilhandel wijdverbreid. In Maryland stelde de wetgevende volksvergadering de verhouding vast waarin tabak, olie, varkens, vlees en brood tegen elkaar geruild moesten worden. In Corrientes liepen nog in het jaar 1815 straatventers op straat ter roepen: zout voor kersen, tabak voor brood!. In Russische dorpen werd nog tot in de negentiger jaren van dezelfde eeuw deels nog door rondtrekkende straatventers, de zogenaamde “Prasols” met de boeren een eenvoudige ruilhandel gedreven. Allerlei kleinigheden als naalden, vingerhoedjes, band, knopen, pijpen, zeep e.d. werden geruild tegen borstels, dons, konijnenvellen en dergelijke. Vergelijkbare handel werd in Rusland gedreven door met een kar

rondtrekkende pottenbakkers, koperslagers etc. Die hun eigen producten ruilden tegen graan, vlas, hennep, linnen e.d. Met het frequenter en regelmatiger voorkomen van deze gelegenheid om te ruilen splitst zich al zeer vroeg vanzelf in ieder gebied, bij iedere stam die waar af die het gemakkelijkst te maken is, dus het vaakst voor de ruil wordt aangeboden, of omgekeerd datgene waar het meeste gebrek aan is, dus algemeen gewild is. Zo'n rol speelt bv. het zout en de dadels in de woestijn van de Sahara, de suiker in het Engelse West-Indië, tabak in Virginia en Maryland, de zogenaamde zegelthee, een hard mengsel van theebladeren en vet in de vorm van tegels, in Siberië, het ivoor bij de Afrikaanse negers, cacao bonen in het oude Mexico. Daarmee leiden reeds de klimatologische omstandigheden en de bodemgesteldheid van de verschillende gebieden tot afsplitsing van een 'algemene waar' die als basis van de hele handel en als bemiddelaar van alle ruilhandelingen geschikt is om te functioneren. Hetzelfde gebeurt bij de latere ontwikkeling bij de bijzondere activiteiten van ieder stam. Bij de volken van jagers is het wild vanzelfsprekend de door hen voor alle mogelijke producten aangeboden algemene waar. In de handel in de Hudsonbaai maatschappij wordt deze rol gespeeld door bevervellen. Bij de vissersvolken is vis de vanzelfsprekende bemiddelaar bij de ruilhandelingen. Volgens verhalen van Franse reizigers wordt op de Shetlandeilanden zelfs bij de aankoop van een kaartje voor het theater vis in ruil gegeven. De noodzaak van een dergelijk algemeen gewilde waar als algemene bemiddelaar bij de ruil wordt heel vaak heel duidelijk voelbaar gemaakt. Zo beschrijft bv. de bekende Afrika reiziger Samuel Baker zijn ruilhandel met de negerstammen in de binnenlanden van Afrika: 'het wordt steeds lastiger om aan levensmiddelen te komen. De inboorlingen verkopen meel alleen maar in ruil voor vlees. Daarom doen we het volgende om daar aan te komen: in ruil voor kleren en schoenen kopen we bij de Turkse kooplieden ijzeren hamers; voor deze hamers kopen we een os, die we naar een dorp in de buurt brengen en laten slachten en het vlees wordt dan in ongeveer 100 stukken verdeeld. Met dit vlees en met drie grote manden gaan mijn mensen dan op de grond zitten en dan komen de inboorlingen en zij schudden voor elk stuk vlees een klein mandje meel in deze korf. Dit als voorbeeld van de moeizame Afrikaanse meelhandel.' Bij de overgang op veeteelt wordt het vee de algemene waar in de ruilhandel en de algemene waardemaatstaf. Dit was zo bij de oude Grieken, zoals Homerus ons beschrijft. Terwijl hij bv. de wapenuitrusting van de held precies beschrijft en de kracht ervan inschat, zegt hij dat de uitrusting van Glaucus 100 runderen en die van Diomedes 9 runderen kost. Naast het vee functioneert echter in die tijd bij de Grieken ook nog enige andere producten als geld. Dezelfde Homerus zegt, dat bij de belegeringen van Troje voor de wijn uit Lemnos zowel huiden als ossen als koper en ijzer werden betaald. Bij de oude Romeinen stond zoals gezegd, het begrip geld gelijk aan 'vee'. Evenzo gold bij de oude Germanen het vee als de algemene waar. Bij de overgang naar de landbouw krijgen nu de metalen, ijzer en koper, een belangrijkere betekenis in het economisch verkeer, ten dele als grondstof om landbouwwerktuigen te maken. Het metaal wordt met zijn toegenomen productie en wijd verbreide gebruik algemene waar en verdringt het vee uit deze rol. Ten eerste wordt het algemene waar, juist omdat het vanwege zijn natuurlijke

gegevenheid, als grondstof voor allerlei gereedschap, algemeen als nuttig en begerenswaardig wordt beschouwd. In dit stadium wordt het ook als grondstof in de vorm van staven en alleen naar gewicht, bij de handel gebruikt. Bij de Grieken was het ijzer, bij de Romeinen koper dat algemeen in gebruik was, bij de Chinezen is het een mengsel van koper en lood. Pas veel later komen de edele metalen zilver en goud in gebruik, ook in het handelsverkeer. Maar ook deze worden nog zeer lang in hun ruwe toestand, dat wil zeggen ongemunt naar gewicht, in de handelspraktijken opgenomen. Hier is nog de afkomst van de algemene waar, van de geldwaar, te zien, namelijk van een eenvoudig, voor een bepaald doel te gebruiken nuttig product. Het simpele stukje zilver, dat tegenwoordig bij de handel voor meel in ruil wordt gegeven, zou morgen nog meteen bij het vervaardigen van een glimmend ridderschild gebruikt kunnen worden. Het uitsluitend gebruiken van de edele metalen als geld, dat wil zeggen, als gemunt geld, was noch bij de oude Hindoes, noch bij de Egyptenaren, noch bij de Chinezen bekend. Ook de oude Joden kenden de stukjes metaal alleen naar gewicht. Zo betaalde Abraham, zoals in het Oude Testament wordt vermeld, toen hij bij Effron het graf voor Sara kocht, afgewogen 400 sikkels zilver. Er wordt aangenomen dat geldmunten pas in de 10e of zelfs pas in de 8e eeuw voor Christus in gebruik zijn gekomen en eigenlijk pas door de Grieken als eerste werden ingevoerd. Van deze leerden de Romeinen het, die hun eerste zilveren en gouden munten in de 3e eeuw voor Christus in omloop brachten. Met het drukken van geldstukken uit goud en zilver bereikt de vele millennia durende geschiedenis van de ontwikkeling van de ruil haar volledige en rijpe, definitieve vorm.

We hebben gezegd dat het geld, dat is de algemene waar, reeds volledig ontwikkeld was, voordat men zelfs maar de metalen door het maken van geld ging gebruiken. Reeds in de vorm van vee bijvoorbeeld heeft het geld in feite al precies dezelfde functies als tegenwoordig de gouden munten: het bemiddelt de ruilhandel, het is waardemeter en spaarmiddel, het belichaamt de rijkdom. Maar pas in de vorm van metaalgeld komt de rol van het geld ook in haar verschijningsvorm tot uitdrukking.

We hebben gezien: de ruil begint met de eenvoudige ruil van twee willekeurige producten. Het komt tot stand omdat de ene producent, de ene gemeenschap of stam, niet goed kan leven zonder de producten van de andere stam. Ze helpen elkaar met hun arbeidsinspanningen door het resultaat ervan met elkaar te ruilen. Wanneer deze ruil vaker en regelmatig plaatsvindt komt één bepaald product als bijzondere naar voren, omdat het algemeen begeerd wordt en dit product gaat als middel bij de ruilhandelingen functioneren, wordt de algemene waar. Op zich kan ieder product van arbeid een dergelijke waar worden, dat betekent tot geld worden: laarzen of hoeden, linnen of wol, vee of graan en we zagen ook dat verschillende waren een tijd deze rol hebben gespeeld. Welke waar nu precies wordt gekozen hangt alleen af van de bijzondere behoeften of van de speciale activiteiten van een volk. Vee wordt eerst algemeen gewild als nuttig product als levensmiddel. Naarmate de tijd vordert wordt het vooral als geld begeerd en in ontvangst genomen. Want als zodanig dient het vee voor iedereen om de vruchten van zijn of haar arbeid in een of andere vorm te bewaren, die op elk moment tegen ieder gewenst product in de maatschappij te ruilen is. Het vee, zeiden we, is in onderscheid van alle andere private producten het enige, direct maatschappelijke omdat dit op elk moment onbeperkt ruilbaar is.

Maar bij het vee komt nog het dubbele karakter van de geldwaar sterk tot uitdrukking, één blik op het vee toont dat het, ondanks alles, een algemene waar, een maatschappelijk product is en tegelijk een eenvoudig levensmiddel, dat men kan slachten en kan opeten en verteren, dat het gewoon een product van menselijke arbeid, het product van een volk van herders is. Bij de gouden munten daarentegen is reeds elke herinnering aan de afkomst van het geld van een eenvoudig product verdwenen. Het gemunte schijfje goud is op zich nergens anders goed voor dan om als ruilmiddel, als algemene waar te dienen. Het is nog wel een waar voor zover het net zoals elke andere waar een product van menselijke arbeid is, de arbeid van de goudgraver en de goudsmid, maar het heeft de functie voor privégebruik als levensmiddel verloren, het is niets meer als een stukje menselijke arbeid zonder elke voor het privéleven nuttige en bruikbare vorm, het heeft helemaal geen functie meer als individueel levensmiddel, voedsel, kleding of sieraad, maar alleen wat het is, het heeft alleen nog een puur maatschappelijke functie als zijn doel: bemiddelaar te zijn bij de ruil van andere waren. En daarom komt juist hierin, in dit op zich zinloze en doelloze ding, in de gouden munten, het zuiver maatschappelijke karakter van het geld als algemene waar, tot haar zuiverste en rijpste uitdrukking.

De gevolgen van de definitieve ontwikkeling van het geld in metaalvorm zijn: sterke verbreiding van de handel en teloorgang van alle maatschappelijke verhoudingen die vroeger niet op handel maar op het eigen gebruik waren gericht. De oude communistische samenleving wordt door de handel vernietigd; want dit versnelt de ongelijkheid van het vermogen onder de leden van de samenleving, de instorting van het instituut van het gemeenschappelijk bezit en tenslotte het uiteenvallen van de gemeenschap zelf. De kleine, vrije economie van boeren, die in het begin alleen voor zichzelf alles produceerde en alleen de overschotten verkocht, om het geld in de oude sok te stoppen, wordt steeds meer, met name door de invoering van belasting in de vorm van geld, gedwongen uiteindelijk hun gehele productie te verkopen om vervolgens niet alleen voedsel, kleding, huishoudelijke apparaten, maar ook zelfs het graan om te zaaien, te kopen. Het voorbeeld van een dergelijke verandering in de boereneconomie van een voor eigen gebruik producerende in een voor de markt producerende en daardoor geheel geruïneerde samenleving, hebben we pas voor onze eigen ogen in de laatste decennia in Rusland zien gebeuren. In de slavernij uit de oudheid veroorzaakt de handel een diep ingrijpende verandering. Zolang de slaven alleen in de huishoudelijke arbeid worden gebruikt, bij de bebouwing van het land of als ambachtsman ten behoeve van zijn heer en zijn familie, droeg de slavernij nog een patriarchaal, mild karakter. Pas toen de Grieken en later de Romeinen de smaak van geld te pakken kregen en voor de handel lieten produceren, begint het onmenselijke schandaal van de slavernij die uiteindelijk tot de massale opstanden van de slaven hebben geleid, die weliswaar op zich geheel uitzichtloos waren, maar wel ook voorboden en duidelijke tekenen waren, dat de slavernij zich had overleefd en dat het een onhoudbare toestand was geworden. Precies hetzelfde herhaalt zich in de middeleeuwen met het systeem van de herendiensten. In eerste instantie waren zij een bescherming waarvoor de boeren aan de adellijke beschermheren een precies bepaalde hoeveelheid van hun landbouwproducten teruggaven of in ruil waarvoor ze een bepaalde arbeidsprestatie leverden, die voor het gebruik van de heer diende. Later wanneer de adel heeft kennis gemaakt met de aangename eigenschappen van het geld, worden de tegenprestaties en afdrachten met het oog op de handel steeds verder verhoogd, de herendienst wordt tot lijfeigenschap, de boer wordt tot het uiterste van zijn kunnen uitgebuit. Tot slot leidt dezelfde uitbreiding van de handel en de macht van het geld tot de vervanging van tegenprestatie in natura in de vorm van lijfeigenschap in de vorm van afdracht van bedragen van geld. Dan heeft ook het laatste uur geslagen van het geheel overleefde systeem van herendiensten. Uiteindelijk brengt de handel in de middeleeuwen de vrije steden aan de macht

en tot rijkdom maar leidt ook daardoor het einde van en de vervanging van het oude gilde en ambachtswezen in.

Al zeer vroeg wordt door de opkomst van het metaalgeld namelijk de wereldhandel bevorderd. Al in de oudheid legden zich in het bijzonder volken als de Phoeniciërs toe op de rol van koopman en handelaar tussen de volkeren, om op deze manier aan een hoop geld te komen en rijkdom in de vorm van geld op te hopen. In de Middeleeuwen wordt deze rol gespeeld door de steden, meestal in Italië. Na de ontdekking van Amerika en de weg overzee naar Oost-Indië aan het eind van de 15e eeuw neemt de wereldhandel ineens enorm toe. De nieuwe landen boden zowel nieuwe producten voor de handel als ook nieuwe goudmijnen, dat betekent de stof waar geld van is gemaakt. Na de enorme invoer van goud uit Amerika in de 16e eeuw komen de Noord-Duitse steden, met name de Hanzesteden, door de wereldhandel tot enorme rijkdom, en vervolgens Holland en Engeland. Daarmee wordt in de Europese steden en voor een groot deel ook op het platteland de wareneconomie, dat is de productie voor de ruil, de heersende vorm van het economisch leven. Op deze manier begint de ruil langzaam op gang te komen. In de grijze oudheid, aan de grensgebieden van de communistische gemeenschappen, dringt zij zich steeds meer op de voorgrond en groeit naast alle achtereenvolgende vormen van planmatig geleide economieën, zoals de vrije eenvoudige boerengemeenschap, de heerschappij van despoten in het oosten, de slavernij in de oudheid, de middeleeuwse herendiensten, het stedelijk gildewezen, om ze vervolgens een voor een te verslinden en ineens te doen storten om tenslotte de volledige anarchistische economie zonder plan met geïsoleerde privéproducenten als enige algemeen heersende vorm van economische organisatie aan de macht te brengen.

4

Nadat de wareneconomieën de overheersende vorm van productie in Europa waren geworden, tenminste in de steden, in de 18e eeuw, beginnen geleerden het probleem te onderzoeken waarop deze economie, dat betekent de algemene ruileconomie, eigenlijk berust. Maar ruil wordt door geld bemiddeld en de waarde van iedere waar wordt bij de ruil uitgedrukt in geld. Wat betekent nu dit uitdrukken in geld en waarop berust de waarde van elke waar bij de handel? Dat waren de eerste vragen die de economische wetenschap onderzocht. In de tweede helft van de 18e eeuw en aan het begin van de 19e eeuw werd door de Engelse economen Adam Smith en David Ricardo, de grote ontdekking gedaan dat de waarde van iedere waar niets anders is als de in haar gestopte menselijke arbeid, dat zich dus bij de ruil van waren gelijke hoeveelheden van verschillende soorten arbeid tegen elkaar ruilen. Het geld is nu de bemiddelaar daarbij en in de prijs wordt nu de bijbehorende hoeveelheid arbeid uitgedrukt die in de waar is gestoken. Het lijkt eigenlijk een merkwaardige zaak dat hier van een grote ontdekking wordt gesproken omdat toch, zoals men mag geloven, niets duidelijker en meer vanzelfsprekend is dan dat de ruil van waren op de in haar gestoken hoeveelheid arbeid berust. Alleen de uitdrukking van de waarde van de waren in goud, die algemeen en uitsluitend tot een gewoonte was geworden, verhulde deze natuurlijke toestand. Want inderdaad, wanneer ik zeg, de schoenmaker en de bakker ruilen hun producten met elkaar, dan ligt het toch zeer voor de hand en is het duidelijk zichtbaar, dat de ruil daarom tot stand komt, omdat ondanks het verschil in gebruikswaarde, het ene goed even zo goed arbeid heeft gekost als het andere, het ene dus het andere waard is voor zover het evenveel tijd in beslag heeft genomen om het te maken.

Wanneer ik echter zeg dat een paar schoenen 10 mark kosten, dan is ten eerste deze uitdrukking, wanneer men hem wel beschouwd, iets heel raadselachtigs. Wat hebben een paar schoenen nu gemeen met 10 mark, waarin lijken ze daarin dan op elkaar, zijn ze aan elkaar gelijk, dat ze geruild kunnen worden tegen elkaar. Hoe kan men zulke dingen eigenlijk helemaal met elkaar vergelijken? En hoe kan men bij de ruil tegen een nuttig product, zoals schoenen, een zo nutteloos en zinloos voorwerp als een gestempeld goud of zilverschijfje willen aannemen? Hoe komt het eigenlijk dat juist deze nutteloze metaalschijfjes de toverkracht bezitten om alles in de wereld als ruilobject te kunnen krijgen? Nu, al dit soort vragen konden de grote grondleggers van de economische wetenschap, Smith en Ricardo, niet beantwoorden, dat is hen niet gelukt.

De ontdekking dat in de ruilwaarde van elke waar, zoals ook in het geld, puur menselijke arbeid steekt, en dat daarom de waarde van elke waar des te groter is naarmate er meer arbeid bij de productie is vereist, en omgekeerd, deze ontdekking is namelijk maar de halve waarheid. De andere helft van de waarheid bestaat uit de volgende verklaring: hoe komt het en waarom is het zo dat de menselijke arbeid de bijzondere vorm van ruilwaarde en zelfs de raadselachtige vorm van geld aanneemt? De Engelse grondleggers van de economie hebben zich deze laatste vraag niet eens gesteld, want ze beschouwden het als een aangeboren, door de natuur gegeven eigenschap van de menselijke arbeid dat zij waren voor de ruil en voor geld maakt. Dat betekent met andere woorden, ze namen aan dat het even natuurlijk was als dat de mens moet eten en drinken, dat hij haar op zijn hoofd heeft, een neus aan zijn gezicht heeft, als dat hij met zijn handen waren voor de handel moet produceren. Ze waren hier zo vast van overtuigd dat Adam Smith zich in alle ernst de vraag stelde of niet ook al de dieren met elkaar handel dreven en hij beantwoordt dit ontkennend, alleen maar omdat men nog geen voorbeeld van dien aard bij dieren heeft waargenomen. Hij zegt: 'zij, de arbeidsdeling, is het noodzakelijke hoewel zeer langzaam en geleidelijk tot ontwikkeling komen van een zekere natuurlijke neiging in de menselijke aard om "te ruilen, elkaar wederzijds te helpen en het ene ding tegen het andere te verhandelen'. Of deze neiging een zo oorspronkelijke drift in de menselijke natuur is, waarvan men zich verder geen rekenschap hoeft af te leggen of dat het, wat meer waarschijnlijk is, het noodzakelijke gevolg is van denk en spraakvermogen, dat onderzoeken hoort er bij hen niet bij.

Het is aan alle mensen eigen en bij geen enkel andere diersoort te vinden, die noch deze noch een of andere vorm van verdragen schijnen te kennen. Deze naïeve opvatting betekent echter niets anders dan dat de grote grondleggers van de economie in de rotsvaste overtuiging leefden dat de huidige kapitalistische maatschappelijke orde, waarbij alles waar is en voor de handel wordt geproduceerd, de enig mogelijke is en een eeuwig geldende maatschappelijke ordening die zolang zal duren als dat het mensengeslacht op aarde leeft. Pas Karl Marx als eerste, die als socialist de kapitalistische orde niet voor eeuwig en enig mogelijk hield, maar die dit zag als een voorbijgaande historisch bepaalde maatschappijvorm, vergeleek de huidige maatschappelijke verhoudingen met die uit vroegere tijden. Het bleek dat de mensen millennia hebben geleefd en gewerkt zonder van geld en ruil veel te weten. Pas naarmate steeds meer het gemeenschappelijk en planmatig verrichten van arbeid in de maatschappij afneemt en de gemeenschap zich steeds meer oplost in onsamenvangende anarchistische groepjes van geheel vrije en zelfstandige producenten op basis van privébezit, wordt de ruil tot het enige middel die de versplinterde groep individuen en hun arbeid tot een samenhangend gemeenschappelijke economie kan verenigen. In de plaats van een gemeenschappelijk economisch plan die aan de productie voorafgaat treedt nu het geld op, dat tot het enige direct maatschappelijk bindmiddel wordt en juist daarom omdat het het enige gemeenschappelijke vormt tussen de vele verschillende privé

verrichtte arbeid, als een stuk menselijke arbeid zonder enig bijzonder nut, en ook precies daarom omdat het een geheel zinloos product is, ondeugdelijk voor enig gebruik in het menselijk leven. Deze zinloze uitvinding is echter een noodzakelijkheid zonder welke de ruil in het geheel niet mogelijk zou zijn, en daarmee zou eveneens de hele cultuurgeschiedenis sinds het verdwijnen van het oercommunisme onmogelijk zijn geweest.

De burgerlijke economen beschouwen het geld weliswaar ook als een hoogst belangrijke en onontbeerlijke zaak, maar alleen vanuit het standpunt van de puur formele, gemakkelijke afhandeling van de warenruil. Men kan dit in werkelijkheid van het geld alleen in die zin zeggen, waarop men kan zeggen dat de mensheid voor haar gemak de godsdienst heeft uitgevonden. In feite zijn geld en religie twee geweldige cultuurproducten van de mensheid die echter in heel specifieke historische en voorbijgaande verhoudingen hun wortels hebben en die zoals ze zijn ontstaan in de tijd, ook na verloop van tijd overbodig worden. De enorme jaarlijkse uitgaven voor de productie van goud, zoals de uitgaven voor een cultus, als ook de uitgaven voor gevangnissen, het militaire apparaat, openlijke luxe, die op dit moment de economie van de maatschappij zwaar belasten, maar die bij het ontstaan van deze vorm van economische orde tot de noodzakelijke kosten behoren, zullen met de opheffing van de wareneconomie vanzelf wegvallen.

De wareneconomie, zoals we haar interne mechanisme hebben leren kennen, lijkt voor ons een wonderbaarlijke harmonische en op de hoogste morele principes gebaseerde economische orde. Want ten eerste heerst er immers de volledige individuele vrijheid, iedereen werkt, hoe, waaraan en hoeveel hij zelf maar wil, geheel naar eigen believen. Ieder is zijn eigen baas en hoeft zich alleen om eigen voordeel en belang te bekommeren. Ten tweede: de een ruilt zijn waren, dat is zijn arbeidsproduct, tegen de arbeidsproducten van anderen, arbeid wordt tegen arbeid geruild, en wel gemiddeld gelijke hoeveelheden arbeid tegen elkaar. Er heerst dus ook volledige gelijkheid en wederkerigheid van belangen. Ten derde gaat het in de wareneconomie alleen om waren tegen waren, arbeidsproducten tegen arbeidsproducten. Wie dus geen product van zijn arbeid kan aanbieden, wie niet werkt, die zal ook niets te eten krijgen. Het is dus ook een vorm van hoogste gerechtigheid. Inderdaad beloofden filosofen en politici in de 18e eeuw, die voor de volledige invoering van het vrije ondernemerschap streden, en voor de afschaffing van de laatste resten van de oude machtsverhoudingen en gilde regels en het feodale lijfeigenschap waren, de mannen van de grote Franse Revolutie, de mensheid een paradijs op aarde, waarin vrijheid, gelijkheid en broederschap zou heersen. Dezelfde mening waren ook nog de vele betekenisvolle socialistenvan de eerste helft van de 19e eeuw toegedaan. Toen de economische wetenschap werd geboren, en de grote ontdekking van Smith en Ricardo werd gedaan, dat alle waarde van de waar op menselijke arbeid berust, kwamen dadelijk enige vrienden van de arbeidersklasse op het idee dat bij een juiste invoering van de warenruil volledige gelijkheid en gerechtigheid in de maatschappij zou moeten heersen. Want wanneer steeds alleen arbeid tegen arbeid in gelijke hoeveelheden geruild zou worden, dan kon er onmogelijk een ongelijkheid van rijkdom optreden, op zijn hoogst de welverdiende ongelijkheid tussen werkzame en luie mensen en de gehele maatschappelijke rijkdom zou aan diegenen toekomen die werkten, dat betekent aan de arbeidersklasse.

Wanneer we dus ondanks dat in de huidige maatschappij grote verschillen zien in de toestand van mensen, wanneer we rijkdom naast ellende zien bestaan, en juist rijkdom bij mensen die niet werken en ellende bij mensen die alle waarde door eigen arbeid produceren, dan moet dat overduidelijk uit een onredelijkheid bij de ruil voortkomen, en door de omstandigheid dat bij de

ruil van arbeidsproducten geld als bemiddelaar tussen beide komt. Het geld verhult de ware herkomst van alle rijkdom van de arbeid, roept voortdurend prijsschommelingen in het leven, en opent daardoor de mogelijkheid voor willekeurige prijsvorming, afzetterij en voor het opsparen van rijkdom over de ruggen van anderen. Dus: 'Weg met het geld'! Dit op de afschaffing van het geld gerichte socialisme komt het eerst voor in Engeland waar deze mening al in de 20-er en 30-er jaren van de 19e eeuw door zeer talentvolle schrijvers als Thompson, Bray en andere werden verkondigd. Toen vond nog eens dit soort socialisme in Pruisen in de conservatieve jonker uit Pommeren en de briljante econoom en schrijver Rodbertus een vertegenwoordiger en voor de derde keer werd het ontdekt in Frankrijk in 1849 door Proudhon. Er werden zelfs praktische experimenten in deze richting ondernomen. Onder invloed van de bovengenoemde Bray werden in Londen en in vele andere steden in Engeland de zogenaamde 'bazaars voor een eerlijke ruil van arbeid' opgericht, waar waren werden ingebracht om zonder bemiddeling van geld streng volgens de in hen belichaamde arbeidstijd te worden geruild. Ook Proudhon heeft de oprichting van een zogenaamde "Volksbank" voor dit doel voorgesteld. Deze pogingen evenals de achterliggende theorie zelf gingen al spoedig failliet. Warenruil zonder geld is inderdaad ondenkbaar en alle prijsschommelingen die men wilde afschaffen zijn immers het enige middel om de warenproducenten te laten zien of ze veel of weinig van hun waar moeten maken, of ze minder of meer arbeid als vereist bij de productie moeten gebruiken en of ze wel de juiste waar of niet de juiste waar maken. Wanneer men dit enige communicatiemiddel tussen geïsoleerde warenproducenten in een anarchistische economie afschaft, dan is zij geheel verloren, dan zijn ze niet alleen doofstom maar ook blind. Dan moet de productie wel stil komen te liggen en dan moet de kapitalistische toren van Babel wel in elkaar storten. De plannen van socialisten om uit de kapitalistische warenproductie een socialistische te maken door middel van het afschaffen van het geld, zijn dus pure utopie.

Alleen hoe staat het dan in de werkelijkheid met de vrijheid, gelijkheid en broederschap bij de warenproductie? Hoe kan bij de algemene productie van waren, waar ieder alleen voor zijn product van arbeid wat kan krijgen en waar alleen gelijke waarden tegen gelijke waarden worden geruild, hoe kan daarbij dan nu ongelijkheid van rijkdom ontstaan? De tegenwoordige kapitalistische economie onderscheidt zich namelijk, en dat weet iedereen, juist daardoor vanwege haar schreeuwende ongelijkheid in de materiële omstandigheden van mensen, door de ongehoorde opstapeling van rijkdom in weinig handen aan de ene kant en door de massale armoede van velen aan de andere kant. De volgende vraag, die hier uit logisch voortvloeit, is dus: Hoe is in de wareneconomie bij de ruil van waren tegen hun waarde, het kapitalisme mogelijk?

*

Loonarbeid

Alle waren worden tegen elkaar geruild naar hun waarde, dat wil zeggen naar de voor de productie van die waar benodigde hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Dat is hier het uitgangspunt. Is geld de bemiddelaar bij de ruil dan verandert dat niets aan de grondslag waarop er wordt geruild. Geld is slechts de pure uitdrukking van maatschappelijke arbeid en de hoeveelheid waarde die in iedere waar zit, wordt uitgedrukt door de hoeveelheid geld waarvoor de waar wordt verkocht. Op basis van deze waardewet heerst er tussen de waren op de markt volkomen gelijkheid. En ook onder de warenverkopers zou er volledige gelijkheid heersen als niet tussen de miljoenen verschillende warensoorten die overal op de markt te koop worden aangeboden, een enkele waar van geheel bijzondere kwaliteit zou zijn, namelijk de arbeidskracht. Deze waar wordt door diegene op de markt gebracht, die zelf geen productiemiddel bezit om andere waren te kunnen produceren. In een maatschappij die uitsluitend gebaseerd is op warenruil kun je, zoals we weten, niets krijgen anders dan door middel van ruil. Wie geen waar op de markt brengt krijgt geen middelen om van te kunnen leven. We hebben gezien dat voor iedereen de op de markt gebrachte waren het enige middel is om aanspraak te kunnen maken op een deel van de maatschappelijke productie. De aangeboden waren bepalen tegelijk ook de grootte van het aandeel waarop aanspraak gemaakt kan worden. Ieder mens krijgt naar vrije keuze uit de voorhanden zijnde waren precies zoveel van het totaal van de in de maatschappij geleverde arbeid als dat hij zelf aan maatschappelijk noodzakelijke arbeid in de vorm van een of andere waar aan dat totaal heeft bijgedragen. Om te kunnen leven moet dus ieder mens waren leveren en verkopen.

Het produceren en verkopen van waren is dus een bestaansvoorwaarde voor de mensen geworden. Maar voor de productie van waren zijn productiemiddelen nodig, zoals gereedschappen, grond- en hulpstoffen, bovendien een werkplaats met de voor de arbeid vereiste inrichting, belichting en dergelijke en tenslotte ook nog een zekere hoeveelheid levensmiddelen om tijdens de duur van de productie tot aan de verkoop van de waren, te kunnen overleven. Slechts een zeer beperkt aantal waren zijn zonder productiemiddelen te maken. Alleen bijvoorbeeld bij het in het bos verzamelen van paddenstoelen of bramen, of mosselen die door de bewoners van kuststreken op het strand worden verzameld, zijn bijna geen productiemiddelen nodig. Maar ook hier zijn nog productiemiddelen vereist, zoals manden en dergelijke, maar in ieder geval levensmiddelen die tijdens de arbeid het bestaan mogelijk maken. De meeste waren vereisen in elke ontwikkelde maatschappij een hoeveelheid productiemiddelen van bepaalde, soms zelfs enorme, omvang. Wie deze productiemiddelen niet heeft en dus geen waren kan produceren, die blijft niets anders over dan zichzelf, dat betekent zijn eigen arbeidskracht, als waar op de markt aan te bieden.

Zoals elke andere waar heeft ook de waar 'arbeidskracht' haar bepaalde waarde. De waarde van elke waar wordt bepaald door de hoeveelheid arbeid die voor haar productie nodig is. Om de waar arbeidskracht te produceren is eveneens een bepaalde hoeveelheid arbeid nodig, namelijk

de arbeid die de levensmiddelen, de voeding, kleding et cetera van de arbeider produceert. Zoveel arbeid als er nodig is om de mens in staat te stellen en te houden om te werken, zoveel is ook zijn arbeidskracht waard. De waarde van de waar arbeidskracht wordt dus voorgesteld door de hoeveelheid arbeid die voor de productie van levensmiddelen voor de arbeider nodig is. Verder is net als bij elke andere waar, de waarde van de arbeidskracht op de markt in een prijs, dat is in geld, wordt uitgedrukt. Deze vertalingen in geld, de prijs van de waar arbeidskracht, heet loon. Bij iedere andere waar stijgt de prijs wanneer de vraag sneller stijgt dan het aanbod, en daalt wanneer het aanbod groter is dan de vraag. Datzelfde geldt ook voor de waar arbeidskracht: bij een stijgende vraag naar arbeiders hebben de lonen meestal de neiging om te stijgen, daalt de vraag of wordt de arbeidsmarkt met frisse krachten overspoeld dan hebben de lonen de neiging om te dalen. Uiteindelijk, net zoals bij alle andere waren, wordt de waarde van de arbeidskracht, en daarmee uiteindelijk ook de prijs, hoger wanneer de voor de productie benodigde hoeveelheid arbeid groter wordt. In dit geval wanneer de levensmiddelen van de arbeiders meer arbeid vereisen om geproduceerd te worden. Omgekeerd is het ook zo dat elke besparing op de arbeid die nodig is om deze levensmiddelen te produceren, zorgt voor een neerwaartse druk op de waarde van de arbeidskracht en dus ook op de prijs, en dus op het loon. “Dalen de productiekosten van hoeden, schrijft David Ricardo in het jaar 1817, [147] dan zal de prijs ervan uiteindelijk dalen tot deze nieuwe natuurlijke prijs, ook al verdubbelt, verdriedubbelt of verviervoudigt de vraag. Dalen de kosten om mensen in leven te houden door een vermindering van de natuurlijke prijs van de voor het leven benodigde hoeveelheid voedsel en kleding dan zult u zien dat de lonen dalen zelfs als de vraag naar arbeid aanzienlijk stijgt.”

Hiermee onderscheidt zich de waar arbeidskracht op de markt in niets van de andere waren die op de markt worden gebracht. Wel onderscheidt zij zich doordat zij van haar verkoper, de arbeider, onscheidbaar is en dat zij daarom geen lange wachttijd tot de verkoop verdraagt omdat zij anders samen met haar drager, de arbeider, bij gebrek aan levensmiddelen, te gronde gaat, terwijl de meeste andere waren een meer of minder lange wachttijd totdat zij verkocht worden, goed kunnen verdragen. Het bijzondere van de waar arbeidskracht komt echter niet zozeer op de markt tot uitdrukking. Daar speelt immers alleen de ruilwaarde een rol. Het bijzondere karakter ligt namelijk in de gebruikswaarde van de waar arbeidskracht. Iedere waar wordt gekocht vanwege het nut dat ze de koper oplevert bij het gebruik ervan. Laarzen worden gekocht om als bekleding voor de voeten te dienen, serviesgoed wordt gekocht om onder andere koffie en thee uit te drinken. Maar waartoe dient de gekochte arbeidskracht? Vanzelfsprekend om te werken. Maar daarmee hebben we helemaal nog niets gezegd. Werken kunnen en moeten de mensen te allen tijde en in alle tijden, zolang de mensenmaatschappij bestaat. Toch zijn er duizenden jaren voorbij gegaan waarin de arbeidskracht als koopwaar iets geheel onbekends was. Stellen we ons voor dat de mens met de inzet van zijn volledige arbeidsvermogen slechts in staat was zijn eigen middelen van bestaan te produceren, dan was de aankoop van een dergelijke arbeidskracht, dus de arbeidskracht als waar, een zinloze actie. Want in het geval iemand een arbeidskracht koopt en betaalt om deze vervolgens met zijn eigen productiemiddelen te laten werken en uiteindelijk als resultaat alleen de levensmiddelen die nodig zijn voor de houder zijn gekochte waar arbeidskracht daarvoor terugkrijgt, dan betekent dit dat de arbeider door de verkoop van zijn arbeidskracht slechts de productiemiddelen van een ander ter beschikking krijgt om daarmee voor zichzelf te werken. Dat zou uit het oogpunt van warenruil een even zinloze zaak zijn als wanneer iemand laarzen zou kopen om ze daarna aan de schoenmaker als geschenk terug te geven. Wanneer de menselijke arbeidskracht geen ander gebruik zou toelaten dan had het voor de koper geen nut en zou deze waar niet als waar op de markt kunnen verschijnen. Want alleen producten met een bepaalde nuttigheid, met een zekere

gebruikswaarde, kunnen als waren figureren. Om dus als zodanig als waar op de markt te kunnen komen is het niet voldoende dat een mens kan werken wanneer men hem productiemiddelen geeft, maar dat hij meer kan werken dan er voor de vervaardiging van zijn eigen middelen van bestaan nodig is. Hij moet niet alleen voor zijn eigen onderhoud maar ook voor dat van de heren die zijn arbeidskracht kopen, kunnen werken. De waar arbeidskracht moet dus in het gebruik, dat is bij de arbeid, niet alleen maar zijn eigen prijs, dat is zijn loon kunnen vergoeden, maar hij moet ook nog meer arbeid voor zijn koper kunnen verrichten. De waar arbeidskracht heeft feitelijk ook deze aangename eigenschap.

Maar wat betekent dit? Is het een natuurlijke eigenschap van mensen of van arbeiders, dat hij 'meerarbeid' kan leveren? Welnu, in een tijd waarin mensen jarenlang een bijl uit steen maakten, waarin zij voor het maken van een enkele boog verscheidene maanden nodig hadden, of waarin zij vuur moesten maken door urenlang twee stukken hout tegen elkaar aan te wrijven, zou zelfs de slimste en meest meedogenloze ondernemer er niet in geslaagd zijn uit deze menselijke arbeidskrachten meer arbeid te persen. Er is dus een zekere hoogte van productiviteit van menselijke arbeid voor nodig om mensen meer te kunnen laten produceren dan ze zelf nodig hebben om in leven te blijven. Dat wil zeggen dat de werktuigen, de ervaring en handigheid, de kennis van mensen en zijn beheersing van de natuurkrachten reeds een voldoende niveau bereikt moeten hebben zodanig dat de menselijke arbeidskracht in staat is om niet alleen de levensmiddelen voor zichzelf maar ook nog voor anderen te kunnen produceren. Deze stand van techniek en wetenschap, deze beheersing van de natuur, worden echter pas na vele duizenden jaren van moeizame ervaringen door de mensenmaatschappij verworven. De afstand van de eerste lompe werktuigen van steen en de ontdekking van het vuur tot de huidige machinerieën betekent een volledige maatschappelijke ontwikkeling van de mensheid, een ontwikkeling die juist alleen binnen de maatschappij, door het samenleven en samenwerken van mensen mogelijk was. Deze productiviteit van de arbeid die de arbeidskracht van de hedendaagse werknemer de aangename eigenschap geeft om meerarbeid op te leveren, is niet een door de natuur gegeven, fysiologische bijzonderheid van mensen, maar is een maatschappelijk verschijnsel en de vrucht van een lange ontwikkelingsgeschiedenis. De meerarbeid van de waar arbeidskracht is slechts een andere uitdrukking voor de productiviteit van de maatschappelijke arbeid waardoor de arbeid van één mens in staat is verscheidene mensen te onderhouden. De productiviteit van de arbeid, vooral waar zij door gunstige natuurlijke omstandigheden reeds in primitieve maatschappijen mogelijk wordt, leidt echter niet altijd en overal tot de verkoop van de arbeidskracht en tot haar kapitalistische uitbuiting. Verplaatsen wij ons voor een ogenblik in de begenadigde tropische gebieden van Centraal- en Zuid-Amerika, die na de ontdekking van Amerika tot aan het begin van de 19e eeuw Spaanse koloniën waren, die gebieden met een heet klimaat en een vruchtbare bodem, waar de bananen het belangrijkste voedsel van de bevolking zijn.

"Ik betwijfel" schrijft Humboldt, **[148]** "of ergens op aarde een andere plant bestaat, die zoals de banaan, in staat is een zo grote voedingswaarde op een zo klein bodemoppervlak te leveren. Een halve hectare grond, beplant met bananenbomen van een grote soort," berekent Humboldt, "kan voor meer dan 50 mensen voedsel opleveren, terwijl in Europa het gelijke oppervlak van een halve hectare in een jaar bij een achtvoudige oogst slechts 576 kg meel kan opbrengen, een hoeveelheid die voor het levensonderhoud van twee mensen nog niet voldoende is. Bovendien hebben bananen weinig menselijke verzorging nodig. Eén of twee keer de bodem rondom de wortels los maken is voldoende. Aan de voet van de Kordillen, in de vochtige dalen van Veracruz, Valladolid en Guadalupe," gaat Humboldt verder, "kan een mens die slechts twee

dagen per week lichte arbeid verricht, voor een gehele familie levensmiddelen verzorgen”. [149]

Het is duidelijk dat hier de productiviteit van de arbeid op zich uitbuiting mogelijk maakt, en een geleerde met een echt kapitalistische ziel als Malthus, roept dan ook met tranen in de ogen bij de beschrijving van dit aardse paradijs: “Wat een enorme mogelijkheid voor de productie van oneindige rijkdommen”. [150] Dat betekent met andere woorden: hoe heerlijk zou hier uit de arbeid van deze bananeneters door een ijverige ondernemer goud zijn te maken wanneer men deze luiaards tot arbeid zou kunnen aanzetten. Maar wat zien we in de werkelijkheid? De inwoners van dit gezegende gebied dachten daar niet aan, om voor de ophoping van geld zich uit te sloven; ze zaten maar een beetje onder de boom, lieten zich de bananen goed smaken en in de vele vrije tijd waarover ze beschikten, lagen ze in de zon en genoten van het leven. Humboldt zegt daarover zeker veelbetekenend: “In de Spaanse koloniën hoort men vaak zeggen dat de inwoners van deze hete zones niet eerder uit hun toestand van apathie zullen ontwaken, een toestand waarin ze al honderden jaren lang verkeren, als dat de banaanbomen op bevel van de koning omgehakt zullen worden.” [151]

Deze, vanuit het standpunt van het Europese kapitalisme zogenaamde apathie, is juist de geestesgesteldheid van alle volken die nog in de omstandigheden van het primitieve communisme leven waarin het doel van de menselijke arbeid alleen de bevrediging van de natuurlijke menselijke behoeften is en niet die van het ophopen van rijkdom. Zolang er sprake is van deze verhoudingen, kan zelfs bij de grootste productiviteit van de arbeid niet gedacht worden aan de uitbuiting van de ene mens door de andere of aan het gebruik van de menselijke arbeidskracht voor de productie van meerarbeid. De moderne ondernemer heeft echter deze aangename eigenschap van de menselijke arbeidskracht niet als eerste ontdekt. In feite zien we de uitbuiting van meerarbeid door niet werkenden al in het verre verleden. De slavernij in de oudheid zowel als de lijfeigenschap van horigen in de feodale middeleeuwen, berusten beide op de reeds bereikte productiviteit, dat betekent de eigenschap van de menselijke arbeid om meer dan één mens in leven te houden. Beide zijn ook alleen verschillende manieren waarop een bepaalde maatschappelijke klasse zich de productiviteit ten nutte maakt, waarin zij zich door een andere klasse laat onderhouden. In die zin is de slaaf uit de oudheid, de horige uit de middeleeuwen, een directe voorloper van de huidige loonarbeider. Maar noch in de oudheid, noch in de middeleeuwen, wordt de arbeidskracht, ondanks haar productieve vermogen en ondanks haar uitbuiting, tot waar. Het bijzondere van de huidige verhouding van werknemer en werkgever, loonarbeider en ondernemer, en wat het van die van de slavernij en de lijfeigenschap onderscheidt, is vooral de persoonlijke vrijheid van de arbeider. De verkoop van waren is immers een op volledige individuele vrijheid berustend, vrijwillige, privézaak van mensen. Een mens die niet vrij is kan zijn arbeidskracht niet verkopen. Bovendien is als voorwaarde daarbij nog vereist dat de arbeider niet over zijn eigen productiemiddelen beschikt. Zou hij die wel hebben dan zou hij zelf waren produceren en niet zijn arbeidskracht als waar verkopen. Het los maken, de scheiding van arbeidskracht en productiemiddel, is dus naast de persoonlijke vrijheid datgene wat de arbeidskracht vandaag de dag tot een waar maakt.

In een economie gebaseerd op slavernij is de arbeidskracht niet van de productiemiddelen gescheiden, integendeel, zij vormt zelf een productiemiddel en behoort naast zijn werktuigen, grondstoffen e.d. tot het privébezit van de heer. De slaaf is zelf alleen een deel van de massa van productiemiddelen van de slavenhouder, zonder onderscheid. In de verhouding van de horige tot de feodale heer is de arbeidskracht direct juridisch aan het productiemiddel, de grond, geketend, zij is zelfs alleen maar een aanhangsel van het productiemiddel. De productie van de

horigen en de afdracht van producten wordt ook niet door personen maar door het stuk grond gedaan. Wanneer het stuk grond als erfstuk of zoiets in andere handen overgaat, dan tegelijk daarmee ook de afdrachten. Nu is de arbeider persoonlijk vrij en hij is noch iemands eigendom noch is hij aan een productiemiddel geketend. Integendeel, de productiemiddelen zijn in de ene hand, de arbeidskracht in de andere hand en deze twee eigenaren staan juist als zelfstandige en vrije, als verkoper en koper tegenover elkaar, de kapitalist als koper, de arbeider als verkoper van arbeidskracht. Uiteindelijk leiden echter ook persoonlijke vrijheid evenals de scheiding van de arbeidskracht en de productiemiddelen, ook bij een hoge graad van arbeidsproductiviteit, niet altijd tot loonarbeid, tot de verkoop van de arbeidskracht. Een voorbeeld daarvan hebben we gezien in het oude Rome nadat de grote massa van vrije kleine boeren door de vorming van grote adellijke bezittingen met een slaveneconomie, van hun grond werden verjaagd. Ze bleven persoonlijk vrije mensen maar omdat ze geen grond en land meer hadden en dus geen middelen van bestaan meer, trokken ze vanaf het land massaal naar Rome als vrije proletariërs. Hier konden ze hun arbeidskracht echter niet verkopen want er waren geen mensen die dat wilden kopen. De rijke grondbezitters en kapitalisten hadden geen gekochte vrije arbeidskrachten nodig omdat zij zich door slavenhandelaren lieten bevoorraden. De slavenarbeid was toen voldoende voor de bevrediging van alle levensbehoeften van de grondbezitters die voor zichzelf al het mogelijke door slavenhanden lieten maken. Maar voor meer dan het eigen luxe leventje konden ze de arbeidskrachten niet gebruiken omdat de eigen consumptie alleen het doel van de productie van slaven was en niet de productie en de verkoop van waren. De proletariërs van Rome waren echter afgesneden van alle bronnen die hen aan levensmiddelen konden helpen en er bleef hen daarom niets anders over dan bedelen om in leven te blijven en wel van de bedeling van de staat, de periodieke verdeling van de levensmiddelen. In plaats van loonarbeid ontstond in het oude Rome massale voedselverschaffing aan de bezitsloze 'vrijen' op kosten van de staat, reden waarom de Franse econoom Sismondi zei: "in het oude Rome onderhield de maatschappij het proletariaat, heden ten dage onderhoudt het proletariaat de maatschappij". Maar heden ten dage is de arbeid van de proletariër voor eigen onderhoud en dat van een ander mogelijk omdat de verkoop van de arbeidskracht mogelijk is en dat komt omdat nu de vrije arbeid de enige vorm van productie is en omdat zij als de productie van waren niet gericht is op de directe consumptie maar op de productie van goederen voor de verkoop. De slavenhouder koopt slaven voor zijn eigen bevrediging en luxe, de feodale heer perste zijn horigen diensten en producten af met hetzelfde doel, om in luxe te baden samen met zijn familie en stamgenoten. De moderne ondernemer laat de arbeider niet voorwerpen voor eigen voedsel, kleding en luxe maken maar hij laat hen waren maken om te verkopen en om er geld mee te verdienen. En deze bezigheid maakt hem nu precies tot kapitalist, zo goed als het de arbeider tot loonarbeider maakt.

Zo zien we dat alleen de verkoop van de arbeidskracht naar een hele reeks bepaalde bijzondere maatschappelijke en historische verhoudingen verwijst. De pure beschrijving van de arbeidskracht als waar op de markt toont aan dat:

- er sprake is van persoonlijke vrijheid van de arbeider;
- er een scheiding bestaat in het bezit van de productiemiddelen en de ophoping van productiemiddelen in de handen van de werkenden en niet-werkenden;
- er een hoge graad van arbeidsproductiviteit bestaat, dat wil zeggen er bestaat de mogelijkheid om meerarbeid te verrichten;
- er is sprake van een algemeen overheersende wareneconomie, dat is de productie

van meearbeid in de vorm van waren bestemd voor de verkoop als doel van de aankoop van de arbeidskracht.

Van buiten af gezien is vanuit het standpunt van de markt de koop en verkoop van de waar arbeidskracht een heel gewone zaak, zoals bij de handel van duizenden andere waren, zoals bij de koop van laarzen of uien. Waarde van de waar en veranderingen daarin, haar prijs en de schommelingen daarin, gelijkheid en onafhankelijkheid van koper en verkoper op de markt, vrijwilligheid van de transacties, alles is precies zoals bij welke andere koophandel ook. Maar door de bijzondere gebruikswaarde van deze waar, door de bijzondere omstandigheden die deze gebruikswaarde pas mogelijk maken, wordt dit alledaagse marktgebeuren in de warenwereld tot een nieuwe, heel bijzondere maatschappelijke verhouding. Laten we nu eens gaan bekijken hoe deze handel zich verder ontwikkelt.

2

De ondernemer koopt de arbeidskracht en betaalt zoals elke koper haar waarde, dat is de kosten om de waar te maken, doordat hij de arbeider met loon een prijs betaalt die genoeg is om de arbeider in leven te houden. Maar de gekochte arbeidskracht is in staat om met de gemiddeld in de maatschappij gebruikte productiemiddelen meer te produceren dan alleen zijn eigen kosten van levensonderhoud. Dit is, zoals we gezien hebben, ook het voorop gezette doel van de gehele onderneming, die anders zinloos zou zijn geweest, daaruit bestaat immers de gebruikswaarde van de waar arbeidskracht. Omdat de waarde van de onderhoudskosten van de arbeidskracht zoals bij elke andere waar bepaald wordt door de hoeveelheid arbeid die nodig is voor de productie van deze middelen van levensonderhoud, kunnen we aannemen dat het voedsel, de kleding et cetera die voor het dagelijks onderhoud van de arbeider nodig is om hem in staat te stellen om te werken, bijvoorbeeld zes uur arbeid in beslag nemen. De prijs van de waar arbeidskracht, dat is het loon, moet dan dus normaal gezien zes uur arbeid in geld uitgedrukt bedragen. Maar de arbeider werkt voor zijn ondernemer niet zes uur maar langer, zeggen we bijvoorbeeld elf uur. Dan heeft hij in deze elf uur in zes uur het loon terug verdient dat hij heeft ontvangen en daarbovenop heeft hij de ondernemer nog vijf uur arbeid geschonken. De arbeidsdag van iedere arbeider bestaat dus noodzakelijkerwijze en normaal gesproken uit twee delen: een betaalde, waarin de arbeider slechts de waarde van zijn eigen onderhoudskosten terug betaald, één waarin hij zo te zeggen voor zichzelf, voor zijn eigen onderhoud werkt en een onbetaalde, waarin hij arbeid schenkt aan de kapitalist, waarin hij meearbeid levert.

Datzelfde was ook bij vroegere vormen van maatschappelijke uitbuiting het geval. In de feodale tijd was de arbeid van de horige boer voor zichzelf en voor de heer, zowel in tijd als in ruimte gescheiden. De boer wist precies hoeveel en wanneer hij voor zichzelf en wanneer en hoeveel hij voor het onderhoud van de begunadigde heer van adel of geestelijke werkte. Hij werkte eerst enige dagen op zijn eigen akker, vervolgens enige dagen op die van de heer. Of hij werkte voor de middag op eigen en na de middag op de grond van de heer, of hij werkte enige weken voor zichzelf en dan weer enige weken voor de heer. Zo was bijvoorbeeld in een dorp van de abdij bij 'Maurusmunster' in de Elzas, de arbeid van horigen rond het midden van de 12e eeuw als volgt vastgesteld: Vanaf middenapril tot middenmei stelde iedere boerenhoeve één mankracht drie

volle dagen per week ter beschikking, van mei tot de naamdag van Johannes één middag per week, van de naamdag van Johannes tot de hooimaand drie dagen per week, tot de oogstmaand drie middagen en van de naamdag van Martinus tot Kerstmis drie volledige dagen per week. Weliswaar groeide in de latere Middeleeuwen met de ontwikkeling van de lijfeigenschap, de arbeid voor de heer zo aanzienlijk, dat spoedig bijna alle dagen van de week en alle weken van het jaar tot de verplichtingen van de horigen behoorden en de boer had nauwelijks nog de tijd om op het eigen stukje grond te werken. Maar ook dan wist hij precies dat hij niet voor zichzelf maar voor een ander aan het werk was. Vergissingen wat dat betreft waren zelfs bij de domste boer niet mogelijk.

Bij de moderne loonarbeid ligt de zaak heel anders. De arbeider maakt op een of andere manier niet ergens in het eerste deel van de arbeidsdag de spullen die hij zelf nodig heeft, zijn voedsel, kleding e.d. om dan later op het andere zaken voor de ondernemer te produceren. Integendeel, de arbeider in de fabriek of op het werk, produceert de gehele dag één en hetzelfde voorwerp, die hij zelf slechts voor een heel klein gedeelte of helemaal niet voor eigen consumptie kan gebruiken. Bijvoorbeeld alleen maar staaldraad of autobanden of zijden stoffen of gietijzeren scheepsschroeven. In de amorfe hoop staaldraad of banden of weefsels die hij overdag heeft gemaakt, ziet ieder stuk er precies zo uit als het andere, men kan ertussen niet het geringste verschil zien, of het ene nu betaalde of onbetaalde arbeid is, of er nu een deel voor de arbeider, een ander voor de ondernemer is. Integendeel, het product waar de arbeider aan werkt heeft voor hemzelf in het geheel geen nut, en het is ook voor geen enkel stukje zijn eigendom. Alles wat de arbeider produceert is eigendom van de ondernemer. De horige moet onder normale omstandigheden absoluut enige tijd hebben om gewassen op de eigen akker te verbouwen en dat wat hij daar dan verbouwt is ook zijn eigendom. In het geval van de moderne loonarbeider behoort het gehele product toe aan de ondernemer en zo lijkt het alsof zijn werk in de fabriek helemaal niets te doen heeft met zijn eigen levensonderhoud. Hij moet loon verdienen en kan daar mee doen wat hij wil. Daarvoor moet hij werken en doen wat de ondernemer zegt en alles wat hij maakt is van de ondernemer. Maar het onderscheid wat voor de arbeider onzichtbaar is, wordt wel zichtbaar in de boekhouding van de ondernemer wanneer hij zijn winst berekent van het werk van de arbeider. Voor de kapitalist is dat het onderscheid tussen de hoeveelheid geld die hij na de verkoop van de productie binnen krijgt en de uitgaven zowel voor de productiemiddelen als voor het loon van zijn arbeiders. Dat wat overblijft als winst is precies de waarde die door de onbetaalde arbeid wordt geproduceerd, dat is de meerwaarde die de arbeider heeft geproduceerd. Iedere arbeider produceert dus, ook als hij alleen maar autobanden, stoffen of scheepsschroeven produceert, ten eerste voor zijn eigen loon en vervolgens schenkt hij meerwaarde aan de kapitalist. Heeft hij bijvoorbeeld in 11 uur 11 meter stoffen geweven, dan bevatten 6 meter daarvan de waarde van zijn loon en 5 meter bevatten de meerwaarde voor de ondernemer.

Uit het onderscheid tussen loonarbeid en de arbeid van slaven en horigen kunnen nog andere belangrijke gevolgen worden getrokken. De slaaf en de horige besteden hun arbeid hoofdzakelijk aan het eigen privégebruik, de eigen consumptie van de heer. Ze produceren voor de heer voedingsmiddelen en kledingstukken, meubels, luxe voorwerpen en dergelijke. Dit was in ieder geval de normale gang van zaken totdat de slavernij en de feodale verhoudingen onder invloed van de handel ontaarden en hun ondergang tegemoet gingen. De consumptieve behoeften van mensen, ook de luxe in het privéleven, hebben in ieder tijdperk bepaalde grenzen. Meer dan volle planken en stallen, rijke kledij, overvloed voor zichzelf en de gehele hofhouding, luxueus ingerichte vertrekken, meer als dat kon de antieke slavenhouder of de middeleeuwse adellijke

grootgrondbezitter niet gebruiken. Dergelijke voorwerpen, die voor het dagelijkse gebruik dienen, kunnen immers niet in grote hoeveelheden bewaard worden omdat zij aan bederf onderhevig zijn: het graan verrot gemakkelijk of wordt door de ratten en muizen op- of aangevreten, voorraden hooi en stro vatten snel vlam en worden muf, kledingstoffen raken beschadigd en verstoffen en melkproducten, vlees, fruit en groenten kunnen al helemaal niet goed worden bewaard. Het verbruik in de slaveneconomie en in de feodale tijd had zelfs bij de meest luxueuze levensstijl zijn natuurlijke grenzen en daarmee had ook de gemiddelde uitbuiting van slaven en horige boeren zijn beperkingen. Anders is het gesteld bij de moderne ondernemer die de arbeidskracht voor de productie van waren koopt. Wat de arbeider in de fabriek of in de werkplaats produceert heeft voor hemzelf meestal geen direct nut maar het heeft dat ook niet voor de ondernemer zelf. Deze laat de gekochte arbeidskracht niet voor zichzelf kleding en voedsel maken maar hij laat de arbeider een of andere waar produceren die hij zelf helemaal niet nodig heeft. Hij laat de zijden stoffen, buizen of kisten alleen produceren om ze zo snel mogelijk kwijt te raken, om ze te verkopen. Hij laat ze produceren om door het verkopen ervan geld te krijgen en hij krijgt in de vorm van geld zowel zijn eigen investering terug maar ook de meerarbeid die zijn arbeiders hem schenken. Op dit doel, de onbetaalde arbeid van de arbeiders in geld omzetten, is immers zijn gehele bedrijvigheid en de koop van de arbeidskracht gericht. Het geld is zoals we weten het middel om onbeperkt rijkdom te kunnen ophopen. In de vorm van geld verliest rijkdom door het lang te bewaren niets aan waarde, integendeel, zoals we later zullen zien, het schijnt dat de rijkdom in de vorm van geld, door het alleen maar te bewaren, zelfs in hoeveelheid kan toenemen. In de vorm van geld kent rijkdom geen grenzen, het kan tot in het oneindige toenemen. Daarom kent ook de honger van de moderne kapitalist naar meerwaarde geen grenzen. Hoe meer onbetaalde arbeid er uit de arbeiders geperst kan worden hoe beter. Meer arbeid uitpersen en wel te verstaan onbeperkt meerarbeid uitpersen, dat is het eigenlijke doel en de opgave die ten grondslag ligt aan de aankoop van de arbeidskracht.

De natuurlijke drijfveer van de kapitalisten om de uit de arbeider geperste hoeveelheid meerwaarde te vergroten, vindt voornamelijk plaats met twee eenvoudige manieren die zich om zo te zeggen als vanzelf aanbieden wanneer we de samenstelling van de arbeidsdag bekijken. We hebben gezien dat de arbeidsdag van iedere loonarbeider normaal gesproken uit twee delen bestaat, uit een deel waarin de arbeider zijn eigen loon produceert en uit een ander deel waarin hij onbetaalde arbeid, meerarbeid produceert. Om het tweede deel zo mogelijk te vergroten kan de ondernemer op twee manieren te werk gaan: hij kan de arbeidsdag in zijn geheel langer maken of hij kan het eerste, betaalde, deel van de arbeidsdag korter maken, dat betekent dat hij het loon van de arbeider kan verlagen. In de werkelijkheid doet de kapitalist beide dingen tegelijk en daarom is er bij het systeem van loonarbeid sprake van een voortdurende dubbele druk die op de arbeider uitgeoefend wordt; er worden zowel pogingen gedaan om zijn arbeidsdag te verlengen als om zijn loon te verlagen. Wanneer de kapitalist de waar arbeidskracht koopt, dan koopt hij deze zoals men elke waar koopt, namelijk om er een zo goed mogelijk gebruik van te maken. Ieder koper van waren probeert om van zijn waar zo veel als mogelijk is te profiteren. Wanneer we bijvoorbeeld laarzen kopen dan willen we deze zo lang mogelijk dragen. Aan de koper van de waar behoort het volledige recht op het gebruik ervan, het volle nut behoort hem toe. De kapitalist die de arbeidskracht heeft gekocht heeft vanuit het standpunt van de aankoop van waren gezien, het volste recht te verlangen dat de gekochte waar hem zo lang en zo veel als mogelijk is, ten dienste staat. Heeft hij de arbeidskracht voor een week betaald, dan behoort hem het gebruik ervan die week toe en hij heeft vanuit zijn standpunt als koper het recht om de arbeider waar mogelijk tweemaal 24 uur per week voor hem te laten

werken. Aan de andere kant heeft de arbeider als verkoper van de waar een geheel ander en tegengesteld standpunt. Weliswaar behoort het gebruik van de arbeidskracht aan de kapitalist toe maar dit gebruik wordt begrensd door het fysieke en geestelijke prestatievermogen van de arbeider. Een paard kan, zonder geruïneerd te worden, slechts acht uur dag in dag uit werken. Een mens heeft ook om de bij zijn werk verbruikte energie weer op te bouwen, een zekere tijd nodig om te eten, zich te verzorgen, te kleden en te ontspannen. Krijgt hij die tijd niet dan wordt zijn arbeidskracht niet alleen verbruikt maar ook vernietigd. Door overmatig werken wordt zij verzwakt en het leven van de arbeider wordt erdoor bekort. Wanneer de kapitalist door grenzeloos gebruik te maken van de arbeidskracht elke week het leven van de arbeider met zeven weken verkort, dan is dat hetzelfde als wanneer hij voor het loon van één week zich drie weken zou toe-eigenen. Vanuit hetzelfde standpunt, bekeken vanuit de warenhandel, betekent dat dus dat de kapitalist de arbeider bestelt. Op deze manier vertegenwoordigen kapitalist en arbeider met betrekking tot de lengte van de arbeidsdag, beide op basis van de ruil op de markt van waren, twee precies tegenovergestelde standpunten en de feitelijke lengte van de arbeidsdag wordt dan ook door strijd tussen de kapitalisten- en de arbeidersklasse op basis van macht beslist.**[152]** Op zich is de arbeidsdag niet aan een bepaalde grens gebonden; al naar gelang tijd en plaats treffen we een acht-, tien-, twaalf-, veertien-, zestien-, achttienurige arbeidsdag aan. En meestal is het een eeuwenlange strijd geweest om de lengte van de arbeidsdag. In deze strijd kunnen twee belangrijke momenten worden onderscheiden. Het eerste begint al bij het einde van de middeleeuwen, in de 14e eeuw, wanneer het kapitalisme nog maar nauwelijks zijn eerste schuchtere schreden zet en aan de stevige fundamenten van het gildewezen begint te schudden. De normale traditionele arbeidstijd bedroeg in de bloeitijd van het ambachtelijke handwerk ongeveer tien uur, waarbij maaltijden, tijd om te slapen en te ontspannen, zon- en feestdagen met alle vormen van rust en gemak, werden waargenomen. Voor het oude handwerk met zijn trage manier van werken was dat voldoende maar voor de beginnende fabrieksondernemers was dat niet het geval. Het eerst wat de kapitalisten dan ook van de regeringen eisen en verkrijgen zijn dwangwetten om de arbeidstijd te kunnen verlengen. Van de 14e tot het einde van de 17e eeuw zien we zowel in Engeland als in Frankrijk en ook in Duitsland alleen maar wetten die gaan over de minimale lengte van de arbeidsdag, dat wil zeggen verboden voor arbeiders en gezellen om minder dan een bepaalde hoeveelheid tijd en wel meestal twaalf uur dagelijks, te werken. De strijd tegen de luiheid van de arbeider, dat is de slogan van de middeleeuwen tot in de 18e eeuw. Echter wanneer eenmaal de macht van het oude gildewezen is gebroken en de massa proletariërs zonder productiemiddelen slechts is aangewezen op de verkoop van hun arbeidskracht en aan de andere kant de grote fabrieken staan met hun koortsachtige massaproductie, dan vindt er in de 18e eeuw een omwenteling plaats.

Er wordt begonnen met een plotselinge grenzenloze uitbuiting van de arbeider van elke leeftijd en geslacht, die gehele arbeidersbevolkingen in weinig jaren als door een pestepidemie gegrepen, neer maait. In het jaar 1863 verklaart een vertegenwoordiger in het Engelse parlement: “de katoenindustrie is 90 jaar oud, in drie generaties van het Engelse volk heeft zij negen generaties katoenarbeiders over de kling gejaagd.”**[153]** En een burgerlijke Engelse schrijver als John Wade schrijft in zijn werk over *De geschiedenis van de middenstand en de arbeidersklasse*: “De hebzucht van de fabrikanten en hun gruwelijke jacht naar winst worden niet overtroffen door de gruweldaden van de Spanjaarden tegen de roodhuiden in de Amerika’s bij hun jacht naar goud.”**[154]** In Engeland worden nog in de jaren zestig van de 19e eeuw in bepaalde industrietakken, zoals de kantindustrie, kleine kinderen van 9 en 10 jaar oud van 2, 3, 4 uur ’s morgens tot 10, 11, 12 uur ’s avonds te werk gesteld. In Duitsland zijn deze toestanden zoals die tot voor kort bijvoorbeeld nog bij de fabricage van kwikzilver voor spiegels en in

bakkerijen heersten en zoals nog vandaag de dag in de confectie-industrie en de huisindustrie meestal heersen, eveneens bekend. Pas de moderne kapitalistische industrie heeft de tot die tijd onbekende uitvinding van de nachtelijke arbeid tot stand gebracht. In alle vroegere maatschappelijke omstandigheden gold de nacht als een door de natuur zelf bepaalde rusttijd voor de mensen. Het kapitalistisch geleide bedrijf ontdekte dat de meerwaarde die 's nachts uit de arbeider geperst kan worden zich in niets onderscheidt van de meerwaarde die overdag kan worden afgedwongen en voerde de dag- en nachtploeg in. Eveneens werd de zondag, die in de middeleeuwen door het gildewezen op strenge wijze in ere werd gehouden, aan de honger naar meerwaarde van de kapitalisten geofferd en gevoegd bij de overige werkdagen. Daarbij kwamen nog dozijnen andere kleine vindingrijkheden om de arbeidstijd te verlengen: het gebruiken van de maaltijden tijdens het werk zonder pauze te nemen, het schoonmaken van de machines niet tijdens de normale werkdag maar na het beëindigen ervan, dat is dus in de vrije tijd van de arbeider, en ga zo maar door.

Deze praktijk van de kapitalisten, die in de eerste decennia geheel vrij en zonder begrenzungen heerste, maakte spoedig een nieuwe reeks van wetten betreffende de werkdag noodzakelijk, dit keer niet voor de verplichte verlenging maar voor de verkorting van de werkdag. Zelfs kwamen de eerste wettelijke bepalingen betreffende de maximale duur van de werkdag niet tot stand onder druk van de arbeiders zelf maar door de eenvoudige overlevingsdrang van de kapitalistische maatschappij zelf. Meteen al de eerste paar decennia van het grenzeloos huishouden van de grootindustriëlen hebben een zo vernietigende uitwerking gehad op de gezondheid en levensomstandigheden van de werkende mensenmassa, hebben zo grote sterftcijfers, ziektegevallen, lichamelijke verminkingen, vormen van geestelijke verwaarlozing, epidemische ziekten en militair onvermogen bewerkstelligd dat het voortbestaan van de maatschappij erdoor ten zeerste werd bedreigd. **[155]**

Het was duidelijk dat, wanneer aan de natuurlijke zucht van het kapitaal naar meerwaarde niet van staatswege paal en perk zou worden gesteld, binnen niet al te lange tijd dit gehele staten zou veranderen in reusachtige kerkhoven waar alleen nog de geraamtes en de botten van de arbeiders zichtbaar zouden zijn. Aan het kapitaal moest aldus in haar eigen belang, om uitbuiting ook in de toekomst mogelijk te maken, in het heden grenzen worden gesteld. De krachten van de bevolking moesten vandaag enigszins gespaard worden om van haar uitbuiting morgen verzekerd te kunnen zijn. Van een oneconomische roofzuchtige economie moest men overgaan op een meer rationele manier van uitbuiting. Daaruit zijn de eerste wetten betreffende de maximale lengte van de werkdag ontstaan en zo is de gehele burgerlijke sociale hervorming ontstaan.

Een zelfde soort verschijnsel treffen we aan bij de wetten ten aanzien van de jacht. Evenals het wild een zekere, bij wet bepaalde en geregelde tijd nodig heeft waarin het gespaard wordt om zich te kunnen herstellen en voortplanten om zo op gezette tijden weer als jachtobject te kunnen dienen, evenzo verzekert de sociale wetgeving de arbeidskracht van het proletariaat een bepaalde rusttijd opdat zij op rationele wijze door het kapitaal uitgebuit kan worden. Of zoals Marx zegt: "de beperking van de fabrieksarbeid werd gedictieerd door dezelfde noodzaak als welke de landbouwer dwingt om de mest over de akkers te verspreiden". De wetgeving in de fabrieken werd in een harde strijd van decennialang tegen het verzet van individuele kapitalisten in, in eerste instantie voor vrouwen en kinderen en per industrietak, stap voor stap geboren. Toen volgde in Frankrijk, waar pas in de Februarirevolutie van 1848 onder druk van het zegevierende Parijse proletariaat de twaalfurige werkdag werd afgekondigd, welke de

eerste algemene wet voor alle arbeiders betekende, ook voor de volwassen mannen en in alle soorten van arbeid deze wetgeving. In de Verenigde Staten begon meteen na de Burgeroorlog van 1861, die de slavernij afschafte, een algemene beweging van arbeiders voor de achturedag, welke oversloeg naar het Europese continent. In Rusland kwamen de eerste beschermende wetten voor vrouwen en minderjarigen voort uit de grote fabrieksoptstanden van het jaar 1882[156] in het industriegebied van Moskou en de elf-en-half-urige arbeidsdag voor volwassen mannen was het resultaat van de eerste algemenestaking van 60.000 textielarbeiders in Petersburg in het jaar 1896 en 1897.[157] Duitsland hinkt wat dat betreft met zijn beschermende wetten alleen voor vrouwen en kinderen achter alle andere grote naties aan.

We hebben tot nu toe slechts over een enkel aspect van de loonarbeid gesproken, namelijk die wat betreft de arbeidstijd en reeds hierbij zien we hoezeer alleen al de eenvoudige warenhandel, de koop en verkoop van de arbeidskracht, deze specifieke verschijnselen voortbrengt. Hier is het nodig om met de woorden van Marx te zeggen: “Men moet toegeven dat onze arbeider anders uit het productieproces te voorschijn komt als dat hij er binnen trad. Op de markt treedt hij als bezitter van de waar arbeidskracht de andere warenbezitters tegemoet, warenbezitter tegenover warenbezitter. Het contract door middel waarvan hij aan de kapitalist zijn arbeidskracht verkoopt, bewijst zagezegd zwart op wit dat hij vrij over zichzelf kan beschikken. Nadat de handel is gesloten wordt ontdekt dat hij niet een vrij handelend persoon was, dat de tijd die hem vrij staat om zijn arbeidskracht te verkopen, de tijd is waarvoor hij gedwongen is om zich te verkopen, dat inderdaad zijn uitzuiger niet loslaat zolang er nog een spierbundel, een zenuw, een druppeltje bloed uitgebuit kan worden. Ter bescherming tegen deze slang die hem kwelt, moeten de arbeiders de koppen bij elkaar steken en als klasse van de staat een wet eisen, een oppermachtige maatschappelijke hindernis opwerpen die onmogelijk maakt dat het vrijwillig gesloten contract met het kapitaal om zichzelf en zijn geslacht te verkopen de dood en de slavernij tot gevolg heeft.”[158]

De beschermende arbeidswetten zijn inderdaad de eerste wettelijke erkenning van de huidige maatschappij dat de formele gelijkheid en vrijheid die aan de warenproductie en de warenruil ten grondslag ligt, reeds daar mank gaat en omslaat in haar tegendeel, in ongelijkheid en onvrijheid, op het moment dat de arbeidskracht als waar op de markt verschijnt.

De tweede manier die de kapitalisten gebruiken om de meerwaarde te vergroten, is het verlagen van het arbeidsloon. Ook het loon is evenals de arbeidsdag, op zichzelf beschouwd, niet aan bepaalde grenzen gebonden. Wanneer we spreken van arbeidsloon dan moeten we onderscheid maken tussen het geld dat de arbeider van de ondernemer ontvangt en de levensmiddelen die hij daarvoor kan kopen. Wanneer we bijvoorbeeld weten dat het loon van een arbeider twee mark bedraagt, dan weten wij zoveel als niets want voor dezelfde twee mark kan men in tijden dat alles duur is veel minder levensmiddelen kopen dan in tijden wanneer alles goedkoop is. In het ene land betekent hetzelfde twee markstuk een andere levensstandaard dan in het andere land en dat geldt bijna ook voor de verschillende regio's in een en hetzelfde land. De arbeider kan ook meer geld als vroeger dan loon betaald krijgen en toch niet beter af zijn maar even slecht of zelfs nog slechter dan vroeger. Het werkelijke reële loon is daarom de hoeveelheid

levensmiddelen die de arbeider krijgt, terwijl het geldloon slechts het nominale loon is. Wanneer het loon daarom het uitdrukken van de waarde van de arbeidskracht in geld is, dan wordt deze waarde in werkelijkheid voorgesteld door de hoeveelheid arbeid die gebruikt moet worden om de noodzakelijke hoeveelheid levensmiddelen voor de arbeider te produceren.

Maar waaruit bestaan deze noodzakelijke levensmiddelen? Afgezien van de individuele verschillen tussen de ene en de andere arbeider die in dit verband geen rol spelen, zijn reeds de verschillen in levensstandaard van de arbeidersklasse in de verschillende landen in de verschillende tijden er het bewijs voor dat het begrip 'noodzakelijke levensmiddelen' een zeer veranderlijk en rekbaar begrip is. De beter gesitueerde Engelse arbeider beschouwt vandaag de dag de dagelijkse consumptie van een biefstuk als noodzakelijk om te leven terwijl de Chinese koelie van een handvol rijst leeft. Over wat wel en wat niet wordt verstaan onder het begrip 'noodzakelijke levensmiddelen' ontwikkelt zich rond de grootte van het arbeidsloon een soortgelijke strijd als tussen de arbeider en de kapitalist over de lengte van de arbeidsdag. De kapitalist staat als koper van waren op het standpunt, het klopt dat ik voor de waar arbeidskracht, zoals elke eerlijke koper moet betalen wat deze waard is, maar wat is de waarde van de arbeidskracht? De noodzakelijke levensmiddelen? Nu dan, ik geef mijn arbeider precies zoveel als nodig is om in leven te blijven. Wat echter absoluut noodzakelijk is om een mens in leven te houden wordt in eerste instantie bepaald door de wetenschap, de biologie, en in tweede instantie door de algemene ervaring van alledag. Het is begrijpelijk dat ik precies zoveel geef als minimaal noodzakelijk is want als ik een cent meer zou geven dan was ik geen eerlijke koper maar een nar, een filantroop, die uit eigen portemonnee degene geschenken geeft die hem een waar heeft verkocht. Ik geef mijn schoenmaker of sigarenhandelaar toch ook geen geld cadeau, maar ik probeer mijn waren zo goedkoop mogelijk te kopen. Op dezelfde manier probeer ik de arbeidskracht ook zo goedkoop als mogelijk te kopen en we staan volledig gelijk als ik mijn arbeider het meest minimale geef dat hij nodig heeft om in leven te blijven.

De kapitalist staat hier vanuit het standpunt van de warenproductie volledig in zijn recht. Maar niet minder in zijn recht staat de arbeider die hem als verkoper van waren op de markt ontmoet: weliswaar heb ik niet meer aanspraak als op de feitelijke waarde van mijn arbeidskracht maar ik verlang dan ook dat je me de volledige waarde ook werkelijk betaalt. Ik wil niet meer dan de noodzakelijke levensmiddelen maar wat zijn dat? Jij zegt dat de wetenschap van de biologie en de algemene ervaring kunnen zeggen wat een mens op zijn minst nodig heeft om in leven te blijven. Je verstaat onder het begrip noodzakelijke levensmiddelen de absolute biologisch noodzakelijke levensmiddelen. Dit is echter in tegenspraak met de wetten van de warenruil. Want je weet net zo goed als ik dat voor de waarde van elke waar op de markt de voor de waar maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd maatgevend is. Wanneer jouw schoenmaker je een paar schoenen levert en daarvoor 20 mark wil hebben omdat hij daar vier dagen aan heeft gewerkt dan zul je tegen hem zeggen: zulke schoenen krijg ik uit de fabriek al voor 12 mark want daar maken ze met de machine een paar schoenen in één dag. De vier dagen die jij ervoor hebt gebruikt zijn, omdat het in deze tijd gebruikelijk is om schoenen machinaal te produceren, maatschappelijk bekeken niet nodig, ook al zijn ze voor jou wel noodzakelijk omdat jij ze niet met behulp van machines hebt geproduceerd. Maar dat is mijn probleem niet en daarom betaal ik jou de maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd, dus 12 mark. Wanneer je op deze manier te werk gaat bij de aankoop van schoenen, dan moet je ook mij bij de koop van mijn waar arbeidskracht de maatschappelijk noodzakelijke kosten van levensonderhoud betalen. Maatschappelijk noodzakelijk voor mijn leven is alles wat er in ons land in de huidige tijd voor een man van mijn klassen geldt als noodzakelijk. Met andere woorden, je moet mij niet het

biologisch noodzakelijke minimum dat mij maar net in leven houdt betalen, zoals je dat een dier geeft, maar je moet mij het maatschappelijk gebruikelijke betalen, dat mij verzekert van een normale levensstandaard. Dan pas heb je als eerlijke koper van waren de waarde van de waar betaalt, anders koop je haar onder de waarde. We zien dat de arbeider vanuit het standpunt van de warenruil gezien, minstens even veel gelijk heeft als de kapitalist. Maar dit standpunt kan hij pas na verloop van tijd geldig maken want hij kan dat alleen als maatschappelijke klasse, dat is als een geheel van mensen, als organisatie. Pas bij het ontstaan van vakbonden en politieke partijen van de arbeidersbeweging begint de arbeider de verkoop van zijn arbeidskracht tegen haar waarde, dat wil zeggen zijn levensonderhoud als een sociale en culturele noodzakelijkheid, te realiseren.

Voor wat betreft het optreden van de vakbonden in een land en wat haar invloed betreft in elke afzonderlijke sector van de economie, is echter voor de loonvorming maatgevend dat de kapitalisten de levensmiddelen op het biologisch hoogst noodzakelijke, op het om zo te zeggen dierlijke minimum willen vaststellen, wat betekent dat zij de arbeidskracht standaard onder haar waarde willen betalen. In de tijd van de ongebreidelde heerschappij van het kapitaal, waaraan nog geen weerstand werd geboden door vereniging en organisatie van arbeiders, leidde dit tot een zelfde barbaarse degradatie van de arbeidersklasse wat de lonen betreft als wat er gebeurde met de arbeidstijd voordat de fabriekswetten werden ingevoerd. Het is een kruistocht van het kapitaal tegen elke spoor van luxe, gemak en behaaglijkheid in het leven van de arbeider die hij al had leren kennen en gewend was in vroegere tijden van handwerkers en landbouwers economie. Het is een streven de consumptie van de arbeiders tot het eenvoudigweg kale minimum aan voedsel voor het lichaam te beperken net zoals bij het voederen van het vee of het oliën van een machine. Daarbij worden de meest armoedige en behoeftige arbeiders ten voorbeeld gesteld als model voor de zogenaamd verwende arbeiders. De kruistocht tegen de menselijke levensstandaard van de arbeider begon, evenals de kapitalistische industrie, het eerst in Engeland. Een Engelse schrijver jammert in de 18e eeuw: “Men bezie alleen al de haren ten berge rijzende massa aan overvloedige spullen die onze industriearbeiders verteren, zoals daar zijn brandewijn, gin, thee, suiker, uitheemse vruchten, sterk bier, bedrukte linnen stoffen, pruim- en gewone tabak, enzovoort.” Aan de Engelse arbeider werden destijds de Franse, Hollandse en Duitse arbeider ten voorbeeld gesteld als model van onthouding en soberheid. Zo schrijft een Engelse fabrikant: “De arbeid is in Frankrijk ruim een derde goedkoper dan in Engeland want de Franse armen (zo noemde men de arbeiders!) werken hard en zijn zuinig met eten en kleding en de voornaamste consumptie bestaat uit brood, vruchten, kruiden, wortels en gedroogde vis want ze eten zeer zelden vlees en wanneer het graan duur is ook zeer weinig brood”.

In het begin van de 19e eeuw schreef een Amerikaan, graaf Rumford, een speciaal *Kookboek voor Arbeiders* met daarin recepten om hun voedsel goedkoper te maken. Zo luidde bijvoorbeeld een recept uit dit beroemde boek dat met veel geestdrift door de burgerij in de verschillende landen werd ontvangen: “Met 5 pond gerst, 5 pond maïs, voor 30 cent haring, 10 cent zout, 10 cent azijn, 20 cent peper en kruiden, totaal voor 2,08 mark, kan een soep worden gemaakt voor 64 personen, zelfs kunnen bij een gemiddelde prijs van het graan de kosten tot niet meer dan 3 cent per hoofd gedrukt worden.”

Over de arbeiders in de mijnen van Zuid-Amerika, wiens dagelijkse arbeid, waarschijnlijk de zwaarste ter wereld, eruit bestaat om een vracht erts van 180 tot 200 pond uit een diepte van 450 voet op hun schouders naar boven te dragen, vertelt Justus Liebig, dat zij alleen op brood en

bonen leven. Ze zouden zelf liever de voorkeur geven aan brood alleen maar de heren, die hadden bedacht dat ze met alleen brood niet zo hard zouden kunnen werken, behandelden hen als paarden en dwingen hen bonen te eten omdat bonen meer bijdragen aan de vorming van sterke botten dan alleen brood.

In Frankrijk was er al in het jaar 1831 sprake van het eerste hongeroproer van arbeiders, namelijk de zijdewerkers in Lyon. De grootste orgieën vierde het kapitaal echter bij het verlagen van de lonen ten tijde van het tweede keizerrijk in de jaren zestig toen de machines daadwerkelijk in de fabrieken in Frankrijk hun intrede deden. De ondernemers vluchtten de stad uit naar het vlakke land om goedkope 'handen' te vinden. Ze kregen het daarbij voor elkaar om vrouwen te laten werken voor 1 sou, dat is voor 4 cent per dag. Deze heerlijkheid duurde echter niet lang want zulke lonen zijn zelfs voor het voedsel van dieren nog niet genoeg. In Duitsland voerde het kapitaal eerst een zelfde soort toestanden in de textielindustrie in waarbij het, zelfs tot onder het biologisch minimum verlaagde, loonpeil in de jaren veertig tot hongeropstanden van de wevers in Silezië en Bohemen leidde. **[159]**

Vandaag de dag geldt het dierlijk minimum aan levensmiddelen als regel voor de lonen bij de landarbeiders in Duitsland in de confectie en in de verschillende sectoren van de huisindustrie, overal waar de vakbonden geen invloed kunnen uitoefenen op de levensstandaard van de arbeiders.

4**[160]**

In het opschroeven van de werkdruk en het verlagen van de levensstandaard van de werkenden tot het laagst mogelijke, dierlijke niveau en deels zelfs daar nog aanzienlijk onder, lijkt de moderne kapitalistische vorm van uitbuiting op die in de slaveneconomie en de tijd van het lijfeigenschap tijdens de scherpste uitbuiting van beide laatste economische maatschappijvormen, dat wil zeggen op het moment waarop deze beide hun ondergang naderden. Wat echter de kapitalistische warenproductie geheel op eigen houtje tot stand heeft gebracht en wat in al deze vroegere tijden nog geheel onbekend was, dat is dat een deel van de werkenden niet werkten en dus niet consumeerden en dat dit een constant aanwezig fenomeen is, het zogenaamde reserveleger van werkenden, het arbeidsreserveleger. De kapitalistische productie hangt af van de markt en wordt bepaald door de vraag naar zijn producten. Deze verandert echter voortdurend en brengt afwisselend zogenoemde, voor het zaken doen, goede en slechte jaren, seizoenen en maanden met zich mee. Het kapitaal moet zich voortdurend aan deze conjuncturele veranderingen aanpassen en ten gevolge daarvan soms meer en soms minder arbeiders aan het werk zetten. Het moet daarom, om op elk moment het benodigde aantal arbeidskrachten, ook bij veel vraag op de markt, tot haar beschikking te hebben, steeds naast het aantal werkenden ook een aanzienlijk aantal werklozen in reserve hebben. De werkloze arbeiders krijgen als zodanig geen loon, hun arbeidskracht wordt immers niet gekocht, ze is slechts opgeslagen: het niet consumeren van een deel van de arbeidersklasse is dus een wezenlijk bestanddeel van de wetten die het loon in de kapitalistische productie bepalen. Hoe deze werklozen in leven blijven, is niet een probleem van het kapitaal, hoewel het kapitaal wel elke poging om dit reserveleger af te schaffen ziet als een bedreiging van de eigen belangen en zij wijst dit dan ook af.

Een eclatant voorbeeld hiervan vormt de Engelse katoencrisis van het jaar 1863. Wanneer plotseling ten gevolge van een tekort aan Amerikaanse ruwe katoen de spinnerijen en de weverijen in Engeland hun productie moeten staken en daardoor 1 miljoen leden van de arbeidsbevolking brodeloos worden, besluit een deel van de werklozen, teneinde de dreigende hongersnood te ontlopen, om naar Australië te emigreren. Ze verlangen van het Engelse parlement de goedkeuring tot het aan hen verschaffen van 2 miljoen pond sterling om de emigratie van 50.000 werkloze arbeiders mogelijk te maken. Tegen deze plannen van de arbeiders komen de verontruste katoenfabrikanten echter in opstand. De industrie kon het niet zonder machines stellen en de arbeiders waren gelijk aan machines en moesten dus voorradig blijven. "Het land" zou een verlies van 4 miljoen pond sterling lijden wanneer de hongerige werklozen plotsklaps zouden vertrekken. Het parlement weigerde daarop het emigratiefonds en de werklozen bleven aan de ketting van honger en ellende vast liggen om de benodigde reserve voor het kapitaal te vormen.

Een ander drastisch voorbeeld leverden de Franse kapitalisten in het jaar 1871. Wanneer na de val van de Commune van Parijs het neerslaan van de arbeiders met of zonder vorm van proces op zulke enorme schaal plaatsvindt dat tienduizenden proletariërs en wel de besten en de sterksten, de elite van de arbeiders, worden uitgemoord, ontstaat er bij het ondernemersdom tijdens het bevredigen van hun wraakgevoelens het onrustige gevoel dat het gebrek aan voorradige en beschikbare 'handen' spoedig wel eens pijnlijk kan uitpakken voor het kapitaal, de industrie zou namelijk destijds, na de beëindiging van de oorlog, een levendige opbloei van economische activiteit tegemoet gaan. Menig Parijse ondernemer vervoegde zich daarom dan ook bij het gerecht om de vervolging van de Communards te matigen en om de werkzame handen te redden van de houw met de sabel ten gunste van de arm van het kapitaal.

Het arbeidsreserveleger heeft voor het kapitaal een dubbele functie. Ten eerste om bij iedere plotselinge toename van economische activiteit de benodigde arbeidskracht te kunnen leveren en ten tweede om door de concurrentie van de werklozen een voortdurende druk op de werkenden uit te oefenen om hun lonen tot op het minimum te kunnen terugbrengen en houden. Marx onderscheidt in het reserveleger vier verschillende lagen waarvan de functie voor het kapitaal en hun leefomstandigheden op verschillende manieren vorm krijgt. De bovenste laag wordt gevormd door de periodiek werkloze industriearbeiders die in alle, ook de best betaalde beroepen steeds aanwezig is. Haar bezetting verandert voortdurend omdat iedere arbeider op zekere tijd werkloos of elders aan het werk is. Het aantal wisselt ook sterk met het verloop van de conjunctuur, zij wordt zeer groot ten tijde van een crisis en klein ten tijde van een opgaande en een hoogconjunctuur. Ze verdwijnt echter nooit geheel en groeit meestal met de vooruitgang in de industriële ontwikkeling van de economie.

De tweede laag bestaat uit het van het platteland naar de stad trekkende proletariaat van ongekwalificeerde arbeidskrachten die met weinig eisen op de arbeidsmarkt verschijnen en als eenvoudig arbeider niet aan een bepaalde sector gebonden zijn maar als reservoir dienen voor elke ondernemer die werkers zoekt. De derde categorie wordt gevormd door diep weggezakte proletariërs die geen regelmatig werk hebben en steeds op zoek zijn, nu eens hier en dan weer daar, om gelegenhedswerk te kunnen verrichten. Hier vindt men de langste arbeidsdagen, de laagste lonen en daarom is deze laag niet alleen nuttig maar direct ook evenzogoed onontbeerlijk voor het kapitaal als de eerder genoemde hogere lagen. Deze laag rekruteert zijn leden voortdurend uit de boventalligen uit de industrie en de landbouw, maar ook uit de te gronde gaande kleine ambachtslieden en de afstervende lagere beroepen. Ze vormt de brede basis voor

de huisindustrie en werkt meestal om zo te zeggen achter de coulissen, achter het officiële podium van de industrie. Hier echter vertoont zij niet alleen niet een tendens om te verdwijnen maar groeit daarentegen zowel door de toenemende invloed van de industrie in de stad en op het land als ook door de sterke aanwas van kinderen.

De vierde laag van het proletarische reserveleger tenslotte bestaat uit verpauperden, armen, deels tot werk in staat, in goede tijden deels werkzaam in de industrie en handel, om in tijden van crisis als eerste ontslagen te worden, en deels arbeidsongeschikten, oude arbeiders die de industrie niet meer kan gebruiken, weduwen, wezen en kinderen van armen, kreupelen en stom geworden slachtoffers van de grootindustrie, de mijnen enzovoort en tenslotte de mensen die niet gewend zijn om arbeid te verrichten, de zwervers, vagebonden en dat soort mensen. Het pauperdom zegt Marx, is het huis van de invaliden van de arbeidersklasse en het dode gewicht van het reserveleger. Haar bestaan komt evenzo noodzakelijk en onvermijdelijk voort uit het reserveleger als het reserveleger voortkomt uit de ontwikkeling van de industrie. Armoede en het lompenproletariaat behoren tot de bestaansvoorwaarden van het kapitalisme en ontwikkelen zich gelijk op. Hoe groter de maatschappelijke rijkdom, het functionerend kapitaal en de erdoor te werk gestelde arbeidersmassa, des te groter de voorraad werkloze arbeiders, het reserveleger. Hoe groter het reserveleger in verhouding tot de tewerkgestelde massa arbeiders, des te groter de onderste laag van armoede, pauperdom en misdaad. Met het kapitaal en de rijkdom groeit ook onvermijdelijk het aantal werklozen en mensen zonder inkomen, en daarmee groeit ook de Lazarusklasse van de arbeiders, de officiële armoede. “Dit” zegt Marx, “is de absolute en algemene wet van de kapitalistische economische ontwikkeling”.**[161]**

De vorming van een blijvende constante en groeiende massa werklozen was, zoals gezegd, in alle vroegere maatschappijvormen een onbekend fenomeen. In de communistische oergemeenschap werkt vanzelfsprekend iedereen, voor zover dit nodig is, voor het eigen levensonderhoud, deels vanuit de directe behoeftebevrediging, deels onder druk van de morele en wettelijke autoriteit van de stam of gemeenschap. Alle leden van deze gemeenschap zijn echter dan ook voorzien of hebben toegang tot de noodzakelijke levensmiddelen. De levensstandaard van de primitieve communistische groepen is weliswaar tamelijk laag en eenvoudig, de gemakken van het leven zijn primitief maar voor zover er levensmiddelen zijn, zijn ze voor allen in gelijke mate beschikbaar en armoede in de huidige betekenis van het woord, het ontbreken van voorhanden levensmiddelen in de maatschappij, is in die tijd geheel onbekend. De primitieve stam heeft menig keer en ook vaak honger, wanneer ongunstige natuurlijke omstandigheden daartoe aanleiding geven, maar haar gebrek is dan een gebrek van de gemeenschap als geheel, het gebrek van een deel van de leden terwijl een ander deel een overvloed heeft is iets ondenkbaars. Want voor zover de gemeenschap in zijn geheel verzekerd is van levensmiddelen, voor zover is het bestaan van het individu in deze gemeenschap verzekerd van levensmiddelen.

Bij de slavernij in het oosten en in de antieke oudheid zien we hetzelfde. Hoe zeer ook de Egyptische staatslaaf of de Griekse privéslaaf wordt uitgebuit en vernederd, hoe groot de afstand ook mag zijn tussen zijn karige bestaan en de overvloed van zijn meester, zijn levensonderhoud was toch in ieder geval door deze verhouding van slavernij zeker gesteld. Men liet de slaven niet van honger omkomen zoals men vandaag de dag ook zijn eigen paard of zijn vee niet van honger laat omkomen. Datzelfde is het geval met de maatschappelijke verhoudingen tijdens het middeleeuws feodale tijdperk. De binding van de horige aan de grond en de vastgestelde regels binnen het hele feodale afhankelijkheids systeem waar ieder heer over een ander of dienaar van een heer of beide tegelijk moest zijn, dit systeem wees aan ieder een

bepaalde vaste plaats toe. En ook al was de uitbuiting van de lijfeigenen ook nog zo heftig, hem van zijn stuk grond verdrijven, hem aldus van zijn middelen van bestaan beroven, daartoe had geen enkele heer het recht, integendeel, de feodale verhoudingen verplichtten de heer om in geval van nood, zoals bij brand, overstromingen, noodweer en dergelijke, de verarmde boer te ondersteunen. Pas aan het einde van de Middeleeuwen, bij het ineensstorten van het feodalisme en bij de intrede van het moderne kapitaal, begint de verdrijving van de boeren van het land.

In de Middeleeuwen was over het algemeen het bestaan van de grote massa werkenden verzekerd. Deels vormde zich destijds weliswaar een klein contingent armen en bedelaars tengevolge van de talrijke oorlogen of door individueel verlies van rijkdom en vermogen, maar het onderhouden van deze armen goldt als een plicht van de gemeenschap. Reeds keizer Karel de Grote bepaalde uitdrukkelijk in zijn geschriften: "Wat de bedelaars betreft, die op het land rondzwerven, willen wij dat ieder van onze vazallen de armen te eten geeft, hetzij op de aan hem uitgeleende gronden of in zijn eigen huis en dat hij hen niet toestaat op andere wijze uit bedelen te gaan." Later werd het een aparte functie van de kloosters om de armen te huisvesten en om hen, wanneer ze konden werken, werk te verschaffen. In de Middeleeuwen was elke behoefte er zeker van in ieder huis te kunnen worden opgevangen, het te eten geven van iemand zonder middelen van bestaan goldt als een eenvoudige plicht en was op geen enkele manier verbonden met de smet van verachtelijkheid waarmee de bedelaar vandaag de dag te maken krijgt.

De geschiedenis kent slechts één voorbeeld waarbij een grote laag van de bevolking werkloos en brodeloos werd gemaakt. Dat is het reeds genoemde geval van de oud-Romeinse boerenbevolking die van grond en bodem werd verdreven en in proletariaat werd veranderd waarvoor er geen werk meer was. Deze proletarisering van de boeren was weliswaar evenzo een logisch en noodzakelijk gevolg van de vorming van de grote latifundia als van de verbreiding van de slaveneconomie. Zij was echter voor het bestaan van de slaveneconomie en het grootgrondbezit op zich niet nodig. Integendeel, het werkloze proletariaat van Rome was zowel een ongelukkige toestand als een nieuwe last voor de samenleving en de maatschappij zocht met alle haar ter beschikking staande middelen, door periodieke verdeling van grond en bodem, door verdeling van levensmiddelen, door de regulering van een enorme invoer van graan en de kunstmatige verlaging van de prijzen van gewassen, het probleem van het proletariaat en haar armoede te beheersen. Uiteindelijk werd dit grote proletariaat in het oude Rome zo goed en zo kwaad als het ging direct door de staat in leven gehouden.

De kapitalistische productie van waren is dus de eerste economische verschijningsvorm in de geschiedenis van de mensheid waarbij de werkloosheid en het niet beschikken over enige vorm van middelen van bestaan van een grote en groeiende laag van de bevolking niet alleen een gevolg maar ook een noodzakelijkheid, een levensvoorwaarde voor deze economie is. Bestaansonzekerheid van de gezamenlijke werkende bevolking en chronisch gebrek, deels bestaande uit directe armoede van bepaalde, brede lagen van de bevolking, zijn voor het eerst een normaal verschijnsel in deze maatschappij. De geleerden van de bourgeoisie die zich geen andere maatschappij als de huidige kunnen voorstellen, zijn zo van de natuurlijke noodzaak van deze laag van werklozen en brodelozen doordrongen dat zij deze verklaren als een door God gewilde natuurwet.

De Engelsman Malthus bouwde daar in het begin van de 19e eeuw zijn theorie over de overbevolking op, volgens welke theorie de armoede ontstaat omdat de mensheid de slechte gewoonte heeft om sneller kinderen dan levensmiddelen te produceren. Het is echter, zoals we

hebben gezien, niets anders dan de eenvoudige werking van de warenproductie en de warenruil die tot deze resultaten leidt. De warenwet, die formeel op volledige gelijkheid en vrijheid berust, veroorzaakt op geheel mechanische wijze, zonder enige inmenging van wet of geweld, met een ijzeren wetmatigheid een zo scherpe sociale ongelijkheid, zoals die in alle voorgaande, op directe heerschappij van de ene mens over de andere mens berustende verhoudingen, volslagen onbekend was. Voor het eerst wordt directe honger tot een gesel die dagelijks het leven van de werkende massa kwelt. Maar ook dat verklaart men als zijnde een natuurwet. De anglicaanse paap Townsend schreef al in het jaar 1786: “Het lijkt een natuurwet dat de armen in zekere mate lichtzinnig zijn, zodat er steeds mensen zijn om de meest slaafse, smerigste en lastigste taken in de maatschappij te verrichten. De bron van menselijk geluk wordt daardoor sterk vergroot, de gevoeliger naturen zijn bevrijd van het smerige werk en kunnen zich overgeven aan en toelagen op de meer verheven taken. De armenwet heeft de neiging de harmonie en schoonheid, de symmetrie en orde in het systeem, die god en de natuur in de wereld hebben gebracht, te verstoren.”**[162]**

De ‘gevoeligen’, die op kosten van anderen leven, hebben overigens al in iedere maatschappijvorm die hen de vreugde van de uitbuiting verzekerde, een vinger gods en een natuurwet gezien. De grote geesten ontkomen ook niet aan deze historische verblinding. Zo schreef de grote Griekse denker Aristoteles:

“Het is de natuur zelf die de slavernij heeft geschapen. De dieren kunnen we verdelen in mannetjes en vrouwtjes. Het mannetje is een volmaakter dier en hij is de baas, het vrouwtje is minder volmaakt en zij gehoorzaamt. Evenzo zijn er in het mensengeslacht individuen die zoveel hoger staan dan de anderen, zoals het lichaam onder de ziel of het dier onder de mens staat. Dat zijn wezens die alleen degenen voor lichamelijke arbeid en die niet in staat zijn om iets beters te presteren. Deze individuen zijn vanwege hun natuur voor de slavernij bestemd omdat er voor hen niets beters is dan om anderen te gehoorzamen. Bestaat er dan tenslotte een zo groot onderscheid tussen de slaaf en het dier? Hun arbeid lijkt op elkaar, ze zijn voor ons alleen nuttig vanwege hun lichaam. Concluderen we vervolgens uit de uitgangspunten dat de natuur sommige mensen voor de vrijheid en anderen voor de slavernij heeft geschapen, dan is het dus nuttig en terecht dat de slaaf zich aanpast”**[163]**

De natuur die aldus voor elke vorm van uitbuiting verantwoordelijk wordt gemaakt, moet in ieder geval haar smaak met de tijd bedorven hebben. Want ook al zou het nog lonend zijn een grote volksmassa te vernederen tot een smadelijke vorm van slavernij teneinde een vrij filosofenvolk en een genie als Aristoteles over haar rug te verheffen, dan is de vernedering van de huidige miljoenen proletariërs voor het kweken van ordinaire fabrikanten en vette papen een minder aantrekkelijk doel.

Tot nu toe hebben we onderzocht van welke levensstandaard de kapitalistische wareneconomie de arbeidersklasse en haar verschillende lagen verzekerd. Maar we weten nog niet precies hoe deze levensstandaard van de arbeiders zich verhoudt tot de maatschappelijke rijkdom in zijn geheel. De arbeiders kunnen bijvoorbeeld in een bepaald geval meer levensmiddelen, een rijkere voeding, betere kleding dan vroeger hebben maar wanneer de rijkdom van de andere klassen

nog veel sterker is toegenomen, dan is het aandeel van de arbeider in het totale maatschappelijke product toch kleiner geworden. De levensstandaard van de arbeider kan op zichzelf genomen, absoluut gezien, zijn gestegen terwijl haar aandeel, relatief gezien, ten opzichte van de andere klassen, kan zijn gedaald. De levensstandaard van ieder mens en elke klasse kan alleen goed worden beoordeeld wanneer men haar bekijkt in het kader van de gegeven verhoudingen in een bepaalde tijd en ten opzichte van de andere lagen van de bevolking in dezelfde maatschappij. De vorst van een primitieve, half wilde of barbaarse negerstam in Afrika heeft een lagere levensstandaard, dat wil zeggen een eenvoudiger woning, slechtere kleding, ruwere voeding dan een doorsnee arbeider in Duitsland. Maar deze vorst leeft toch in vergelijking tot de middelen en vereisten van zijn stam 'vorstelijk' terwijl de fabrieksarbeider in Duitsland vergeleken met de luxe van de rijke bourgeoisie en de behoeften van de huidige tijd, heel armoedig leeft. Om dus de positie van de arbeider in de huidige maatschappij juist te kunnen beoordelen, is het nodig niet alleen de absolute hoogte van het loon, dat is de hoogte van het arbeidsloon op zichzelf genomen, maar ook om het relatieve loon, dat is het aandeel, dat het loon van een arbeider ten opzichte van het totale product van zijn arbeid uitmaakt, te onderzoeken. We hebben in ons voorbeeld eerder aangenomen dat de arbeider bij een elfurige werkdag de eerste zes uur zijn loon moet verdienen, dat betekent dat hij zijn eigen levensmiddelen moet produceren, om vervolgens vijf uur voor niets voor de kapitalist meerwaarde te produceren. In dit voorbeeld zijn we er ook vanuit gegaan dat de productie van levensmiddelen van de arbeider zes uur arbeid kost. We hebben ook gezien dat de kapitalist met alle mogelijke middelen de levensstandaard van de arbeider omlaag wil drukken om zo mogelijk de onbetaalde arbeid, de meerwaarde te vergroten. Nemen we nu aan dat de levensstandaard van de arbeider niet verandert, dat betekent dat hij in staat is om zich blijvend te voorzien van dezelfde hoeveelheid voedsel, kleding, verzorgingsmiddelen, meubels en dergelijke. Nemen we ook aan dat het loon absoluut genomen niet lager wordt. Wanneer echter de productie van al deze levensmiddelen door de vooruitgang in de manier van produceren goedkoper is geworden en er bijvoorbeeld nu minder tijd voor nodig is om het te maken, dan heeft de arbeider nu minder tijd nodig om zijn loon te verdienen. Nemen we aan dat de hoeveelheid voedsel, kleding en meubels etc. die de arbeider dagelijks gebruikt nu niet zes maar vijf uren arbeid vereist om te maken, dan zal de arbeider bij zijn elfurige werkdag niet zes uur maar vijf uur voor de vervanging van zijn loon hoeven te werken en blijven er voor hem in zijn geheel nog zes uren over voor het verrichten van onbetaalde arbeid, voor het produceren van meerwaarde voor de kapitalisten. Het aandeel van de arbeider in zijn eigen productie is met een zesde verminderd, het aandeel van de kapitalist is met een vijfde gestegen. Daarbij is de absolute hoogte van het loon niet gedaald, ja het kan zelfs voorkomen dat de levensstandaard van de arbeider wordt verhoogd, dat de absolute loonhoogte stijgt, zeggen we met 10 % en weliswaar niet alleen het nominale loon maar ook het reële loon, uitgedrukt in levensmiddelen die de arbeider ervoor kan kopen. Wanneer echter de productiviteit van de arbeider in dezelfde tijd of kort daarna met 15 % stijgt dan is het aandeel van de arbeider in de productie, dat wil zeggen zijn relatieve loon, in feite gedaald, ondanks dat het loon in absolute zin is gestegen.

Het aandeel van de arbeider in de waren die hij produceert hangt dus van de productiviteit van de arbeid af. Hoe minder arbeid de productie van zijn levensmiddelen vereist, des te geringer wordt zijn relatieve loon. Wanneer de hemden die hij draagt, de schoenen en de petten door vooruitgang in de fabricage met minder arbeid gemaakt kunnen worden dan vroeger, dan kan hij dezelfde hoeveelheid hemden, schoenen en petten met zijn loon kopen maar hij krijgt nu wel een kleiner deel van de totale maatschappelijke rijkdom, van het product van de totale maatschappelijke arbeid. Bij het dagelijks gebruik van de arbeider worden in zekere

hoeveelheden alle soorten van producten en grondstoffen gebruikt. Want niet alleen de fabricage van hemden maakt de hoeveelheid levensmiddelen van de arbeider goedkoper, maar ook de katoenproductie die de grondstof levert voor de hemden en de machine-industrie die de naaimachines levert en de spinnerijen en weverijen die de garens en stoffen maken. Eveneens worden de levensmiddelen van de arbeider niet alleen goedkoper door de verbeteringen in de productie van het brood in de bakkerijen maar ook die in de Amerikaanse landbouw die in grote hoeveelheden de tarwe levert en de vooruitgang in het vervoer per trein en per boot die de tarwe van Amerika naar Europa brengt. Zo leidt elke vooruitgang in de industrie, iedere verhoging van de productiviteit van de menselijke arbeid ertoe dat het levensonderhoud van de arbeiders steeds minder arbeid kost. De arbeider hoeft dus een steeds geringer deel van de arbeidsdag voor de productie van zijn loon te werken en steeds groter wordt het deel van de arbeidsdag waarin hij onbetaalde arbeid, meerwaarde voor de kapitalisten produceert.

De continue en onophoudelijke vooruitgang van de techniek is een noodzaak, een levensvoorwaarde voor de kapitalist. De concurrentie tussen de individuele ondernemers onderling dwingt ieder van hen ertoe om zijn producten zo goedkoop mogelijk, met een zo groot mogelijke besparing aan menselijke arbeid, te maken. Wanneer de een of andere kapitalist in zijn fabriek een nieuwe verbeterde productiemethode heeft ingevoerd, dan dwingt dezelfde concurrentie alle andere ondernemers in dezelfde bedrijfstak er eveneens toe om de techniek te verbeteren om zich niet uit het veld, te weten de warenmarkt te laten slaan. Dit wordt naar buiten toe zichtbaar in de vorm van de algemene invoering van nieuwe machines ter vervanging van handenarbeid en de steeds snellere invoering van nieuwe verbeterde machines in plaats van de oude machines. Technische uitvindingen op alle gebieden in de productie is dagelijkse kost geworden. Op deze manier wordt de technische revolutie in de gehele industrie, zowel bij de eigenlijke productie als ook bij de transportmiddelen een onophoudelijk gebeuren, een levenswet in de kapitalistische warenproductie. Elke vooruitgang in de arbeidsproductiviteit komt tot uitdrukking in een vermindering van de hoeveelheid arbeid die voor het onderhoud van de arbeider nodig is. Dat wil zeggen, de kapitalistische productie kan een stap vooruit doen zonder dat het aandeel van de arbeider in het totale maatschappelijke product afneemt. Met iedere nieuwe uitvinding in de techniek, met ieder verbetering van de machines, met iedere nieuwe toepassing van stoom en elektriciteit in productie en vervoer, wordt het aandeel van de arbeider in het product kleiner en het aandeel van de kapitalist groter. Het relatieve loon daalt steeds meer, onophoudelijk en ononderbroken, de meerwaarde, dat is de voor niets uit de arbeider geperste rijkdom van de kapitalist, groeit daarmee onophoudelijk en wordt groter en groter.

Ook hier zien we weer een treffend voorbeeld van het verschil tussen de kapitalistische warenproductie en alle vroegere economische maatschappijvormen. In de primitieve communistische maatschappij wordt zoals we weten, het product direct nadat het is geproduceerd tussen alle werkenden, dat zijn alle leden van de maatschappij want er zijn nog zo goed als geen mensen die niet werken, in gelijke mate verdeeld. In de feodale maatschappij is niet gelijkheid maar de uitbuiting van de arbeiders door de niet werkenden de norm. Maar hier wordt niet het aandeel van de arbeider, de horige, in de vrucht van zijn arbeid bepaald maar omgekeerd wordt het aandeel van de uitbouter, de feodale heer precies vastgesteld als tiende of als afdracht in natura die hij van de horige boeren te vorderen heeft. Wat er dan nog overblijft aan arbeidstijd en arbeidsproduct is het deel van de boer zodat deze onder normale omstandigheden, bij de meest extreme vormen van lijfeigenschap, in zekere mate de mogelijkheid heeft om door eigen inspanning zijn eigen aandeel te vergroten.

Weliswaar wordt dit aandeel van de horige boeren door de toenemende veeleisendheid van de adel en geestelijkheid wat betreft het afstand doen van goederen en diensten bij het vorderen van de Middeleeuwen steeds kleiner, het zijn wel steeds bepaalde, ook al zijn het in willekeur vastgestelde normen maar toch zichtbaar voor iedereen en ook al zijn het onmensen die de normen afkondigen en die het aandeel van de horigen en eveneens die van zijn feodale uitzuiger in de productie bepalen. Daarom ziet en voelt de middeleeuwse horige en lijfeigene heel precies wanneer hem zwaardere lasten worden opgelegd en wanneer zijn eigen aandeel verpietert. Daarom is er een gevecht tegen deze vermindering van het aandeel mogelijk en die breekt ook daadwerkelijk uit waar deze ook alleen maar uiterlijk mogelijk is, als een open gevecht tussen uitgebuite boeren tegen de vermindering van hun aandeel in het totaal product. Onder bepaalde omstandigheden wordt deze strijd ook met succes bekroond, de vrijheid van de burgers in de steden is alleen daardoor ontstaan dat de oorspronkelijke horige handwerkslieden zich langzamerhand de een na de ander hebben losgemaakt uit de herendiensten van allerlei soort, verplichte afdrachten in natura, tienden, gewoonterechten en hoe de duizend en één schraapmiddelen uit de feodale praktijk ook maar allemaal mogen heten, totdat de rest de politieke rechten in een open gevecht kon veroveren.

Bij het loonsysteem bestaan geen wettelijke of gewoonterechtelijke of gewelddadige of willekeurige bepalingen ten aanzien van het aandeel van de arbeider in zijn productie. Dit aandeel wordt bepaald door de bestaande hoogte van de arbeidsproductiviteit, door de stand van de techniek. Niet een of andere willekeur van de uitbouter maar de voortschrijdende techniek is het die het aandeel van de arbeider onophoudelijk en onbarmhartig verlaagt. Dit is een geheel onzichtbare macht, een eenvoudig mechanische werking van de concurrentie en de warenproductie die aan de arbeider een steeds groter deel van zijn productie ontrukkt en een steeds kleiner overlaat. Een macht die hoewel onopvallend achter de rug van de arbeiders om haar werk doet en waartegen de strijd geheel onmogelijk is. De persoonlijke rol van de uitbouter is nog zichtbaar waar het om de absolute hoogte van het loon, dat is de reële levensstandaard, gaat. Een verlaging van het loon, die een verlaging van de concrete levensstandaard van de arbeiders veroorzaakt, is een zichtbare aanslag van de kapitalisten op de arbeiders en wordt door hen, daar waar de macht van de vakbonden werkzaam is, in de regel met onmiddellijke strijd beantwoord en in het gunstigste geval ook afgeweerd. Daarentegen wordt de daling van het relatieve loon schijnbaar zonder de minste persoonlijke deelname van de kapitalisten bewerkstelligd en daartegen hebben de arbeiders binnen het loonsysteem, dat betekent op basis van de warenproductie, in het geheel geen mogelijkheid tot strijd of verweer. Tegen de technische vooruitgang in de productie, tegen uitvindingen, de mechanisering, het gebruik van stoomkracht en elektriciteit, tegen verbetering van vervoermiddelen kunnen de arbeiders niet strijden.

De uitwerking van al deze vooruitgang op het relatieve loon van de arbeiders volgt geheel mechanisch uit de warenproductie en het warenkarakter van de arbeidskracht. Daarom staan de machtigste vakbonden geheel machteloos tegen deze ontwikkeling van snelle daling van de relatieve lonen. De strijd tegen de dalende relatieve loonvoet betekent daarom ook de strijd tegen het warenkarakter van de arbeidskracht, dat wil zeggen tegen de kapitalistische productie in zijn geheel. De strijd tegen de daling van de relatieve loonvoet is daarom niet meer een strijd op basis van de wareneconomie maar een revolutionaire, alles omverwerpende bestorming van het bestaan van deze economie, het is de socialistische beweging van het proletariaat. Vandaar de sympathie van de kapitalistenklasse voor de vakbonden die ze aanvankelijk zo grimmig hebben bestreden, nadat de strijd om het socialisme is begonnen en voor zover de vakbonden

zich tegen de socialisten laten uitspelen.

In Frankrijk was alle strijd van de arbeiders ter verkrijging van het recht op vereniging tot in de jaren zeventig tevergeefs en de vakbonden werden met draconische strafmaatregelen vervolgd. Zodra echter de opstand van de Commune de gezamenlijke bourgeoisie waanzinnig van angst had gemaakt voor het rode gevaar, begon zich plotseling een scherpe ommekeer af te tekenen in de openbare mening. Het lijfblad van president Gambetta, de "Republique Française" en de gehele heersende partij van zelfvoldane republikeinen begint de vakbeweging gunsten te verlenen, ja begint haar zelfs openlijk te prijzen en te steunen. De Engelse arbeiders wordt in het begin van de 19e eeuw de behoudende Duitse arbeider als voorbeeld voorgehouden, vandaag wordt omgekeerd de Engelse arbeider, en weliswaar niet de behoudenste maar juist de hebberigste biefstuketende trade-unionist als beste jongetje van de klas ter navolging aanbevolen. Zo duidelijk en waar is het dat de bourgeoisie ook de meest verbitterde strijd voor de verhoging van de absolute hoogte van het loon van de arbeider als een onschuldige kleinigheid beschouwt vergeleken met de aanval op het allerheiligste, op de mechanische wetten van het kapitalisme om het relatieve loonpeil voortdurend te verlagen.

6

Pas wanneer we alle hierboven beschreven gevolgen van de maatschappelijke verhoudingen die het loon bepalen, samenvatten, kunnen we ons een voorstelling maken van de wetmatigheden die een rol spelen bij het kapitalistische loonvormingsproces die de materiële situatie in het leven van de arbeider bepaalt. Men moet daarbij vooral de absolute hoogte van het loon onderscheiden van het relatieve loon. De absolute loonhoogte op haar beurt vertoont twee kanten: ten eerste als een hoeveelheid geld, het nominale loon, ten tweede als een hoeveelheid middelen van bestaan die de arbeider voor dit geld kan kopen, het reële loon. Het geldloon van de arbeider kan constant blijven of kan ook stijgen, terwijl de levensstandaard, het reële loon daalt. Het reële loon heeft de sterke neiging om te dalen tot het absolute minimum, tot op het niveau van het biologisch minimum, dat wil zeggen, er bestaat de voortdurende druk vanuit het kapitaal om de arbeidskracht onder haar waarde te betalen. Een tegenkracht tegen deze druk van het kapitaal wordt pas geleverd door de organisatie van de arbeiders. De hoofdtaak van de vakorganisaties bestaat eruit om door een verhoging van de behoeften van de arbeider, door een morele verheffing, in plaats van het biologisch bestaansminimum het cultureel maatschappelijk bestaansminimum te stellen, dat betekent een bepaalde culturele levenshouding bij de arbeider te bereiken, waardoor het loon niet kan dalen zonder dat dat direct tot strijd leidt met de verenigde arbeiders en hen oproept tot het afweren van deze verlaging. Daaruit bestaat namelijk ook de grote economische betekenis van de sociaaldemocratie, dat zij door een intellectuele en politieke opvoeding de brede arbeidersmassa haar culturele niveau en daardoor ook haar economische behoeften op een hoger plan brengt. Wanneer bijvoorbeeld het abonnement op een krant en de aanschaf van brochures tot de levensgewoonten van de arbeider gaat behoren, dan wordt daarmee in dezelfde mate zijn economische positie en ten gevolge daarvan zijn loon hoger. De werking van de sociaaldemocratie in dit opzicht is van dubbele betekenis. Voor zover de vakbonden in een bepaald land met de sociaaldemocratie een open samenwerking zijn aangegaan zullen ook de tegenstanders van de sociaaldemocratie, ook de burgerlijke klassen, tot het oprichten van vakbonden worden gedwongen, die op haar beurt de opvoedende werking van

organisatie en verheffing van het culturele niveau in bredere kringen van het proletariaat bewerkstelligen.

Zo zien we dat in Duitsland buiten de vrije vakverenigingen die aan de sociaaldemocratie gelieerd zijn, talrijke christelijke, katholieke en vrijzinnige vakorganisaties werkzaam zijn. Eveneens worden in Frankrijk ter bestrijding van de socialistische vakbonden de zogenaamde 'gele' vakbonden [164] opgericht, in Rusland zijn de heftigste uitbraken van de huidige revolutionaire massastakingen uitgegaan van regeringsvriendelijke vrome vakbonden.

In Engeland daarentegen, waar de vakbonden zich verre houden van het socialisme, bemoeit de bourgeoisie zich er niet mee om de proletarische lagen van de bevolking op het idee te brengen om zich te organiseren.

De vakbond speelt dus een onontbeerlijke rol in het moderne loonsysteem. Pas door de vakbond wordt het namelijk mogelijk om de arbeidskracht als waar tegen haar waarde te verkopen. De kapitalistische warenwet wordt met betrekking tot de arbeidskracht door de vakbonden niet opgeheven zoals Lasalle ten onrechte aanneemt, maar omgekeerd, zij wordt door haar juist gerealiseerd. De systematisch tegen een spotprijs door de kapitalist gekochte arbeidskracht wordt dankzij de acties van de bonden tot een meer of minder reële prijsvorming opgedreven. Deze functie oefenen de vakbonden echter uit te midden en onder druk van de mechanische wetten van de kapitalistische productie, ten eerste onder druk van het steeds aanwezige reserveleger van werkloze arbeiders en ten tweede onder druk van de voortdurende wisseling van hoog en laagconjunctuur. Beide wetmatigheden klemmen de werking van de vakbonden in tussen twee beperkingen die ze niet kunnen overwinnen. Door de voortdurende wisselingen in de industriële bedrijvigheid worden de vakbonden gedwongen om bij iedere neergang de oude verworvenheden tegen de hernieuwde aanvallen van het kapitaal te verdedigen en om bij elke hoogconjunctuur met strijd het verlaagde niveau van de lonen weer op het bij de gunstige conjuncturele situatie horende peil te brengen.

De vakbonden worden op deze wijze steeds in het defensief gedrukt. Het industriële arbeidsreserveleger van werklozen perkt de werking van de bonden om zo te zeggen ruimtelijk in: de organisatie en haar uitwerking op het bewustzijn is alleen toegankelijk voor de bovenste lagen van beter gesitueerde industriearbeiders waarbij de werkloosheid slechts een tijdelijke en om de uitdrukingswijze van Marx te gebruiken, een 'stromende' is. De meer daaronder gelegen lagen van het reserveleger die voortdurend van het platteland naar de stad stromen en bestaan uit ongeschoolde landarbeiders en uit allerhande onregelmatige beroepen als tegelmaker of grondwerker, zijn veel minder geneigd om zich in een vakbond te organiseren, al was het alleen al door de omstandigheden in ruimte en tijd van hun beroepsuitoefening.

En tenslotte de brede onderste lagen van het reserveleger: de werklozen met onregelmatige bezigheden in de huisindustrie en verder de armen die toevallig een baantje hebben, die onttrekken zich geheel aan enige vorm van organisatie. In het algemeen, hoe groter de nood en onderdrukking in een bepaalde laag van het proletariaat, des te kleiner is de kans dat de vakbonden er greep op hebben.

De invloed van de vakbeweging is dus zeer gering bij de onderste lagen van het proletariaat maar daarentegen is zij sterk in de breedte. Dat komt omdat, hoewel de vakbonden maar een deel van de bovenste laag van het proletariaat organiseren, haar invloed zich uitstrekt over de

gehele laag omdat haar verworvenheden de gehele massa van de in die beroepen werkzame arbeiders ten goede komt. Daarom heeft vakbondsactie ook tot gevolg dat er grotere verschillen ontstaan binnen de proletarische massa omdat zij de bovenste, meer tot organisatie in staat zijnde voorhoede van industriearbeiders uit de ellende haalt, organiseert en aan zich bindt. De afstand tussen de bovenste laag en de onderste lagen van de arbeidersklasse wordt daardoor groter. In geen enkel land is hij zo groot als in Engeland waar de toegevoegde waarde van de culturele uitwerking van de sociaaldemocratie op de lager gelegen, minder tot organisatie in staat zijnde delen uitblijft terwijl zij bijvoorbeeld in Duitsland juist wel sterk tot zijn recht komt.

Bij het beschrijven van de loonverhoudingen in een kapitalistische economie is het geheel verkeerd om alleen de feitelijk betaalde lonen van de werkzame industriearbeiders in aanmerking te nemen, zoals dat meestal ook bij de arbeiders zelf een van de bourgeoisie en haar pennenlikkers gedachteloos overgenomen gewoonte is. Het hele reserveleger van werklozen, van de tijdelijke werkloze gekwalificeerde arbeiders tot aan hen die in de diepste armoede leven en de officieel verpauperden, hoort bij de bepaling van de loonverhoudingen als een evenzo belangrijke factor erbij genomen te worden. De onderste lagen van de nauwelijks of in het geheel niet werkzame noodlijdende en uitgestoten mensen zijn niet alleen maar een afscheiding die niet bij de officiële maatschappij hoort, zoals de bourgeoisie met goed begrepen eigen belang het wil doen voorkomen, maar zij zijn door alle tussenlagen van het reserveleger met de bovenste beter gesitueerde industriële arbeiderslaag door interne levendige contacten met elkaar verbonden. Deze innerlijke samenhang komt cijfermatig tot uitdrukking door de nu eens plotselinge groei van de onderste lagen van het reserveleger in tijden van een meer voorspoedige conjuncturele ontwikkeling en verder door de relatieve vermindering van het aantal mensen dat hun toevlucht moet zoeken tot de openbare vormen van armenhulp en ondersteuning bij de ontwikkeling van de klassenstrijd en de verheffing en de vergroting van het gevoel van eigenwaarde van de proletarische massa. Tenslotte, iedere industriearbeider die bij het werk verminkt wordt of de pech heeft om 60 jaar oud te worden heeft 50 % kans om zelf in de onderste laag van bittere armoede, in de Lazerus laag van het proletariaat, terecht te komen.

De levensomstandigheden van de onderste lagen van het proletariaat worden dus door dezelfde wetten van de kapitalistische productie beheerst, op en neer getrokken, als de overige delen. Het proletariaat vormt pas tezamen met de brede laag van landarbeiders, met haar leger werklozen en met alle lagen van de bovenste tot de onderste lagen een organisch geheel, een sociale klasse waarin men door te kijken naar de verschillende gradaties van nood en onderdrukking de kapitalistische loonwet in zijn geheel pas goed kan begrijpen. Men heeft uiteindelijk maar de helft van de loonwet begrepen wanneer men alleen kijkt naar de ontwikkeling van de absolute hoogte van het loon. De wet van het mechanische dalen van het relatieve loon bij het voortschrijden van de arbeidsproductiviteit vervolmaakt tenslotte het begrip van de kapitalistische loonwet en haar werkelijke draagwijdte.

De waarneming dat de lonen van de arbeiders gemiddeld genomen de tendens vertonen om op het minimum van de noodzakelijke levensmiddelen te blijven steken, werd al in de 18e eeuw door de Franse en Engelse grondleggers van de burgerlijke economische wetenschap bevestigd. Zij verklaren dit mechanisme waardoor het minimumloon wordt geregeld echter op bijzondere wijze, namelijk door de wisselingen in het aanbod van de werkzoekende krachten. Wanneer de arbeiders een hoger loon krijgen dan absoluut noodzakelijk is om in leven te blijven, zo verklaren deze geleerden het, dan trouwen ze vaker en zetten ze veel kinderen op de wereld. Daardoor wordt de arbeidsmarkt weer zodanig overstroomd dat zij de vraag van het kapitaal

naar arbeidskrachten overtreft. Het kapitaal drukt dan, gebruik makend van de grote concurrentie tussen de arbeiders onderling, de lonen weer sterk omlaag. Zijn de lonen echter niet toereikend om van te leven dan sterven de arbeiders massaal uit, hun rijen dunnen zich uit totdat er nog maar zoveel overblijven als het kapitaal kan gebruiken en dan gaan de lonen weer omhoog. Door dit heen en weer tussen de bovenmatige vergroting en afsterving van de arbeidersklasse worden de lonen steeds weer tot het minimum aan levensmiddelen teruggebracht. Deze theorie, die tot in de jaren vijftig in de economie heeft gegolden heeft ook Lasalle overgenomen en hij noemde het een "ijzeren, onverbiddelijke" wet. De zwakke kanten van deze theorie liggen, nu de kapitalistische productie zich ten volle heeft ontwikkeld, voor de hand. De grootindustrie kan nauwelijks bij het koortsachtige verloop van de zaken en de concurrentie met het verlagen van de lonen wachten totdat de arbeiders door de overvloed te vaak zijn gaan trouwen, dan teveel kinderen op de wereld hebben gezet, tot deze kinderen volwassen zijn geworden en op de arbeidsmarkt zijn verschenen om het gewenste overvloedige aanbod te verzorgen om de lonen te doen dalen. De loonbeweging heeft overeenkomstig de beweging van de industriële bedrijvigheid niet de gemoedelijke gang van de pendeldienst waarvan elke heen en weer gang een generatie, dat wil zeggen 25 jaar, duurt maar de lonen bevinden zich in een onophoudelijke staat van vibratie zodat noch de arbeidersklasse met haar voortplanting zich kan richten naar de hoogte van de lonen noch de industriële kapitalist met haar vraag op de voortplantingsdrift van de arbeiders kan wachten.

Ten tweede wordt de arbeidsmarkt waar de industrie een beroep op wil doen in zijn grootte niet door de natuurlijke voortplanting van de arbeider bepaald maar door de voortdurende toevloed van nieuwe groepen proletariërs van het platteland, uit de kleine ambachten en de kleine huisindustrie, als ook van de vrouwen en kinderen van de arbeiders. Het overvloedige aanbod op de arbeidsmarkt is juist in de vorm van het arbeidsreserveleger een constant verschijnsel en een levensvoorwaarde voor de moderne industrie.

Het is daarom niet de wisseling in het aanbod van arbeidskrachten, niet de beweging van de arbeidersklasse maar de fluctuaties in de vraag van het kapitaal, zijn beweging, die voor de hoogte van het loon bepalend is. De arbeidskracht ligt als een overschot van kant en klare waren steeds op voorraad, ze wordt beter of slechter beloond al naar gelang het het kapitaal schikt in tijden van hoogconjunctuur veel arbeidskracht op te zuigen om haar in het gejammer ten tijde van de crisis weer massaal te ontslaan. Het mechanisme van de loonwet is dus geheel anders dan de burgerlijke economen en Lasalle aannamen. Het gevolg echter, dat betekent wat er feitelijk direct als resultaat uit voortkomt, is nog ernstiger als wat er uit ieder van de oude aannames resulteerde. De kapitalistische loonwet is weliswaar niet een 'ijzeren', maar het is nog onverbiddelijker en gruwelijker, omdat het een 'elastische' wet is die de lonen van de werkzame arbeiders op een manier op het minimum aan bestaansmiddelen probeert te drukken door tegelijkertijd een heel grote groep werklozen middels een mager hongerloontje tussen zijn en niet-zijn te laten sappelen.

De formulering van de 'ijzeren' loonwet met zijn opwindende revolutionaire karakter was alleen bij het begin, in de jeugdijaren van de burgerlijke economische wetenschap mogelijk. Vanaf het ogenblik waarop Lasalle deze wet tot de spil van zijn agitatie in Duitsland had gemaakt, wisten de economische lakeien van de bourgeoisie niet hoe snel ze de 'ijzeren loonwet' moesten afzweren, deze voor onjuist, voor een dwaalleer moesten houden en in het verdomhoekje moesten zetten. Een hele meute van ordinaire, door fabriekseigenaren betaalde agenten zoals Faucher, Schulze en Max Wirth begon een kruistocht tegen Lasalle en de ijzeren loonwet en

bezoedelden daarmee op respectloze wijze de eigen voorvaderen: Adam Smith, David Ricardo en de andere grote scheppers van de burgerlijke economische wetenschap. Sinds Marx de elastische loonwet van het kapitalisme en de uitwerking van het industriële reserveleger daarop in het jaar 1867 heeft opgeschreven en bewezen verstomden de burgerlijke economen definitief. Vandaag de dag heeft de officiële hooggeleerde wetenschap van de bourgeoisie helemaal geen loonwet, ze geeft er de voorkeur aan om het netelige thema te ontlopen en alleen wat onsamenhangend geleuter te verkondigen over de treurigheid van de werkloosheid en over het nut van gematigde en bescheiden vakbonden. Datzelfde toneelstuk wordt ook opgevoerd ten opzichte van de andere hoofdvragen van de algemene economische wetenschap: “hoe wordt de winst van de kapitalisten gevormd en waar komt zij vandaan”. Zowel over het aandeel van de arbeider als ook over het aandeel van de kapitalist in de rijkdom van de maatschappij geven de grondleggers van de economische wetenschap als eerste het antwoord in de 18e eeuw. Het helderste antwoord gaf de theorie van Ricardo die scherp en logisch de winst van de kapitalisten verklaarde uit de onbetaalde arbeid van het proletariaat.

7

We zijn onze beschouwing over de loonwet begonnen met de koop en de verkoop van de waar arbeidskracht. Daarbij is al reeds aanwezig een op loon aangewezen proletariër zonder productiemiddel en een kapitalist die dat productiemiddel wel bezit en wel in zo'n voldoende grote mate en hoeveelheid dat hij een moderne onderneming kan stichten.

Hoe zijn deze twee partijen op de warenmarkt beland? Bij eerder uiteenzettingen hadden we alleen de warenproductie voor ogen, dat wil zeggen alleen mensen met eigen productiemiddelen die zelf waren produceren en ze op de markt ruilen met anderen. Hoe kan bij de ruil van gelijke warenwaarden dan aan de ene kant kapitaal en aan de andere kant een volstrekt gemis aan middelen van bestaan ontstaan? We hebben gezien dat de koop van de waar arbeidskracht ook als zij naar haar volledige waarde wordt betaald, bij het gebruik ervan leidt tot de vorming van onbetaalde arbeid of meerwaarde, dat is van kapitaal. De vorming van kapitaal en van ongelijkheid wordt duidelijk wanneer we de loonarbeid en haar uitwerkingen in beschouwing nemen, maar dan moeten er wel eerst kapitaal en proletariërs zijn. De vraag is dus: waarom en hoe zijn de eerste proletariërs en de eerste kapitalisten ontstaan, hoe is de eerste stap van eenvoudige warenproductie tot kapitalistische productie tot stand gekomen. Met andere woorden, de vraag luidt: hoe heeft zich de overgang voltrokken van de kleine middeleeuwse handwerkerseconomie naar het moderne kapitalisme?

Over het ontstaan van het eerste moderne proletariaat geeft de geschiedenis van het verdwijnen van het feodalisme ons antwoord. Opdat de werker als loonarbeider op de markt kon komen moest hij beschikken over persoonlijke vrijheid. De eerste voorwaarde was dus de bevrijding uit de lijfeigenschap en het gildewezen. Hij moest echter daarbij ook alle productiemiddelen verloren hebben. Dit werd mogelijk gemaakt door de massale verdrijving van de boeren van hun land waardoor de adellijke grootgrondbezitters bij het aanbreken van de nieuwe tijd hun landgoederen vormden. De boeren werden bij duizenden tegelijk eenvoudigweg van de grond en bodem die hen eeuwen had toebehoord verjaagd en de stukken grond die gemeenschappelijk bezit van de boerengemeenschap was, werd omgezet in land van de heer. De Engelse adel bijvoorbeeld deed dit toen door de uitbreiding van de handel in de middeleeuwen en het opbloeien van de Vlaamse wolindustrie het fokken van schapen voor de wolindustrie een

winstgevende activiteit werd. Om de landbouwgronden in schapenweiden te veranderen joegen men de boeren eenvoudigweg van huis en haard. Deze uitzettingen duurden in Engeland van de 15e tot de 19e eeuw. Zo werden bijvoorbeeld nog in de jaren van 1814 tot 1820 op de landgoederen van gravin von Sutherland niet minder dan 15.000 inwoners verdreven, hun dorpen door brand verwoest en hun akkers in weiden veranderd waarop in plaats van boeren 131.000 schapen werden gehouden.

Hoe er in Duitsland in het bijzonder door de Pruisische adel werd meegewerkt aan deze gewelddadige fabricage van 'vrije' proletariërs uit vogelvrije boeren, daarover verschaft de brochure *De Silezische miljarden* van Wolf^[165] enig inzicht. De van hun bestaanszekerheid beroofde vogelvrije boeren hadden niets anders meer over dan de vrijheid om of te verhongeren of om zich, vrij als ze waren voor een hongerloon te verkopen.

[147] David Ricardo: *On the Principles of Political Economy and Taxation*, London 1817 / hier uit David Ricardo: *Über die Grundsätze der Politische ökonomie und der Besteuerung*. übersetzt und mit einer Einleitung versehen von Gerhard Bondi, Berlin 1959, S 376

[148] Friedrich Alexander von Humboldt: *Versuch über den politischen Zustand der Königreiches Neu-Spanien*, Dritter Band, Tübingen 1812, S. 17/18

[149] Idem, S 22 en 24

[150] Thomas Robert Malthus: *Principles of Political Economy Considerend. With a view to their practical application*, London 1820, S 383

[151] Von Humboldt idem S 23/24

[152] Kanttekening R.L.: Belangen van de kapitalistische productie zelf?

[153] in: Karl Marx: *Das Kapital*, Bd I S229

[154] In: idem, Bd I, S204

[155] Sinds de invoering van de algemene militaire dienstplicht wordt de gemiddelde lichaamslengte van volwassen mannen steeds kleiner, en daarmee ook de wettelijk voorgeschreven maatstaf voor rekrutering van soldaten voor het leger. Voor de Grote Revolutie van 1789 in Frankrijk was daar de minimumlengte voor infanteristen 165 cm, volgens de wet van 1818 was dat 157 cm, sinds 1852 is dat 156 cm en in doorsnee werd in Frankrijk wegens een tekortschietende lichaamslengte en overige gebreken, meer dan de helft van de mannen afgekeurd voor militaire dienst. De lengte voor soldaten in Saksen was in 1780 178 cm, in de jaren zestig van de eeuw die daarop volgde nog slechts 155 cm en in Pruisen 157 cm. In Berlijn kon men in 1858 het contingent vervangende manschappen niet halen maar kwam men 156 man tekort.

[156] Op 1 juni 1882 werd een wet uitgevaardigd ter bescherming van minderjarigen, die de arbeid van kinderen onder de 12 jaar in fabrieken en handwerkplaatsen en werd de arbeidstijd van 12-15 jarigen beperkt tot 8 arbeidsuren. Op 3 juni 1885 volgde een vervolgwet die nachtarbeid voor vrouwen en halfvolwassenen onder de 17 jaar verbood in de katoen-, linnen- en wolindustrie

[157] Op 2 juni 1897 moest de tsaristische regering een wet afvaardigen volgens welke de werkdag in de bedrijven beperkt werd tot 11,30 uur en waarin rusttijd en feestdagen werden vastgelegd. Hij werd op 1 januari 1898 van kracht.

[158] Karl Marx: *Das Kapital* BdI MEW Bd23 S319/329

[159] De opstand van 3000 Silezische wevers van 4 tot 6 juni 1844 was de eerste zelfstandige strijd van de Duitse arbeidersklasse tegen de kapitalistische uitbuiting en feodale militaire onderdrukking. Ze richtte zich tegen de willekeur van loonsverlagingen door de fabrikanten en werd door de Pruisische militie bloedig neergeslagen.

[160] Het ontstaan van een reserveleger

[161] Karl Marx: *Das Kapital* BdI MEW Bd23 S674

[162] Citaat in Karl Marx: *Das Kapital* BdI MEW Bd23 S676

[163] Aristoteles: *Politik*. Vertaald in Duits door E.Rolfes 1948, S 27-31

[164] Aan het eind van de 19e eeuw ontstonden in Frankrijk de zogenaamde 'gele vakbonden', door ondernemers opgerichte organisaties van stakingsbrekers. De aanduiding 'geel' heeft vermoedelijk te maken met een gebeurtenis in juni 1899 in Montceau-les-Mines waar de stakingsbrekers de door de strijdende Franse arbeiders vernielde ruiten van hun verenigingsgebouw met geel papier herstelden. De geel bloeiende brem droegen de leden en hun vrouwen als symbool van hun vereniging.

[165] Wilhelm Wolff: *Die schlesische Milliarde*, Hottingen-Zurich 1886

VI

De tendensen van de kapitalistische economie

We hebben kunnen vaststellen dat, na het in achtereenvolgende stadia verdwijnen van alle samenlevingen met bepaalde vormen van planmatige organisatie van de productie, het communisme uit de oertijd, de slavenmaatschappij, de middeleeuwse feodale economie, de productie van waren is ontstaan. We hebben ook gezien hoe uit de eenvoudige wareneconomie, uit de productie in de steden door handwerks- en ambachtslieden, aan het einde van de middeleeuwen op geheel mechanische wijze, dat wil zeggen zonder de bewuste wil van mensen, de huidige kapitalistische economie is voortgekomen. In het begin hebben we de vraag gesteld: “hoe is de kapitalistische economie mogelijk?” Dit is immers ook de hoofdvraag van de economie als wetenschap. De wetenschap geeft ons daarop een afdoend antwoord. Ze toont aan dat de kapitalistische economie, vanwege haar volledige richtingloosheid omdat elke bewuste organisatie ontbreekt, op het eerste gezicht iets onmogelijks is, een onontwarbaar raadsel, zich toch als één geheel gedraagt en kan bestaan.

En wel:

- door de warenruil en de geldeconomie, waardoor zij alle individuele producenten evenals de meest veraf gelegen gebieden op aarde economisch met elkaar verbindt en zo een wereldwijde arbeidsverdeling bewerkstelligt;
- door de vrije concurrentie die zorg draagt voor technische vooruitgang en tegelijk de kleine producenten voortdurend verandert in proletariërs waardoor het kapitaal de beschikking krijgt over arbeidskrachten die ze op de markt kan kopen;
- door de kapitalistische loonwet die er enerzijds op mechanische wijze voor zorgt dat de loonarbeiders zich nooit uit hun klasse van proletariërs kunnen verheffen en de arbeid onder de macht van het kapitaal uit kan komen, anderzijds een steeds grotere ophoping van onbetaalde arbeid als kapitaal en daarmee een steeds grotere ophoping en uitbuiting door middel van de productiemiddelen mogelijk maakt;
- door het industriële arbeidsreserveleger die het voor de kapitalistische productie mogelijk maakt om zich uit te breiden en aan te passen aan de behoeften van de maatschappij;
- door het gelijk worden van de winstvoeten die voortdurend kapitaalbewegingen veroorzaakt vanuit de ene bedrijfstak in de andere om zo het evenwicht bij de verdeling van de arbeid te regelen en tot slot;
- door de prijsschommelingen en crises, die deels dagelijks, deels periodiek voor evenwicht zorgen tussen een blinde chaotische productie en de behoeften die leven in de maatschappij.

Op deze manier, door de mechanische werking van bovengenoemde economische wetten, die geheel vanzelf, zonder bewuste inmenging van de samenleving zijn ontstaan, bestaat de kapitalistische economie. Dat betekent dat het op deze manier mogelijk wordt, ondanks dat iedere georganiseerde economische samenhang tussen de individuele producenten ontbreekt, ondanks het geheel ontbreken van enige planmatigheid in het economisch doen en laten van de mensen, de maatschappelijke productie en haar kringloop met de consumptie zich afspeelt, de

grote massa van de maatschappij aan het werk blijft, de behoeften van de leden van de maatschappij zo goed en zo kwaad als het gaat worden bevredigd en men verzekerd is van economische vooruitgang, dat is de ontwikkeling van de productiviteit van de menselijke arbeid als basis van de gehele culturele vooruitgang.

Dit zijn de basisvoorwaarden van het bestaan van iedere mensenmaatschappij en zolang als een economisch systeem dat zich in de geschiedenis heeft ontwikkeld, aan deze voorwaarde in voldoende mate voldoet, kan zij bestaan, is zij een historische noodzakelijkheid.

De maatschappelijke verhoudingen zijn echter geen starre onbeweeglijke verschijnselen. We hebben gezien hoe in de loop der tijden zich veelvuldig veranderingen voordeden, hoe zij aan eeuwig durende veranderingen onderhevig zijn, juist wanneer de menselijke vooruitgang zich ontwikkeld en een weg zoekt. De duizenden jaren die de economie van het oercommunisme de menselijke samenleving vanaf het eerste begin van het nog half dierlijke bestaan naar een hogere culturele trap van ontwikkeling en beschaving heeft gevoerd, tot de vorming van taal en religie, tot veeteelt en akkerbouw, tot een leefwijze in nederzettingen en het stichten van dorpen waarop dan de geleidelijke vervanging van het oercommunisme door de invoering van de slavernij in de antieke oudheid volgt die op haar beurt voor grote vernieuwingen en vooruitgang in het gemeenschapsbestaan heeft gezorgd om wederom met het in verval raken van de antieke wereld te eindigen.

Uit de communistische maatschappij van de Germanen in Midden-Europa ontstaat op de puinhopen van de antieke wereld een nieuwe maatschappijvorm, de economie van lijfeigenen en horigen, waarop het middeleeuwse feodalisme is gebaseerd. En wederom gaat de ontwikkeling ononderbroken door. In de schoot van de feodale maatschappij van de middeleeuwen ontstaat in de steden de kiem van een geheel nieuwe vorm van economisch en sociaal leven, er ontwikkelt zich het ambachtelijk gildewezen, de warenproductie en de regelmatige handel die tenslotte de feodale maatschappij van horigen en lijfeigenen gaat vervangen, die vervolgens weer plaats moet maken voor de kapitalistische productie die uit de warenproductie op basis van handenarbeid dankzij de wereldhandel, de ontdekking van Amerika en de zeeweg naar Indië, is opgekomen. De kapitalistische productiewijze is op haar beurt, reeds van het begin af aan, vanuit het perspectief van de historische vooruitgang bekeken, geen onveranderlijke en voor altijd en eeuwig bestaande maatschappijvorm maar zij is eveneens louter een overgangsfase, een trede van de kolossale ladder van de menselijke culturele ontwikkeling, zoals elke maatschappijvorm die aan haar voorafging dat ook was.

Inderdaad leidt de ontwikkeling van het kapitalisme zelf bij nadere beschouwing tot haar eigen ondergang en daar boven uit tot verdere ontwikkelingen in de toekomst. Tot nu toe hebben we de samenhang onderzocht die de kapitalistische economie mogelijk maakt, nu is de tijd gekomen om de aspecten te leren kennen die haar onmogelijk maken. Daarvoor hoeven we alleen de eigen innerlijke dynamiek en wetmatigheden van de heerschappij van het kapitaal in haar verdere uitwerking en ontwikkeling te volgen. Deze zijn het zelf die zich op een zekere hoogte van economische ontwikkeling tegen alle basisvoorwaarden keren zonder welke de mensenmaatschappij niet kan bestaan. Wat de kapitalistische productiewijze van al haar voorgangers in het bijzonder onderscheid is dat zij het intrinsieke streven heeft om zich op een mechanische wijze over de gehele aardbol te verspreiden en iedere andere maatschappelijke orde te verdringen. Ten tijde van het oercommunisme was de gehele, althans voor historisch onderzoek toegankelijke wereld, op dezelfde wijze met communistische economieën bedekt.

Alleen tussen de individuele communistische gemeenschappen en stammen bestonden geheel geen of slechts tussen die gemeenschappen die aan elkaar grensden, zwakke betrekkingen. Iedere gemeenschap of iedere stam leefde voor zich een van anderen afgezonderd leven en wanneer we dan ook bijvoorbeeld zulke opvallende feiten constateren dat de middeleeuwse Germaanse communistische en de oud Peruaanse gemeenschappen van Zuid-Amerika bijna gelijknamig waren omdat de ene 'mark' en de andere 'marca' heette, dan is dat voor ons tot nu toe nog een onopgelost raadsel, als het al niet puur toeval is. Ook ten tijde van de verbreiding van de slavernij in de antieke oudheid vinden we dan eens grotere dan weer kleinere overeenkomsten in de organisatie en maatschappelijke verhoudingen van de slaveneconomieën en slavenstaten maar niet een onderling gemeenschappelijk economisch leven. Op vergelijkbare wijze herhaalde zich de geschiedenis van de ambachtelijke gilden en de bevrijding daaruit met meer of minder overeenkomsten in de meeste steden van het middeleeuwse Italië, Duitsland, Frankrijk, Holland, Engeland et cetera. Het was daarbij echter meestal de geschiedenis van de stad op zichzelf, los van andere steden.

De kapitalistische productie breidt zich tot landen gezamenlijk uit terwijl ze allen niet alleen op gelijke wijze economisch vorm geeft maar ook verbindt tot één grote kapitalistische wereldeconomie. In het binnenste van ieder geïndustrialiseerd Europees land verdringt de kapitalistische productie onophoudelijk het kleinbedrijf van ambachtslieden, handwerkers en kleine boeren. Tegelijkertijd trekt zij alle achtergebleven Europese landen en alle landen in Amerika, Azië, Afrika en Australië de wereldeconomie binnen. Dat gebeurt op twee manieren, door de wereldhandel en door de verovering van koloniale gebieden. Beide methoden gingen al hand in hand tijdens de ontdekking van Amerika aan het einde van de 15e eeuw, breidden zich in de loop van de daarop volgende eeuwen verder uit, bereikten vooral in de 19e eeuw haar grootste omvang en verbreedden zich steeds meer. Beiden, wereldhandel en kolonisering, werken hand in hand op de volgende wijze: eerst brengen zij de kapitalistische industrielanden van Europa in aanraking met allerlei maatschappijvormen uit andere werelddelen die berusten op een oudere culturele en economische basis, landbouwgemeenschappen gebaseerd op slavernij, economieën gebaseerd op feodale lijfeigenschap, maar vooral met economieën in de vorm van het oercommunisme. Door de wereldhandel waarin deze economieën worden meegezogen raken ze vervolgens snel ontworteld en worden ze vervangen. Door de oprichting van koloniale handelsposten op vreemde bodem of door directe verovering komt de grond en de bodem, de belangrijkste basis van productie, evenals de kuddes vee, wanneer deze voorhanden zijn, in handen van de Europese staten of van handelsmaatschappijen. Daardoor worden de natuurlijk gegroeide maatschappelijke verhoudingen en de economische huishouding van de inheemse bevolking overal vernietigd, hele volkeren worden deels uitgeroeid, voor het overige deel tot proletariërs gemaakt en in deze of gene vorm als slaven of loonarbeiders geplaatst onder de heerschappij van het industriële en handelskapitaal. De geschiedenis van de decennia lange koloniale oorlogen, die zich als een rode draad door geheel de 19e eeuw afspeelt, opstanden tegen Frankrijk, Italië, Engeland en Duitsland in Afrika, tegen Frankrijk, Engeland, Holland en de Verenigde Staten in Azië, tegen Spanje en Frankrijk in Amerika, dat is de lange en taaie tegenstand die de oude inheemse samenlevingen hebben geleverd tegen hun uitroeiing en proletarisering door het moderne kapitaal, een strijd waarin het kapitaal tenslotte overal als winnaar uit de bus is gekomen.

In eerste instantie betekent dat een immense uitbreiding van de macht van het kapitaal, het tot stand komen van een wereldmarkt en een wereldeconomie waarin de gezamenlijke volkeren van de aardbol wederzijds voor elkaar producent en afnemer zijn van producten, met elkaar

samenwerken, deelnemers van één en dezelfde wereldomspannende economie zijn. De andere kant van de zaak bestaat echter uit toenemende ellende in steeds bredere kringen van de mensheid op de aarde en voor hen een toenemende bestaansonzekerheid. Wanneer in de plaats van de communistische, plattelands- of feodale verhoudingen met hun beperkte productiecapaciteit en lage welvaart maar vaste en zekere bestaansvoorwaarden voor allen, kapitalistische koloniale verhoudingen, proletarisering en loonslavernij komen, treedt voor alle betrokken volken in Amerika, Azië, Afrika en Australië pure ellende, ongewoon en ondragelijk zware arbeid en bovendien een volledige onzekerheid van bestaan op. Nadat het vruchtbare en rijke Brazilië voor de behoeftes van het Europese en Noord-Amerikaanse kapitalisme in een reusachtige woestijn, eentonige koffieplantages en hele massa's van autochtonen in proletarische loonslaven op de plantages zijn veranderd, worden deze loonslaven bovendien nog door het zuiver kapitalistische verschijnsel, de zogenaamde 'koffiecrisis' [166], plotseling voor langere tijd aan werkloosheid en pure hongersnood blootgesteld. Het rijke en enorm grote India werd door de Engelse koloniale politiek na decennialang vertwijfeld weerstand te hebben geboden, aan de heerschappij van het kapitaal onderworpen en sindsdien zijn hongersnood en tyfus tengevolge van ondervoeding, die miljoenen in een klap de dood injoegen, periodiek te gast in de omgeving van de rivier de Ganges.

In de binnenlanden van Afrika zijn door de Engelse en Duitse koloniale politiek in de laatste 20 jaar hele volksstammen deels in loonslaven veranderd, deels uitgehongerd, hun gebeente in alle richtingen verstrooiend. De vertwijfelde opstanden en hongerepidemieën in het reusachtige Chinese Rijk zijn het gevolg van de vernietiging van de oude boeren- en ambachtelijke economische gemeenschappen van dit land door de intrede van het Europese kapitaal. De intocht van het Europese kapitalisme in de Verenigde Staten ging in het begin vergezeld van de uitroeiing van de inheemse Amerikaanse indianenvolken en de roof van hun land door de emigranten uit Engeland, vervolgens door de oprichting in het begin van de 19e eeuw van een kapitalistische productie van ruwe grondstoffen voor de Engelse industrie en dan door het tot slaaf maken van 4 miljoen Afrikaanse negers, die door Europese slavenhandelaars aan Amerika werden verkocht om als arbeidskracht op de katoen-, suikerriet- en tabaksplantages onder de heerschappij van het kapitaal geplaatst te worden. Zo raakt het ene na het andere werelddeel en in elk werelddeel de ene na de andere landstreek en het ene na het andere ras onafwendbaar in de macht van het kapitaal en daarmee vervallen steeds nieuwe, talloze miljoenen tot proletarisering, komen in slavernij en in onzekere vormen van bestaan, kortom ze raken in de ellende [167]. De inrichting van een kapitalistische wereldeconomie brengt aan de ene kant met zich mee de verbreiding van steeds grotere ellende, een ondraaglijke werkdruk en een groeiende onzekerheid van bestaan op de gehele aarde met aan de andere kant de ophoping van kapitaal in weinig handen. De kapitalistische wereldeconomie betekent steeds meer de inzet van de gehele mensheid voor zware arbeid onder talrijke ontberingen en lijden, onder fysieke en geestelijke degeneratie teneinde kapitaal te kunnen ophopen.

We hebben gezien dat de kapitalistische productiewijze de eigenaardige eigenschap bezit om de menselijke consumptie die in vroegere huishoudingen het doel was, te zien als een middel die het eigenlijke doel dient, namelijk het maken van zoveel mogelijk winst. Het aangroeien van het kapitaal schijnt zowel in het begin als aan het eind het eigenlijke doel en de zin van de gehele productie. Het krankzinnige van deze verhoudingen komt echter in die mate pas te voorschijn wanneer de kapitalistische productie tot wereldomvang groeit. Dan, naar de maatstaf van de wereldeconomie, bereikt het absurde van de kapitalistische economie zijn werkelijk juiste uitdrukking in het beeld van een hele mensheid die onder verschrikkelijk lijden onder het juk

van een door henzelf, onbewust geschapen, blinde maatschappelijke macht, te weten het kapitaal, gebukt gaat. Het hoofddoel van elke maatschappelijke vorm van productie, het in stand houden van de maatschappij door arbeid en de bevrediging van behoeften blijkt hier pas goed volledig op de kop gezet te zijn omdat de productie niet omwille van mensen maar omwille van de winst op de gehele aarde tot wet wordt en de onderconsumptie, voortdurende onzekerheid van consumenten en tijdelijk het directe niet-consumeren van een enorme meerderheid van de mensen, de regel wordt.

Tegelijkertijd brengt de ontwikkeling van de wereldeconomie nog andere belangrijke verschijnselen mee en wel voor de kapitalistische productie zelf. De vestiging van de heerschappij van het Europese kapitaal in de landen buiten Europa doorloopt zoals gezegd twee stadia: eerst het binnendringen van de handel en daarbij het betrokken raken van de oorspronkelijke bevolking bij de warenruil, deels ook de verandering van bestaande vormen van productie van de inheemse bevolking in warenproductie, vervolgens de onteigening in een of andere vorm van de oorspronkelijke bevolking van hun grond en bodem en daarmee van hun productiemiddelen. Deze productiemiddelen veranderen in de handen van de Europeanen in kapitaal terwijl de inheemse bevolking in proletariërs verandert. Daarop volgt in de regel vroeg of laat een derde stadium: de vestiging van een eigen kapitalistische productie in de gekoloniseerde landen, hetzij door de Europese immigranten zelf, hetzij door de rijk geworden leden van de eigen bevolking. De Verenigde Staten van Noord-Amerika, die eerst door Engeland en andere Europese emigranten werden bevolkt, vormden, nadat de in het land geboren roodhuiden in een lange oorlog waren uitgeroeid, eerst een agrarisch achterland voor het kapitalistische Europa, dat de grondstoffen voor de Engelse industrie, zoals katoen en tarwe, leverde en daarom tegelijk ook afnemer van allerlei industriële producten uit Europa was. In de tweede helft van de 19e eeuw ontstaat echter in de Verenigde Staten een eigen industrie die niet alleen de Europese invoer verdringt maar spoedig in Europa zelf en in de andere werelddelen voor het Europese kapitalisme een geduchte concurrent vormt. In India is er voor het Engelse kapitalisme evenzo een gevaarlijke concurrent ontstaan in de vorm van de inheemse textielindustrie en ook in andere economische sectoren. Australië is dezelfde weg gegaan, van kolonie tot kapitalistische geïndustrialiseerd land. In Japan heeft zich reeds in de eerste fase, uit de opbloei van de wereldhandel, een eigen industrie ontwikkeld wat Japan heeft behoed voor de inlijving als een Europese kolonie. In China verloopt het proces van verbrokkeling en plundering van het land door het Europese kapitalisme gecomplieerder door de inspanning van het land om met hulp van Japan een eigen kapitalistische productie op te zetten om de Europese invloed te kunnen afweren, waardoor dit voor de bevolking een dubbele en ingewikkelde lijdensweg tot gevolg had.

Op deze manier verbreidt zich niet alleen de heerschappij en de macht van het kapitaal over de gehele aarde door de schepping van een wereldmarkt maar ook verbreidt zich langzamerhand ook de kapitalistische productiewijze over de gehele aardbol. Daardoor raken echter de behoeften van de productie om zich uit te breiden en haar uitbreidingsgebied, dat betekent haar afzetmogelijkheden, in een steeds penibeler verhouding tot elkaar. Het is zoals we zagen, een intrinsieke behoefte en de wetmatigheid van de kapitalistische productie, dat zij niet de mogelijkheid heeft om stabiel te blijven maar dat zij gedwongen is zich steeds verder en ook steeds sneller uit te breiden, dat betekent steeds grotere en geweldigere hoeveelheden waren in steeds grotere bedrijven met steeds betere technische middelen steeds sneller te produceren. Op zich kent deze uitbreidingsmogelijkheid van de kapitalistische productie geen grenzen omdat de technische vooruitgang en daarmee ook de vooruitgang van de productiekrachten van de aarde

geen grenzen kent. Alleen stoot deze behoefte om uit te breiden op een heel specifieke beperking, namelijk op het winstverlangen van het kapitaal.

De productie en haar uitbreiding heeft maar zo lang zin als daarmee op zijn minst de gewone doorsnee winst kan worden behaald. Of dit echter het geval is hangt van de markt af, dat is van de verhouding van de effectieve vraag van de consumenten en de hoeveelheid geproduceerde waren als ook de prijzen daarvan. De winstbelangen van het kapitaal dat een steeds snellere en steeds grotere productie vereist, schept voor zichzelf echter voortdurend beperkingen op de markt, die de tomeloze drang van de productie om zich uit te breiden in de weg staan. Daaruit volgt zoals we hebben gezien de niet te vermijden industriële en handelscrises die periodiek de verhouding tussen de op zich ongebonden, grenzeloze kapitalistische productiedwang en de beperkingen van de consumptie in het kapitalisme in evenwicht brengen en het voortbestaan en de verdere ontwikkeling van het kapitaal mogelijk maken.

Hoe meer landen echter een eigen kapitalistische industrie ontwikkelen, des te groter de behoefte om uit te breiden en des te groter het aantal mogelijkheden om de productie uit te breiden aan de ene kant maar des te kleiner in verhouding daarmee de uitbreidingsmogelijkheden door de beperkingen die de markt oplegt. Wanneer men de sprongen waarmee de Engelse industrie in de jaren zestig en zeventig groeide, toen zij nog het machtigste kapitalistische land op de wereldmarkt was, vergelijkt met haar groei in de laatste twee decennia, sinds Duitsland en de Verenigde Staten van Noord-Amerika op de wereldmarkt Engeland aanzienlijk hebben verdrongen, dan volgt daaruit dat de groei in verhouding tot die van vroeger veel trager is geworden. Wat echter het lot van de Engelse industrie op zich was, dat staat onvermijdelijk ook de Duitse en de Noord-Amerikaanse en tenslotte de gehele industriële wereld te wachten. Onophoudelijk, bij elke stap in haar ontwikkeling, nadert de kapitalistische productie het moment waarop zij zich steeds langzamer en moeilijker zal kunnen uitbreiden en ontwikkelen. Weliswaar heeft de kapitalistische productiewijze op zich nog een lange weg te gaan omdat zij als zodanig nog maar een klein gedeelte van de totale productie op aarde vormt. Zelfs in de oudste geïndustrialiseerde landen van Europa bestaan nog altijd naast de grote industriële concerns zeer veel achtergebleven, kleine ambachtelijke bedrijfjes en vooral wordt het grootste deel van de productie in de landbouw, in het bijzonder de akkerbouw en de veeteelt van de kleine boeren, niet op kapitalistische grondslag bedreven. Daarnaast zijn er in Europa nog landen waar in het hele land de grootindustrie nog nauwelijks is ontwikkeld en de inheemse productie nog voornamelijk op kleine boerenbedrijven wordt bedreven en voornamelijk het karakter draagt van handenarbeid.

Tenslotte vormen in de overige werelddelen, uitgezonderd Noord-Amerika, de plaatsten waar kapitalistische productie wordt bedreven nog slechts verstrooid liggende gebieden terwijl hele, enorm grote stukken land deels niet eens zijn overgegaan op de eenvoudige warenproductie. Toch wordt het economisch leven ook van al deze zelf niet kapitalistisch producerende lagen van de maatschappij en landen in Europa en ook van de buiten Europa liggende landen, door het kapitalisme beheerst. De Europese boer mag dan zelf nog de primitiefste vorm van twee- of drieslag bebouwing beoefenen, hij is met huid en haar afhankelijk van de economie van het grootkapitaal en van de wereldmarkt waarmee de handel en de belastingpolitiek van de kapitalistische naties hem in contact hebben gebracht. Op dezelfde manier worden de primitiefste landen buiten Europa door de wereldhandel als ook door de koloniale politiek onder de heerschappij van het Europese en Noord-Amerikaanse kapitalisme gebracht. Op zich echter zou de kapitalistische productiewijze zich nog wel geweldig kunnen uitbreiden wanneer zij alle

achtergebleven vormen van maatschappelijke productie zou kunnen verdringen. Meestal gaat de ontwikkeling ook in de richting die we hebben aangegeven. Alleen raakt juist bij deze ontwikkeling het kapitalisme verwickeld in de haar kenmerkende, fundamentele tegenstrijdigheid: hoe meer de kapitalistische productie in de plaats komt van de achtergebleven vormen van productie, des te knellender worden de door het winststreven geschapen beperkingen van de markt voor de behoeften van de reeds bestaande kapitalistische bedrijven, om zich uit te breiden. De zaak wordt heel helder wanneer we ons voor een ogenblik voorstellen dat de ontwikkeling van het kapitalisme zo ver zou zijn voortgeschreden dat over de hele wereld datgene wat door mensen wordt geproduceerd, alleen kapitalistisch, dat betekent door kapitalistische private ondernemingen in concerns met moderne loonarbeiders, zou worden geproduceerd. Dan pas treedt de onmogelijkheid van het kapitalisme pas goed aan het daglicht.

[166] Reeds in 1900 bedroeg het aandeel van Brazilië in de wereld koffieproductie 75 %. In 1907 leidden prijsdalingen op de internationale koffiemarkt tot de eerste grote koffiecrisis in de staat Sao Paulo.

[167] Kanttekening R.L.: uitroeiing van primitieve volkeren